

Платон Бебиа

Уа мшыбзиа, амш бзиа!

Ахәыцқәа рзы

Ажәеинраалақәа

Апоемақәа

Алакәқәа

Ажәабжьқәа

Аиҭагақәа

Апхәынтшәкәтыжьырҭа

Акәа 2015

ББК 84(5А6х) 6-5

Б 47

Бебиа, П. Хә.

Уа мшыбзиа, амш бзиа!

Аңхәынтшәкәтыжырта. Аҕәә, 2015. – 504 д.

Д. И. Гәлиа ихьз зху Ахәынтқарратә премия за-
нашьоу апоет Платон Бебиа ишәкә ғыц еиднакылоит
ахәыцқәа рзы иаңитцаз афымтақәа.

Автор иредакциала

Ари аусумта CC0 1.0 ала иарбоуп.

Алицензиа ахәылаа шәахәаңшырц азы шәтал:

<https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/deed.ru>

© Бебиа, П. Хә., 2015

© Аңхәынтшәкәтыжырта, 2015

Афызцәа хәыцқәа шәахь!

Сара, афара саналага инаркны, шәара шәышкәгы амфа сықәлеит. «Уа мшыбзиақәа, ахьыбфәр!» – хәа аңсшәа шәахәаны, истәхын сығәғәаза снәшәы-лагыларц. Истәхын хамтә бзиақ шәзыкасҕарц: шәызхара ишәзымбо, шәхәычра назаза фызара азызуа ахамтә. Аха, ишыжәдыруа еиңш, абзиа акайара ус имариам.

Фынфөжәижәаба шықәса инареиҳаны сафын сара абри ашәкәы. Инеиңынкыланы акәымзаргыы. Фынфөжәижәаба шықәса зхыйуа ауафы, илиршахьоу рацәоуп. Саргыы сақәғәығуеит шәара шәфызарафы, мацкиадамхаргыы, абри ашәкәгы ацхыраара канайап хәа. Уи ахәтәқәак шәара ибзианы ижәдруеит. Урт «Анбан» инаркны, шамаха, арҕага шәкәқәа зеггы ирнуп. Ишәйдахьеит, изымҕац шәаңхәака ишәзыңшуп.

Ари ашәкәы аҕны еизгоуп: акьанҕья ңшза инаркны – амаамын хәатәхамҕа аҕынза, абгахәычы гызмал инаркны – аслан шкәакәа аҕынза, ахәыцқәа Саиди Саидеи инадыркны – абыргцәа Лабдатҕи Қәабдатҕи рҕынза зеггы.

Шәара ишәзыскыз ари ашәкәы «Уа мшыбзиа, амш бзиа!» хәа хьзыс иастеит. Амш анбзиаха – ажәфан цқьоуп, адгьыл тынчуп, аҕиара иаамтҕоуп, шәара ишәызхауеит.

Ахьыбҕар!

Ҥабацаа ирхэоит: ахьылаба, ахьтэы цаҥха, ахьы уардын, ахьы мацааз...

Ус шаҕа?!

Аҕсуа лакаҕаа рҕны ахьылаба зыҥшааз – уи ижэ-лар анасыҥ рзиҥшааит ауп. Ахьтэы цаҥха акэзар – мазас иҕоу зегьы аанартуеит. Ахьы уардын – аҕ-каажэ даныртэаланы ҥшахьырса дыргоит...

Ахьы – зхатҕа хэыҕны, зегь реиҕа зыхэ ҕараку акоуп.

Ант хыхь еиҕааҕаҕхьазаз райкысгыы, уи знаало шэара шэоуп. Ахьыбҕар – ахь ҕар – ахьы аҕари.

Шэара – амалҕаа зегьы шэырмалуп.

Шэара Аҕсны агэыҕра ду шэоуп, аҕеиҥш хазына шэоуп, уайэтэи амш-лаша шэоуп

Саа шэара сшэыцаауеит.

Уа мшыбзиаҕаа, ахьыбҕар!

Платон Бебиа

Ииун 25, 2003,

Аҕаа

А ж ә е и н р а а л а қ ә а

Ашколқара иайанамкуа рзы

АМРА ҚХОИТ

Амра қхоит,
Иҥоу гәашәт!
Амра қхоит,ё
Ишәтуеит ашәт.

Амра қхоит,
Ацыс шәахәоит.
Амра қхоит,
Ауаа нхоит...

Амра қхоит,
Ихым ашәшы.
Амра қхоит,
Шәгыл шыжыы!

Ииуль 6, 2002 ш., Акәа.

АЗЫХЬ

Ахахә хәыцқәа қхьахәхәа,
Иаатднахын ахы,
Азыхь хәцы ахьхьахәа,
Ицоит иццакы.

Цьара иаша италоит,
Цьара икәаратцоит.
Зеггы ргәатца италоит,
Аңсы рханатцоит.

Амәа хара иазҕазоуп,
Ицоит иласны.

Азиас дуггы абасоуп
Ишалагаз зны.

Август 3, 2002 ш., Аќаа.

АН ЛАШӘА

Уара уцќан – уара уќашыт,
Сыча, сыча, сына.
Сара ускәабеит, усшышыт,
Сыча, сыхазына.

Азы цќан – азы ќашыт,
Сыча, сыча, сына.
Азы ќашыт – уара уцќахеит,
Сыча – сыхазына.

1979

ҲАРА ҲАЖӘ

Ацша асуеит,
Ажә хәуеит.
Ақәа әуеит,
Ажә хәуеит.

Акырцх әуеит,
Ажә хәуеит.
Асггы әуеит,
Ажә хәуеит.

Атәом, итәа –
Аа, ижәбоит.
Ахш рацәаны
Иаанагоит.

Ииуль 6, 2002 ш., Аќаа.

ЦИ-ЦИ КЭАКЭА

Ци-ци кэакэа,
Маахыр җаҗа
Аитдыркэакэа
Ифома Чача?

Аитдыркэакэа,
Имфазеит, –
Имхатцә шкэакэа
Имбазеит.

1989 ш., Переделкино.

АКРЫФАРА

Сыцын, ибзиан круфар,
Убас уҗәҗахоит...
Сыцын, ибзиан круфар,
Убас уцшзахоит...
Сыцын, ибзиан круфар,
Лассы иузхауеит.
Сыцын, лассы иузхар,
Ашкол ахь уцауеит.

Ииуль 6, 2002 ш., Акәа.

САБ ИҖЫ

Ақәа ауеит,
Амра җхоит.
Аҗы хәуеит,
Аҗарххоит.

Саб дцозаап
Харагы...

Аеархиозаап
Иара иеггы.

Ииуль 6, 2002 ш., Акаа.

ХАТӘЫ БЫЗШӘЛА

Арбагъ җнаҗуеит:
– Кри-ка-кыу!

Аласба җәаауеит:
– Кыу-кыу-кыу!

Азыс каауеит:
– Бе-ке-ке!
Ахәы хәаауеит:
– Му-му-му!

Ашьышь җәыруеит:
– Җах-ѡах-ѡах!

Җач дҗәыуеит:
– Наќ-наќ-наќ!

Ииуль 6, 2002 ш., Акаа.

АДӘЫҖБА

Шып-шып-шып,
Шып-шып-шып –
Адәыҗба цоит.

Шып-шып-шып,
Шып-шып-шып –
Абжы хнаҗоит.

Шып-шып-шып,
Шып-шып-шып –
Амға уаның!

Шып-шып-шып,
Шып-шып-шып –
Уғәуғаныз!

1991

АСААҒ

Ҷиқ-қақ, қиқ-қақ –
Красуеит Асаағ.
Ҷиқ-қақ, қиқ-қақ –
Иахъзом ағсаатә.

Ҷиқ-қақ, қиқ-қақ –
Мши-цхи ирызцоит.
Ҷиқ-қақ, қиқ-қақ –
Аамтағь цоит...

Ҷиқ-қақ, қиқ-қақ –
Иңшуам бзантцы.
Ҷиқ-қақ, қиқ-қақ –
Шәгыл шыжънаццы!

1991

АЗЛАГАРАҒЫ

Аху-аху, аху-аху
Алу лагоит,
Алу лагоит.
Аху-аху, аху-аху

Аңш ааргоит,
Ашыла ргоит.

Аху-аху, аху-аху
Алу лагоит,
Алу лагоит
Азлагарахьча даутәаху;
Ажәабжь ихәоит,
Алакә ихәоит...

Ииуль 6, 2003 ш., Аҕаа.

АҢКӘЫН ЦАҒЫА

Аңкәын цаҕыа
Цаца кыакыа,
Уахызынамзо
Уецыркыакыа.

Наҕ уаашыара
Шытацаны,
Ацәа ҕазҕых
Уөазаны!..

1989

МАРТ ААБА

Иахыа сан бҕәы ҕастоит,
Иахыа сан бхәы ҕастоит,
Азы-хышәашәаҕь бсыркуам,
Иахыа ак ааҕабтан изуам.

Бнатәеи быблақәа хөаны,
Ҷамтақ, иамбазац ҳаөны,

Заға ианыстоғь ба боуп,
Избан акәзар Март аабоуп.

Июн 12, 2003 ш., Акәа.

ААЦЫНРА ААИТ

Ана ишәахәоит акарматцыс,
Ара ишәахәоит ачынча.
Ана ишәахәоит ашхартцыс,
Ара ишәахәоит акәынча.

Ахьажь афуп Афытра,
Шьыжьаахыс иаацшызар...
Нас ианбакартои рытра,
Урт шәахәара иафызар?!

Апрель 20, 2003 ш., Акәа.

УАРА УЗҘУЗЕИ?

Аацынра ааит,
Амра гылоит.
Зегь еилыбзааит,
Зегь еинылоит.

Ацыс уастоит,
Афны аргылоит.
Ашьхыц еимдоит,
Ашәт ацылоит.

Хутра иатцәа
Напырхахоит.
Сан дгәырҕатцәа
Леага дфахоит.

Иччо ахы-афы,
Закә мшузеи?
Сѡыза хәчы,
Уара узѣузеи?

Февраль 23, 2003 ш., Акәа.

АЖӘЦАРАҚӘА

Ажәцарақәа аан ихынхәны;
Имчыр-чыри,
Имчыр-чыри.
Рытрақәагы рхаит аѡны;
Шьыри-шьыри,
Шьыри-шьыри!

Ихырхын аҗацәа раазеит;
Амра бзиа,
Амра бзиа!
Хьтахан аҗхаррахь ицеит;
Амѡа бзиа,
Амѡа бзиа!

Апрель 19, 2003 ш., Акәа.

КӘЫКӘУ

Кәукәу, кәукәу –
Ааңын мааи.
Кәукәу, кәукәу –
Аус ахь шәааи.

Кәукәу, кәукәу –
Латцароуп.

Кәукәу, кәукәу –
Җхьацароуп.

Август 18, 2002 ш., Акәа.

АХӘЫҖИ АҢЫСИ

Сара ахәмарра сҗахуп,
Сара аныкәара сҗахуп,
Сара ацәажәара сҗахуп,
Схы аңышәара сҗахуп...

Аҗыс хәыҗ ус ишәахәоит,
Аҗыс хәыҗы абас ахәеит:
Сара азынра җхарс изгеит,
Уаңыл, ааңынра узаазгеит!

Маи 29, 2003 ш., Акәа.

АЖӘАРДӘЫНАҚӘА

Ажәардәынақәа ааит,
Ажәардәынақәа ааит.
Уа алатцара ааит,
Җхьақацара ааит.
Урт аҗара ихылт,
Акьақьара ихылт.

Ахәачақәа рыкәшәоит,
Усдагь урт тәазом.
Адуцәа ирыцәшәоит,
Ахәыҗқәа ирыцәшәазом.
Ажәардәынақәа ааит,
Ажәардәынақәа ааит.

Маи 28, 2003 ш., Акәа.

АЦӘАКӘА

Ацәәкәа, ацәәкәа,
Уңшзои шака?
Ашәыга җәцәахкәа
Умои шака?

Аиатцәа, ашкәакәа,
Акаңшь, аҗеижь...
Уаха са исмырхәакәа,
Сычын, ихәеишь!..

Август 4, 2002 ш., Акәа.

АБАҢРЦӘРА

Акы, җба, хңа!
Акы, җба, хңа!
Уаргъарахь шыафак,
Уармарахь шыафак!

Акы, җба, хңа!
Акы, җба, хңа!

Уаргъа напы уҗах,
Уарма напы уҗах!
Еиҗах, еиҗах, еиҗах!
Еиҗах, еиҗах, еиҗах!

Акы, җба, хңа!
Акы, җба, хңа!

Ииун 11, 2003 ш., Акәа.

АЛАСБЕИ АЛАБЕИ

Аласба
Санаба,
Ишуа испылеит.

Уа алаба
Анасырба,
Уи аагылеит.

Агәы пжәеит,
аха ишәеит,
Ицеит иѿзан.
Са сымшәеит,
са сымшәеит,
Алаба сѿызан.

Апрель 20, 2003 ш., Акәа.

АҚӘА ШӘАХӘОИТ

Ақәа леиуеит
ахыр-хыр хәа,
Адгғыл псаҳәоит,
адгғыл псаҳәоит.
Ацлақәа ччоит
акыр-кыр хәа,
Ақәа шәаҳәоит,
ақәа шәаҳәоит.

Ацәап,
атцәап,
атцәап,
атцәап хәа –
Зегғы ирыхъзоит,

Зегъы ирыхъзоит.
Аарѡара атъыхѡа пцѡап хѡа,
Ақѡа шѡахѡоит,
ақѡа шѡахѡоит.

Маи 20, 2003 ш., Ақѡа.

АЗЫЦѡА

Жѡацы ара иауан ақѡа,
Иацы ара иауан ақѡа,
Иахъагъы иауеит ақѡа,
Уахагъы иауеит ақѡа.

Апсабара агъы пнатѡеит,
Ауаа рычхарагъы нтѡеит.
Сишь...
... Азыцѡа ашьхақа ицоит,
Ус анакѡа, амш еилгоит.

Ииуль 26, 2002 ш., Ақѡа.

ШЪЫРИ, ИСЫМАНДА АНЫШЬ!

Шъыри, исымандаз анышь,
Сыхѡмаргақѡа нақ иныжь,
Амшын схылауан сара,
Салагон хара ацара.

Ацѡқѡырдақѡа ирбарын,
Амшынхѡақѡа ирбарын,
Сара снышь шақа иласу,
Сара снышь шақа иразу.

Тырқѡтѡылақа сцон сасра,
Цыпхгъы иаѡааз х-Апсынра,

Арахь даазгон, уахь ааныжь,
Шьыри, исымандаз анышь!..

Ииуль 11, 2002 ш., Акәа.

АШЬХЫЦҚӘА

Ашьхыц хәыцқәа
цоит, иаауеит.
Ашьхыц хәыцқәа
аус руеит.

Ацла агәаџаџ
саб ибеит.
Днеины ашьапы
иџаӕеит.

Дзалакьысзом
шьта азәы.
Хашьхымзахь
иаагоит уатәы.

Ииуль 27, 2002 ш., Акәа.

ЗЫРКӘИ

Уа Зыркәи хәчы, Зыркәи,
Абасгы узыӕоу закәи:
Амца уцралан
убылуеит,
Атцх уалан
уӕыруеит?!

«Улашарцаз – уахагь закәи,
Убыллароуп!» – аӕеит Зыркәи.

Февраль 17, 2003 ш., Акәа.

АХӘЫҘ БАҘЧАХЬ СЦОИТ

Сара – Астана Шамба,
Сыгәтәкы назоит.
Шьыри, уатәы ишанда,
АхәыҘ баҗчахь сцоит.

Уаҕа аазаџцәа ҕыцқәа,
Сара сырбауеит.
Уаҕа аҕызцәа ҕыцқәа,
Сара исырхауеит.

Истцоит ашәа ҕыцқәа,
Ахәмаршьаггы стцоит.
Еихырпхьо абгьыцқәа,
Аңхьашьаггы стцоит.

Шьыри, лассы ишанда,
АхәыҘ баҗчахь сцоит.
Сара – Астана Шамба,
Ианысхәа иҕастцоит.

Ииуль 27, 2002 ш., Акәа.

АЧАБАБА

Шаҕа ипхоузеи ачабаба,
Афрына ҕыц итыргазшәа.
Шаҕа ихааузеи ачатата,
Гач ифоит ҕыц ибазшәа.

Аха, иңьашәымшьан
азәггы,
Икаимышьт иацтәи
ачаггы.

Маи 27, 2003 ш., Акәа.

АМЫШӘХӘРАҚӘА

Атх каууа, азаза ахәоит,
Ҙынчроуп нырцәи-аарцәи.
Аңша агарашәа рзахәоит,
Амышәхәарақәа арцәоит.

Амышәхәарақәа млашьуеит,
Аңша ашәала иажьжәоит.
Амышәхәарақәа ңшаауеит,
Ран рбом игәжәажәоит.

Амышәхәарақәа ацәа иагоит.
Ихаакәакәароу атхаз.
Ранғы пхыз ирзаанагоит,
Абкәыл азнагь ацха.

Маи 27, 2003 ш., Акәа.

АНАЦӘА РЕИЦӘАЖӘРА

– Уцыр-цыруеит, уцыр-цыр,
Уаргы аңшқақәа уранхеит.
Са схәычы дыцәоуп, идыр,
Думырҕыхан, нанхеит?!

– Сцыр-цыруеит, сцыр-цыр,
Сыбжы афны иахытәоит.
Дсырҕыхазом бхәычы, идыр,
Уи иахагы дсырцәоит.

Маи 29, 2003 ш., Акәа.

АИААИРА

Аңсны аибашьра цон,
Уи зеггы ирыхьзон.

Ага,
ашьха,
амшын –
Иара азын еицшын.

Деибашьуан са саб,
Уи ихигеит азаб.
Дхынхэит деибганы,
Аиааирагь ганы!..

Ииун 11, 2003 ш., Акәа.

АКЪАНЦЪА

Шьышь нани, хәыхә нани:
Сыча, сыча-ча!
Хәыхә нани, шьышь нани;
Уцәа сыкъанцъа!

Ацыс абжьы зегьы ирхытәоит;
Сыча, сыча-ча!
Уцәа, мамзар сара сыцәоит;
Уцәа сыкъанцъа!

Март 1, 2003 ш., Акәа.

АЦГӘЫ АЦӘЫУАРА

Миаау,
Миаау,
Миаау,
Миаау,
Ижәдыруама
ашә шака ихаау!
Аха хыхьза

ахээрта иѳоуп,
Са сзыѳазом –
ѳаѳа стѳоуп.

Февраль 26, 2003 ш., Аѳаа.

АШЫШКАМС

Уи адгьыл иамѳуа иалаган,
Ажѳаѳаа аанартит.
Иѳон уи ажѳан иалалан,
Иѳрит,
иѳрит,
иѳрит.

Иѳон убас агѳы алаѳан,
Амѳагѳ иахнаѳааит...
Аха иааѳсауа иалаган,
Адгьыл ахѳ илбааит.

Август 3, 2002 ш., Аѳаа.

АБАНАН

Шаѳа ихааузеи абанан,
Абанан иѳсы алоуп Кан.

Ианиѳаз хѳа имбазеит,
Убас импыѳазы иѳеит.

Иѳегѳ-иѳегѳ иѳахуп,
Рызеѳ-рызеѳ аѳахуп.

Ус, иабдугьы ибжьы гоит:
– Дад, уи Африѳантѳ иааргеит!

Иаргы абас атак җаитцит:
– Сызхар Африкаҗа сцит!..

Февраль 18, 2003 ш., Акәә.

АИЛАҘЬ

Дың-дың-дың,
дың-дың-дың,
Сан ашыла лхәуеит.
Тыр-тыр-тыр,
Тыр-тыр-тыр –
Сан ашәәза лххуеит.

Хәыр-хәыр-хәыр,
хәыр-хәыр-хәыр –
Ахьурзы еилашуеит.
Шыр-шыр-шыр,
шыр-шыр-шыр –
Сан аилаҘь луеит.

Май 19, 2003 ш., Акәә.

АМРА ГЫЛАН...

...Амра гылан,
Ашәт еинылеит.
Ашәт еинылан,
Ус имгылеит.

Ғыц игәылцит,
Аффы ахылцит.
Аффы ахылцит,
Зеггы ирылсит.

Хәыцғы дугғы
Иара рзымхеи.
Җатыр дугғы
Ақаны инымхеи.

Маи 24, 2003 ш., Ақәа.

«ҶЫТ»

Кан иеицәахын –
ҳаимдеит,
Кац иеицәахын –
ҳаимдеит.
Лада ҳаимдеит,
Ҷада ҳаимдеит,
Зегь акоуп иаабейт,
иаагеит.

Ус, уа сөысцәахит
сарғы,
Убас сөысцәахит,
цанғы...
Еимдеит,
еимдеит,
еимдеит,
еимдеит,
Сөысцәахзан азәгы срымбейт.

Ииун 12, 2003 ш., Ақәа.

АҶСЫЗ

АҶсыз хәычы тоуп азы,
Оумашәақәа итоуп аҶсы.

Ақәа ауазар уи баазом,
Асы ауазар хьта иакзом.

Амра шуазар шоура иакуам,
Аха иузхәом амла иакуам.

Ицәажәаргы атахуп зназы,
Аха аґы иґалоит азы...

Оумашәақәа иґоуп аґсы,
Аґсыз хәычы ахьтоу азы.

Маи 22, 2003 ш., Ақәа.

ЦИФ

Циф,
Циф,
Циф,
Сыхаара сыцґәы!
Иф,
иф,
иф,
Иґаґцеит ухәы!

Исхәауа уазхәыц,
Иудыруаз акы:
Аґыс хәыч уаґәытц,
Ахәынаґ ду кы!

Маи 21, 2003 ш., Ақәа.

АКӘҚЫШЬ

Акәқышь хәчы ахьшь иаґеит:
Циу-циу,
циу-циу!

Ахышь ишагоз аңшәма ибеит:
Шәиу, шәиу!
Шәиу, шәиу!

Аңшәма дхысит – ахышь тахеит:
Уиу, уиу!
уиу, уиу!
Абас акәчышь хәчы еикәхеит:
Циу-циу,
Циу-циу!

Апрель 18, 2003 ш., Акәа.

АХӘЫЦЫ ИЦӘАҒӘОН АТЗЫ

Ахәыцы ицәағәон атзы,
Раңхәа арашь аниңцеит.
Ахәыцы ицәағәон атзы,
Акамбашь аниңцеит.

Ахәыцы ицәағәон атзы,
Рла Дахәа аниңцеит.
Ахәыцы ицәағәон атзы,
Реадахәа аниңцеит.

Ахәыц ицәағәон атзы,
Хәмарран иара иусгы.
Ахәыцы ицәағәон атзы,
Ихашт ианиңцеит ихьзгы.

Маи 26, 2003 ш., Акәа.

АХЬЧА

Ахьча ирахә драңгыла,
Ашьыжь хара дцоит.

Атың бзиағы ианкыла,
Уа ирхәуеит, ирчоит.

Ифырпын абжыи шәышәуа,
Убас ихааза игоит...
Шаҕа ибзиан урт ирхәуа,
Ахш рацәагы ааргоит.

Маи 24, 2003 ш., Акәа.

ЛАГӘ ИЗЫХӘАН АЛАКӘ

Ахәычы иан алакә лхәон,
Зеггы атынчра рхытәон.
Ахәычы иан алакә лхәон,
Хәыч-хәыч иарггы дыцәон.

Ахәычы иан алакә лхәон,
Цәа адауы дҕахахуан.
Ахәычы иан алакә лхәон,
Цхыбжьон амра пҕахуан.

Мшы шкәакәа, цых лашәы,
Иама ицон алакәггы.
– Уцәоума? – лхәан иан уажәы,
– Сыцәоуп! – ихәеит Лагәггы.

Маи 26, 2003 ш., Акәа.

ЦӘАБЛАКЫ

Угәы цызтәода – Цәаблаҕы,
Узмырцәода – Цәаблаҕы,
Уңхыз згода – Цәаблаҕы,
Иузымырбода – Цәаблаҕы.

Цѣаблаҕы угарцаз ипхарс,
Иаҕахым абанс-абарс...
Иаҕаху акоуп – алакѣ,
Алакѣ алаҕоуп – алакѣ...

Алакѣ аар – Цѣаблаҕы цоит,
Цѣаблаҕы цар-ацѣа уазоит,
Ацѣа уазар – аҕхыз убоит,
Уи аҕба шкѣакѣа аанагоит.

Аҕба ишкѣакѣа уагоит хара,
Уи атѣыла иахьзуп: «Азҳара».
Убрахь уагоит уткѣаны,
Уатцѣы угыларц уҕѣҕѣаны.

Маи 29, 2003 ш., Аҕѣа.

АЗАРАҔЫА

Амра гылеит,
Иара аҕылеит.

Амра халеит,
Иара адхалеит.

Амра хытцит,
Имѣахытцит.

Амра ҕашѣеит,
Аҕѣы мшѣеит.

Амра уатцѣы
еиҕагылоит,

Азараҕыаҕы
еиҕаҕылоит.

Маи 31, 2003 ш., Аҕѣа.

СИШЬ!

Икалаз шәаҗама, сишь!
Уа зегь шәеит.
Атра иныхшәаны акәчышь,
Уа инкашәеит.

Избаз санду даагыаган,
Убас дласы,
Уи ныцалкит алагъан;
Илзан лыцсы.

Нас уи дасуан алагъан,
Атах-атах...
Нас уи дасуан алагъан,
Еиҗах-еиҗах...

Ус, днатцапшызар уа, сишь,
Уи длашон...
Зыцсы злышәшәаз акәчышь,
Уа икәашон...

Маи 31, 2003 ш., Ақәа.

ИАУЕИТ АҚӘА

Иауеит ақәа,
Иауеит ақәа:
ахыр-хыр,
ахыр-хыр...

Иччоит ахәқәа,
адәқәа, амхқәа:
акыр-кыр,
акыр-кыр...

Иржәуеит, ақәа,
Иржәуеит, ақәа –
иакуан азба,
иакуан азба...

Маи 30, 2003 ш., Ақәа.

АҢЫРПЫН

Ациаақәа срылахан,
Ахәәҗәра саҗуп.
Ашәа сгәы икылахан,
Ахара сыңшуп.

Сара арахә ргәатцагы
Ихааза сазцоит.
Ахыш-рацәа иатцақы,
Игәарло иҗастцоит.

Амра-цагы, ахьҗагы
Еиңшуп сара сзы.
Аха дызбом ахьчагы,
Иалахаз сыңсы....

Ашәа сгәы икылахан,
Ахәәҗәра саҗуп.
Ациаақәа срылахан,
Ахара сыңшуп...

Маи 31, 2003 ш., Ақәа.

АЦҢИ АҢҢЫНАҢИ

АҢҢынаң хәың аңха абан,
Асаан зегь арбзеит.

Ишафоз азхара җалан,
Инытдашәкәа ицеит.

Ишцоз ихырбза-кәырбзаа,
Иалакан агәы,
Ацха зфадахәа ианазцаа,
Абас ахәеит:
– Ацгәы!..

Маи 29, 2003 ш., Акәа.

ШЫЫБЖЬОН

Ашәшыы хыми,
Ашәшыы хыми,
Иафышәшәоит асы.
Сабду деыжәлар итахыми,
Аизарахь дцарцы.

Акыраамта аеы икәадыруан,
Имазеины иргылт.
Аха уи аамта издыруам,
Җаҗзы-саат аагылт.

Ус, абар җамзырхафы,
Аеада абжыы геит.
Сабдугыы ихаччо ихы-иҗы:
– Шыыбжьонгыы җалеит!

Маи 30, 2003 ш., Акәа.

АҢСЫЗКРА

Ацыпхькәа хыкәтәало,
Җкәара схыкәтәалоуп.

Аңсызқәа неилысуеит,
Еилалоит, еилыцуеит.

Уа акы ағалом уаха,
Аңеред, ма акалмаха.
Ағырчны амлагәыргғы,
Еиғазоит сыңәгәыргғы.

Сшыапқәа зыфо иңәышхеит,
Баша сгәы еибакуам.
Аха аңсызқәагғы ғәышхеит,
Хәашала иузкуам...

Ииун 1, 2003 ш., Ақәа.

АБҒҒЫ

Ихиаала,
хиаала,
Ғшыаала,
ңшыаала,
Абғғы адғғыл
акәа иғалоит,
Избанда ажәған
ахыға ағалоит.

Ииун 1, 2003 ш., Ақәа.

АСЫ АУЕИТ

Асы ауеит,
асы ауеит,
Сынтәа иамузац асы.

Шыыри-шыыри,
шыыри-шыыри,
Ишытагылондаз асы!

Асы аует,
асы аует,
Ғазхара ихамбац асы.

Шыри-шыри,
шыри-шыри,
Ишьтагылаует асы!

Февраль 21, 2003 ш., Ақа.

АШЫҚӘС ҒЫЦ

Азы ирит,
Ахәы ихытцит.
Ға ҳадырит,
Имғахытцит.

Ғырға ччареи,
Уи рызкхоит.
Иареи ҳареи,
Ғаицынхоит.

1987

АҘНЫШҚӘА

Уа амшын ихылоит,
Ихыцуеит дара.
Игәыкуа испылоит,
Испыртуеит дара.

Уа ахәаша ирыстауа,
Ргоит еимакны.
Уа ахәаша ирыстауа,
Рфоит еимакны.

Рызхара анырфагы,
Ртыңағы иңхьойт.
Харантә санырбагы,
Сышқа инапхьойт.

Ииун 1, 2003 ш., Акәа.

АХЫЛҘА

Жәацы ддәылцит Маң хылғада,
Иацы ддәылцит Маң хылғада,
Иахьа ддәылцит Маң хылғада,
Аха ианалага ақәоура:
– Схылға абақоу?! –
иҳәеит иара.

Маи 31, 2003 ш., Акәа.

АҘСНЫТӘИ АСЫ

Ашьха ихыцит,
ашьха ихыцит,
Хара ҳаззыңшыз асы.
Хғәырға хытит,
хғәырға хытит,
Хашқа иааузаап лассы.

Сыркәымпыли сыркәымпыли,
Ҙамзырхағы игылап ғыц.
Қәтыли,
Кәыкәыли,
Ғәығәыли
Ицәеит абри ишазыңшыз.

Ҙала-Ҙала инылагылан,
Асеигәыдцарағы рызбан...

Аха раҕхыа амра гылан,
Иаҕеит,
иҕазам,
абан!

Май 22, 2003 ш., Аҕаа.

АХАҔЫЦ

Иахыа итҕысхит схаҕыц,
Иаҕамыршэыкэан абыбыц,
Иласырхеит,
иҕасырхеит,
Уаҕа иаызыуаз –
иазсырхеит.
Исгэалашэеит саб зны
Исеиҕаахыаз уи иазкны.
Аҕыынаҕ ашҕаҕы иҕааҕы,
Иаҕысыршэит ахэыблахыы:
– Ажэ устоит –
аҕа сыт!
Ажэ устоит –
аҕа сыт!..

Май 31, 2003 ш., Аҕаа.

ИЗБАН, САН?

(Г. Виеру иҕнытэ)

– Быхцэы ашыытцэраҕа руакы,
Иаҕа изышлеи сан, сгэыкы?
– Уара ухызыаара, угэбылра,
Азэ уами исымоу сара...
– Санду дышлоуп, ба быткыс,
Бзия сылбоума, ба быткыс?

– Уанду илышшазгы рацэоуп,
Иаха дзышшазгы убриазоуп...

АЖӘА БЗИАҚӘА

(О. Дриз укнытә)

Са ажәа бзиақәа сгәаңхоит,
Иахьа хынтә исхәар сҭаххоит.
Зус ахь инеиуа ауаџ дыр,
Ажьи, аҳақым, анцьныр –
Ашыжьь снарпылан абра,
«Шыжььбзиақәа!» – схәоит сара.
Шыьбжьон ианцо цсшьара,
«Мшыбзиақәа!» – схәоит сара.
Хәылбыעהа ианаауа цхьара,
«Хәылбзиақәа!» – схәоит сара.
Са ажәа бзиақәа сгәаңхоит,
Иахьа хынтә исхәар сҭаххоит.

АБДУИ АМАҢЕИ

(А. Шибәев укнытә)

Изхәода абду ихыцуаз зака?!
Амаҭа ихыцуан быжьбаҭа...
....Зынзатцәык ибжьы иргар,
Убас дыцхыраауан, абар:
Азы ааигон атцәца иҭаҭәаны,
Ишьапы еилеихәон дыртәаны,
Икьаҕ ииркуан иршәшәаны...
– Амаҭа иоума мшәан узҕу?
– Мап, абду иоуп са сызҕу!..
...Зны дгәаауан уи, даҕазны
Дыхәхәон: «Уааи уара уласны!»
Ианаамтоу дзымцар адәахьы,
Убас даҕуан, убас даҕы,

Убасгъы ииџауан лахъы!..
– Абду иоума мшәан узџу?
– Амаџа иоуп џым са сьзџу!..

ТЫГӘ-ТЫГӘ-ТЫГӘ!

(Аџабарда жәлар рхәамџахьтә)

Угыл, сычын, сгәы џаџа,
Ихәычызаргь шыаџак џаџа;
Тыгә-тыгә-тыгә!

Дџахә-бџалауа ахәычы,
Аџны даџәшоит хәыч-хәычы;
Тыгә-тыгә-тыгә!

Дивагылан иан дылгоит,
Ахәычы имыч агәра игоит;
Тыгә-тыгә-тыгә!

Давсит акъанџыа-мышәхәыс,
Давсит ашџа иџаз ахәыс;
Тыгә-тыгә-тыгә!
Ишьџахьџа иаанхеит аџн-ашә,
Иаџхьаџа иаанхеит агәашә;
Тыгә-тыгә-тыгә!

Сычын, ус аамџак џалап –
Ахара, ахараџа уагап...
Тыгә-тыгә-тыгә!..

САРА СХАЛА

(И. Муравеика иџкнытә)

– Бааи, беиласхәап, ибсырџап...
– Сара схала! Сара схала!

- Баала, ғызәзәара ҳаиццап...
- Сара схала! Сара схала!
- Быхцәы сҳәарын ма сара...
- Сара схала! Сара схала!
- Крыбґастцарын ма сара...
- Сара схала! Сара схала!

АМРА

(Александр Прокофев иҗнытә)

Амра шеишеи,
Амра шаша,
Амра цеицеи,
Абла тшаша –
Ашәаңшь каба
Ушәтца убас...
Амш бзиа
Җаҗ убас...

АЦӘАЖӘАРАҚӘА

(Ачуваш җәлар рхәамтәхьтә)

Акәукәу ғнаҗуеит:
– Ку-ку-кәу!
Арбаҗ ғнаҗуеит:
– Кри-ка-кнү!
Ацыс иахәоит
Җаңхья ашәак.
Аңсыз иахәом
Цьара ажәак.

СА СЫКҖАНҖЫА ЧМАЗАҖУП

(Валентин Берестов иҗнытә)

Аҗх иҗынчу җаңшьаҗуп,
Са сыкҗанҗыа чмазаҗуп.

Алахь еикәуп, ахы акуп;
Уи ашәа хаак атахуп.
Ишәхәар агәы иахәауа,
Ижәбап шаҕа иахәауа!
Уи хымҕада ибзиахоит,
Уи хымҕада ибзиахоит!

АШЬАПЫ ПШЗА ХЭЫЧҚӘА

(Дагьстан жәлар рхәамтәхьтә)

Ашьапы пшза хэычқәа,
Ашьапы пшза хэычқәа!
Заагара ицауан
Ашьапы пшза хэычқәа,
Афныҕа иццакуан
Ашьапы пшза хэычқәа.
Афны убас еикәшон
Ашьапы пшза хэычқәа,
Убас афны икәашон
Ашьапы пшза хэычқәа!

ШЬЫНЦА-КЬЫНЦА

Шьынтца-кьынтца,
шьынтца-кьынтца –
Ашә аҕынтәи
агәашә аҕынза.
Шьынтца-кьынтца,
шьынтца-кьынтца –
Лагә иҕынтәи
Нагә иҕынза.

Шьынтца-кьынтца,
шьынтца-кьынтца –
Амраҕынтәи
ашәшьыраҕынза.

Шыынтца-кыынтца,
шыынтца-кыынтца –
Сара скынтәи,
уара уфынза....

Ноябрь 23, 2005 ш., Акәа.

АҚӘА КӘАҢ-КӘАҢИ АХӘЫҢИ ХӘАҢ-ХӘАҢИ

Кәаң-кәаң-кәаң,
Кәаң-кәаң-кәаң,
Кәаң-рацәа аргылоит
Кәаң-кәаң...

Хәаң-хәаң-хәаң,
Хәаң-хәаң-хәаң,
Кәаң-кәаң дынцәылоит
Хәаң-хәаң...

Кәаң-кәаң-кәаң,
Хәаң-хәаң-хәаң,
Кәаң-кәаң дарбаазоит
Хәаң-хәаң...

Февраль 20, 2004 ш., Акәа.

ШЫЫРИ-ШЫЫРИ!

Ахәылыхәа иауеит асы:
Шыыри-шыыри,
шыыри-шыыри!
Ишьтагылоит ишьтассы:
Шыыри-шыыри,
шыыри-шыыри!

Зегь асеигәйдцара хцоит:
Шьыри-шьыри,
шьыри-шьыри!
Ацәа-Бабадугь ҕахцоит;
Шьыри-шьыри,
шьыри-шьыри!

Февраль 13, 2006 ш., Аҕәа.

АМШ ЕИЛГОИТ

Ацәаҕәа аеарххоит,
Ацәаҕәа аеарххоит,
Ацәаҕәа аеакхоит,
Аңштәы рацәахоит.

Аңштәы рацәахоит:
Иөежьхоит,
Иатцәахоит,
Иҕаңшьхоит –
Иңшзахоит.

Аеарххоит, аеакхоит,
Кәыдырҕаҕа еихоит.
Харгь уи агәра аагоит:
Уажәшьҕа амш еилгоит.

03. 08. 2008 ш., Аҕәа.

АРБАҒЪ ХӘЫЦЫ

Арбағъ хәыцы икада,
Иамырҕыхац икада?!
Иара саатуп, иара мроуп,
Иара ахыҕоу – иара аброуп.

Кыр-ка-кыу, кыр-ка-кыу!
Заа акрызурц зтаху –
Иамырфыхац икада,
Арбагъ хэычы икада?!

1994

АШКОЛ АХЪ

Игылоит амра,
Амра цхоит.
Хақәлоит амѡа,
Уи хгәацхоит.

Фыц абгъыцқәа
Аахартуеит.
Аѡызцәа фыцқәа
Хархауеит.

Ашәт еинылоит
Назҳара.
Ха ҳазгылоит
Ацсныра!

03. 08. 2008 ш., Акаа.

АНБАН

Анбан, анбан сгәыкацга,
Ацхашья сурцеит.
Цхьака цшыга, цхьака цага,
Ѣызас укасцеит.
Есымшаaira сацхья угылан,
Адыррахь сугоит.
Ианаасыртуа шәкәык аанкылан,
Уара рацхья узбоит.

1997

Ашколқара иайанакуа аийбацаа рзы

АҒБА ШКӘАКӘА

Ағба шкәакәа
Амшын ихуп.
Хылға шкәакәа
Аңскы икуп.

Алға шкәакәа
Рхахы ихуп.
Насың ихуп.
Насың шкәакәа
Рнапы иakup.

1991

ААҘЫН

– Чырри-чит,
Чырри-чит! –
Изхәада ачынча
Абжы архәычит.

– Цәыр-цәыррит,
Цәыр-цәыррит! –
Ардәына пшза
Зымға иприт.

– Чыр-чыр-чыр,
Чыр-чыр-чыр! –
Ажәцарақәа
Рытра рхаит.

– Ох, шыыр-шыыр,
Ох, шыыр-шыыр! –

Аапын гәырғьатәә
Иазҳаит.

1989

АЖӘТЦЫС ААИТ

Чычын дгәырғьоит, Чычын дыңоит,
Ибеит жәтцыск ахьааз.
Мыцхәы иласза ишьаҕа еихигоит,
Дзыргәырғьои иахьа ас?

Ашәә ихәоит дгәырғьатәә, избанзар,
Гәығәрала агәра игауеит,
Иахьа ажәтцыс чыр-чыр ибазар,
Аапынрагы аауеит.

1957

ШЫЖЬНАЦЫ

Иухамыштыроуп бзанцы:
Угылароуп шыжьнатцы,
Аус укыроуп шыжьнатцы,
Уццакыроуп шыжьнатцы.
Ауаа еилыхоит шыжьнатцы,
Акака ирыхоит шыжьнатцы,
Абзиа кәртдоит шыжьнатцы,
Пхьаҕаҕь ицоит шыжьнатцы.
Иашоуп ахәылқазгы пшуп,
Ахәылқазгы акака ирҕеуп,
Аха ирыуша – рухьеит,
Аха ирхәаша – рхәахьеит.

Август 5, 2002 ш., Акәә.

САИДИ САИДЕИ

Рыхъзқәа еипшуп урт зынзас:
Саиди Саидеи.
Ирцәеилагоит цқәа изымтас:
Саидеи Саиди.

Рыхъзқәа лцәеилагоит ранду:
Саиди Саидеи.
Рыхъзқәа ицәеилахәоит рабду:
Саидеи Саиди.

Рангы зны ииашамкәа илхәоит:
Саиди Саидеи.
Рабгы ицәеилагар хәа дшәоит:
Саидеи Саиди.

Шәа ишәцәеиламхәан, ахәыцқәа:
Саиди Саидеи.
Ргәы иалсып шәфызцәа хәыцқәа:
Саидеи Саиди.

Ииуль 21, 2002 ш., Ақәа.

АЖӘЦЫС

Ажәцыс, ажәцыс
уаачыр-чыр!
Уаачыр-чырма:
оҳ, шыыр-шыыр!

Ааңын ссирза
уаанагеит.
Убжы ссирза
уи иаргеит.

Цыпхгы уқан
ха ҳафны.

Сынтәагы уааит
ухынхәны.

Еибашьра ыкам,
утра ха!
Уанцо шәфыкны
иузырха!

Ииун 6, 2002 ш., Ажәа.

АЦӘАЖӘАРА

Ажәа – иреигьу маҭәахәуп.
Ацәажәара – краҭахуп.
Ажәа-хаа зхәо ауафы,
Ргәатца дтыцәом азәырфы.
Абри хыс уа иҕатцаны,
Абри шиашоу хатцаны,
Ишраҭәо аихабгы – аитцыбгы,
Хцәажәаларц ҳахәтоуп зеггы.

1957

АҦНЫ

АҦны игылоу шаҕа ицшзоузеи:
Илашоуп, ицқьоуп, итбаауп.
Шаҕа ибзиангы иҕатцоузеи,
Хыхь қырымьтуп, цаҕа баауп.

Иеихачаҭа зынза акагым,
Ахааназ иҕоуп, уи гәҕәазоуп.
Аха изырцшзо урт зегь ракәым,
Ацьцәахәа иҕоноу ауаа роуп!

1956

СБАХЧА

Сара ашәыртцла еиҥасхауеит,
Еихасхауеит зны.
Даеазны ршыапкәа збахауеит,
Еилысхуеит сласны.

Сбахча сҥами са сҥәы азыхәа,
Ирызхауеит зеггы.
Ашәыр ҥафра беиа азыхәа
Аус зуеит сарггы.

1956

АН

Изымныкәоз –
Аныкәашы улыртеит.
Изымцәажәоз –
Ацәажәашы улыртеит.
Крыззымфоз –
Акрыфашы улыртеит.
Аха зныкгы
Илымхәеит уи саапсеит.

Сентябр 22, 1999 ш., Акәа.

АГАРАШӘА

Сыҥа-чына, сҥеи лашара,
Исызто мчы гәгәа.
Угәырҕо уапыларц ашара,
Уцәонда уҥахәхәа.

Амза лашо зеггы ирхысуеит,
Абла зеггы ирхуп.
Ашҥаҥ уаб иеы хырсысуеит,
Ҧыџцкәын даҥахуп.

Уи хатцатцас ицсы ахтнитцеит,
Ицсадгьыл Ацсны.
Имызуа рахь ихъз анитцеит,
Дынхеит дацсаны.

Сгарашәа таами, илакәми,
Уагъагоит уткәа.
Убаха змауз игәы угәыми,
Уцәонда утахәхәа.

Ииун 19, 2002 ш., Акәа.

АХӘЫЗҚӘА РЦАРА

Сафуп ахьызқәа рцара,
Аха исцәеилагоит сара:

Асидеи Саидеи,
Саидеи Саиди.

Аслани Беслани,
Беслани Руслани.

Даури Заури,
Заури Знаури.

Сафын ахьызқәа рцара,
Шьта исцәеилагазом сара.

Ианвар 25, 2000 ш., Акәа.

ХӘЫЦЫНЕИ ГӘАЧЫНЕИ

– Уа мшыбзиа, Хәычына,
Иухәҳама амашына?
– Иаазгеит, аха амашына
Са исзырныкәом, Гәачына!

– Арныѳәашыа уцар акәын,
Нас аахәара уцар акәын!
... Амашыынагы җарада,
Шыаҗак изцом, хәарада!

Маи 25, 2001 ш., Акәа.

АМЦ АМШ

Сиирк ибазшәа, дагыцәырхазшәа,
Баҗа акы даҗуп.
Ишыза Даҗагы митә иахазшәа,
Дзырҗаа дыңшуп.

– Қәыцъмаз цыысшыан, – даҗын Баҗа, –
Аха аңшра җакуп...
Уижьоит, иухоумырштын, Даҗа,
Иахыа арпил акуп!

1958

АГӘАЛАҚАРА БЗИА

Җакәты арцына акәтаҗы аҗеит,
Җақәты арцына абжыы хнаҗеит,
Иара атәала ажәак ахәеит,
Иара атәала ашәак ахәеит.

Нас агәы алақаны убра,
Ашызцәа рахы иҗеит хара.
... Ишҗабзиаз есқынгы,
Ихалшо қахҗозтгы зегы!

Февраль 25, 2002 ш., Акәа.

АМАЗАҚӘА

- Дықоумашь айғәышә зымбац?
- Баз имбац.
- Дықоумашь амцәышә зымбац?
- Заза имбац.

- Дықоума ауардын зымбац?
- Мац имбац.
- Дықоума аратын зымбац?
- Жьац имбац.

Уа амазақәа ирызхауеит,
Иқоуп шәкы...
Убартқәа зегь аанартуеит,
Ашәкәы шәкы!

Ицун 14, 2002 ш., Ақәа.

АКИ ҒБЕИ

Акы, ғба –
Исымоуп ашыапқәа ғба;
Мға иашала са сцаларц.

Акы, ғба –
Исымоуп анапқәа ғба;
Ибзианы акыр зуларц.

Акы, ғба –
Исымоуп алымхақәа ғба;
Зегь ирхәауа саҳаларц.

Акы, ғба –
Исымоуп аблақәа ғба;
Зегь-зегь еилсыргаларц.

Акы, акы –
Аҕы сымоуп сара акы;
Иаҕа имаҕны исхэаларц.

Ииун 15, 2002 ш., Аҕаа.

АҒЫКЭАБАРА

Ан днeины азы лырхиеит;
Таң, таң, таң.
Итэхзамкэан уи дтаиеит;
Таң, таң, таң.

Уа асапын иҕаз абеит;
Таң, таң, таң.
Аҕы җшқахан ихэаҕеит;
Таң, таң, таң.
Убла ихыларгыы ичха;
Таң, таң, таң.
Уҕы италаргыы ичха;
Таң, таң, таң.

Иҕан алымт ҕаҕаза;
Таң, таң, таң.
Аа, җҕалеит цыҗхыза;
Таң, таң, таң

Мчыла дшаалгоз кэабара;
Таң, таң, таң.
Уажэ длызтыгазом абра;
Таң, таң, таң.

Ииун 16, 2002 ш., Аҕаа.

АХЭЫҘИ АКЪАНҘЫЕН

Сычын ублақаа еиқэыңса;
Шыышь нани.

Узыҕои улахь еиқәтә;
Хәыхә наани.

Амра халан икаццоит;
Шыышь наани.
Аха уцәар – уңсушьоит;
Хәыхә наани.

Шыыбжьон ицәоит азәырфы;
Шыышь наани.
Ацыс шәәхәоит, узырфы;
Хәыхә наани.

Уара уакәым – схаҭагы;
Шыышь наани,
Сыцәар сҭахуп еиҭагы;
Хәыхә наани.

....Ирҭәхәмаруа ашәәхәә;
Шыышь наани,
Афыцъегь ыцәеит иҭахәхәә;
Хәыхә наани.

Ицун 16, 2002 ш., Аҕәә.

АШЫШКАМСҚӘА

«Ашышкамсқәа рыбҭа пцәоуп»
Азәыр ихәоны ишәәхау?!
Ашышкамсқәа убас круцәоуп,
Инаргоит жәантә иреихау.

Абасгы ахәеит реихабы:
– Хәхыҕамхәә гәат унеи,
Хамгозтгы харт ашьапы,
Хәхыцәон, цым, адунеи!..

АЧНЫШҚӘА

Аҫакар лаҕәны ишьҫалан,
Зегы-зегь ирхашын.
Игәырғо аҫнышқәа хтәалан,
Иархьшәашәон амшын.

Геи-шьхеи рыкәа иҫалан,
Убас аҫаара иаҫын.
Гәырғо аҫнышқәа хтәалан,
Урт арҫхон амшын.

1991

АШШАҒЫЧ

Ашшағьыч хәычы, ашшағьы,
Уара уоума ашша зғьыч?
Мамзар изурҫазеи хьзыс,
Уара абас иҫшзоу аҫыс?

Умлашьны иумоуа лазарак,
Зны иҕоуҫазма газарак?
Знык аҫәҕа ануу, ихатҫа,
Хашҫрак аиоуам зынза.

1991

АУАРДЫН

Саб иуардын саҫыпшны,
Ауардын хәычы ҕаҫцеит.
Сызхара исызбом сыпшны,
Убас сгәы азцеит...

Истахуп амҗаагара,
Зегь рылагы ихиоуп.
Аха иатдасхәои уи сара,
Сзызхәыцуагы убриоуп.

1991

АЗЛАГАРА

Харт злагарак хәа хазтоуп,
Уахгы-еынгы иаатуп ашә.
Шәи җежәа шықәса дыртоуп,
Хазлагарахьча Ханашә.

Уа алуқәа дырны илагоит,
Сақә-сапынуп жәлар рхәы.
Уи шәышықәса иатцх иааигоит,
Ажәабжьқәахәа аңьашьхәы.

Иаҗуп арыцгы аагара,
Абырсаатк шылан иргауеит.
Ақәыңшқәа аауазар лагара,
Ашлақәа цәажәара иаауеит.

1991

АЦРА ШКӘАКӘА

Ажәақәа еитцых инхылеит,
Уи амшын агәы.
Ацәқәырпақәа аңьххылеит, –
Иреигәырҗеит мыцхәы.
Цшоуп изырныкәо иахьху,
Афрангь еипш иарссоит.
Аха ицом аңша иахьаҗаху,
Иара амәала ицоит.

1979

ҲАРА ҲАХЪЗҚӘА

Сан илыхъзуп Амра,
Уи длашоит мратқас.
Сабгъы ихъзуп Ахра,
Уи ҳихъчоит хратқас.

Хъымца сашъа хъзыс ҳәа
Имоуп, дагъымцоуп.
Сара исышьтоуп Хъцыс ҳәа,
Атцыс еипш сагъыцшоуп.

1989

АЦАА-ЦЛА

Ибыбышза, икәашза,
Ауапа-хәа ашәны,
Иацшуа ажәџан аштца,
Игылами иажәны.

Цаауп уа изықәгыло,
Хыбрарагъы зуа,
Цаауп уа инызкыло –
Аурт-баацс исуа.
Амахәқәа хъантәми,
Усгъы уа иеырбоит.
Ацәа хаагъы итәми,
Амра цхыз иабоит.

Февраль 27, 2000 ш., Переделкино.

АМЦАРСРА

– Цииу, цииу, цииу! –
Ахъшь ақәчышь агент.

– Шәиу, шәиу, шәиу! –
Атрыжәбыжыгы геит.

Иама ицон уа иатцакь,
Агәылацәагь кьейт.
– Атыкь, атыкь, атыкь! –
Абцъаргы тдыркьейт.

Ахы ақәшәан илтәлейт,
Ахышыгы какәкәа.
Еибарыџуа еишътәлейт,
Ирбарц ахәыцқәа.

Ақәылаџ шыны ишътәмзи,
Урт анахаххы.
Ақәчышыгы аңсы тәмзи,
Иақәйтхейт ахы.

1989

АДӘЫҒБА

Сара адәығба хәычы кәстцейт,
Изхәада иңеып.
Амџа инаныстан, иагыцейт:
Шың-шың-шың!

– Амџа сышәти, амџа сышәти! –
Иара хәхәойт.
Амџа арымтазт – уи хышәтит,
Дара хәхәойт.

Уажәшьта рыхәхәара зтахыда,
Баша ихәхәойт.
Игәныргозаргь ирхәойт хыда,
Баша ирхәойт.

Ииуль 5, 2002 ш., Акәа.

ДҲАМАН ҲАРА ГЭЫЛАК

Дҳаман ҳара гəылак,
Дгылауан шыыбжьон,
Дҳаман ҳара гəылак,
Кырун иҗсы ишьон.

Дҳаман ҳара гəылак,
Шыыжьхьа ифон ҳафны.
Дҳаман ҳара гəылак,
Шыыбжьхьа –җазə иҗны.

Дҳаман ҳара гəылак,
Аҗхын ихы хтын.
Дҳаман ҳара гəылак
Азын ишьапы хтын.

Дҳаман ҳара гəылак,
Иажəақəа рацəан.
Дҳаман ҳара гəылак,
Иихəауаз еицəан.

Дҳаман ҳара гəылак,
Зны уаҳа дмаазеит.
Дҳаман ҳара гəылак,
Дыҗазамкəа дцеит...

Ииуль 12, 2002 ш., Ақəа.

АҲАРАКЫРА

Адгьыл хəами сыла,
Ачҳара ааҗшуеит.
Ацлақəа шыхынҗсыла,
Хатҗылара руеит.

Ахара амра гылоит,
Ахыи-шәәхәә ҕыо.
Атыс хәычы аҕылоит,
Ажәәақәә еинҕыо.

Ацаа адгыйл акыми,
Ишьтоуп илаҳәны.
Аха атыс ҳаракыми,
Ипҕахәеит аһны.

Март 01, 2000 ш., Переделкино.

АХӘЫХӘҚӘА

Атынчра хәыхәқәә рееилахала,
Акымкәә-әбамкәә еизаны,
Цаҕа иҕала, хыхыгы ихала,
Жәәанҕәы ихәмаруеит еисаны.

Урт сахьрыхәәпшуа сдыргәырҕоит,
Ма исыртөзеи шаҕа мчы?!
Аха ихьу-хьууа ак сызцәырҕоит –
Ахәыхә ахысшыыз санхәчыз!

1958

АХЫЛҢА КАҢШЬ

– Ахылҥа ҕаңшь атларкәыкә,
Анна – ҕыгә-ҕыгә, ара – ҕыгә-ҕыгә...
Рылахь еикәыршышыы, игәырөө,
Иарбан атлақәә зурөө?

– Мап, са ахәақақәә нсыртәоит,
Сара сымш цыала интәоит,

Атцла-ѡа иахаларц аґсы.
Са сҕақымуп иара азы!

1979

АМРЕИ АМЗЕИ

Амра – ґхәызбоуп,
Амза – арґызбоуп.
Урґқәа аныздыр –
Ғхыз ианызбоуп.

Нас иҕоума,
Убас цаны?
Ижәбахьоума,
Дара еицны?

1989

АЛАСБЕИ АЖЪЕИ

Сара сласба напы адыклан,
Уа ашәарыцара асырцоит.
Уажә инеиуеит саґхәа игылан,
Сара сашьтоуп, иара цоит.

Ус, шьтыбжьык ҳлымҳа иґаѡит,
Иґрыст сласба ианабаггы.
Уа ажә рыцҳа шәаны иѡит,
Ишәаны иѡт аласбаггы.

1989

АЖӘЦЫС ЦЫХӘА БЫЖЬКАЦӘА

Ааґын ааит игәырґатцәа,
Ашәґқәа канарҳәхәит.

Ажәтыс тыхәа быжькатцәа,
Цырчыруа ихынхәит.

Иалгарц лассы атра ханы,
Иара зәу круроуп.
Ажәтыс ааиуанатц хәәны,
Амат уа ихароуп.

1979

АТЦЫСТРА

Атцыстра хәычы атра,
Еипшыи уа аматра.
Ихтәалейт, итцейт,
Акәтагыкәа хнатцейт.

Аха ахышь иабан,
Зегь афеит, абан!
Уажә атра тацәуп,
Атцыс хәычы затцәуп.

Уи наскьаны ицшуп,
Атцәууарагы иафуп,
Иагауа агәыпжәа:
«Урыцхахааит сашәа!»

1989

АМЦИ АТЦЕИ

Ацынча хәычы чит, ахәейт.
Әкәара ык ршыит, ахәейт.
Уа-а, изшыыда дида, рхәейт,
Изшыыда, Цан Бида, рхәейт.

Излеишыызхәа рбама, рхәеит,
Уа-а, Ҙагәагәа лкама, рхәеит.
Аеы зшыызгь дуафума, рхәеит,
Мамзаргь бнауафума, рхәеит.

Ирхәо мцуп – ицам, рхәеит,
Усгь уаф дыказам, рхәеит.
Уа, зегь баша иаххәеит, рхәеит,
Ала шуеит, аеы хәуеит, рхәеит.

1989

АДАҘЬ

Ахахә иршәит
Азә наҕ.
Уи җаиршәит
Азмах.

Адаҗь алҗеит:
– Ҙаҕ-Ҙаҕ!
Аа, халгеит,
Наҕ-наҕ!..

Ишәа-зызеит,
Еихеит...
Аха иҗызеи...
Еиқәхеит.

Ииун 8, 2002 ш., Акәа.

АЖӘАХӘМАРРА

– Арма, Арма, Арма! –
Иаархәны урыпхы, да!
– Амра, амра, амра! –
Рылҗит урт уажәшьҗа.

– Арха, арха, арха! –
Иаархэны урыҥхыи, да!
– Ахра, ахра, ахра! –
Рылцит урт уажэшъта.

– Азынаа, Ацынаа, Арынаа! –
Нбан-зацэык еивнагоит.
Урызхэыц, уажэа анынаа –
Иахьакэым уагоит.

1989

МАНЧЕИ ПАНЦЪЕИ

Дшавагылаз анча Манча,
Дааидгылеит аншьа Панцъа.
О, икыми Манча атапанча,
Аха уи Манча итапанча,
Ибаны дынхом аншьа Панцъа.
– Исыҥи, Манча, утапанча! –
Абас ихэеит аншьа Панцъа.
Даахангы Манча итапанча,
Ииҥар акэхеит аншьа Панцъа.
Аншьа Панцъа атапанча
Ааимхны дихэаҥшуа Манча,
Абас иеихэеит Манча Панцъа:
– Иушьыр калоума, абааҥсы,
Ацыс хэыҥгыи иахами аҥсы?!

Ииун 17, 2002 ш., Акэа.

АМРЕИ АШЭҤИ

Амра гылеит,
Икаҥхеит.
Ашэҥ еинылеит,
Иҥшзахеит.

Са исахауеит,
Уи аффы.
Игәы азнархауеит,
Ауаффы.

1989

АЦХ ТЫНЧ

Ацх тынчуп икаууа,
Иаапырхагоу ак ыкам уа.

Аклат реецакны абар,
Апацхаф ицәоуп акәчар.

Азар ирґахәмаруа аңша,
Ицәоуп еипхызуа абыгь-ґа.

Ахәарақәагь зґу цәароуп,
Пхыз изґугьы хшцәароуп.

Деипхызуа акьанца ихаычы,
Сахәшьа лхы ылами ахчы...

Акызатдәык хла пхашьоит,
Иахьяк ицәамзи, ицапшьоит.

Ииун 21, 2002 ш., Акәа.

УГӘЫ КАЗЦО

Цъара ихало, цъара итало,
Автобус ықәхан ицоит.
Ауаа тыцуа, ауаа тало –
Уи ргәыхәтәы иахьнагзоит.

Ус, тахмадак даасхагылеит,
Ашырхэа сгылеит сарггы.
Нас днеины стың ааникылеит,
Днасыхэаңшит уи зынггы.

Хмашына цон иалала Акэа,
Зегь ахэон иара ихы-иңы:
Хымпада игэы иахэон, иахэа –
Сгэы иахэон са схаҭаггы.

Ииун 22, 2002 ш., Акэа.

АТЦЛАРКЭЫКЭ

– Кыгэ-кыгэ-кыгэ,
Кыгэ-кыгэ-кыгэ! –
Ацла иасуеит
Уи аңыкэ.

– Кыгэ-кыгэ-кыгэ,
Кыгэ-кыгэ-кыгэ! –
Абас имѡасуеит
Ацларкэыкэ.

1989, Переделкино.

АМААХЫР

Убас амаахыр калеит,
Рацэаххыра уаркалеит,
Еикэыншэыла канҭалеит,
Ижымжэаны цака илеит.

Ахэыцқэа рызггы еилкаауп,
Ақырбыч еиңш иара хаауп,
Ацха агэылцэцэаны ицоит,
Ицоит акэым – икэазоит.

Амыҕ цхаргы – җамшәалап,
Амаахыр ссир җаҕәшәалап,
Аха шәгәышәеаныз уеизгы,
Бзиа иабоит уи аҗәазагы!

Февраль 23, 2002 ш., Аҗәа.

АҖЫЗҚӘА

Аҗызқәа еишьталан ицоит,
Ицоит еишьтагыла.
Урт ана-ара икәарацоит,
Иагоит раҗхыагыла.

Агәашә антыт дара җәны,
Шыыбжьон еикәагыла,
Иаауеит хәылқазы ихынҗәны,
Иаанагоит җхыагыла.

Рымәа ианытшам урт акы,
Уи иагыа ихәахәазаргы.
Иҗалап раҗхыагыла ахы,
Ахы убас иҗәғәазаргы.

Ииун 24, 2002 ш., Аҗәа.

ШЫЫБЖЬОН

Иахьа убас еипш мрак кашын,
Җбахчае амахә хжәеит.
Иахьа аҗлакь еипш адгыл шын.
Ана-ара еиҗәыжәжәеит.

Иахьа аҗшатәҗьагы аҗсашьон,
Аҗсаагы рыҗсы рзеит.

Абас амра аншыз шыыбжьон,
Аеада хәра ицеит.

1979

ИХАШҢИТ

Ацха аницаццәа дышцоз,
Даагазеазит.
Ицака азыжь ду игазгоз,
Хыла дасит.

Иацы ифыза ацха иҕаҕәон –
Бзиа иузомызт.
Иара дтәан, акы иҕамҕәон,
Жәа ихәазомызт.

1979

АРБАҒЫ АҢАРЫЛИ

Арбағь абжыы амзырха итыҕит,
Акәйтқәағь ргәы рғаннацтеит.
Аха зегь рацхыа аҕарыл ыҕит,
Аҕны ацакағь аҕсы азеит.

– Ушпашьтаз уҕсы ахьугашаз?! –
Ианеикәха арбағь абжыы ааргеит.
– Сара акәйтқәа идсырбон иахьцашаз! –
Аҕарыл, аҕакс ус ахәеит.

1979

АИҒЫЗЦӘА

Амзырха иахьтоу инеипыршәом,
Акы еимаркуа доус рымч ҕыршәом.

Ма ишпеицнеиуеи ражәеи руси,
Ауасеи, абати, аҳәыси.

Жәлала заҕа еицәыхароузеи,
Аха ргәыбылра заҕароузеи.
Уи иагышпарпшзо ражәеи руси,
Ауасеи, абати, аҳәыси.

1979

АҚӘЫПШЫҒАҚӘА

Амца ишамаз ҳацгәы аган,
Азқатдак хыблааит.
Ус, җенак аҳәынап абан,
Ианыңа иахнаңааит.

Иагыхыстәеит аңатқаәа,
Уаҕа еикараны.
Уажә аҳәынапқәа шытагәа
Иаанагоит икны.

1979

«ҶЫИТ»

Ахәычқәа хәмаруа «Ҷыит» ҕартзон,
Азә иблақәа хәамзи.
Егьырт зегь уа җзара ицон.
Аеыпхьакрагь цәгьамзи.

– Аҳы, ҳапшаа! – хәа игеит,
Мез абна дахьамаз.
Аха уи ихаҕы имаазеит,
Ибжыы дшараргамаз.

1979

ҲАМЗЫРҲА

Ишқабзиоу ҳамзырха,
Шәты-какачла иқәтоуп.
Шыжь анзазоу иразынха
Икәалыкәафтоит, иңшзоуп.

Амахә хьырхәо уақа ирфәоуп,
Азамфә пшза атәақәа.
Аха зегь реиҳа иңшзәзоуп,
Афьфәхәа иҭоу ахәыцқәа.

1958

АҢХЫН

Уаха-саха, уаха саха,
Аусура еилашзоит.
Еилахароуп, иҕам тәаха,
Ҷьоук рашәарц ицоит.

Акрыруеит зегь еилагыла,
Аеафә беиә азы.
Абар шыбжьон аңцхь ргыла,
Ахәыцқәа тоуп азы.

1958

ҲАРА ҲҶНЫ

Уахыңшлак угәы азҳаны,
Убла рхыжь иубоит.
Аеафә гылоуп рызҳаны,
Мшынҗас ицәқәырҗоит.

Амра гәғәалаза иңҳаны,
Акәара җанарбоит.

Аха, абар, ҳара ҳханы
Ерцахә сыла иеърбоит.

1958

АХЫ ЛЕИУЕИТ

– Ақәа ауама?
– Ақәа ауеит.
– Уи цәыуама?
– Мап, иауеи?

– Ажәџан акәзар,
Згәы цшаауа?
– Мап, ус акәзам,
Уи заауа...

Адгьыл шыми,
Ацсы акуа;
Уи азцшыми:
Ақәа, ақәа.

Иауеит иаргьы –
Ахы кацсоит.
Адгьыл агәгы
Канатцоит...

Ииуль 4, 2002 ш., Ақәа.

АРАДИО

Абар, уи аккаҳәа ицәажәан,
Ажәабжь ҟыцқәа аҳәоит.
Ус ишнеиуа, нас иааиташәан,
Ихааза ишәаҳәоит.

Иазызрыѡеит рлымха кыдцан,
Ахэыцқәа еизыѡны.
Адунеи хтысқәа зегь ҕыцзан,
Иранахэоит аѡны.

1979

АМЧЫБЖЬ АЗЦААРАҚӘА

Ашәахьа:

– Амш зыхьантоузеи иахьа?

Аѡаша:

– Бзиа изырбои аиаша?

Ахаша: – Дарбан аға иахаша?

Аңшьаша:

– Дарбан амхы зчаңшьаша?

Ахәаша:

– Дарбан амыш зырғәгәаша?

Асабша:

– Изаҳамбозеи амза абжа?

Амеыша:

– Дарбан уа ухы зҕышыша?

1994

ЦИУ-ЦИУ, КӘАРТ-КӘАРТ

Циу-циу, кәарт-кәарт,

Арахь шәаи.

Хаицыхәмарып шәарт-харт,

Шәаи-сааи!

Ұына-ұына, ұақа-ұақа,
Уеза!
Уарғы уиыштал, уақа-чақа,
Уихъза!

Шәаи, афызцәа ҳаизап,
Ҳаи-чаи!
Ҳаицыхәмарып, ҳаисап,
Шәаи-саи!

1965

АЦӘҚӘА

Ишыхәыцқәаз игәцаракны,
Урт иаазеит Баңы.
Иахъа, афбагы еивакны,
Ирылааигоит амғы.

Уцәқәа ириаиуеиҳәа сарғы,
Схы наизсырхоит.
Бзиа ибоит азы афбагы,
Ғааитит: – Еиҫахоит!

1959

ЛЕНИН

Ажәлар гәыргъо пхъақа ицоит,
Рымқа тбаауп иахъа.
Адуinei дуззагы иахъзоит,
Ленин ду ихәахъа.

Уи имра шыпхац ипхоит,
Ипхоит икажжы.

Дыһан, дыһоуп, дағынхоит,
Ленин зегь хгәаҕы.

1959

ТАГАЛАН

Тагалара гәазырхага,
Хара хҕы исасуеит.
Ибарақыатуп хашьха, хага
Ҷафрала изсаует.

Амхкәа таргалоит аҕҕахәа,
Анхацәа гәырҕатцәа.
Абахчаҕы ахәыцкәа аҕьҕахәа
Иртаауеит ацәа.

1958

ТАГАЛАНТӘИ ААҘЫНРА

Амра шаша аҕахьыштынахуа,
Ашәахәа цоит ипланы.
Ацсабарагь – уи ихнахуа,
Агәатца акуп ицытланы.

Абар, ахәыцкәа ргәы азыхәа,
Ашкол ахь зегь рымҕа хоуп.
Тагалануп, аха урт рзыхәа,
Ааҕынра ианалага иахьоуп.

1956

АЦӘЦӘА

Агәашә антытц Даур иацы,
Аҕьа адбала, икатәа аҕхзы,

Атың изылхны дгәырғатцәә,
Инаган икнеихаит атцәтәә.

Ашкол ашқа ицо иашъа,
Аха агхара змоу җазшьас,
Диргыларц уа шарқазы,
Ифызцәагь дрыхъзаразы.

Даур дгылт иахъа шыжъы.
Дасуеит, игеит атцәтәабжъы.
Дасуеит, деитасуеит җаңхъа,
Аха иашъа ашкол ахь дцахъан.

1959

АЗЦААРА

Сара ахәычбахчаф сраазоит,
Хәышықәса сыртоуп.
Саҳәшьа Хына атцара лцоит,
Хәыкласск рҗы дтәоуп.

Сызлазцаауа уи рҗак салхәоит,
Илзымдыруа егьсымбеит.
Нас есымша ашәкәы дзаңхъои,
Ашкол ахь дызцауеи?

1953

АҒЫРЛА

Уи абахча сирза еиңынчыла,
Инхыхәа-аахыхәо изазоит.
Ашәахәа аңҗыпуа шыжъыла,
Иразынңсараха иқәнатцоит.

АҦЫЗА

АҦыза бзиа кыр даҦсоуп,
Уи дыруп, ишәоуп, изоуп.
Ацәҕа уақәшәар дуашьоуп,
Ус аиҦызара иаҕазшьоуп.

АҦыза иаша дырхатәуп,
АҦыза иаша ҕынха дууп.
Ҧызада уаҕ дзынхазом,
ҘәҦанк абыца узахатом.

1957

АБНАҒЫ ААЗАРА АҘАХУП

Азыхь ҕыаракыр иҕабозар,
Адгьыл зышуа ишабозар,
Хырҕа аламзар аҕшахәа,
Иасуазар уаҕа аҕша-ҕа,
Ҙа имгозар аҕсаа рыбжьы –
Иҕам ауп абна еихашьшьы.

Азыхь ҕыаракыр ишәахәозар,
Адгьыл чашәны, азаза ахәозар,
Ахауа зыда араҕа иасуазар,
Абырг шәышықәса нитцуазар,
Иҕымцәозар аҕсаа рыбжьы –
Иҕоуп ауп абна еихашьшьы.

Сҕызцәа хәыцқәа, ус анакәха,
Иҕшзаза иазхарц уа илакәха,
Игәцарахкып, атла еиҕаххәп,
Нас еихаххәп, нас еиҕаххәп...
Иаргәҕарц хара хамч-халша,
Ихаазалап абна есымша!..

1956

ХЭЫЛЦАЗЫ

Ахэылцаз ихэы-ичаны,
Арахэ гэартэ еизаны,
Ицырцыруа, еилыбзаауа,
Ртыц ашышыхэа ианазаауа,
Агэапа-сапахэа ижахэо.
Дреигэыргытцэа, игэы шэахэо.
Иаазамта зегь еилаффы,
Уа днарцылоит анхаффы.

1957

СЛАСБА

Са сеигэыргыоит, бзиа избоит,
Нап агсыжьюам, искэабоит.
Уи аамтала ахэы фатцоуп,
Азынразы атра цхазоуп.

Истцэахуеит абаф арбаны,
Нас иаанагоит еимданы.
Ила шэарыцаны исаазоит,
Иаргыы абар, абар иатцоит.

1957

АЦСААТЭҚӘА

1. Акэты
Азын асы еимаффы ианлеиуа,
Ахьта иацэшэоитаз аеазоит.
Ишикуеит амрагы ианаргыейоуа,
Аха есымша акутагы хзатцоит.

2. Акуата

Ап̄хын азатца иазцоит хыла,
Ашоура иамкырц атахуп.
Аха азынггы ианызсо ихыла,
Ахьта изламкуа цыашьахәуп.

3. Аҕыз

Рыхәдақәа тхәаны ҳа хҕызқәа,
Иатцаеырбо иркуп рхы.
Рерыладырхәуеит урт ҳа хусқәа,
Ахчазы ихартоит ахәы.

4. Агәагәышь

Ҳара хгәагәышь ахәыцқәа адыруеит,
Ахы-аҕы зегь еикәап̄хо.
– Шәиу! – анаххәо иаақыр-қыруеит,
Иацәымбу, мамзар иагәап̄хо?

5. Ардәына

Ахаца-маца абахчаҕ иакәшәоит,
Ашәа ахәоит иахықәтәоу, абан.
Уи п̄ырхагам, ҳа хгәы иакәшәоит,
Нас цьоукы изыршьуаггы избан?

6. Ахьажь

Зыгәдар-ип̄а цыхәаршәшәа,
«Ҷыжж!» – хәа абжыы ныхнатцеит,
Зегь реырзеит, ианаршәа,
Иара цықәреифара ицеит.

7. Алахәа

Аеышьтнахуеит аарлахәа,
Крыфан аҕсы ашьоит.
Изыреикәатцәеи алахәа?
Уи кәацбаала ичоит.

8. Акарматцыс
Ашәа ахәоит уи агәы цкәынза.
Абжбы ссирза ныхцаны.
Харт хазызрыѿеит цхангәынза,
Абартцаѿ хапсы заны.

1957

АКӘАРЫЛ

Умцарс уагон абна дуахь.
Абгахәычы иааѿаххар.
Ёазны аѿауад абга ду иахь,
Уркыжуа уигон аѿар.

Уа абгахәыцгы, абга дуггы,
Аамѿа иаман ицеит.
Уаазаѿ икәлеит апатуггы.
Игәы иѿыхозгы назеит.

Иахьа тынч уа шәхы неидкыла,
Уѿызцәеи уареи шәеилаѿѿы,
Ишәаазоит ақәцара шәкыла,
Иашѿа шәырцшзоит анхаѿы.

1958

АМАХӘ ИАЦӘЕИ АЦЫСИ

Иафарц уа еиѿыжәжәаны,
Ахьшь ацыс иазцеит.
Аха ацыс рыцѿа шәаны,
Убас икәаратцеит.

Ус, амахә иатцәагь абейт,
Иналатәейт икны.

Ахышыггы зымѡа иагеит,
Ацсахы еибакны.

Ацсабараѣы ус иапуп:
Цэгъеи бзиеи еивахеит.
Амахә иатцәара, тиабуп,
Ацыс хәыц еикәурхеит.

Маи 27, 2003 ш., Акәа.

АБНА

Игылоуп абна мшын цәкәырцоушәа,
Абна еикәараза еилачы.
Ацша анасуа уа иеырбоушәа,
Ацлеи атцлеи рхы неихышы.

Шәарах рацәа ргәыцак цшьала.
Хабнара ашьапы аҳауеит.
Хара хқытаҕгы уи амчала,
Аѡны ҕыцкәа ирызҳауеит.

1957

АМЛАГӘЫР ЦСЫЗ ХӘЫЦЫ

Ацсыз хәычы ан ацәызит,
Ана-ара ицәыркья-цәырсит,
Ана ицәыралт, ара ицәырцит,
Ацсыз хәычы ан ацәызит...

Ана инеин – аѡызцәа ыҕан,
Ара иааин – ранацәа ыҕан.
Иара нхама, рыцҳа, аныда:
Хлацшыда, хыда, напыда?!

Аңсыз хәычы ан аңызит,
Ана-ара иңәырҕа-ңәырасит.
Аңсыз хәычы – амлагәыр,
Ан ағашәазар аңәгәыр?!

Маи 23, 2003 ш., Аҕа.

ЛАГӘИ АЛАКӘИ

Ләгә хәычы ирхәо иахазом,
Ләгә хәычы иқашь ифазом.

Днықәкуа уаҕа лшәмхы.
Инаиқәкуагы уаҕа лхы,

Анду изеиҕалхәоит алакә,
Алакә бзиа ибозаап Ләгә.

Уажә алакә дыткәа дагоит,
Имбазакәа ақашьгы ифоит.

Анду алакә убас илхәоит,
Амаҕа ақашь убас ифоит...

Имбазакәа инцәеит алакә,
Алакә ицегь иҕахуп Ләгә.

Анду қашьда алакә лхәом,
Амаҕа лакәда ақашь ифом.

Август 13, 2002 ш., Аҕа.

АЗКӘАТА

Акәата хәычы, азкәата
Шьапы еимаада,

еикәада,
Хтырпада,
ма хылпада,
Избада,
ма изымбада,
Амшын ихуп азкәата.
Иара рышьтоуп аңсызкәа,
Иакыр – иафоит имңсыцкәа.
Уабар – уи аҗазахуеит,
Убас атыңгы аңсахуеит,
Уахымгәығзо иаацәырцуеит,
Убас ицәырҕа-цәырсуеит.

Акәата хәычы, азкәата
Шыапы еимаада,
еикәада,
Хтырпада,
ма хылпада –
Акгы иаңсам цәкәырпада.
Гарара зуа ацәкәырпақәа,
Уажәы идырцәеит иҗахәхәа.

Маи 25, 2003 ш., Акәа.

АРҖАШИ АҚДИ

АрҖаш жәылоит.
АрҖаш жәылоит,
АрҖаш ианахәеит ақды.

Анахь иагоит,
Арахь иагоит,
АрҖаш ихыми уа ақды.

Ақды қәпазом,
Ақды қәпазом.
АрҖаш иххалеит ақды.

Арѡаш тѡзом,
Арѡаш шѡзом.
Арѡаш иагѡагеит ақды.

Август 6, 2002 ш., Акѡа.

АМПЫЛ

Ампыл шытыңа, шытыңа ицоит.
Жѡакѡаратѡа икѡаратцоит.
Ампыл иасуеит ахѡыцқѡа,
Убас еивасуеит ахѡыцқѡа...

Иара цоит – дара ахъзоит.
Дара ахъзоит – икѡаратцоит.
Урт ашытѡами рыңсы мшыа,
Иаманы ицоит ижѡа-жѡа...

Амѡа рѡаңан уажѡы ааигѡа,
Дара рнаѡыстѡѡѡа, ааигѡа,
Амашынақѡагѡ цоит ианыс,
Ампыл уахъ икѡаратцоит...
Ахѡыцқѡа ашытѡаланы ицоит;
Аа, амарѡѡа, шѡгѡышѡѡаныз!

Ииуль 25, 2002 ш., Акѡа.

АМШЦѡГЪЕИ АХѡЫЦИ

Аңша асит ирхытңны ахѡқѡа,
Адыд-мацѡысгѡы хазы:
Иама аѡаанахеит ақѡа,
Иама аѡаанахеит асы.

Ашыжъ убас иеикѡашѡан,
Хаара-бѡаарак хамбѡзеит.

Ахьта сылалар хәа сшәан,
Сара ашкол ахь сымцазеит...

Аңша цеит ирхытцны ахәкәа,
Адыд-мацәысгыи хазы:
Нак иаманы ицеит ақәа,
Нак иаманы ицеит асы.

Аңта жәпақәа неилышәшәан,
Амрагыи хааза иааччеит.
Ахьта сылалар хәа сшәан,
Сара ашкол ахь сымцазеит...

Апрель 3, 2005 ш., Акәа.

АҘЫБАҚӘА

Сәыза иҗыбақәа хьантоуп,
Имҗыхьашәо зегыи ртоуп:
Ашьантца җеыха, аҗапырхәа,
Ацәымағқәа, адаҗ ырхәа...

Сәыза иҗыбақәа хьантоуп,
Имҗыхьашәо зегыи ртоуп.
Уаҗәытц рхәан – имаҳаит,
Нас иҗыбақәа ршәаҳаит.

10 март, 2006 ш., Акәа.

АҖАДА ДАҚӘТӘИТ

Амҗеирақәа җазто изыхәан:
«Рацәа аҗада дақәтәеит!» –
рхәоит аҗсуаа.

Мац еснагь ихы даҗоуп,
Мац еснагь ацәы дахоуп.

Ацәа дшықәу –
аха дықәлоит.
Аха дшықәу –
алаха дықәлоит.
Дахьзар ахәыс –
аҕәкәа ахеитойт.
Уи амышәхәыс –
цъара ибҕеитойт.
Ҥахак айҕазом ацҕәы,
Аңсы аҕеитәуеит мыцхәы.
Уажә уи дақәтәан аеада,
Ашта даатәлеит еиҕа...
Абдугғы уаҕа ибжыи гоит:
«О, хрыцхашыа,
Анцәа ҳаубойт!
Аеада уақәтәеит рацәа!
Рацәа ҳурпхашыеит, рацәа!»

Ицун 2, 2003 ш., Аҕәа.

АМААМЫНИ АУАҘИ РЕИЦӘАЖӘРА

– Уареи сареи ҳаигәыцхәуп,
Сызлаҕоу схәар – имыцхәуп;
Амаамын – сзыҕои абас,
Ауаҕғы – узыҕои абас?

– Иашоуп, ҳаихылҕзаргь азәы,
Стәаны сазпшымызт уатцәы:
Сара сгылеит, са сықәҕеит,
Сара схямтцит, аҕыа збеит.

Сақәҕеит асыҕәхәа, аңшаҕы...
Скылсит сара ауаҕрахыи.
Уара утәан – уи азурхеит,
Умаамынын – ус уаҕынхеит.

Ииуль 12, 2002 ш., Аҕәа.

АХӘАЧАХ

Инамтасын, ахәа кны,
Алымха дуқәа ирынкны,
Ахәатра наӳ интадырсит,
Ахақәитрагы нацәдырзит.

Азныказын иаағығызаргъ,
Зны инапшызаргъ, зны иаапшызаргъ,
Хәчы-хәыцла ахы ажъжъеит,
Нас инықәиан аңсашъеит.

Уажәы итаиоуп уи еитцхәа,
Ицәоуп хәлаанза итахәхәа.
Иӳам уаха агәгы иаго,
Иадыруеит ахәы шаарго...

Ииуль 10, 2002 ш., Аӳәа.

АЗЫН ААИРА

Тагалара цеит,
Абығьқәа каңсеит.
Амышгы еилахәеит,
Ахьтагы аеаргәгәеит.

Хашьхарахьтә хазы
Ус ахәеит асы:
– Исыцым амш каииа,
Снеиуеит, шәығешәырхиа!

Уи атакны ирхәеит:
– Уа бзиаала уаабеит!
Уқьафугоуп, умшуп,
Уааира хазыңшуп!

1958

ХАРА ХИОЛКА

Хара хиолка хгээзырхага.
Ауапа иатцэа ашэца, имахэуа,
Иеырбо игылоуп ашьха, ага...
Аңша ахьцаз ашка инахэуа.

Дук мырцыкэа хафны ифналоит.
Адэахы иааныжыны асы.
Уи ахэмаргакэа ахынхалоит,
Ашэтышкэа реипш иахыныссы.

Зынгы-пхынгы, ха иаабазар,
Ииатэкакараза иеырбоит.
Мыцхэгы бзиа иаабот, избанзар
Ианаауа Ашыкэс ыыц хзаанагоит.

1965

БАТА ДҒЫХЕИТ

Бата дғыхазар шьжымтан.
Ацаракэа цэитуеит.
Дахынапшлак асы шытан,
Деигэыргьатцэа ғэтуеит.

Днылагылеит уи лассы,
О, икалоума ипшзамзарц.
Хаи, ишцабзиаз асы.
Абас ишьацамзар?!

1960

АҘЬАНАХ

Иааныжьюа Мац ицатэы.
Ашкол дагхеи шакантэы.

Иаб ихъархъ, иеигәышә, иеиха
Иашьтыхны, иезаны деиха,

Аңьанах кайтарц уи дцон,
Иахъа хәлаанза дуастон.

Азын дақәтәартә икаларц,
Асгъы агәыцхәан игаларц.

Аус иуан, иуан дымтәа,
Аха иауазшәа қас сынтәа,

Ианар агәтаз амра қхоит,
Иңьанах гылоуп, игәы пжәоит.

1957

АҚСАА ГӘЫРҒОИТ

Ақсаа гәырғоит, иеилатыруеит,
Хыхьтә ихиаала тақа итәоит.
Ожәшьта ақхарра аеунардыруеит,
Амрагъ мыцхәы уафы игәақхоит.

Ашәтқәа хкыла адәы ахьыхрқьо
Иңшзоуп, иччоит рхы-рғқәа.
Ахьта иацәымшәакәан, игәырғьо
Ашта интыцуеит ахәыцқәа.

1958

Абжьаратәи ашкол иаїџанакуа рзы

АМРА АМЦАРСРА

Апџа-злачкәа цәыртџуан,
Ирыџахынхәуа аџша.
Амрагь цәырџка-цәырасуан,
Иацәызуа амч-алша.

Ус, ажәџан ду даатџалт,
Дгәааны адауы.
Дгәыргәырт ибжьы хаџал,
Даушла ахра уы.

Нас хамра аамџаирсын,
Ишьџахьџагь дымџшы,
Ишьџагь умбо ирзын,
Иџџрааит идау-чы.

Ажәџан ду кьыз-кьызуан,
Алабжыш кьасон.
Адгьыл иныкәкьысуан –
Иагьлалапџа иџон.

Аџаркәа азмырхакәа,
Ихыџит азкәа.
Уи аџгы инымхакәа:
Акәа, акәа, акәа.

Ус-ус, ахьџа аџалеит,
Иагьжәылеит акырџх.
Ашәџ-џра кәыбо иџалеит.
Ахьџагь ианаркырџ...

Абас шәара иџагыло,
Збахьада адунеи?!

Убасқан аул данғыло,
Абрысқыыл-гәәтеи.

Аха ахапы дтымтқәә,
(Ицәгыами ихыңша!),
Ашәымтқакгы ахмыртқәә,
Иртрысит аңша.

Иаңкьеит аңта агәамра,
Ғәара-пара иагыцеит.
Имтдадырсыз амра
Дмыргакәан иахъзеит.

1973

АМШ БЗИА

Уа мшыбзиа,
Амш бзиа!..
Ғадгыл ғынчи
Ғаб иңыңңы –
Хысыбжыда,
Ғажәәан – шәшыда...

Ғамра хьәажьха
Иҳанасыңны;
Азын ғашьха
Сыла ихыбны;
Уа бла қаруа
Ғамшын хәмаруа....
Ғашьыжь шара
«Уаридада»;
Аңсны ахшара
Ғамтан дағаз...
Уа мшыбзиа,
Амш бзиа!..

Декабр 24, 2001 ш., Ақәа.

АТӘТӘА ЗХОУ АЗЫС

Азыс хәычы иахоуп атәтәа:
Кыр-кыр, кыр-кыр, кыр...
Инықәңалауа, игәырғьатәа,
Икалом ңа иакырц.

«Ара иаасырхәып акаардә,
Ихсыршәтып акаңбал.
Ана иңхасырсып акаарт,
Исыршәап акаңар.

Ара исыртәаап аласба,
Алаггы агәы ңжәап.
Ана исыршәп анду лаба,
Зеггы-зегь сыршәап!..» –

Ацәгьа аурц игәырғьатәа,
Ицоит агәы шәахәо.
Азыс, иудыруаз, тәтәа
Уцәгьақәа шахәо!

Ианвар 10, 2000 ш., Акаа.

АҢША

Ажәфән злагароушәа,
Илеиуеит асы.
Атлақәагь гароушәа,
Ицәеит зназы.

Амахә қәыңсычқакәа,
Нас изқәаршәшәеит.
Уахаггы рзымчқакәа,
Ана-ара ихыжәжәеит.

Иакәшәар хәа арыцхара,
Хакәыла икша,
Аееилгәыцәаа цхыраара,
Икылкәеит аңша.

Ацлақәа ирыс-рысны,
Иршәшәа-иарқәацеит.
Нас ицеит уи трысны,
Инытцаба ицеит.

Март 02, 2000 ш., Переделкино.

АФЫМЦА

Уи алеишәа убас ицәгьоуп,
Атәы умхәар.
Уи акымта убас ицкьоуп,
Атәы узхәар.

Ашьшьыхәа иара уантоит,
Итцоухәар.
Ашшыхәа иара уастоит,
Итцоухәар.

Ахырхәа азы хзаанагоит,
Итцоухәар.
Ахухәа алуқәа лагоит,
Итцоухәар.

Уи атцхеикәарагь аршоит,
Итцоухәар.
Абаагәарагь архәашоит,
Итцоухәар.

Уфы интшәауа канатцоит,
Икруфуп.

Убас ухәатәы ханатцоит,
Ирхәѡуп.

Уи акымта убас ицқьоуп,
Кыр ҕашәтца!
Аха алеишәа убас ицәгьоуп,
Атәы шәтца!

Ианвар 1, 2001 ш., Акәа.

АЦГӘИ АХӘЫНАҘИ

Ахәынап хәычы кәыр-кәырит,
Акылхара итшәан.
Ахәынап хәычы кәыр-кәырит,
Иаагылеит ишәан.

Наҕ-ааҕ инапшит-иаапшит,
Иҕақәаз абейт.
Уиакәхеит: уаха имыпшит,
Аҕынаха еимдеит.

Рапхьа инадгылт адулап,
Итақәаз абан:
Ахѡа ахнаршәеит акәалап,
Иафеит акакан.

Цьара иахалеит абҕәыл,
Ашә аҕьама абейт.
Цьара инахан ачамскәыл,
Ахш аҕьама абейт.

Нас иахалеит уа араса,
Ацхагы ҕнарбзеит.
Иаатытцит уа аңсы раза.
Ихырбза-кәырбзеит.

Аа, ус ассир ахьабаз,
Аа, абар ацгәы!
Итрысит – ацсгы шагаз,
Иаацсахын агәы.

Ахәынац абжы наргеит:
– Сзумфа цышьатәуп?!
Уи атакс ацгәы иахәеит:
– Усфон, аха усасуп!

Маи 9, 2001 ш., Акәа.

АБЫЗШӘА

Арра ихыган дааит аца,
Ангы дгәыргәеит, аха ашца!
Дхынхәит лымхәеи изханы,
Акыр баны, акыр иаханы.

Җымткәа хамтакы даацшит,
Аха нас днацшит-даацшит:
– Это что такой, махан?
– Хылцами, нан, уаб ихан!

Нас уа дтацшуа рымзырха,
Ара-амцахьгы ихы нарха:
– А это что такой, махан!
– Хажә аца Хаҗ ами, нан!

Нас аматцуртаҗ деимдеит,
Иибаз – җыцбарах ибеит:
Амартак ибан – дазтааит,
Акабақ ибан – дазтааит.

Ибан апырпыл – дазтааит,
Ацхныга кәымпыл – дазтааит,

Зегь ибла-царқәа рызхан:

– Это что такой, махан?

Лҕа дихәаңш-ихәаңшуа ан:

– Хабызшәа ухаштыма, нан?

Илхәаз ссирс ишьян цангы:

– Аңсшәа нету! – ихәеит иаргы.

Амцаҕ уа ахьурзы еилашуан,

Ахаан имбацшәагь дазыңшуан.

Акьаткьат тыңеит ус атра:

– Аа-а, сыблит! – ихәеит иара.

Ииуль 29, 2001 ш., Акәа.

САНДУ ЛХЬАА

Ҕәсеиңш, агәыри арахәыци

Ахьылзеибымто, шәазхәыци –

Хьаас илымоуп санду.

Азә данцәажәо: лкасы днахо,

Хәың-хәыңы ллымха дахьаахо –

Хьаас илымоуп санду.

Акәац ахьылзымфо хәызбада,

Лгәалакан абраагь дызбада –

Хьаас илымоуп санду.

Азә дааѡналар дихаңгыло,

Ллаба хәыңы ахьаанылкыло –

Хьаас илымоуп санду.

Азын сынтәа ашьха ианхыңуа,

Лара шәышықәса шылхыңуа –

Азбахә лхәазом санду.

Ноиабр 14, 2001 ш., Акәа.

АМШӘИ АМЫШӘХӘРАҚӘИ

Иҫоуп ахьа агәа тырхьахьа,
Уалакьысаанза икаҫсоит.
Уа амышәхәар наҫдалоит ахьа,
Иҫшаауа абҫыжә рҫәаҫсоит.

Мышә тәырҫаҫа атла иқәлоит,
Ма иласузеи заҫаҫы?!
Ақәаршәеиҫш ахьа дәықәлоит,
Ишьҫахьысуеит ҫаҫаҫы.

Абжьас агәы – Мышә иагәыми,
Изхәада аламала ишәоит.
Уажә уи зеиҫшу ҫшатлакәми,
Иалагьежь убас иаршәшәоит.

Уа ахи-атәыхәеи иахьзозар,
Ахьа-ҫла убас изазоит...
Ахьәеижь еиҫш ахьа каҫсозар,
Аҫаҫәа рзыхәа икаҫсоит.

ҫьара еилало, ҫьара еилыҫуа
Иатҫагьежьюеит амышәхәар.
Ирфоит, ирфоит – ргәы хыҫуа,
Иҫалоума иазхоит рхәарҫ.

Ахьа-ҫла аҫыра ҫамыжькәа,
Убас иршәшәа-ирҫаҫаны.
Мышә лалбаауеит аҫекамыжькәа,
Аус дугьы ҫаҫаны...

Амышәхәарақәа амра иҫәиалан,
Акрыфан дара мыҫхәҫы.
Мышә ҫаанаҫит уа агәы иалан:
– Ишәхамышҫлан шәан ахәҫы!..

Декабр 20, 2001 ш., Ақәа.

АЗАРАҚӘА

Азыс шкәакәа – наңа, наңа –
Астәи инықәлеит ацхатәры.
Азыс еикәатцәа – қаңа, қаңа –
Анстәи иаакәлеит ацхатәры.

Нак-аакгы цара ааифагылеит,
Уа изеивысзом зынзаггы.
Аха изхәада руақы аатгылеит,
Амәа ртахуп аәбагы.

– Унаскы, сара истәуп амәа! –
Ари иахәеит, анигы иахәеит.
Ицъашыангы инарзыпшит амра,
Аңша цәаа-цәаан ихәхәеит.

Нас импшыкәа, инаңа-әаңо,
Еиғасуан: атах, атах!..
Иаха-иаха рыгәкәа еибафо:
Атак – атак, атак – атак!

Урт рыцака – арәаш жәыла.
Алада-затцәыкгы иңшуа,
Абжы ахытәауа шхатәыла,
Убас ицоит еилашуа...

Азарақәа аисра иакәыцуам,
Иахықәгылоу ацхатәры.
Ргәырәаннатцоит – иаххәыцуам
Ацхатәры – атцәыртцәры.

Ацха иқәкьеит, иааидыххыла
Ишеисуа амәа еимақы;
Иагыгеит урт арәаш жәыла...
Ех, ихьатцызтгы руақы?!

Декабр 23, 2001 ш., Акәа

ХАШТ

Уажә ирхәо уашьтан ихаштуа.
Иихәо ихаштуа ихатаггы.
Азә дхалами, уаҕа Хашт хәа,
Хьызшьарас иахтеит зеггы.

Иблацәақәа аарла еихихит,
Аха ишшазггы агәра игом.
Имацәақәа ҕара ишәихит,
Ихаштит, иахьыҕаитца ибом.

«Уа-а, ицама хласба иама?!» –
Ишәкәқәа дрышьтоуп, аха ибом.
Уа-а, мариала изеиныриама,
Ихаштит, иахьыҕаитца ибом.

Аккласс аҕны азәы инаимда,
Иаццәхәа артцаҕы дыҕшын.
Иагышихәоз Дырмит ифымта,
Ихаштын иуа итәы даҕын.

Иацы иртауа – ихаштуа,
Иахьа иархәауа – уатцәы,
Амҕы ухәар – азахьы дашьтуа,
Хашт хәа дхалами азәы.

Зны абгахәычы акәйтқәа ирчычан,
Са иуҕастап ихәан азҕа,
Ихы быҕ-быҕуа, даачча-ччан,
Иганы ихәит ашьаццәа.

Игәыргьатцәа агара иапылаз,
Ишьаццәа ибарц дыццакит.
Аха ихаштын уи ахьиргылаз,
Дшеимдоз ихата дакит...

Декабр 26, 2001 ш., Аҕаа.

ҒЫРҚАТӘЫЛАҢТӘИ АСАЛАМ ШӘКӘЫ

Зынзатәык, о, избанда иахауеи,
Ғабдуцәа ахықәыз зны.
Иссируп, рхәоит, амрей ахауеи;
Иссируп, рхәоит, Ацсны.

Ирхәоит: уи акалт инасуеит,
Амшын ду агәы еилашуа.
Ахра зуа Ерцахә ғызғазуеит,
Ахара – хашқа иаапшуа.

Ирхәоит: ихааза амра игыло,
Ишафычо хътәы шәахәаны;
Азын агәта ашәтқәа еиныло,
Избаз дшырго дытқәаны.

Ирхәоит ғәйтқан ара адуцәа,
Ацснықа ишыңшу иажәуа:
Уа анышә иахьамоу ғабдуцәа,
Ацшазатә шықәсуа ишәышәуа.

Ға ҳада мра шеишей згылом.
Ирцсақьаз уа ихырцәаны.
Арақағ пшәыман ҳаднакылом,
Ус ҳаанымхеи ҳсасцәаны.

Истахуп хашьхақәа рымца,
Алакә ииз сахар – исхәар;
Истахуп ғабдуцәа рымца,
Акәиц хәцы сыкәа иташәар...

Арахь иаапшуа ҳа ҳазныхәо.
Идыруаз уа ишықоу хғәы.
О, акызатәык сара сзыхәо:
Исзаашәти «Анбан» ашәқәы!..

Ианвар 1, 2002 ш., Акәа.

РАҢХЪАТӘИ АСЫ

Җала-җала, җала-җала –
Ибыбышза асы аует.
«Улаҗала – сылаҗала!» –
Ирыхан зеггы агаует.

Избахьада ари иахьада:
Ахәыцқәахәа – ахәыцзақәа.
Абас ас-җалқәа збахьада:
Җшза-җшза, җшзақәа...

Агә напыла, азә лабала,
Ишгәартоз хара-хара;
Җала-җала, җала-җала –
Уажәы ирызбом рызхара.

Икарцеит уа иара мпылны,
Иандыршә иҗыххааны ицеит.
Нас уи идуу сыркәымпылны,
Амзырха агәтахь иназеит.

Убас напггы надыркылеит,
Уаха иамкзауа хьтакы;
Љбанггы инеихадыргылеит,
Иахадыргылеит ахы.

Инаганы ахылҗа ахарцеит,
Алаба ду адырkit,
Инаганы аҗаҗа аҗарцеит,
Аҗытыныжәга адырkit.

Аҗаа-Бабаду – нцәахәыми,
Алаҗш рхуп уа зеггы,
Урт рыхәмарра иалахәыми;
Иҗам ахьҗа зынзаггы.

Цала-цала, цала-цала –
Ицырцыруеит асырхәкәа.
«Улацала – сылацала!» –
Илахәмаруеит ахәыцкәа.

Ианвар 3, 2002 ш., Акәа.

АФЫ ИАШЬЫЗ АХӘЫНАЦ

Ахәынац амла иаргәакуеит,
Иахьа иамоуп ғашәа.
Ахәынац ахапыцкәа ахуеит,
Иабаз афоит ипыжәжәа.

Аеырхатцаны ицоит пшыхәра,
Ифналан афны еимнадоит.
Ус, иахьынкәалаз акығәра,
Наныкьара, ашыла абоит.

Игәыргьатцәа уа инаналоит,
Убас иафоит, иццакуеит.
Ус цьара алапш нкыдхалоит,
Изакәызеи: азба иакуеит.

Уа абла шәарыцакәа абахоу,
Абан, иахьтатәоу азы?!
Инафыхәеит, аха азы абакоу,
Афы иалахеит ацсы.

Иажәуеит, аха уи закәытцуам;
Убас амаңар хаахеит.
Сақәытп ахәан – ацсы аххәыцуам,
Изымцо афы иахахеит.

Зныкыргь иаахытц игазәазуа,
Ихаршалауа аңацакәа.

Иҗазма убриаҗгы иаанҗасуа;
Иабакы, ахәеит, ацыгәкәа!

Акаф хәа иаатнаркәеит ашәа,
Абжы-хаа харагы ицон.
Акәша-мыкәша зегь анцәажәа,
Лапшцашәара ссирк иазон.

Иара убраагы изаагылама,
Ишьтахысаазан икәашеит.
Иакәеит иакызшәагы акама,
Ацгәы иасызшәагь икшеит.

Нас акәашара аарла иакәыцуа,
Иаанаңшызар – настхагы:
Иеҳәатәоуп ацгәы хыркәысуа.
Уахь инатрысит иаргы.

Иатәамбазогы аңхәа игылан,
Цагәа-цагәа абжы наргеит.
Ацыгәгы җаңан, уи аанкылан,
Нак иңыххааса иагеит...

Ианвар 8, 2002 ш., Акәа.

АИФЫЗЦӘА

Хара ҳацәбати ҳацәтцыси,
Уа ишеинаало махәи тцыси,
Еибардшзауа ҳашта иҗами,
Бзиа еибабо ус рыхәтами.

Иаха шаанза урт еидтәалан,
Ртыңкәа аалхны иманшәалан.
Иахәа шаанза иҗеибаргылан,
Аңыжә-сыжә аҳаскыын илан.

Арса анрахто дара тәәсует,
Уи иадеизало ацаргы асует,
Аха афыза хьчауа ацәтысгы,
Инанашытуам җара цыскгы.

Ацәымт асыр – иамто җсыхә,
Ацә ахьчоит абат ацыхә.
Ацәтысгы иҗанатоит җсыхә,
Аласба иакыр хбат ацыхә.

Есены рҗафгы җыц иҗалоит,
Ашҗа иҗыҗны ахкаара иҗалоит.
Ацәбат хәмаруа иҗаҗа-җаҗоит,
Ацәтыс хәмаруа иҗаҗа-җаҗоит.

Мап, са урт азы рыгсыжыуам,
Сара ами бзианҗы ирыгсыжыуам,
Сара урт аҗшыца инсыжыуам,
Сара урт хлаҗшыда инсыжыуам.

Иахьагы шоуран – ус инсмыжыт,
Агәашә аартны ашҗа иҗсыжыт.
Игәырҗаҗәа убас ишыҗхысит,
Иеибарыҗны адәгы иахысит.

Ишнеиуаз азмахгы рбахит,
Ацәбат җатәеит, егы гәаҗит;
... Ацәтыс азмах изҗатәозма,
Аха афыза ааныжыны иҗозма?!

Ианвар 11, 2002 ш., Аҗәа.

АИБАШЬРА УАҖА ИҖАМЛААИТ!

Амра иацы ашәшы зәахәызгы,
Илаша-лашо җаҗхә игылоит;

Ахәыхә зымѡа зѣы зырхәызгьы,
Иџыр-џыруа ѡаџхьа ихылоит –
Акызатѡык: еибашьра камлааит!

Абахчаѣ уа амахә ихжәазгьы,
Аееилахәа ѡаџхьа еинылоит;
Ахан уа абомба зѡаџжәазгьы,
Анап кәза ѡаџхьа иаргылоит –
Уаха еибашьра камлааит!

Ан уа згәы аѡаа ташәызгьы,
Лгәырџьара ѡаџхьа ихыѡуеит;
Аб уа ишыѡкәыназ иажәызгьы,
Аѡа диит хәа ѡаџхьа дхысуеит –
Амала еибашьра камлааит!

Убас еинылоит хашьха-хага –
Ажәѡыс аѡра ѡаџхьа иахахуеит;
Хтәыла иахьзоит ашьаѡ-аагага,
Анхаѡы ажәла ѡаџхьа икьахуеит –
Уаха еибашьра камлааит!

Аѡсны зхы ақәызѡаз аѡеиѡәа,
Рыѡсы талан ѡаџхьа игылоит;
Аѡсназы аѡеиѡәа-мазеиѡәа,
Хыѡхьазарада ѡаџхьа икьахуеит –
Уаха еибашьра камлааит!

Ианвар 16, 2002 ш., Акәа.

АХӘЫНАѢ АѢРА КАНАѢОН

Аѡтақәа ашьхарахь иѡон,
Ажәѡан ахухәа илагон.
...Ахәынаѡ аѡра кәнаѡон,
Акы гон, акы аанагон.

Иахынтыцыз иара аңа,
Иңшыхәуаз аңгәы иакын,
Иалахәмаруан, аха ишңа;
Ашьяңхыңңәа ирыбжьакын.

Хәыңы-хәыңлагь ианарчал,
Итымхыкәа уаңа аңсы;
Ишыңчозгьы ағәағә анңал,
Иааңеиңшит уи зназы.

Уцара уңоуп хәа уаңдәы,
Агәы аартынң иңцакит.
Ирууа иаршәит цәәанңдәы,
Аха аҳәынаң мқәаңеит.

Ишьтан уи, ашья ағәашәын,
Аңсы таңаргь – изаны.
Аңыгәгьы ғамызт – иажәын,
Инатәеит ус иааңсаны.

Ишхырсысуаз аңәа иагеит,
Ңхызыкгьы уа иабахьан,
Иғыхазар – ассиргьы абеит:
Аҳәынаң аңсы агахьан.

Уи шеибакәу ашья ахьшын,
Аңыңағә иааит иеиханы.
Убас аңхыраара иазыңшын,
Убас анапгьы аңахны...

... Аб уаңа аңра ңанатңон,
Акы агон, акы аанагон.
Аңтаңәа ашыхарахьы иңон,
Ажәәан ахуҳәа илагон.

Ианвар 18, 2002 ш., Акәа.

ШЬЫРИ-ШЬЫРИ!

Ааңын – ахьта-цәгъа агеит,
Иақәнагаҭгы: шьыри-шьыри!
Уи убас җхаррак аанагеит,
Ибзиаҭгы: шьыри-шьыри!

Ааңын – уа ацәхәыра агеит,
Иақәнагаҭгы: шьыри-шьыри!
Уи убас еҭәарак аанагеит,
Ибзиаҭгы: шьыри-шьыри!

Ааңын – уа тәанчара агеит,
Иақәнагаҭгы: шьыри-шьыри!
Уи убас крурак аанагеит,
Ихьанҭазаргъ: шьыри-шьыри!

Ианвар 25, 2002 ш., Ақәа.

ҲАЖӘ ХЪАРЫДЕИТ

Ҳажә хъарыдеит, ҳажә хъарыдеит;
Саб дыҭрысит, сан дыҭкьеит.
Амшәгы Дамшәгы адҭа рырҭеит,
Инарыгзарц даргъ цахьеит.

Сандугъы амаркатыл ғалхәоит,
Рыц еихымсырц агыгшәыг.
Нан, уца, лхәоит, нан, уцшаа, лхәоит,
Еибганы ижәбандаз уажәык!..

Амра зыша ҳкәарагы амжәи,
Зыда ақәараш кәаратҭоит...
Рҭарбжы аафугеит Амшәи Дамшәи,
Ашьтагъ дырхазаап, ицоит.

Сан дықалан днеиуеит ахәызқәа,
Саб аарлаза ибжыы аазоит.
«Уеузар Хьапшь, иееихом хусқәа?!» –
Сара хгәаџа сҭалан сцоит.

Абџатәы цәтцәа, Хьапшь иахами,
Убжыы рга абааңсы:
«Кыр-кыр, кырр...»
Слымхагь сыблагь уахь иахами:
«Кыр-кыр, кыр-кыр,
кыр-кыр, кырр...» –

Сгәы иқәыџеуеит,
слымха итҭыџеуеит;
Сзырџыр – иқазам акгы.
Зны саатгылоит,
еазны сыџеуеит –
Саңхьақа икоуп зеггы.

Сан дықалан днеиуеит ахәызқәа,
Саб ибжыы ахараза игоит.
«Хьапшь. Уцәыртц иееихарц хусқәа?!» –
Абар, абар, абар избоит!..

Реиха сзықәгәыгуагь атәтцәами;
«Кыр-кыр, кыр-кыр,
кыр-кыр, кырр...» –
Уи сшазңшугы сгәыргьатцәами;
Аха иабакоу: кыр-кыр, кырр?

Хажә хьарыдеит... зегь ҳафьими
Аңшаара: иабакоу, иаба?
Ассир, хгәашәаф уажәы иңшыми,
Иатқәашо Хьапшь аңа!..

Февраль 1, 2002 ш., Ақәа.

АШӘКӘЫ-УААРА

Ишпабзиоу ашәкәы бзиа,
Цәымзаркыла ирыпшаауеит.
Ашәкәы бзиа ануп асия,
Уажәы-уажәы иазтаауеит.

Җаи, ишпабзиоу, уара хәа,
Сөызакгы дыстаан ус;
Сышәкәы истеит ауарахәа,
Игазааит: иауеит аус.

Ицеит мызкы, ицеит ымыз.
Хымыз, пшымызгы сыпшит.
Иихәаз шхәамыз, дышуаымыз
Абрака икказа иаапшит.

Сыпсы ыфан, шыкәсык мтыцкәа,
Иара апсы аман ихынхәит.
Инеихсыршәшәазар абгыцкәа,
Азәы ихәашы: сыбзахәит.

Имтадан крифон уи, убама,
Убас иагеит ахәаша.
Инапы җыашь зәзәаны ирбама,
Иануп итыҗҗа-тыҗҗа.

Аган аҗны асахыа тихуан,
Ана аҗышара, ара азтаара.
Анбанқәагы аарла ианухуан,
Еилан ирзаазшәа азаара.

Цәара азы ақәтәоуп, цәара аҗы ақәтәоуп,
Чанахра изауазма ацәа?!
Ипакә-пакәза ссирк ақәтәоуп,
Ех, далахәмарит рацәа!

Сышәкәы рыцқа, избац акәзам.
Акра угәаңхом зынзагы.
...Ашәкәы рцагоуп – ҳағыр ақәца,
Уи уаразар – иахагы!..

Февраль 5, 2002 ш., Акәа.

ААҢЫН АШӘА

Скаңха-каңха, скаңха-ңхаран –
Сымра шашан са сәагылт.
Сыңха-сыңха, сыңха-ңхаран –
Адгыл дузза са саңылт.

Хәынтәа-хәынтәа, хәынтәа-нтәара –
Иказамызшәа исырбеит.
Иатәа-иатәа, иатәа-иатәара –
Аңсабара са иасырбеит.

Ашәа-ашәа, ашәа-ашәа-хаа –
Ңыси хәыхәи инадсырхәеит.
Шәахәа-шәахәа, шәахәа-еимхәахаа –
Адгыл аргәырған ихәхәеит.

Гәаңха-гәаңха, гәаңха-ңхара –
Зегы ирзысшарц сыңцакит.
Анхара-нхара, анхара-нхара –
Анхацәа рнапы адыркит...

Февраль 8, 2002 ш., Акәа.

АХӘЫҢИ АШӘҢИ

– Ашәҗыш хәычы, хәҗинзара,
Ишынеихтәара уара узара,

Умшәазакәа абас мацара,
Излаухугои атц лашьцара?

– Атц сара алша снаҗоит.
Атц ыызас аҗша снаҗоит.
Атц азаза ахәо иснаҗоит,
Акарматцыс шәахәо иснаҗоит.

– Ашәтыш хәычы, са сгәыкыра,
Уатцагылан шьыжь шацкыра,
О, иузтада абас лазара,
Излоухугои амра ацара?

– Амра сара ашәахәа снаҗоит,
Амра сара мчы-гәгәа снаҗоит,
Амра сара цшзара снаҗоит,
Амра хаара-бзаара снаҗоит.

– Ашәтыш хәычы, блаҗыцыцара,
Уртқәа рзыхәан уара цышьара
Рутартә җакгы узыҗатцоума,
Мамзар уал ушатцоу уцоума?

– Абзиа зуа мыцхәы дгәастоит,
Сара сыҗам схы-сыҗсы хәа;
Ашьхыц иааиуа амати аҗтоит,
Ацха канатцарц уа узыхәа!..

Февраль 12, 2002 ш., Акаа.

ДЫРМИТ ГӘЛИИ АХӘЫЦҚӘИ

Дырмит Гәлиа кыр дазхәыцит,
Уатцә иҗало иахьа ибан.
Ажәабжь афра наҗ даҗәытцит,
Зымәа днахеит ароман.

Ахәыцқәа рзын ажәеинраала,
Дңышәырччауа аәра дафуп.
Нас дырзапхьоит бжы-таала,
Еикәлымхаха итаацәа пшуп.

Ахәыхәи атцыси.
Атцыси аҕызи.
Аҕызи асыси,
Асыси ахәыси,

Азыхы акәареи,
Акәареи аиқәареи,
Аиқәареи аккареи.
Аккареи ағғареи...

Абартқәа зегь игәы итыхоит,
Рхатәы рымоуп абызшәа.
Ахәыцқәа рышҕагь даарыхоит,
Еинираалоит оумашәа.

Аидеи Саидеи,
Саидеи Асидеи,
Асидеи Фаридеи,
Фаридеи Рафидеи,

Шьханыкәеи Дарыкәеи,
Дарыкәеи Базрыкәеи,
Лабдаҕи Набдаҕи,
Набдаҕи Сабдаҕи...

Даарыпхьаны инеидтәала,
Ирхалашауа рхы-рҕқәа,
Ацча-цҕахәа жәеикәыршәала,
Дырзапхьауан ахәыцқәа.

Дыһазма абас заһахьазгы,
Игәйргьацәан рыңсы рзеит.
Нас иааимырхын дзыпхьазгы,
Иргеит,
иргеит,
иргазеит.

Февраль 19, 2002 ш., Ақәа.

ААШЬАКӘ ИЗЫ АШӘА

Зеггы изырхәо аашьякә хәа;
Дыһан, рхәеит, ус азәы.
Аашьякә – уафы җашьахә хәа;
Дыһан, рхәеит, ус азәы.

Шьыбжьяарамҗын дѡагылон;
Дыһан, рхәеит, ус азәы.
Илаггы җыууа инаиҗылон;
Дыһан, рхәеит, ус азәы.

Ижә нагәартҗыр иаауамызт;
Дыһан, рхәеит, ус азәы.
Ааҗын идгьыл цәағәамызт;
Дыһан, рхәеит, ус азәы.

Аҗхын шәшьыралә ихигон;
Дыһан, рхәеит, ус азәы.
Азын ахьтақәа гәнигон;
Дыһан, рхәеит, ус азәы.

Уа игәылацәа днартатәон;
Дыһан, рхәеит, ус азәы.
Ара крыф – ана деитатәон;
Дыһан, рхәеит, ус азәы.

Мцымзар цабырг ихэомызт;
Дыкан, рхэеит, ус азэы.
Азэы изын бзиа ифшэомызт;
Дыкан, рхэеит, ус азэы.

Афы ааибар – дзаацсылон;
Дыкан, рхэеит, ус азэы.
Иааифакэар – дудыцсылон;
Дыкан, рхэеит, ус азэы.

Ацсцаахагь дитахзамшэа;
Дыкан, рхэеит, ус азэы.
Дызит, дцеит дыказамшэа;
Дыкан, рхэеит, ус азэы.

Февраль 20, 2002 ш., Акта.

АЗГАБ ХЭЫЧЫ – АШӘТЫШ ХЭЫЧЫ

Дырмит Гәлиа даниз амш аены,
Азгаб хэычы дцон лымфа дацшы.
Цыгх еипш ашәт ашытцарақәа кны,
Лхы лықәыршәны днеиуан дыццакны.

Ажәфәан иатцахантон уақа ашәшы,
Ақалақь арзызон уа аға ибжы.
Лаафс – чкәынак дышыны дыштан,
Лнафс – тахмадак уажәы-уаштан...

Ақалақь еифыршәшәо икын аға,
Ибла цәыршқәагь шәарыцон хаха.
Ирдыруа атанкқәа Гәымстақа ицон,
Азгабгы дахьнеиуаз лыцсы лзон.

Ех, ишцақаз ара цыгх уажәааны,
Абжы ахыфәуан Ақәагы иашәаны.

Лаб дигон Дырмит ду ибакаһы,
Иахья дыкоуп уи Гәймста ахахы.

Уажәы ахәчы дахьцоз лыңсы лзон,
Шәыблак лыштан, зегь аками дцон.
Дназааигәахон Дырмит ду ибака,
Ахысбыжкәа геит. Аха зака?!
Еишәтаххы ицон ахауагь пжәаны,
Лышәткәа лгәыдылкылон уи дшәаны.
Иахьатәи амш идыруан агагы,
Уиоуп абака дзакәшаз хахагы.

Уи иблакәа акакаәхәа дыртахыст,
Уи илымхакаә акакаәхәа дыртахыст,
Уи ицынтагы акакаәхәа дафәахыст,
Дхысуа,
дхысуа,
дхысуа
дагыыхыст...

Аңсны аламыс – Дырмит ду ибака,
Салгеит хәа анафыска дцон ага.
Такәы днаскыан ишәтахька данңшы,
Ашәткәа шытан уа абака ашьапафы...

Деитцагәгәа, иңашьаны, дагышанха:
– Хара хатцахоит! – ихәеит ага...

Февраль 25, 2002 ш., Акәа.

МАРЧЫГЬ

Абна хала,
хала, хала,
Хала ххала,
хәылахала –

Хашнеиуаз аңсаз аабейт,
Хатцалан аңсаз аагейт,
Маңаа хкыла еилаҳааны,
Ажәа ҳааны,
ашәа ҳааны,
Иҳагәтылакны, уа ишаңыц,
Ашықәс ҳаңыларц – Аґыц...
...Зегыи иҳалатцауа атәы,
Марчыгь ҳәа дҳалан азәы.

Шьапы ссирк атцаргылейт,
Азал агәта ионаҳаргылейт,
Иатцакысуан иара атуан,
Фы-хаала ҳара ҳартәуан.
Нас ҳалагейт архиара,
Убас ирыхәаччон иара:
Мрамзеи Мрамцеи,
Хьыблеи Хьымреи,
Хьымзеи Хьымцеи
Растеи Кәастеи,
Кьагәеи Жагәеи,
Никәеи Сикәеи...
...Зегыи иҳалатцауа атәы,
Марчыгь ҳәа дҳалан азәы.

Уи иакәшауа ртыңқәа нкылан,
Идырхиарц уака еишьтагылан:
Ацыс иатцәеи аҳәыхә шкәакәеи,
Ала еикәатцәеи ацгәы шкәакәеи,
Абгахәычи амышәҳәыси,
Агьыжь хәци аґадҳәыси,
Зыркәи лацәкәи арцу кәцеи,
Аңсуа кәмеи аңсуа кәбеи,
Аґеиқәа, аґыхәа, аґыыз,
Агәра, акәадыр, амаҳмыз;
Ианыргало азәы имаґа,

Ақәцә иазнеигон амзаҕа...
...Зеггы ихалатцауа атҕы.
Марчыгы ҕәа дхалан азәы.

Адырҕаҕыны усгы ныхәан,
Җа җмазеин уи азыхәан:
Ахәыцқәа зегь җаизаны,
Акакагы җарҕын җаисаны.
Ашықәс ҕыц уа ажәа азаххәон,
Ашықәс ҕыц уа ашәа азаххәон,
Цыоуы ажәеинраалақәа ирыцхьон,
Цыоук рыхәмаррақәа хдыргәырҕьон,
Цыоуы ааҕымтцзакәан еинырҕьон,
Аиолка атҕәаны аҕара,
Уажәы ихапхьон кәашара...
...Зеггы ихалатцауа атҕы,
Марчыгы ҕәа дхалан азәы.

Еицыкәашон: амшәи ахәыси,
Еицыкәашон: абгеи асыси,
Еицыкәашон: ази амцеи,
Еицыкәашон: амреи амзеи...
Икәашон рнапқәа еибаркны,
Аиолка иакәшауа, иццакны.
Иаҕа-иаҕа хгәырҕа халон,
Мтдәыжәҕада хҕыруа ххалон.
Ус аҕшатлакә абра иҕнасит:
Азәы җиолка ашьапы дасит,
Иагыцеит, рыцҕа, уи хбыкыы,
Арцәаа аатдыргеит зеггы:
Хәхәарахеит, икаарахеит,
Абас хгәырҕагы харахеит...
...Зеггы ихалатцауа атҕы,
Марчыгы ҕәа дхалан азәы...

Март 5, 2002 ш., Аҕәа.

САРА САБДУ

Сабду иахъа абахча дталеит,
Ҷыц еикэыршэаны идигалеит:
Аигэышэ, аиха, абахча, аеага,
Ацанап-хьархь, акьыба, ахэхэага.
Аигэышэ ала ақэыцқэа ирыцқьон,
Инапы гэгэақэагь амца рыцқьон.
Ахэхэага убас агэам ахэхэон,
Ацқэагь хуа акрура агэхэон.
Нас уа икьыба нкыдыргылан,
Ацэа-цла еилыхуа дангылан.
Еихала амахэқэа алаңикон,
Асы ихнажэжэаз рышка ихон.
Цанап-хьархьла афа хитцэон.
Амахэ ссақэагьы алаңитцэон.
Иаңсуа хэызбагь атра иңигон,
Амахэта еилаңақэа еилигон.
Цақа иңшыз ибахахь ихон,
Иналацо анышэазагь ңикон,
Нас еагала агэал икэакэон,
Абаңьаргьы дасуа икэакэон.
Анышэ рыгэза, рыгэза, рыгэза...
Хатыр рықэца, рықэца, рықэца,
Имыругақэа неитныңсахуа,
Ак нышьтатцо, акы дазцахуа:
АцлаҶ дааңсар – ахахэ шьтихуан,
Ахахэ шьтатцо – абаха шьтихуан,
Абаха шьтатцо – аеага шьтихуан,
Аигэышэ шьтатцо – аиха шьтихуан,
Иус хьантагь уа аңсы тыхуан...
Нас днатэон уи иңсы еиңеикырц,
Иңсы еиңеикны – иус еиңеикырц.
Абахчагьы аңсы еивнагахуан,
Уи җаңхьа анапы иаргэақуан...

...Абахча дантал сабду ашла,
Ааңын лассы иҫалоит ашҫа.

Март 7, 2002 ш., Аҫәә.

АЖӘАҚӘА ЗФО АХӘЫҪЫ

– Дад, ахәыс амзырха иҫца! –
Абас абду иҫаитцойт адҫа.
– Бзйой! – иҫәан аҫкәын уа,
Зымәә дтәойт хара дыңшуа.

Абас ажәа ифойт,
ифойт.
Абас аамҫа игойт,
игойт.
– Нан, азаҫынза ухазца! –
Абас анду иҫалҫойт адҫа.
– Сҫойт! – иҫәойт, мап икзом,
Аха ианылхәазгы дцазом.

Абас ажәа ифойт,
ифойт.
Абас аамҫа игойт,
игойт.

– Сыҫын, уҫатәқәә ҫаҫа! –
Абан ан иҫалҫойт адҫа.
– Уажәыҫәҫа! – наихәан иара,
Зымәагы днавалеит убра.

Абас ажәа ифойт,
ифойт.
Абас аамҫа игойт,
игойт.

Мшәан, изимои рыххатәыс,
Усгыи имоупеи кататәыс?!
Ишаархәаз – напы аиркыр,
Ех, ишцаикәлоз ҳатыр!..

Март 9, 2002 ш., Ақәа.

АЧЫЦХЪ

Ақанч хәыцқәа аус руеит,
Рылшара агәра рган.
Ақанч хәацқәа аус руеит,
Ацыцит шыта акан.

Нас кыр инахәы-аахәны,
Ртыпқәа рхиауа,
Доусы идыргылоит афны,
Абырфын хац ҳауа.

Аха уа амш аацәгъахар,
Ақанч хәыцқәа шәоит:
Адыд-мацәыс аеарххар,
Ирхауа ахац ццәоит.

Ахьаца амахәгы ааганы,
Хан ачыцхъ калцоит.
Афгы зааиуам уи баны,
Зымџа икәарацоит.

Нас кыруеит игәырғьацәа,
Абырфын хац ҳауа.
О, иахцыхьаршәала Анцәа,
Амац ҳаикәзырхауа!

Март 13, 2002 ш., Ақәа.

АХАМАҘАҒЫ

Ҳақаты арцына,
қағы-қағы.
Ныхыл-аахыл,
шыапцырқыақы,
Ишнықауаз бағы-бағы,
Сғы кыдылеит ҳа иара,
Нак иақытцит уи атара...
Уи хамақағара иазхәыцын,
Изыкыз аус хада иақытцын,
Акәйтқа зегь иара гәартцит.
Хара имгакәан иара қәартцит.

Уахағы иамыхәазо кәтыжәла,
Ихтәалаз ақәартқа ирыжәла,
Акы арқыжит, Акы арқыжит,
Ак хәйт-хәйтит,
Ак қәырт-қәыртит.
Ирғагылаз – иағагылеит.
Уаха иахьтәазғы иазмыргылеит.
Урт рғы итаххызғы рхәароуп:
«Цым, ақәартрагы уацсахароуп!»

Акәйтқа зегы еилакар-карит,
Баша андугы дымпар-парит;
Ҳақаты арцына,
қағы-қағы,
Ныхыл-аахыл,
шыапцырқыақы,
Ишнықауаз бағы-бағы.
Уаха иамырхәазакәан ажә,
Уа инаталкит азы хышәашә.
Зны иқыжит,
Зны иқыжит,
Зны ардәынатас иқықә-қықәит,

Аха илуазма, ахы лырҕыгәйт.
Ахы ҕышы,
Агәы ҕышы,
Зы-хьшәашәала икәабаны,
Мпахьшы-цқыала ирбаны,
Иноулыштың, иҕны ицеит...
Адырҕаены акәтаҕыгы ацеит.

Март 17, 2002 ш., Акаа.

АШЫМҔА

Дтәан ашәшыраҕ аҕаҕмада,
Аҕхын шоура хьанҕазы.
Ус, дааидгылан уа имаҕа:
– Бабаду, ианбауеи асы?

Абду дыччо, игәырҕа хыҕны,
Ахәчы днаго ишьамхахы:
– Асы хзаауеит ашьха ихыҕны,
Ацлақәа икарҕсар абҕы!

Ицеит аҕхын шоураҕ ниас,
Амраца инарбылны хцәа.
«Умҕа бзиа́з, умҕа бзиа́з!» –
Уи наскьаргон анхацәа.

Ус, ҕагалараҕ аакылҕеит,
Имарымажа, еикәаҕы.
Аҕыа аазбаз зегь аргәырҕеит,
Ицеит иаун иара атәы.

Абар, иахьааз азын хьшәашәа,
Аҕх духеит, амш иазцеит.
Аҕсааҕ уаҕа ирхәазом ашәа,
Ацлақәаҕ рыбҕы каҕсеит.

Аха закәызеи, асы аузоми,
Амрагь аацшит ахәаґы.
Асы злауеи, абґы кацсоми;
Ашымха дазцшуеит ахәцы.

Март 21, 2002 ш., Аґәа.

АМЫШӘХӘЫС

Абна илган амышәхәыс,
Ауаа рахь аґы зырхәыз,
Уажәы иґаркын аґыркы.
Ираазон уа напы аркы.
Илаша-лашауа рхы-рәқәа,
Уи иаґаауан ахәыцқәа.
Иаґартцон уа игәыргьацәа:
Араса, акакан, ацәа...

Фатма ишалґоз акамфеґ,
Хәи, илыхьхьан акаамеґ:
Лнапы убас ицәнакәыкәит,
Ларґы дгылозма ләырґәит:
Убас арцәаахәа дыхәхәеит,
Иузеилымкаауа акы лхәеит,
Лкамфеґґы ахара икашәеит,
Убас даршәеит, даршәеит, даршәеит...
Иара убри аґны инаркны,
Уахаґ дықәломызт аґны.

Ари гәазґаз Фатмалаб,
Баша дмыччазарґ ґалап.
Днаиртәеит; иршәеит, ирзеит,
Лгәы ґаитцеит,
лхы ґаитцеит,
ґынла дылзацхьеит ашәґәы,
Уахынла еиґеихәеит алакә,

Убасгъы иртынчит лгәы,
Шьта дазааигазар калап...
Зегь акоуп уи хьаас икны,
Уахагъ дықәломызт аңны.
Иаууеи, ихәан, Фатма лаб,
Дхәыц-хәыцуа иазуа хасаб.
Днатәан, абасгъы избейт:
Дцан еилахәарак ааигейт.
Ихлыртызар:
аа, амышәхәыс,
Амышәхәыс –
акъанцъа-мышәхәыс;
Дыршәан зымфа лҕы зырхәыз,
Апыркы иҕаку ани ахаҭа,
Азныказ даацәшәейт еиҭа,
Аха итәан иара аеыркәйт,
Ма изхәада дыцәнакәыкәйт,
Уимоу абызгъы лнарбейт,
Ишшәартамызгъ агәра лгейт.

Апрель 1, 2002 ш., Акәа.

АРДӘЫНА

Ааңын ааит игәырҕаҭәа,
Амра хааза иңхоит.
Ирымңсахуеи зегъы рцәа,
Амрахь зегь еихоит.

Аңсаа шәахәоит иахьа ҕыц,
Ма ишңахаау рыбжьы.
Хамзырха агәтан араҕыс,
Ғылоуп еикәышьшыы.

Уи ақәцәан ҕыңх уажәааны,
Ардәынак шәахәон.

Есыхәылқазғы иара ааны,
Ихааза оума ахәон.

Сынтәа сыңшуп, избазом,
Иказам ңарғыы.
Ааигәа-сигәа абжыы газом,
Игом зынзагыы.

Издыруада ахьта иакны,
Иашьызар асы?
Ма хәыңык ицәкьа иакны,
Иахытцар аңсы?

Ма итаханы уи аңацәа,
Иашәызар ашәы?
Изаңымлоу игәыргьацәа,
Ааңын ссир уажәы?

Ус, снаңшызар уахь сара,
Храфьысгыы напкьон,
Сардәына атыңафьы убра,
Дәеакы ашәа ахәон.

Апрель 4, 2002 ш., Акәа.

ИАНЫРЦӘАХУАЗ ЗЕГЫ РХӘЫ

Икьафуеит амшә қарымеа,
Хьачан иаднагалт ахәы.
Асы ауеит, иасуеит аңша,
Аха иңынчуп иара агәы.

Ацың атла агәаѿаф хазы,
Аңхын иармазеит ахәы.
Уажә еимаѿны иауеит асы,
Аха иңынчуп иара агәы.

Ахэынап атра итатэоуп,
Тэгалан еизган ахэы.
Азын агэгэамта уажэоуп,
Аха итынчуп иара агэы.

Иасуеит аурт, апшагы –
Амѡа икэуп ашшагыч.
Уи цоит анхаѡы ицахы:
«Исызгычру, исызгыч?!»

Апрель 2, 2002 ш., Акэа.

АСАХТАН ХЫЛЦА

Илиа Фониакѡв ихэзынѡылоуп

Асас-дахэ хэѡны датааит,
Ацсны игэапхан уи деитэаит.
Изныкымкэан ашэа азихэеит,
Уалахеит сара сыпсы, ихэеит.
Уи ицэмпэз –
ѡапхэа еимидеит,
Уи хэмпэс –
ахылца ситеит.

Рыпсы алахон иара збазгы,
Силачэхауан иара зхэзгы.
Ихы-игэы зегэ ашэа иазкымзи,
Саргы сшэахэаѡхар стахымзи.
Асахтан хылца – хэмпэ дуун,
Уи ламысын,
уи патуун.
Убас исыман хэтыргы ахэцэан,
Зегы ирыцкызгы иара акэзан.

Азын асоура сацэнахэчон,
Аапын ахэоура сацэнахэчон,

Апхын мра-ғы сацәнахьчон,
Ғагалан пшағы сацәнахьчон...
Ҳаи, афны сантәоугғы исханда,
Асахтан хылпа – апоет Ҳамта!..

...Ус, аға хәымга дцысыхит,
Ақәпарахь сыгәгы насыхеит.
Зегь Ҳаилеитцеит хыла-гәыла,
Дишьит сашьа,
дишьит сгәыла.
Днеины саб ифны дыфналеит,
Аха ианбанза?
Дшәан дыбналеит.

Аға данцоз Ҳафны ддәылпа,
Цъеи инижьрын сара схылпа.
Иахьагь сгәы иалоуп итцәымғны:
Ҳадгьыл иқәгылаз иацәымғны,
Ахәыцқәа зшыуаз, саб ипҲеитцаз;
Ашәахәаф ихылпа ахьихеитцаз!..

Апрель 15, 2002 ш., Ақәа.

ААШЬЫШЬИ АБГАХӘЫЦИ

Аашьышь аатыцын атыфара,
Иаатгылеит амхы ишазыфара.
Птак хытуан, птак хылон,
Амза кьагәа инацыххылон.
Бжьгы гомызт цъара аңшада,
Аашьышь цон аиқәара аеаґа.
Уи жәахагы амхы иґалеит,
Уи иахагы амхы иґалеит.
Апшшьапқәа агәытцхәа-гәытцхәа,
Апшазақәа афьтцхәа-фьтцхәа,
Апсы қым-қымуа амхы иалан,

Ацәкәырҗа трыскәа аңыххылан,
Уи агареипш иртысуа.

Иаваңыруа уа инаскьаргоит,
Анышькәа азы рыффаны.
Напеинкьарала амѡа артоит,
Аңнышкәагы ңыр-ңырны.

Маҗәас амра шәахәа ашәыми,
Акәа иҗалауеит аңша.
Аха, рыцҗа, уи аҗба ажәыми,
Абаѡ алапҗәоит аҗҗа.

Амшын чкәынхауеит затцаaira,
Агәарахәаг еилашуеит
Аҗба, ацкәырҗакәа реицаaira
Иалыууаа ахара иңшуеит.

Хәычы-хәычы ицәыркьа-цәырасуеит,
Ахәчы дгылан дыпшуп.
Хәычы-хәычлагь иара ицәызуеит,
Ахәыцәыхәыцәра даҗуп.

Ех, шаҗа иаб дихьынхалан,
Дихәауазеи ескьынгы:
«Насың имоуп аҗба иҗалан,
Ицаз амшын агәахьы!..»

Апрель 19, 2002 ш., Акәа.

АЦЫҢҢӘАХА

Қбаазым Агәымаа изкны

Уи ажәеинраала убас даткәеит,
Дшыѡуаз хәатәы рацәаха,

Икалам бцъарла ицсахыр акәхеит;
Иаанхеит ус ацыццәаха...

Апоема-хәрашәа убас дыхнахит,
Дшалазгыы амца дынтцәаха.
«Пхьаҕа!» – хәа адцагыы даҕәнахит;
Иаанхеит ус ацыццәаха...

Ажәабжь-хьаа, Ұ-бцъарк еидкылан,
Дшаҕыыз ихәра анеицәаха,
Ихагәаҕуа иҕыызцәагыы ихагылан;
Иаанхеит ус ацыццәаха...

Ацсгыы дарҕыхеит аиааира ашәа,
Ароман махәта рацәаха
Дшаҕыыз, ихәра ихнатцәеит иажәа;
Иаанхеит ус ацыццәаха...

Хадгьыл дшамаз уи ҕахәхәаган,
Дзыҕҕәараз Аҕәа аханы,
Анышә даҕьамардеит уа днаган;
Уи Ацсны дацццәаханы...

Иахәозшәа уи дызхьымзаз ажәа,
Ацыс ишшәахәоз уа иханы,
Абрааҕь абцъар ицнатцәеит ашәа;
Убриҕь аанхеит цыццәаханы...

Апрель 23, 2002 ш., Аҕәа.

АУАСЦӘА

Зны иҕарцеит, зны иларцеит,
Цыхәабаба абгахәычы.
Зны ицхартцеит, зны ибҕартцеит,
Ала мурақәа ххәаҕы.

Мап, иахэазом иара кэтыжыда,
Мыцхэы ихаами акэты ажыы.
Сыпхарцеит хэа зус нзыжыда,
Уажэ инатэеит еикэышышыы.

Аха дук мыртыкэа акы азбан,
Ани агызмал, ани нтэа,
Уажэы инашэнацеит ифатцдан,
Ахафэы икнахаз ауасцэа.

Нас ашышыыхэа икэаталеиуа,
Ауаса аныкэашыа катцо,
Аа, акэыткэа рышка иахынеиуа,
Уажэы-уажэ ақышэа рыбзо.

Уа акэыткэеи иареи еилагылан,
Уажэы ихэуеит амзырхафэы.
Апсы ақымқымрагы аанкылан,
Иаахаччалоит ахы-афэы.

Акэты рацэагы реилачырафэ,
Ишатахыз иара калейт.
Алақэа ицэазгы ашэшшырафэ,
Хэычы-хэычла ихархеит.

«Ахы, сыгызмалра усыхэа!..» –
Инамтасуан ахы ианкны;
Иаахэытыпшит иара атыхэа,
Уаанза ишамаз итэахны.

Арбагы кыжит, алақэа трысит,
Агызмалра атыхэа птэа;
Убрака иара ацэа итадырсит,
Нак иаахырхэеит ауасцэа.

Апрель 25, 2002 ш., Акэа.

ҒЫЧКӘЙР

Еилымгазоз амш еилгеит,
Имбазоз азбаара беит...
Ағычра дзаҕәымтцит Ғычкәйр.

Агәылшыап тытцит ахаҕы,
Амшә ашыцылеит анапы...
Ағычра дзаҕәымтцит Ғычкәйр.

Рупап ацәажәашыа ацеит,
Аеада акәашашыа ацеит...
Ағычра дзаҕәымтцит Ғычкәйр.
Ауафы ассирқәа ҕаитцеит,
Ауафы амзаҕынза дцеит...
Ағычра дзаҕәымтцит Ғычкәйр.

Анапы-мчхақәа уи дааркын,
Ажәгәара агәашә аадыртын,
Ағычра дзаҕәымтцит Ғычкәйр.

Апрель 30, 2002 ш., Акәа.

АРБАҒЫ-СААҢ

Ажәйтәан уардынла иныҕәон,
Хара иагон – иаанагон.
Даара, даара, даара ирыхәон,
Иңсеивгаган иара рбон.

Ироуны иақәыртцон аидара,
Нас имцози иара қыуа.
Аладара,
аҕадара –
Еидара ғыцын зегь уа.

Ихъантаза уахъ ирымгози:
Ацха,
ацъыкәрей,
аҭатын...

Иласза арахъ иаарымгози:
Агаз,
ацъыка,
асапын...
Ианыхәла руардын неитдыжъны,
Цла дук амҭан дара цхьон.
Иаарыкәыршан бнан еиужъны,
Рышкагъ амахәқәа напкьон.

Иагымхакәан рымџа нкылан,
Идәықәларц ашарҭаз уа,
Ирҕыхо руардын иангылан,
Арбагъ хәыц саатра рызуа.

Маи 2, 2002 ш., Ақәа.

АКӘА ИКОУП АХЫ

*Ақәагъы ахы ҭоуп.
Аңсуа жәаңқа.*

Игәырҕьатәа ишынхауа зны,
Деицшхан ацшагъы,
Аға-цәгъа дақәлон Ацсны –
Ақәа иҭан ахы.

Ианшәарҭаха рымчгъы акны,
Дыцхарсуа иҭрахы.
Аҭеицәа ирыхьчон Ацсны –
Ақәа иҭан ахы.

Асасцәа дахьқәаггы еицны,
Азынра агәтанггы,
Иахьа иаҭаауеит Аңсны –
Аҕәа иҭоуп ахьы.

Маи 17, 2002 ш., Аҕәа.

ЛЫХНЫ АШҢА

Лыхны ашҗа, Лыхны ашҗа,
Агәырҕабжь раҗәоуп.
Икеикеиуеит жәәан ашҗа,
Адгылггы иаҗәоуп.

...Аңҗа хьанҗыҗь хымзи,
Амшггы җабон.
Жәлар җынчра рҗахымзи,
Рразҕы рчаңон.

Ианыҕала ак шәартан,
Игон Лыхны абжьы.
Араҕа гәҗыха хәартан,
Ихыҗырҗ ашәшьы.

Уа абжьыуаа реизарагь,
Саркьалра ауан.
Наҕ-ааҕ урт реизарагь,
Ҙырҗас иҕәҕәан.

Иахьа ашьха ҕазҕазуа,
Лыхныҕа иңшуп.
Иахьа ага җәқәырҗасуа,
Лыхныҕа иңшуп.

Иахьа араҕа ныхәоуп,
Убас еилыҗьҗоит.

О, иныхәоуп азыхәоуп,
Амрагь уа иччоит.

Лыхны ашта, Лыхны ашта,
Агәырғабжь рацәоуп.
Икеикеиуеит жәфәан ашта,
Адгьылгьы иатцәоуп.

Маи 20, 2002 ш., Акәа.

ААҘЫНРА АҖАЗШЬА

Ааңын тәлеит хамзырха,
Иахзааит еикәәтәы.
Зегьы-зегьы ахы рзырха,
Иахьыгзо ргәыхәтәы.

Уи аңхарра хзаанагеит,
Зегь еиланахәеит.
Ашәахәацәа рыбжьы аргеит,
Ахкы ссир рхәеит.

Җаңхьа ифыхеит адунеи,
Анхарагь ццакит.
Хәычгьы дугьы уахь еицнеи,
Рнапқәа еибадырkit.

Иссируп ааңынра аҖазшья,
Зегь амра днарбеит.
Ахәынтәраңшь иахьшьыз ашья,
Убригь наҕ иарбеит.

Маи 30, 2002 ш., Акәа.

АКӘЫКӘБАА ҖАРГЬ

Зегь ирыкәыршо анапқәа,
Ахыр-хыр хәа иауеит ақәа.

Ахыжъ шашътаз җаттахәйк.
Уажәы аеықәнакит махәйк.

Уа ишыуастоз атларкәйкә,
Инаханы иатәахит апықә.
Ацыггы баазар хәа ишәеит,
Атла агәащара итатәеит.

Аха ахәынап атра илбаа,
Иахаргылан уа акәыкәбаа,
Аккара ицаланггы ицоит,
Нас изхәада уи баазоит.

«Сыбжыи шәахаргь-ишәмахаргь,
Исхагылоу жәбоума ахаргь?!» –
Инытцакны ашәакггы ахәоит,
Ацәыкәбарқәа аҗанахәоит.

Ажәырттра илалт –
Ажәырттра илцит,
Абаарра илалт –
Абаарра илсит,
Азы итәлеит –
Азы итыцит,
Ахәы ихәлеит –
ахәы ихыцит,
Ицоит ихалауа, илбаа –
Иахаргылан уа икәыкәбаа.
Абар, абар амшггы нтәоит,
Уа зегь ркытеиах цтәоит...

Иара неихуеит иццакны,
Акәыкәбаа харгь ахакны.
Аха ирыкәзыршоз знапқәа,
Итцуазеи ихкәеижытеи ақәа?!

Ииун 9, 2002 ш., Ақәа.

АҢСНЫ АЗЫ АШӘА

Аңсынтәыла – аңсатәыла,
Аңсынтәыла – амратәыла,
Аңсынтәыла – ашәтатәыла,
Аңсынтәыла – тәылентәыла.

Сара сыҕам схи-сыңсыхәа,
Сара сыҕоуп уара узыхәа.

Уара умшын – ца-еилашыми,
Уара ушьха – хара иңшыми,
Уара ужәән – бырлашыми,
Уара удгьыл – ччарц иаҕыми.

Сара сыҕам схи-сыңсыхәа,
Сара сыҕоуп уара узыхәа.

Ара дыҕоуп Нарт Сасыҕкәа,
Ара дыҕоуп Абраскьыл-мышәа,
Ара дыҕоуп аңсуа хыхәа...
Ара иаңшәымоу – Анцәа уихәа!

Сара сыҕам схи-сыңсыхәа,
Сара сыҕоуп уара узыхәа.

Ииун 20, 2002 ш., Акәа.

АҢЫКАХРА

Иахьа сан аңыка лхуеит,
Аутратыхкәа лыдкыл.
Лыхцәы аңарахәа цалкуеит,
Мыцхәы напы рыдкыл.

Сара сан – убас дануп;
Иргәаңхоит лкымта.

Ахаҥба дгьежьюа дануп,
Иссирхоит лхымта.

Лнапаҕ аҕхныга кэашоит:
Аҕәырҕ,
аҕәырҕ,
аҕәырҕ.
Аҕыка сақаша ихәашоит:
Аҕәырҕ,
аҕәырҕ,
аҕәырҕ.
Уи иалтақәо баргы идыр,
Ибтаххоит, баҳама:
Аҕыш,
апырпыл,
аҕәындыр,
атцыбра,
араҳана...

Лыбла ихыларгы апырпыл:
Аҕәырҕ,
аҕәырҕ,
аҕәырҕ.
Икәашоит ҕхныга кәымпыл:
Аҕәырҕ,
аҕәырҕ,
аҕәырҕ.

Уа аффы хааза убас игоит,
Шыри, аҕама збазгы!
Сангы лыбжы налыргоит,
Иагылхәоит абасгы:

– Аҕыка зырбзиогы акоуп,
Нан, са аҕышәа сымоуп:

Хкы-рацәала атциаа еилоуп,
Хкы-рацәа, убри азыноуп!

Ииун 23, 2002 ш., Акәа.

АҢАКӘАЖӘ ЛЫКӘТЫ

Акәтарцына,
рцына, рцына!
Акәтарцына –
ахазына.
Уи есымша акәтагы атоит,
Нас ихааза абжы хнаттоит.
Икар-каруеит,
икар-каруеит.
Ихәмар-хәмаруеит,
ихәмар-хәмаруеит.

Итцегь иадкыл анапы,
Иқәсыргылар ашыапы,
Иахзатцалап, аха ишца;
Акы акәымкәан җба-җба!

Аҗакәажә абас дазхәыцит,
Аҗакәажә зеггы дыркәатцит,
Акраҗалтон уи лымкаа,
Ахәы лыман хазы иркаа:
Ахәырз, ашырз, ачарыц,
Аңықәреиггы иара азы,
Зынза ихазын иара азы,
Иақәлыршәуамызт абыбыц.

Имазеимзи шыыжьхьа,
Имазеимзи шыыбжьхьа,
Имазеин убас уахьа,
Краҗалтон лгәы тыгыгыа.

Арцына ныхгыла-аахгылон,
Арцына нытгыла-аатгылон,
Аеархәапуан,
аеаргәапуан,
аеаркәазуан,
иҗамкәасуан,
ишьяцәкәасуан,
Иахәазомызт аха ажәа,
Акы абомызт ахашәа...

Кыршафалтоз хыма-ңсыма,
Сишь, закәызеи, акыртыма:
Акар-карра наҕ иаҕәытцит,
Ахәмар-хәмарра наҕ иаҕәытцит,
Аха, иңьюшьяша, шәазхәыци:
Мыцхәы ирчо иахья-уатцәы,
Аҕакәажә уи анлырцәыцәа,
Q-кәтаҕык дшазыңшыз ларгы,
Ацара иааҕәытцит зынзагы...

Ииун 26, 2002 ш., Акәа.

ИРМЕИ СЫРМЕИ

Еигәылацәоуп, еиқәлацәоуп,
Ирмеи Сырмеи.
Избо ирхәоит еиҳәшьцәоуп,
Ирмеи Сырмеи.

Рееилархәоит дара еиңшы,
Ирмеи Сырмеи.
Ацарагы рцоит еиҗыңшы,
Ирмеи Сырмеи.

Ашьыжә ашкол ахь еиццоит,
Ирмеи Сырмеи.

Рнап ианыртагъ нарыгзоит,
Ирмеи Сырмеи.

Ирывагылоуп уа ртаацәа,
Ирмеи Сырмеи.
Ирыцхраауеит игәырғьатцәа,
Ирмеи Сырмеи.

Ифырцшыгоуп зегъы рзы,
Ирмеи Сырмеи.
Зегъы ирхәауеит рыбзырзы,
Ирмеи Сырмеи.

Ииун 29, 2002 ш., Акәа.

АХЬАҘАРЧ

Ҡызак дхаман ихъзын Къамс,
Аиаша аткъыс ихәон уи амц,
Насгъы Къамс дазытцкьон амц.

Зны хашцоз хьаңарчк аабеит,
Ахьаңарч зегъ бзиа иаабеит.
Аха Къамс илаба рхха,
Уи дназытрысит хаха.
Хшазыцшуаз уи хгәырғьатцәа,
Ахьаңарч талеит уа ацәа.
Зегъы-зегъ хиабашьит Къамс,
Ихазхәоз амц, иазытцкьоз амц.
Ахьаңарч агәы кәхцеит,
Ахьаңарч ахәы кәхцеит,
Аха уаха, уаха умцсит,
Икәзамызшәа аеарцсит.
Иатахуп, ихәан, уа азы,
Къамс дытрысит иааигарцы.

Иагьақәйтәеит иааганы,
Ха ҳазпшын ссирс ибаны.
Хағоу игәра игааит Кьамс,
Хара Кьамс ҳаижьазаап амц.
Зымзаап: иақәйтәеит агаз,
Амцагь нацреитцеит убас...
Ахьаңарч ыөт амца акны,
Ицон, рыцха, уи ццакны,
Исзеиқәырхозар ҳәа аңсы,
Иңангы иалаңалт азы...
Иҳаздыруам: иблу, еиқәхоу,
Имцдаан ма азиас иагоу...
Харт уи уаха иҳамбазеит,
Кьамсгьы наҕ...
ҳнаиңырцны ҳцеит.
...Уажә сара ахьаңарч збар,
Сыблагь даахгылоит абар:
Кьамс – иазыцҕауаз амц.
Кьамс – иҳазҳәауаз амц...

Ииуль 5, 2002 ш., Ақәа.

АНИ АҢЕИ

Еиңшны амшыни ацәқәырңеи,
Уи ихықәтәалан ани ңеи.
Рымаңақәа шытан настан,
Лхәыңгы уахь ихы нарха:

– Аҳы, уцан иаагеи скасы!
Аңыц ныҕәагь дцеит лассы.
Аха иааигеит уи лыцкы.
– Уа, сыңын хәчы, ухаткы,
Акасы, сҳәеит, акасы!..
Уажә дцаны иааигеит дласы.

– Ахы, сычын, нас уцаны,
Ақалпад сзаага иңшааны!
Иара дцан ахылпа ааигеит.
– Ақалпад! – лшыапы илырбеит.
Қаңхыа дцеит, акыр деимдеит,
Ибеит, дгәырғьацәа иааигеит.

– Ахы, уцаны ублуз аага!
Иааигеит иңшааны, агәра га.
Қаңхыа длышьтуан, иара дцон,
Амацәа хьызқәа илыртцон.
Қаңхыа длышьтуан, иара дцон,
Ахатәы бызшәа илыртцон.
Ахаҳәра дылала иара дцон,
Лхәычы дыгәгәаны длаазон.

Ииуль 13, 2002 ш., Ақәа.

АҲАҚҲЫМ

Ашоура кәыркәаз имитәуп,
Ахьта шсылалаз ҫышьатәуп.
Нас аҳақьым дысзааргеит,
Сышлыцәшәоз –
бзиа дызбеит.
Уи лыблақәа хаан убас,
Уи лажәақәа хаан убас.
Раңхыа сымгәа далырҫылт,
Нас сыблақәа дырхыңшылт,
Лнапы дѡахан ислырбеит,
Сҫы аартны сыбыз лбеит,
Мҳатцәлагыы сыхәда дтаңшит...
Абырсаатк усгыы дымңшит,
Зны сналырхәит,
саалырхәит,

Зны слыргылеит, зны слыртәеит,
Аха изхәада уи слыршәеит:
Уи лажәақәа хаан убас,
Уи лыблақәа хаан убас,
Сгәы қалцеит,
схы қалцеит...
Схәаа ахьцазгыы сымбазеит.
Аҳақьым ссирзаап иқазшьа,
Изанаатгыы пшьоуп – ипшьа:
Дшихәышәтәуеипш атынхагыы,
Дихәышәтәуеит уи иағагыы.

Ииуль 22, 2002 ш., Акәа.

АШЬЫНКА

Ашьынкағьычра,
ашьынкағьычра;
Исыцәнарзит сара стынчра.
Исыдыртцеит сөызцәа еизан,
Аҳы, агәы умазар умцан!..

Мәахәастала уахь са скылсит,
Анахь снапшит,
арахь саапшит,
ҫынчрамзи, уаҳа сымпшит.
Ашьшьыхәаза аанда скылсит,
Сналалеит сыңсы заны,
Сырзыңшуеит сыңсы цаны:
Ашьынка – уңаны узахыңом,
Акарпыжә – убла узақәыгом,
Аҳауағь рыфәы-хаа кәазоит.
Игәәта,
гәәта,
гәәта сцоит.

Рыуагъ изгари – слапшуеит,
Сышғычу схаштны сыпшуеит.
Ус, схы сѡахазар сара,
Апшәма дгылоуп сапхъа абра...

...Сѡызцәа пшуп лбаа азафы,
Амра лтагъалоит хара.
Сыбга пцәо, апхзы сѣашы,
Шынка дук аазгоит сара.
Исыхъызгъы уақа исхәоит,
Дара зегъы шәаны ихәхәоит,

– Нас, ашынка ума узлааи? –
Ғааитүеит уа ххадагъы.

– Уи уаазышътдахәа дсызцааит,
Сара дсымтизеит азәгъы...

Ииуль 24, 2002 ш., Акәа.

АНАША

Сан аутра ду калтцеит.
Сан еиҗалхәит,
Илалтцеит:
Аңыш,
аңымшыы,
апырпыл,
арахана,
анаша,
ахәыл...
Адгыл рнаалеит убас.
Ишыкыны ихалеит убас.
Аха имыштыкәа хара,
Аарѡара рыхъзеит абра.
Ахәыл гылеит аҗыркәит,

Аңыш амахәкәә лаҕәит,
Араханагъ машьцахеит,
Апырпыл зынза ицахеит...
Акы-затәык аңыымшы:

– Ишәычха! – хәә игон абжы.
Аха зымәә ахы рханы,
Анаша дәықәлеит еиханы.
Иахьцо қяфуроу цыушыап,
Иахьцо лафхәароу цыушыап.
Уахьгы икашуеит аҕакар,
Аха,
абар,
абар,
абар:
Аҕаанахеит ақәаршәы,
Иргәырғо
азәым,
әыңыам,
шәәы...
Ақәә назыхьзәзгы абра,
Уа иналагоит азхара.
Анаша шцоз ихьанҕаза,
Ақәә анахьза – аңсы ҕаҕа,
Иаатгылан –
иажәуан азхара,
Иажәуан –
иафын азхара,
Ашыш-аанда ахгы бжәхеит,
Еицаҕан ус иагынхеит...

Июль 28, 2002 ш., Ақәә.

АМЫСҚЫ САПЫН

Ахәчы аехәә дануп,
Азы иеатаны дгьежыа.

Ахэчы аеҳэа дануп,
Ихы ґышуа,
игэы шышыуа.

Асапын уа ицэыртэыруеит,
Ца дахэзоит,
ца икэаратцоит,
Цара ихалоит,
ца икэыруеит,
Цара икуеит,
цара ицэцоит.

Ҷаитуеит днашьтало еиҫа,
Иаххызсало иҫырпыруа:

– Амыскэ сапын, ихэеи да,
Ас узыкоу уцэыртэыруа?

– Ңынч унатэаны узырфыр,
Аҫак усымҫои саргы:

– Сыцын, ус сымтэыртэырыр,
Лассы снырымхуеи зегы!

Ииуль 29, 2002 ш., Акэа.

ФЫНЕИ ДАМШЭИ

Фына,
Фыфына,
Бырфына –
Ахыызшыарақэа амоуп Фына.
Ишҫабзироу ҳацгэы алеишэа,
Зынзатэык иқэымлац аишэа.
Инашьтареыло иара атдыхэа,

Ахәынапқәа ирнаџом псыхәа.
Хара ҳацгәы ҳаџыр ақәуп,
Аха Дамшә злашоу лакәуп.
Фына абар аңсахы еилалоит,
Фынагь Дамшә абар ибналоит.
Абар, иахьагьы иазытрысит,
Дамшә уи атџла иқәнацалоит,
Фына ццакны амахәқәа ирылсит,
Аҳаатџ еипш цьара ифәлоит.
Агәгьы тыџуеит Фына рыцҳа,
Ишыпшыц иагьыпшуеит фыцҳа.
Иазымдырзо уа иаџахухәа,
Алагьы шуеит аху-хухәа.
Митә абазшәа,
митә ауазшәа,
Аџла иакәшо ишуеит усшәа...
...Алахәы зныз настҳа игылан,
Ахәынап уи афон ианылан...

Август 12, 2002 ш., Акәа.

ИКАЛОЗЕИ АЦЫС УШЬЫР?

Икалозеи аџыс ушьыр?
Амахә џалаҳа пџәәзом,
Аңсаа рашәа-хаа нџәәзом,
Акымзарак калазом.

Икалозеи аџыс ушьыр?
Ашәџ гәкатцага фшәәзом,
Асаби дџәыуа дшәәзом.
Акымзарак калазом.

Икалозеи аџыс ушьыр?
Азыхь хьшәашәа џабазом,

Адгьыл җажәку ишабазом,
Акымзарак калазом.

Икалозеи атцыс ушьыр?
Амра шеишеи шанхазом,
Аңша мѡабжара инхазом,
Акымзарак калазом.

Икалозеи атцыс ушьыр?
Аңтақәа ажәѡан рхәашьзом,
Ауаа жәылан еибашьзом...
Аха...
Атцыс хәчы калазом!..

АҢЬМАҚӘА

Ххәычқәан. Аңьмақәа хәхьчон.
Хә хәхәмаруан – дара чон.
Аха хханагалан җенак,
Хәңьмақәагь ааххаштит наҕ.

Ианхгәалашәа итхьан такәы,
Ажәырт хәхо, хәцәкәыкәы.
Абна халхауа хәимдоит,
Ашәа-зызарагь хәгоит.

Ибналт хәңьмақәагь бзахәны,
Бласы иңәыраагои аѡны?!
– Уа-а, акрубазар, Арноу?
Иара аҕак кәитцоит: – Мамоу!

Уа хгәы икылахо хәңсы,
Хәимдо хдәықәуп хаз-хазы,
Иаабоит хәа уажәымзар-уажәы,
Ус. Ихәлоит илеихашәы.

Ааи, ихәлоит, иахагыи сшәоит.
Саб иажәакәагы схы интәшәоит:
«Аңьма җадоуп – лада ицом!..»
Маңкгыи сааигәырҗеит, иззом!

Уажә уа хыңыңегь хәханы,
Хцоит аҗада ххы рханы.
Итамгылауа хәгәкәа,
Хәгыиризааигәахон ахәкәа.

Ус, аҗыза җааитҗеит: – Уңшы!
Ахә-кәаңра, атла ашьапаҗы,
Хәрахә кәашза хнарзыңшит,
Харгыи хгәыргәан хәиҗаңшит...

– Избан, аңьмакәа мтәазо,
Ахәракырахь изцо?
Сыыза итәк кәсцоит: – Лассы
Изцәызыз ирбаразы!..

1973

АМШЫН ЗЕИСУА

Амшын сара бзиа избоит,
Уи аазбазар – ицәкәырцоит.
Санаарылга стәтәкәа тә,
Аңшахәа снавалоит сласза

Иахьа шоуран. Хәылбыехоуп.
Харт амшын ахь хамҗа хоуп.
Амашьынакәа ирызуа хәсаб,
Снапы кны снеигаҗеит саб.

Ауаа аңшахәаҗы ирацәоуп,
Уа зегь шныкәо игәыргәатцәоуп.

Ҳаргъы ҳныѳѳоит, нас ҳнатѳоит,
Аѳшахъы хааза иҳандоит.

Амшын еилашуа агѳара,
Иаалаҳауеит аѳара.
Уи азы аҳыѳрақѳа сзаауеит,
Сыбжъгъы ныѳакны сѳаауеит:

– Изеисуазеи, саб амшын?
Абасгъы иҳѳоит даасѳаѳшын:
– Уи иалалоит есқынгъы
Зиасыс иааѳоу зегъы.

Урт ак дууп, ак хѳыѳуп,
Жѳаба цқъазаргъ – ак хѳашъуп.
Иамангъы иаауеит агѳам,
Аха агѳам – амшын иауам!

Имгакѳа наѳ агѳахъы,
Иѳықѳнажъуеит аѳѳарахъы.
Амшын цқъазарц аѳахуп,
Уи зеисуагъ абри рыѳкуп!

1974

АХЫРҚЪАРА

Ашъыжъ усура ианѳа
Адгур иаби иани,
Аѳнусқѳа знапы ианѳа,
Иззынрыжъ уи иами.

Баша ус иаргъы дымѳшит,
Ибаѳ иѳѳыласѳѳами.
Дгъежъы-гъежъит, деилашит.
Аусутѳ раѳѳами.

Ашәишәикәа рхәы ҕаитдан,
Иган акрырҕеитцеит.
Асарақәа иман дцан,
Наҕ ахкаара иҕеитцеит.

Ахәарақәагь уахь игеит,
Уахь игеит абатқәа.
Нас аматцурта еилиргеит...
Дагышырҕыыз абартқәа,

Ацарахәа агәашә аатын,
Даалагылт Чантала.
Адгур дышгәырҕаз хәатәым,
Ашта уи дантала.

Рацхьа «цыит» нападырkit,
Нас «хәызба-царкьакьа».
Ус «кьаброу» ахь иццакит,
Иччон ашта ҕьаҕьа.

Ампыл рбан – иргәацхеит,
Иҕалом иамыскәа.
Абас аган ахь инхеит.
Инхеит аѿнуcқәа.

Еидшыл ахәмарра иаҕын,
Ана-ара инеиуан.
Амра хыцуан, аамта цшым,
Атакар кацеиуан.

Нахьхьи ашоура ианаргәаҕ:
Абатҕы, ахәарҕы, асарҕы –
Аанда хыла иаст: – аҕәақ!
Иҕалозма имцарҕы!

Ахәыцқәа рлымхаҕ иназеит
Аанда-бжыы шәақьхыcран.

Хара имышытыкәа ирыхъзеит,
Аха инкыл азхыцра!

Ираңыкъан рымѡа ркын,
Асар зымѡа ижәылеит.
Урт рахъ руазә дыццакын,
Егъырт рызнымклеит.

Ус, азиас аҕны ианнеи,
Зегъ рыченаларыжыт.
Ахәыцқәагъ иҕалаз рымбеи,
Рыхқәагъ нарықәрыжыт.

1974

АБЫРФЫН ҰНЫ

Ааңын гәазырхага
Атәы ҕанатцеит.
Ашьха, аҕаѡа, ага
Шәты-хкыла иқәнатцеит.

Уи анапқәа ароуит,
Иахънеизгъы имшуп.
Зегъ аусқәа роуит,
Зегъ акака ирҕуп.

Аа, алахәартцысгъы
Кылҳарак абан,
Атцлаҕ атра ҕыцгъы
Ҡанатцоит, абан!

Цъабаа мыцхәы мбакәа,
Атцысхә нҕатца,
Аамтагъ дук мҕакәа,
Иаалгеит иҕатца.

Ажәтысгы чырчыруа,
Уа иаауеит, ицоит.
Ажәѡақәа цырцыруа,
Атра канатоит.

Ибыжкатцәаза атыхәа,
Ахәынцәа еилатаны,
Иаалгеит дук мыртыкәа
Атра кантаны.

Аус шауа еакалоуп,
Аа, амалагәыр!
Итәам, ажәѡан иалоуп,
Имцаст – илакәыр.

Амацәахә лыпшаахқәа –
Изышьтоу абарт роуп,
Иазымцшааргы имгәаккәа,
Ирышьтоуп, зегь акоуп.

Иагьзалгом мышкала,
Уа иаауеит, ицоит...
Уи бырфын цахала
Атра канатоит.

1975

АТЦЛАРКӘЫКӘ

Ахылца каншь ахатца,
Ицаркәакәан аиқәа,
Ацла-ѡа ду аханза,
Икалозма имнеикәа.

Игәанатоит уа хәыц-хәыц,
Ак нхом изхьымзаз.

Ирыхәәпшуеит ирызхәыц,
Иңышәоу ҳақымтас.

Атцла-ға иадтәал еимдоит,
Акрахәозар – иахәарц.
Ахьяа цәырзгаз абоит,
Иннарцәоит уа ахәац.

Аңынтца җрыңса ахыкзо,
Иаланацдоит гәыртас.
Атцла-ға уи хыс имкзо,
Ус игылоуп җыртас.

«Заа дсоузтгы аҳақым,
Иудыртәкьози дсыхәар!
Аҳақымгы инапы хым,
Са иансымам җсыхәа!» –

Атцла цәажәоит игәынқыуа,
Аха атцларкәыкәа хәыцуа,
Уи иадыруашәа зегь уа,
Ахәышәтәра иакәытцуам.

Абна илгоит, ари атцыс,
Абжыы шгац кыгә-кыгәхәа.
Ишҗанаалои ма уи хьзыс
Иартаз атцларкәыкә хәа!

1969

АҢЫМШЫ

Уажә аңшыха змада,
Хәцәахь аус антәу.
Длываргыла лмаҗа,
Аутра ләоит анду.

Реицкакәа царкәакәан,
Ржыгакәа мѡанца,
Иаалгеит анышә кәакәан,
Ахәысхәеицш игәзаза.

Нас, зегь дьрмазеизар,
Шьта ацьымшьы ларцоит.
Ажәла ааргарц инеизар –
Иѳам, митә ѳартцоит.

Уи ргәыла ацхәыс қыиа
Аѳәантә ирзаалгеит.
Ицьымшьыжәла бзиан,
Изит, ирымбеит.

Аха анду дзыртәода,
Уа дгъежыит, дхынхәит...
Аха уи лзырбода,
Уа зегь аалырхәит...

Илхаршт лхьыт-ѳәытра,
Хьаас абри лкуеит.
Ус ицшыми лутра,
Аамта ццакуеит...

Ишеимдоз есымшааира,
Ёнак игеит абжыы:
– Унан, нанду, бшааира,
Аа, избеит хцьымшьы!..

Лабѳабан уи, мцымызт,
Рматцурта аѳакы
Акәакьаѳ, иахьазцшымыз,
Ианалс ацәаакы,

Уи ишашьтаз абозшәа,
Иаѳахны адәахьы,

Ара сыҕоуп ахэозшэа,
Иавтцнагеит абҕы.

1969

АЗХЫЦРА

Хзиас ахықәан иазхаит
Кэатак Кэаталеи хәа.
Ан ахәатә уи иамахаит,
Аах, ицәгъан алеишәа.

Афызцәатцәҕа пханатцон,
Зынза ахы амакәачран.
Ак ахәон – еак канатцон,
Гәартцын изфыз гәацұран.

Зегь еицны аҕада ианцоз,
Алада ицон иахан.
Зегь еицыхтәалан ианцоз,
Иара ацшахәа иаван.

Есышыбжьон иеизаны,
Азыжь рыхыцсала,
Ианыхәмаруаз иеисаны,
Иара цшымзи цшышьала.

Ахәылқаз ҕацхәа еилаҕҕы,
Аштәф еицыхәмарлон.
Иара дәықәын – ныкәаҕын,
Уи уахазы игәарлон.

Ма ицәан азәы имбеит,
Зымҕа аҕы мырхәыкәа.
Акыр аамтагь ахнагеит,
Уаха ирыламхәыкәа.

Уи ан акəзар иара азы
Шьтак ачхара хыцуа
Иашьтан. Иаргь дəықəын хазы,
Ицон ихыс-хысуа.

‘Енак, рычешыркəабоз зегьы,
Сишь, абар, ицшызар,
Азыжь ахь иаауеит иаргьы,
Шьта ихьахəырц иафызар?

Аеаланаршəт, ацəқəырца
Хыла иас иагəылкьон.
Ангьы гəыргьон, аха ишца?!
Афызцəа зегь гəыргьон.

Аха дук мыртцыкəа ирбеит,
Урт ргəыргьа шбашаз.
Дара тыцит – иара нхеит,
Азы азын ишцашаз!

Ан акəзар, ихəеит-ичеит:
– Нан, афныка хдəықəтца!
Иара уи ацакс иччеит,
Иччеит ақышə икəтца.

Ускан ашьхака идыдуан,
Иақəырццакны ихысуан.
Азырфашқəа уа игəынкьуан,
Азырфашқəа хыцуан.

Ан гəжəажəон: – Нан, иазырха!
– Мап, стыцзом уаханза!
Ус, азы леит, амч мырха,
Иагьагеит хəатəхамтца.

1969

МАРТ

Март мза, март мза,
Улеишәа урғәғәеит.
Җазнеир мартынза! –
Зхәозгы уткәеит.

Усытәхәаны, уңшацәгыаны,
Укырцхны зынгы,
Хакәыла уеҗьацәкыаны,
Урыжәлоит зегы.

Аца җәашккараза
Убасеипш ишәтын,
Иуыхәон: «Ихараза!» –
Иаст уфыртын.

Ажә абора итыцны,
Ицан адәахы,
Ихынхәгәышьеит идысны –
Иаст уңшагы.

Дцан арцыс, шаанза
Иус ахы икырц,
Дхьаңшны дааңшаанза –
Дапкеит укырцх

Ахьча хынтә дуркәашеит,
Җнак иухшәан.
Ахьча хынтә дуртәыуеит,
Җнак уеиладәан.

Узцом уемырххакәа,
Иуаҗәам җоуцоит.
Уеҗәара азырхакәа,
Псахрагы уцоит.

– Амзақәа уреицәаны...
Ных, уахтахым! –
Ажәлар ргәы ццәаны,
Абас рҕакын.

Аха зны, мартазы
Убасеипш ихыст:
Иҕамкәа ак шәартасы,
Ацтақәа хыцт.

Аапын хьзырхәагәтцәкьа
Уи ихзаанагеит.
– Март хгәазырхага! – хәа
Сыжәларгы ирхәеит.

1968

ЦӘГҢА БАНЫ БЗИА КАЗЫМЦО

Ҙынч изымтәо, иахьа анша,
Цәгьахәыцрак агәы иҕакы,
Аҕра иҕыцын иахьа ацша,
Инархыцтит бжь-шьхакы.

Цьара иууит, цьара ихәхәеит,
Ерцахә ақәцә, асы шытнацааит.
Иаршынтит, цьара еизнахәхәеит,
Ицәаа-цәаауа ацстахьы илбааит.

Уи шнеиуаз, атыц ианас,
Иакзамшәа ахыб ахнахәеит.
Иаацьяшьаны дыпшызаргь, нас
Ахьчагь артәаахәа дыхәхәеит.

Уи хагаха, иҕәхәатәха,
Иаалагьежьын ус амхы,

Иашъаеит, аха имбатәха,
Ианамырхәатцәкьеит ахы.

Нас абна иажәлеит икшан,
Цлақәак ырыхгазаргь аҕҕа,
Урт уаҕа рнапы еикәыршан,
Амчрагь амырҕьеит аҕша.

Цәгъа баны бзиа ҕазымцоз,
Рыҕсы рҕанамцоз зегъы.
Иаанымгыло абас ишцоз,
Хәык иџхашәалеит иаргъы.

Аҕшазлагарагь, абан,
Уи игылан иҳаракны.
Аҕшагь уи шыҕшыз абан,
Инатрыст амч еизакны.

Алуқәа ахуқәа илагоит,
Имашьцахеит уи иаҳагъы.
Уажәшьта хымпада агәра агоит,
Абзиа аур шалшо иаргъы.

Амхнызцәа рҕеагақәа кны,
Амхырта иахьтоу рычеша,
Шьта ырызнеиуеит уи гәкы,
Хаа-хаа иагьрысуеит аҕша.

1967

АЦӘА КАҢШЬ

Ианыхыҕа – атцәа ҕшәеит,
Иҕаҕшыы-уаркалеиуа,
Икашәеит – азы иҕашәеит,
Аа, иама иахьениуа.

Афызцәа рахь иамырпшит,
Имцанарст акәара.
Алабжышгьы нафьжжит,
Ирывсит афны, агәара...

Уи лабҕаба ианаба
Ишагоз хаҕада,
Абжыи хнатцеит, аха ишца,
Аха уи заҕада?

Ус, ишнанагоз атцәа,
Ахәыцқәа абеит ихәмаруа.
Иааҕалеит игәыргьатцәа,
Иччеит абла қаруа.

– Еи, афызцәа, – абжыи аргоит, –
Ифуа адәы еифызцәо,
Сара усгьы азы сагоит,
Аха еиқәшәырха сфызцәа!

Ишыжәбо, дьчмазафхеит,
Абахчаазаф Мырба.
Напыда ҳаргьы ҳанхеит,
Ишәтаа афхәара иахмырца...

Мап, азы иадмыргазеит,
Ахәыцқәа ари атцәа ҕаңшь,
Ирыма абахчахь ицеит,
Рееикәдыршәан уаҕа.

Атцәақәа рыбла тыҕыҕьон,
Җаззыңшыз аабеит хәа.
Атцәа ҕаңшь гәыргьан иччон,
Зегь са шәеикәсырхеит хәа.

1967

АНЫКӨАРА

Амра гылоит, амра,
Иаќоит ашәахәа.
Амџа рыхоит, амџа,
Иқәлоит ахәыцқәа.

Адсшьартаџ даангылоит
Ихала аќарул.
Абыкь абжы рацгылоит,
Ирыцхьоит адаул.

Абнара ыцарцәажәа,
Зегь ацъцәахәа ицоит.
Иааныркылан рашәа,
Ацсаатә рыцсы рзоит.

Ицоит амарда иафалан,
Ирхыцуеит ахәқәа.
Ицоит агәаџа ицалан,
Ирыруеит азқәа.

Цъара амаза аргаман
Иќаларц ирзыцшуп.
Шъхымзак анап аман
Иќаларц ирзыцшуп.

Цъара аидарагь рыта,
Ацсашьарц цәатцлак цшуп.
Шъабста-зыскгы аныда
Ашәа-зызара иафуп...

Уа шаќа гәәтеиуа,
Иазцшыда анапы?!
Аа, ахәыцқәа ахънеиуа,
Иафала ашьхарцы.

Амра халоит, амра
Иаҕыоит ашәахәа,
Амҕа икәуп, амҕа
Рыхоит ахәыцқәа.

1967

АТҢӘА

Хкәытқәа аалапшыкәтцан
Сынтәа абгахәычы,
Ихәытцатәан, ипшыхәзан
Иагон хәыц-хәычы.

Мышә – са саазамта,
Ус имгылт, имтәеит...
Аха цсыхәа анхзамта,
Сара ҕак сызбеит.

Ашьшьыхәа иаармазеины,
Иакыртә еимлагәа,
Иахькылкәраауаз снейны,
Исхаит ашьацхәа.

Җнак хаштәаз абжы-цәгъа,
Агәаҕахьтә игеит.
«Усышьтал уажәытцәҕы!» –
Ахәан Мышәгъы тҕбеит.

Ссируп сназхаххыз хәа:
Исзымҕажо хла,
Сатцәхәхәан уахытц хәа,
Иаахызгеит цәгъала.

Абгахәычы аҕырхәан,
Иаҕоуп ашьацхәа.

Ашыапы азағыуам,
Иакуп еимлагәа.

Игәа-зызо, итрысуа,
Агәы тытны ицоит.
Ацәа итало, итытуа,
Амитә канатцоит.

Сара скьяф аасшәыхны,
Ахы илтасырцеит.
Ашыацхәа иаағыхны,
Афныкагы иаазгеит.

Итцаскит ацчатла,
Уи хашта агәтаны.
Ирыласызшәа ацшатлакә
Хкәытқәагы еиханы

Ицеит, аха абғыжәит.
Ус-ус, хәыч-хәычы
Иеизеит. Ашәи-тышәи
Изцом абгахәычы.

Уи хакәылагы иасуеит
Ашыш изтаку.
Иасуеит, нас ихьатцуеит,
Иалшом иатаху.

Иаакәыршан уа ацчатла,
Рхәы анрыста акәытқәа,
Рцынеи рбагы еиздатла,
Крырфон иццакуа.

Арбагы уа икар-каруан,
Акәарыл җырбон,
Арцына кар-каруан...
Аткәа зегь абон.

Иабон, игәтеиуан,
Ишаһьон, еимдон,
Итагьежьюа инеиуан,
Игылон, итәон...

Уи ааигәа инеины,
Ашьап ахы антцаны,
Мышә аеырмазеины,
Уа итәан ихияны.

Акәытқәа рыбжыы халон,
Кыафла арыц рыкәшәон,
Иеилытцуан, иеилалон,
Ашьац қашәқашәон...

Ус, сыбла агәра сзымгеит,
Сытцдеит, иҫышьаны:
...Абгахәыцы иазхымгеит
Иҫсит агәы ҫжәаны...

1966

АМАХӘ ҪЦӘЕИТ

Имшын цәқәырҫоуп абна тоура,
Аҫҫазареиҫш еилашуеит.
Ныцәшәа игылаз атцла хоура,
Ажәған цыҫссо, хара иҫшуеит.

Амахәтақәа уа ирхынхалан,
Амаамынқәа митә ҫартцоит.
Иаха-иаха ғада ихалон,
Ак еимдоит, ак аеазоит.

Ана-ара иахынапшалоит,
Уажәы-уажә ргәы еилашуа.

Цъара аха атдееипш ифалоит,
Цъара инықэтэоит зымѡа ицшуа.

Ус, атцлақәа руак ныѡныцдәаит:
– Амаамынқәа стынхацәа!
Хәит, амарцъа, шәгәышәеанызааит,
Сықәпшит цъоук рхацәа!

Аха, урт хыс икамцәкәа,
Ахәмарра ишафыц иафын.
Иакәыцуазма ргәы намзакәа...
Аха, сишь, закәызеи, ицшын...

Хәѡык ахацәа еишьтагылан,
Иааиуа, иааиуа, кыр иааскьеит.
Инапшы-аапшуа рәааныркылан,
Ашьшьыхәа еикәшаны инатәеит.

«Рыстол» дырхиан фатәы-хкыла,
Азәи-азәи еилацәкәы,
Руатка-штоцқәа акака нкыла,
Тынч иржәуан, ирфон рхәы.

Амаамынқәа цшын ашьшьыхәа,
Иналбаадо рфыцда азы.
Цъеи идыргарын рыбжыы хәа.
Ицшын егырт чонацы.

Ус, акрызфауаз ѡагылан,
Иныцбаба нак ицеит.
Рыфатә-рыжәтә зегь ус игылан,
Амаамынқәагь аакәацеит.

Зегь еибарсын, цәка итәлеит,
Акы ыцеит, ак ахьхәазеит.

Азнык ишәазаргы – иахалейт,
Азә дагымкәә зегь еизейт.

Цьоук ачыс рфон уа иахан,
Аха цьоукгы уиафь имцшит:
Ауатка-штопкәә инароахан,
Ргәы иахәан иааифацшит.

Ус, имнейкәә зымәа игылаз,
Амаамынкәә реихабы:
– Еи, шәызфүзеи, абна шәылаз! –
Ихәхәан, иоахт анапы.

Инахибахәан иаанрыжыт,
Аха иамышьтит цьаргы.
Реихаб рыбақәә иаатрыжыт,
Ашьшыхәә иоагылт иаргы.

Инахатәейт нас аеырбабан,
Амаамынкәә зегь рхәы.
Нас ус ахәейт аеыртатан:
– Исытала фатцахәы!

Рақхәа штоупуп иназоахаз,
Арыжәтә-цьбарагы нафатцәеи.
Нахьхы, убасқан, зычезырхахаз
Ацла махәгы афәәхәә иццәейт.

Амаамын ду иажәуан иахан,
Иажәуан аштоц ду тарцәы.
Зегь цшын рыбақәә тырхахәан, –
Инеира икоуп уатцәы!

Ус, игылейт, игаз-еазит,
Ацшь-шьапыкгы еилагейт.

Иназыдгылазгы инафасит,
Нас абасггы абжы тнагеит:

– Ахы, ашәа цәырга ишәхәароуп,
Шәас, еинышәкыа – са скәашоит.
Иныткны акәым – шәыхәхәароуп,
Шәахәарыла сгәы сҕажоит.

Амаамынкәа еинырҕьон иасны,
Иара шьтхысаан икәашон.
Амаамынкәа еинырҕьон иасны,
Иара уажәшьта иҕарымеон.

Ус, ирбеит урт... Иагъеишьтала
Абнахь ишзахәоз еихон.
Амаамынкәа ааиуан цшышьала,
Иара: – Шәас амарҕа! – ахәон.

Иааргеит уи амаамын Аҕәа,
Уи амаамын, злахь еикәу.
Аха итаршәуп ахәыцра акәа,
Иаздыруам иазааз закәу.

Абла ааихьнашьыр – абна хгылоит,
Уа ахақәит цстазаара шуеит.
Абла аахнатыр – аихац хгылоит,
Алабжышгы нафьжжуеит.

1966

АТӘЫҢАҚӘЕИ АЛЫМҖАҚӘЕИ

Ирхәауеит иаңыз хәа,
Анкыза абас:
Ацстәкәа еихабыс хәа
Ирыман Абжыас.

Уи афызцәа ааңханы,
Рхы неилатца,
Доус рылахь иаңханы,
Иашон рлахьынца.

Атәыџа зтатәыда хәа
Абжьасқәа еизаны,
Абнаҕ ацәажәара
Иаҕын дара зны.

Ажъа ари гәанатан,
Рааигәа ицаны,
Қәыц-шьапык аенамада,
Итәеит аезаны.

Ицәажәон Абжьас уаҕа
Афыз агәра арго:
– Бнацәуп, ҕак абаҕоу
Атәыџа зқәнаго!

Уи дыруп зегь рыла,
Иқьиа-разуп.
Иғәғәоуп уи шьамхыла,
Иңшзоуп, иласуп! –

Иахан арт ажәақәа,
Иаразнак Ажъа,
Уаҕа имырцәажәакәа,
Ихәытқьеит ицьшьа.

– Иҕам сыззымиааиуа,
Са сеибогоуп.
Хымҕада атәыџақәа
Са исықәнагоуп!

– Иумаз уанахәа! –
Ахәеит уаҕа Абжьас.

Игәыргъан иахьцарахәа,
Азымдырт Ажъа.

Иқәгылан ихәмарит,
Иасны икәашеит.
Изыршәоз рахь имақарит,
Анасың шеит.

Аха цас иауазшәа,
«Атәыла мыбгеи»,
Атцла махәык амшәа,
Ағәә-быжь геит.

Ифит уаҳа аламкәа,
Ажъа рыцҳа шәан.
Аха иныркылт амахәқәа,
Атәыға рбжьашәан.

Абжьасқәа еидгыланы,
Иччауа иңшын.
Атыхәтәа-ажәа нкыланы,
Уа руак ағын:

– Ушәыргәындоуп иухәақәаз
Башан зеггы.
Ишәыргәындоуп атәығақәагь
Ихәом акгы!

Ахәытцазрығра улазаап,
Иузалымхуа уңсы.
Алымҳа ду умазааит,
Ажъа, убри азы!

Ишықазггы инымхакәа
Убрижьтеи ажъақәа,

Ишдухаз рлымхақәа
Жәбоит, ахәыцқәа!

1966

АШЫҚӘС-НЫКӘА

Иныкәафны, ауапа рхәы,
Ашықәс ықәын амџа.
Иазыцшыи цъара асырхәы,
Даџацъарах – амра.

Иццакуазма, игәагәо ицон,
Инарсуа алабашъа.
Иара цон – ауаа иднартцон
Аус абзиабашъа.

Амџа ишықәыз ус, иабейт
Ауардын тагә-тасуа.
Уи иакәтәейт, ацсгыи еивнагейт,
Ицон иара мџасуа.

Иццакуазма, ашышъыхәа ицон,
Ауардын иантәалан.
Иара цон – ауаа иднартцон
Анхашъа маншәалан.

Амџа ишықәыз ус иахъзейт,
Амашъына шьтхысзы.
Уи иагънакәтәейт, цхъака ицейт,
Амџа дукәа ирнысны.

Шьта аныкәашәа иаццо ицон,
Машъынала иаша.
Иара цон – ауаа иднартцон
Аицынхашъа, аџиашъа.

Ус, инхықәгылеит амшын, –
Ғбала инхылт аеырлас.
Нас ажәџан ахь инаңшын, –
Инақәтәеит аңыр-лас.

Есааира ирццакуа ицон,
Ассирқәа ирынтәалан.
Иара цон, ауаа иднарцон
Аңрышья маншәалан.

Абар иааиуеит уажә ҳа ҳґы,
Аракета иақәтәан.
Мыцхәґы иласуеит, шәазыңшы!
Аха уи аґәы ҳақәшәан,

Имџахыцт, ара иаґәаңхеит
Амра иңхоз иаҳхыкны.
Ара ґеанынза иаґынхеит,
Ауапа хәылда ашәыхны.

1966

АИҢХЬХӘЫЦРА

Иқәиан ашыап атдых,
Ацәа абла ихыхәхәа,
Уа ираҳатза атцх,
Ыцәеит иґахәхәа.

Аха ицәам сґацха,
Ңынч еисуеит аґәы.
Акәастґа санџатцха,
Иаалашеит мыцхәы.

Амґазақәа хысуеит,
Аеҳәа ианаршы.

Ҳацыгә ду хырсысуеит.
Амца ананшы.

Үынчроуп. Ус аҳәынап
Акәакь иаакыҭшәеит.
Иааимнадеит, ианынапш –
Акгыы иамыршәеит.

Акрафарц итрысуеит,
Зынзагы имсасит.
Ҳацыгә ду хырсысуеит,
Иҭыхарц – уаха умҭсит.

Аҳәынап хәам-хәамау,
Инапшит, иаапшит.
Агәгы иауа, иамау,
Иеитәтҭкәеит, имҭшит.

Хдулап ишнадгылаз,
Иаанапыршьышьит.
Ианаба алыкә шылаз:
«Ҳаи, рацәа сышәшьит!»

Анафс, хдыргыла иакәшеит,
Иажәырц ахартәы;
Изымхәнеит, амитә иакәшәеит:
«Ааҭ, иуфеит уатәы!»

Уахьтә хабҭкәыл иахалан –
Үъеи иаурын ахәа.
Аблақәа аш рхылан,
Итрысит зымәа.

Ус иабеит аҳәынап,
Икнаҳаз ххәартә.
Аха иаҭкәеит «ахы-нап»:
«Исзатом хәартә!»

Амѡа изныз иааѣыцын,
Иаамагѣхыны ахы
Инатѣит, иаахѣыцын,
Иахасабт акы.

Нас са сахь иаацэажэан,
Уи иахэеит абас:
– Хымшуп иауан-иашэан,
Ачагьа сымфац!

Ацстазаара ишаназ
Исзалымхт аҗатца.
Суҳәоит крысҗатца, нас –
Шәыцгәы саҗатца!

Иаацэырган акрастеит,
Уиакэхеит, импшит.
(Уи аңшыха азтеи!)
Аус еилашит.

Акрыфан ианынаңш,
Аңсәәхә – аңгәы абеит.
Иеитәсит аҳәынаң –
Иагһынтаба ицеит.

1965

АҖАБАК АКАҖАРА

Акабак абақ аргейт,
Иархээз амахэ хжэазаап.
Ахьча-лаггы аақ аргейт.
Абжьи игаз иаршэазаап.

Уа аңхыз збоз ахчагы,
Уи абжыы данарҥыха,

Икәҗьейт наҗ икәахьчагы, –
Дагьдәылҗейт адәныҗа.

Иҗахәхәа иалаз аҗәа-хаа,
Ирықәнахәауа азаза.
Ирызтодаз уа аҗәаха,
Еилаҗҗейт аҗсаса.

Нас дымҗшыкәан ахьча дҗьейт,
Иабҗьар кьидҗаа дхысит.
Ахысбжыгы мҗшыкәа иҗҗьейт,
Археи җәҗейи ирхысит.

Нахьхьи ақыҗаҗ иеилалт
Алақәа аху-хухәа.
Азәгы ддәылҗьейт, ибжыы халт,
Дақәшәом ииҗахухәа.

Ахәақәа ахәаҗраҗы иҗыҗейт,
Ианшәа рҗаҗәагы рыҗҗьейт.
Ажәқәа ажәгәараҗ ус имҗшит,
Акамбашьқәагы ыҗҗьейт.

Ғадакгы цоит ирҳаны,
Иахьцарахәа аздырзом.
Азәгы дыҗҗейт дцәырҳараны,
Дзыхьзарахәа издырзом.

Пҗәыск дыҗныҗәааит, хаҗак дҗьейт,
Уи диҗҗьейт игәыла.
Ируа иақәшәом, рыжәҗа җҗьейт,
Иеилалейт хла-гәыла.

Иҗыхауа аҗх-лашә иарбаны,
Аҗәҗәа-җәҗәахәа ихы ак җарҗаны,
Дахьзымцо дыҗрысуейт.

Атх иалоуп иѣкъаса,
Абжыхәа оума рхыѡеит.
Акәастҭақәаггы жжаза
Ирыман цьоук ыѡеит.

Абжыи рацәа былгьо ицоит,
Ауаа рзызо, ирѣыхо.
Абжыи рацәа ақыта иахьзоит,
Рыцәа ацсымта шыкоу.

Ех, ирдыруазтгыи изыршәаз
Ишалаҭам уамак хәа?!
Икаҳаит ауп зымахә хжәаз,
Акабақ абақ хәа!

1965

АЖЫА

Ишьтырхын реикәаҭа,
Насггыи реигәышә
Цыта, Хәыта, Кәаҭа,
Ргәыла хәыц Кәышә.

Ихәмаруа иеивасуа,
Ицеит амѣахыи.
Зынымзи иагъасуан
Аурт, ацшаггыи.

Амахәқәа хаххала,
Ацъ еиѡцаны
Икажыи, еикәаҭала
Иаст еимданы.

Иатцатәан жьяк уаҭа,
Иѡит еиѡцаны

Икажъыз, еикәағала
Иаст еимданы.

Иататәан жъак уаҕа.
Иџит иеиха,
Азшьапык җцәа-иҕәаҕәа
Иҕан, аха...

Ҙыта уи дашьталеит,
Иршәын иеигәышә.
– Уа-а, иахьцо гәәталеи,
– Иқәҗитүан Кәышә.

Абардра иагынылагәа
Ирkit уа ажъа.
Аҗшьџыкгы рылақәа
Цон иҗыҗыҗа.

Аџныҕа уи нарган,
Иеицыз зеггы.
Аклаҗ аҕы иҗаркын,
Иарҗеит ахәггы.

Уаха нап агмыжъуа,
Иазыҕатца атра,
Ахәылҗаз, ашьыжъ уа
Иаҕын ахәшәтәра.

Иашьцылт хәычы-хәычла
Урт рнапы.
Ибашамхеит рыхәшәтәра,
Иҗҕеит ашьапы.

Ус, иқәас-изысын,
Азынрагъ цеит.
Амра-шәахәа цәырҗын,
Ашта қәнатцеит.

Иоурыштын ашышыхәа,
Җнак уи зеггы,
Аңсабара агәы азыхәа
Инықәлеит иарггы.

Ихәмаруа ишрымаз уа,
Рыбла нахкәеит.
Ицеит нас инкылазуа,
Ицеит, ицазеит.

1958

АХӘЫҢ ҚАЗШҢА

Ахәың қазшҢа қышыатәуп, ааи!
Қара сықа ағны санааи,
Сашьейтқыб хәың дсызцаауеит:
– Уабақаз?
– Ақәантәи саауеит!

– Ақәа абыкәу, ихароу?
– Нақзоуп!
– Хағны иақароу?
– Идуззоуп, хағнеиңш дача зқы.
– Абри Ақәа захьзуи уеизггы?

– Оумаза ирацәағны ауаа нхоит! –
Ақак рмацзан иазсырхоит.
– Ақәа захьзуи, изахьзыртцеи,
Абриақа ғны уа изықартцеи?

Абас зцаарашәк итиуеит,
Нас дааргәыбзығ ус схәауеит:
– Зеггы убоит, иуахауеит,
Уаамццакын, иузхауеит.

1957

АЦХА

Амшә напхъан сасра,
Ссируп уи иабаз.
Иазыпшын хәа ацсра,
Игәыгуадаз абас.

Абга астал архиеит,
Иччауа ахы-афы.
Амшә нага идыртәеит,
Зегъы ирбо ахафы.

О, азар ықәын уа,
Рыхәдақәа пыжәжәа.
О, ацәттар ықәын уа,
Убас еиҕыжәжәа.

Абга хлапшра ауан,
Ирахәзан ахы.
Убасгъы аматц руан,
Ирытцдыр ршьамхы.

Ажәжәахәа акрырфон,
Икыдцо рыпсаҕа.
Акы ргон, акы ааргон,
Нас ипшын еиҕа.

Ус, уа Абгахәыцы,
Аки аатнарҕеит.
Аблақәа аарҕәыцы,
Амшәгъы ҕеихеит.

Абыжыгәаҕа нарган.
Убасгъы ибыбит.
Уа зегъы еибарган,
Абгъы шытыббит.

Ргәазхара икәшан,
Аишәахь инеихеит.
Инатәеит еикәшан,
Ғыцкғы ртаххеит.

– Ацха? – зеггы рзын,
Абгалац нацәаит.
Ғнамтит Амшә сасын,
Аха алабжыш ааит.

1992

АЗНААШӘ

Зны Абгахәычы ацсы заны,
Акәйтцарахь ацсы цаны,
Уа бжаҳәаза ихәазаны,
Амрагь кыдшәауан цаны,
Ашәапкәа инарықәтца ахы,
Абас иаалалеит амхы.

Анышә агәзарагь ртытуа,
Уа амхы иатцоуп акәйткәа.
Ишьтас-аашьтасуа зынгы.
Арбагь абла рхуп зеггы.
Аха ирыцныкәом Азнаашә,
Азнаашә авоуп анашәаашә.

Уажәы аеада ҳара ианцо,
Руал ацшәма инапы ианцо,
Ашәшьыраф ицәоуп алакәа,
Пхызкғы иакуп еимлагәа:
Ирыпхьошә рбагьк ғнатын.
Ицәоуп Дыргъежь, Думышьтын.

Абгахәычы уа ацсы заны,
Бжаҳәазгы ихәазны,

Азнаашә аҥны иназаны,
Убас җыргызмал җатцаны,
Иууаза иҗангы иакит,
Аха, рыцҗа, уи җнаҗит.

Нас иҗарҗарт акәйтқәә,
Нас иҗыҗеит уа алақәә,
Шәәқьытқьара дара тқьеит,
Аҗшәма дыцууааны дқьеит,
Иҗиҗаан дзыхозгы аҗатын:
– Аат, Дыргьеж, Думышытын!

Нас ирышытуазма хара,
Уажә иаҗын уа аҗархара.
Алақәә убас идырҗатеит,
Иҗсхьаны аҗшәмагы днеит,
Аха иҗьеишыауаз җакын:
Уи Азнаашә шақыц иакын...

1992

АЗЫХЬ ҖАБЕИТ

Азыхь, ахьхьаҗәагы ицоз,
Рыцҗа, зны иҗабейт.
Кәыркәазы згәы җанатцоз
Зеггы амитә рбейт.

Зтара хәә иааиз шыжыы,
Аҗхәызба иныхҗа
Иаатлыргеит уаҗа лыбжыы:
– Унан, дида хса!

Уи иааеҗынгылаз аеы,
Ахара абжыы наот.
Адгыл бгеит ашыапаҗы,
Убас анышәгы аот.

Ус, ашыабыстагы ццанкы
Иаахықәгылт, ишәеит.
Нас, ишгылазгыы ахы кны,
Алабжыш нағшәеит.

Ашьа-уарбагы ари збаз,
Абрака ишанхеит.
Иагышыцабоз уи абас ажәәа хьантәхеит.
Азыхь, ахьхьахәа ицауаз,
Ма ишцаказ абжы?
Уажә афымтран ахра зуаз,
Игылан еикәышышы.

Кәыркәаз зыцсатә кәзцоз,
Абас ицшын зеггы.
Иац уи ахьхьахәа ианцоз
Ғитзомызт азәгы.

1991

АҢСЫЦӘГҢАРА

Азыс шкәакәа иамбазакәа,
Ажәытә цецъажә итәшәеит.
Азыс шкәакәа – ажыы амцакәа,
Аха, рыцха, убас ишәеит...

Рацхьа ицсит, нас аңсы тәлеит,
Иагынеитцнахт абыжыгы.
Инкыдпәлеит, иаакыдпәлеит,
Аха ашыап амкит цьаргы.

Хыхь, еибарс афызцәа мцози,
Урт зегь афныка иццакуан.
Уажәшьта затцаaira имлашыцози,
Иххаза аетцәакәа акуан.

Ацых хьшәашәа ахьта афалон,
Цьматәыщан амза лапшын.
Азыс, рыцха, афада афалон,
Абжбы цо афытра иафын.

Ус, акы атцецъ иаакәххылеит,
Азыс, ан акәыз цынашьеит.
Аха фымткәа ачааннакылеит,
Избанзар агәы иажьеит.

Ақәыцьма уа итапшуа фыцха:
– Уарбан? – акәыкәу тнаргеит.
– Стахаит?! – ахәеит азыс рыцха,
Ҷеирак шыҕамызгы абейт.

– Арахь утыт, уара аҗхамшьа!
– Схалоу? – абжбы геит таҕантә.
– Саины сыҕоуп сара, уаншьа,
Ех, иуасхәахьои заҕантә?!

Ақәыцьма млашь мыпшит уаха,
Ипа афатцахәы иазцеит.
Иааиуаз, азысгы ианахаха,
Илашьцеит, илашьцазеит...

Азыс уахагы иҕазамызт,
Ипыххааса уи амгәа итан.
Аха ақәыцьмагы тынч итәамызт,
Абар-абар, уажәы-уашьтан...

Итытырц иқәпон, итагәакуан.
Аха ус мөа ҕамлазеит.
Уа амши атцхи еибапсахуан,
Иара убра илтапсы иагыцеит.

1989

АИХАҢСЫХЭ

Сара сабду дшыкоу абасоуп:
Баша абырсаатк дузыртөом.
Сара сабду инапқаа ҕазоуп,
Башазагы ипхзы катөом.

Днатөаны дацклагшуа даара
Иахзыкаитцоит: ачамскөыл,
Аңам, амхатө, аныга, асаара,
Ахэарта, акацкөыр, абкөыл.

Хгэылак дааҕаххыр ма усыхэ хэа,
Саргөакиит хэа ңыара акы,
Ицэыригозеи ма аихаңсыхэ хэа,
Рахатыр бо, рмаршөа кы:

Ацөымка, агөымжыатө, акыга,
Ашьалашын, апарпанта...
Акы итнацөаауеит аныга,
Егы цоит ацөахэа анда.

Урт зегь убас ицхафыруеит,
Афрангь еипш иргоит ахэы.
Сабду заманала идыруеит
Урт сышрейөазо мыцхэы.

Убриазы убас ицөахымзи,
Уаха иуңыхьамшөо ңыара.
Аха убас рбара стахымзи,
Рымариа сазңшын сара.

Ус, аоны саанхеит зны схала,
Сабду дрыма ицан сасра.
Аихаңсыхэ ңшаа санырхала,
Срылауастөит сызхара.

Иахъа сус атдыхаа ыыстэон,
Аха исгэаахом сеиха афы.
Иацы атэымг алахыстэон,
Иахъа ицнааказом амфы.

1989

АЛАСБА

Ихы иакэыхша илаба хэчы,
Ипкон уи иласба хэчы.

Дахьналалаз иахъа амхы,
Иакапануа иара ахы,

Ицэахахан уа афыкэреи,
Шафоз иара ихата имбеи.

Нас иаатэа ахы интарцаны
Дэахеит, ипкарц иганы.

Игеит изгозгы дамырба,
Игеит иахыгозгы амырба.

Нас иркало илаба хэчы,
Ипкон уи иласба хэчы.

Иара тэыуан уа ихэхааны,
Ишьтан аатэа ахы фахааны.

Са ирыцхасшан, иара нтэа:
– Избан изтафоухээз аатэа?

Даахымтуа илаба ааыра:
– Садырыр исыцхауеит иара!

1989

АКӘЧЫШЬ

Җамзырха ахышь нтасит,
Уи ңшатлакәны ишьтасит,
Зеггы рхы ахьхаз иасит,
Аха акәчышь мтцанарсит.

Уа арцына кар-карит,
Абағьггы җар-җарит,
Андуггы дпар-парит,
Абдуггы дуар-уарит.

Ахәыцггы дҗыж-җыжит,
Агәашәггы җыж-җыжит,
Ашьацггы цыр-цырит,
Ацысггы цыр-чырит.

Ахышь абна агәы иасит,
Ақәчышьггы ахы иасит.
Урт заҳази избазит
Еицыхәхәон: «Җашңази?!

Уа арцына кар-каруан,
Арбағьггы җар-җаруан,
Андуггы дпар-паруан,
Абдуггы дуар-уаруан,

Ахәыцггы дҗыж-җыжуан,
Агәашәггы җыж-җыжуан.
Ашьацггы цыр-цыруан,
Ацысггы цыр-чыруан,

Ус, уа ицәырҗкә цәырсуа,
Җаңхәа урт еиццәыртцауа,
Аштә инталт, тынхада,
Ани ақәчышь хәчы ада...

1989

АҚӘА

Ахыр-хыр хәа
Иауеит ақәа.
Акыр-кыр хәа
Иччоит амхқәа.

Ирыхьыз гәныргон
Урт иацы.
Иахьа еивыргон
Урт рыңсы.

Рыбға еитдырхит,
Уажә зегьы.
Рыхқәа шыдырхит,
Уажә зегьы.

Рыгәқәа тәымзи,
Уа ихыхәхәа,
Адунеи ртәымзи
Уа игәыкуа.

Зегьы рбон уа,
Ираз-разза.
Рнапқәа рфьон уа,
Илас-ласза.

Аңсҗхәа хыцуан
Шьта иеырбо.
Амрагь цәырцуан
Рхаҗқәа рбо.

1989

АҖӘАРААН

Аратцлара гәатан иаан,
Афатә иашьтан аҗәараан.

Абгыжә илалан еимдон,
Иаҭахзамыз акы абон.

Инҭаха-ааҭахауа ицон,
Абла җарқәа кәаратцон.

Ус ишнеиуаз: «Җаау!» арган,
Алаҗш нақәшәеит акакан.

Инахыкәшеит, цқьа иабеит,
Иеырбабеит, иеырбеит.

Нас инаст, атах нарган,
Аха иҗымеит акакан.

Аҗәараан ааскьан еиҭах:
«Атах, атах, атах, атах!»

Аха ишьҭан ус ицәҗәыншьа,
Аҗәараан җшын иҗьашьа.

Нас уи ац иныбжьакны,
Иналалт ажәџан иццакны.

Ажәџан иалаланггы ицон,
Акакан хәчы аҗсы азон.

Ианнеи хахә дук аханы,
Иноунажът уи иазырханы.

Иагышлеиуаз агәы җкьаны,
Ицеит ахахә инанкьаны.

Ицеит, иадҗыххаала ицеит,
Аиуак уаха иҗамлеит.

Аќараан ғыежыуа ипшаауеит,
Аќараан ағы пшаауеит...

1989

АГӘЛА

Итәан иимбацыз уафы,
Дыпсуан ах иматцуфы.

Уажә нарцәыіка зфы нахәыз,
Дихағыежыуан ахтыпхәыс.

Илкуа дақәшәомызт лара,
Илшьтуа дақәшәомызт лара.

Ахтырқарцәа мхык лартон,
Ахтырқарцәа хәык қартон.

– Уа-а, ишоурацәоуп, Аллаһ! –
Ашәшыра дыцаиан ах.

Ахқәажә дахытәаз деикәашәы,
Уа лхы дырғыгәуан уажәы.

Дыпсуан ах иматцуфы,
Ахтынра зегь атцуафы.

Уи дихгәақуан ахтыпхәыс,
Зыблақәа алабжыш хықәхәыз.

Ус, даналага апсзара,
Абасғыы ғаатит иара:

– Абрақа интәоит са суахта,
Сах иматцғыы зуада шыта?

1989

АЗЫРКӘИ

Азыркәи хәчы, азыркәи,
Уани уаби ашьха ицеит.
Нас узеимдауагь закәи,
Атцх ушалаз уаацсазеит.

Атцх шьхатәыла илашьцоуп,
Ирлашатәуп уи зынгы.
Атцх шьхатәылагь итәцоуп,
Аха изылашом уеизгы.

Дыкоуп ахра иафахаз,
Уи хымпада дафгатәуп.
Дыкоуп агәаа итахаз,
Убригь амәа ирбатәуп.

Нас узеимдауа закәи,
Уңсы ааитак, иузхоуп.
Амла уакызар, азыркәи,
Уахәшьа хәчы алу дахоуп.

Сақә-сапыншәагь длагоит,
Ацәа гәыбзыгь лыбла ихуп.
Алу, уахәшьа лымч агоит,
Уи ацхыраара лтахуп.

Уналыдгыл, ухәы калтап,
Уңсы злоу уахәшьа хәчы.
Крыфан ацәа-хаа шәазцап,
Шәыхқәа нылатдан ахчы.

Нас иудыруеи, шарпазы,
Уани уаби шубо пхыз,
Агәашә иаааталан лассы,
Удырфыхар ашәхымс инхытц?!

1989

АТЦАА-БАБАДУ

Абар, Аццаа-Бабаду,
Икны дааит алаба ду,
Ахамтақаа тоуп иаатқаа,
Ха хаипылоит хгәыргъатқаа.

Бабаду ихы-ифы лашоит,
Хара хзын абар ишоит:
Аццаа қаңшыза иуаркалеиуа,
Ахәырма җеижь канталеиуа,

Амандаринагъ җеижькакаран –
Амра аңхара – уи иаңхаран,
Алимонгъы – аффы хааза,
Апатырқал – абла гәықза,

Аңыынңыыхәәқәа кахәхәа,..
Алаҳарғаа – аңха ахыкәкәа,
Акамфетгъы – ацца итыңхо,
Ачархәы афара угәаңхо...

Зегъы акака анаҳиркы,
Хаицыкәашоит амца аркы.
Ғаангъы, Аццаа-Бабаду,
Уаҳзааи икны улаба ду!

1987

ПИЛА – ПИ-ПИ ХАПАРА

Хара ххәычра иаңышьаран
Уи иахымаз хыызшьаран:
Пила – пи-пи Хапара,
Зеипш дықәмыз аңсабара.

Ашыжь днени дышталон,
Цэыблак икэагь дынталон,
Дыцэан – игэы рахатын,
Амш акруфы шахатын...

Ауаа аныцэаз – днафыхон,
Крифон, афы днафыхэон.
Днеиуан атх дагэыла,
Зегь неилацо хла-гэыла.

Абахча шэыр фэхомызт,
Шынка утра итахомызт,
Ажэи хэыси неитейтцон,
Атэакеа амца нацрейтцон.

Лбаа алукеа еибаирфон,
Атышафы аекеа ирцон.
Амхкеа арахэ нартейтцон,
Иибаз дфеахеа дыштейтцон.

Адэгы ианыкэлос ашара,
Ахэхеабжь гон ана-ара.
Абас дыкэымзи апсабара
Пила – пи-пи Хапара.

Кэыркэа ашоураха, аикэараф
Зны дшыцэаз – лбаа акэараф,
Ацтакеа атх-лашэ иафызан
Хашьхакеарф еизыффызаап.

Нас идыдит, иагьхысит,
Акеа леит, азкеа хыцдит,
Уи икынзагы иназазаап,
Дшыцэазгы дыхнацзаап.

Пила – пи-пи Хапара
Дықәым уаха аңсабара.
Амра шгылац игылоит,
Игәырғьатәа зегь аңылоит.

1986

ҘЫҘИ ЛАҘИ

ҘыҘи ЛаҘи рзыхәа абра,
Хтыск шәасхәауеит сара.
АҕыҘагы бзиа еибабон,
Убас рыгәрагы еибагон.

Әнак, ирхалашо рхы-рҕы,
Урт рыбжьара – ахәаағы,
Уа алғыс хәычык ааганы,
Еитәрхаит бзиа ибаны.

Реиҕызареипш иазхарцы,
Адацгы убас иахарцы.
Нас иақәыртцеит азахәа,
Иагьакәнаршеит анапқәа.

Алғыс ҘаҘахо иазхауан,
Адацгы Ҙахны иахауан.
Уи иацлабуан азахәа,
Алша рнаҕон ашәахәа.

Ажь анҕала, ажь аншәы,
Уа еицғырымхуаз уажәы.
Рҕызцәа хәыцқәа неизганы,
Ирфон уа бзиа ибаны.

... Сынтәак иҕахаит убас,
Уапаз Ҙушьюн иашәхарқаз,

Ажымжәәқәағ еиҕәыншәыл,
Ирархәон: «Иссирхеит шәыл!»

Аха җыңх еиңш ирҗаазом,
Җыңх еиңш афызҗәа рзаазом,
Азын ааиуеит, амч ашәоит,
Ахьҗа зысыз ажь җышәшәоит.

Аҗсаатә асын митә җартзоит,
Рызхара ыфан наҕ ицоит.
Ақәҗәәҗ ардәына шәахәоит,
Иахьышәахәо абасғыы ахәоит:

«Сынтәа Җыңи Лаңи еисын,
Җафурахеит хара хзын!..
Җәиит, җәиит, шәааи шәласы,
Ахьҗа иахҗәагоит абааҗсы!..»

1986

КӘЫДРЫ АШЬУП АФЫ

Ирыман ашьхақәа ачара,
Адыд ашәа ахәон.
Җәымзан маҗәыс качҗара,
Бҗьартҗас афы җҕьон.

Арфашқәа асны еинырҕьон,
Аҗлақәа кәашон.
Ақәа рыжәтәын, игәырҕьон,
Җафлагь идыршон.

Ус, имышьтыкәан баша,
Афы адыржәт Кәыдры.
Уа имкәаратҗакәан иаша
Иагьдәықәлеит иңры.

Ишьтнахит ажәѡахырқәа,
Иеибафеит агәы.
Иҕамызт абла хыркуа:
Ашьха, аҕаѡа, ахәы.

Ишнеиуаз ҕара икҕасит,
ҕара абахә еикәҕеит.
Аха изхәада иаанҕасит,
Игәаан ҕыц икәҕеит.

Ацхақәа ҕара ихнахит,
Ацлақәа хнаҕеит.
ҕара аеыуаѡ дышьтнахит,
Алыкь шытанаҕеит.

ҕара амхыртақәа ирталеит,
Итцыжәжәо ршьапқәа.
ҕара аҕааҕәақәа еишьталеит,
Изкьымсда анапқәа?

Ахахәқәатҕәкьагь аҕәкәахәа,
Еиннаҕьон иаҕца.
Кәыдры леиуан агәгәахәа,
Иаман аҕкьаҕца.

Иахьа иашәон абаагәара,
Иацтәи акруѡы.
Уа-а, шәымнеин ааигәара,
Кәыдры ашьуп аѡы.

1986

АШЬХЫЦ

Ажәѡан иалшәан инкашәеит
Ашьхыц.

Сара исыцхар хәа сымшәеит,
Иаашьтысхт.

Инансыртәалеит уа снапы.
Ахьшәтхәа
Игәастеит анапы, ашьапы,
Ажәәа.

Бафццәак аламызт цъара,
Рыцха.
Нас ишпакашәеи абра,
Ғыцха?!

Инага иныластеит ахчы,
Изыәза.
Сағызцеит сгәыла Ткәычы,
Сыәзан.

Ашьхымза – дызәу абриоуп,
Сәыза.
Унеир иудыржәуа цхазәоуп,
Әымзар.

Хәицны аәныкагы хәауеит,
Хәыңагы.
Атак ихәоит – сизцаауеит
Ицегь:

– Иалагазар мыцхәгы аиа
Шьтнахырц?
Ашоура азхымгазар мариа,
Ашьхыц?

Уаха иамоузар лазара,
Зыда?
– Иуасхәоит, исыт азара,
Исыта?!

Ханааи снахаххит снаскъан,
Иаашытых
Исырбарц, иабакоу ицахъан
Ашьхыц?!

1985

АХӘАЦ

Аķәарти ақәчарақәеи еимдон,
Ус, аķәарт ахәац абейт.
Аķәарти ақәчарақәеи еикәңон,
Ус, аķәарт зегъы ирцәагеит.

– Иаашәычха, ишәнаҟоит иашар,
Аха зны иашып, иашы! –
Ирылабжьон арбағь ҟар-ҟар,
Зымҟа иахьгылаз аеырчы.

Аķәарт ахәац кыдҟьо иашыт,
Ақәчарақәағь ҟыц икәпеит.
Аķәарт уахь зынзағьы имҟшит,
Иара ахаҟа илбаанадеит.

1985

АУСУРА

Амра ахәы ихыцхъан сангыла,
Сгәы алаҟамкәа, схъанҟаза.
Сышәкәы еипхыттақәа неидкыла,
Сҟынасхеит рыҟра инҟаҟа.

Ашкол ахь... аха сгәы акалан,
Иагьсхьынхалауан убра.

Иацы ахәмарра сханагалан,
Шәҗәык аха смуит җара.

Сөызцәа зегь цахьеит аҗьҗахәа,
Ашыжь аҗсы ахатцаны.
Урт ртатәкәа анырхәо аччахәа,
Сара стәаз сыҗсы заны.

«Ных!» – уаха шыаҗак җамтцәкәа,
Сгәы снанамго санынха,
Җхәаҗагы шытахьҗагы сымцәкәа,
Абна снылалейт ганха.

Уи сагылатәан ашышыхәа,
Ашыбжәаирагы сазыҗшын.
О, игозей аҗсаа рыбжыхәа,
Зегьы-зегь акака ирҗын.

Уа ашышкәмс атцала айдара,
Иара аткыс кыр ейханы,
Икыдла иҗеиуан амардара,
Ицон ишзахәауа ейханы.

Ашыхыц ашәтыцкәа нейлыхуа,
Уа аматиязгы иҗшаауан.
Иаман иагыцон иазышытыхуа,
Ицон иаауан, ицон иаауан.

Атыс хәыҗгы аматәахә аман,
Имаиц шысхәоз иагыцон.
Атыс хәыҗзагы аҗшыха амам,
Еилацо аҗны җанатцон.

Мап, стәазамызт уажә ашышыхәа,
Исхыччозшә амрагы җшын.

Иахылтцуазеи ма абна абжыхәа,
Зеггы-зегь акака ирфын.

Ус, сыцууан са сѡагылеит,
Сшәырагь аашьтысхын лассы,
Ашкол ахь амѡагь снанылеит,
Иаасыхькәаз зегь схәарацы.

1985

АҘЫНГЫЛАҚӘА

Смаҗа изыхәа акәчыжь җаҗаны,
Иҗаҗаны, аха уа аҗсы ахаҗаны,
Инаган ианиста ссиршәагь ибеит,
Изымчхакәан артәаагь ааҗиргеит.

Агәырҗара маалыкьушәаггы ихалт,
Дышьтхысаауа иман ашта дҗалт.
Ашьяц иатәагь атлаз шытанатҗон,
Иара дыѡуан – икәырчыжь пырзон.

Нас ашта дызтаз мариацәахан,
Агәарабжьарахь ддәыкәлеит деихан.
Икәырчыжьггы аиа инатҗатҗан икьуа,
Мѡахәастак азиҗшааит илакьуа.

Ҙьара ишнеиуаз атлаѡа җнахәеит,
Уи «ицәкәа» рахь артәаахәа дыхәхәеит.
Хәдацәахь зеггы ахәынҗәа иаганы,
Илсит рыҗсы рыма, аха еибганы.

Ҙа җьара ишцоз адарыҗхра иакит,
Уаха изымцеит, дгәааит, деибакит.
Иақәихыр акәхеит изҗаз аиа,
Имѡагь нас ишыҗалеит икаииа.

‘Еа ыарахгы уа амарда иа‘ахеит,
Иара аада – «ицэкэа» алада еихеит.
Иаимдырххазаргь уи имч мхазеит,
Икэырчыжыгы ыатцалан, есс, ицеит.

Оацха ифынеихоит уахь дыццакны,
Иагьааихэуеит уа аларгыла кны...
Ацхзы убас ифыкэкэоит – усс икзам...
...Ахэыцыцэкьа мма мариа итахзам...

1985

АХЭЫЦЫ

Иан дангылоз длыцгылон,
Аха дыргэыбзыг днылкылон:
– Ухэыцыми, уа уцэаз, нан!

Ишэца ркшаны иееилеихэон,
Ларгы дааины ус иалхэон:
– Ухэыцыми, са иушэыстап, нан!

Уи мхатэда асаан данылон,
Ларах диабжьо днылкылон:
– Ухэыцыми, хара иуфастап, нан!

Хэмарра хэа ашта дынтыцуан,
Ларгь уи инаишьтафылтуан:
– Ухэыцыми, хара умцан, нан!

Иарах акгы дацэшэомызт,
Лара лыбла ааихлыршэомызт:
– Ухэыцыми, ацэ уашьуеит, нан!

Алакэкэа хааза изеиталхэон,
Дыргэыбзыгуагь ус иалхэон:
– Ухэыцыми, шыта уцэа, нан!

Ус, даакәлеит иахәшьа адунеи,
Иаргъ иан лкалт ахъ даннеи:
– Уара, шыта уарцъисуп, нан!

1985

АХЪТА

Ацыс хәчы ахъта иакит,
Ахъта!
Ацыс хәчы амла иакит,
Крахьма?

Ацыс хәчы кыр илапшит,
Ҷыцха.
Аха дгъыл Ҷатцак маапшит,
Рыцха.

Ипдыруа ажәџан агәы ихалт,
Ҷыцгъы.
Ашьапқәагъ ахъта нарталт,
Апыцгъы.

Ацыс хәчы аарла ихнатуан
Абла.
Аха ахъта атцкысгъы иакуан
Амла.

Нас сынцәылан сара адәы,
Иаша
Уа инейцысхит иабаратәы
СаҶа.

ИгәырҶацәа уи нантәалт
Стцысгъы.
Ахәаша абеит – аҶсы талт
Ҷыцгъы.

Уаха уи пырны имцазеит,
Крахма?!
Харт хайыцэан ханатцеит
Ахьта.

1984 ш., Переделкино.

АХЭЫЦҚӘА «АИБАШЬРА» ИХӘМАРУЕИТ

Амра иакьоит ашәахәакәа,
Цьара ихым ашәшы.
Ихәмаруеит аштаф ахэыцқәа,
Ахра ауеит рыбжы.

Урт реыршан уа нак-аак,
Изфу еибашьроуп.
Акәк, акәак, акәак, акәак...
Хысроуп, еибарпсроуп.

Ичапан ахы ташәан,
Азә уа дыннакылт,
– Аат, амарцьақәа, шәымшәан! –
Уи атыцаф ҕазә дгылт.

Нак-аак амца еиҕадырцеит,
Изыпхьазода интәаз?!
Аҕацәа рахьтә азә дынхеит,
Дтарцалт амацәаз.

Аха дықәпон хацәнымырха,
Амцабз агәтаны.
Мап, иериҕомызт аҕа,
Иңсы ахәага таны.

Ишәакь надикылт ихы,
Уахагь дымбжәжәеит.

Аха иамкит иразҕы,
Иабцъар уа даҕьеит...

...Абду урт дахьырзыпшыз,
Хэыцрак дама ицон.
Ибла атыхха инахыжжыз,
Алабжыш капсон...

1979

АФОНТЭИ АХАҔЫ

Рапха дыргыл реихабы,
Амца аҕыкэыхэхэ рхы-рҕкэа,
Ғыц иаатытын ахаҕы,
Иааилагылеит ахэычкэа.

Ус, азэ дѡахан инапы,
Ажэа дахэауеит абра:
– Хбыргцэа ҕызбааит ахаҕы,
Аха исзымбеит сызхара?!

Уи дизпшызшэа даҕазэггы:
– Сара ахтынра ссир збеит,
Хайтаауама, мшэан, уатэггы:
Даҕазныкгы избарц сызбеит?!

Ахпатэигь ус итахуп:
– Ицьюухарпсаран аңарда,
Са ани асцена сыбла ахуп...
Ех, ишпазбарыз еиҕа?!

Аха урт зегь иреитдабыз,
Ажэа мазеиза иҕакуп:
– Са убарткэа зегь аазыртыз,
А-Смыр чкэын дызбар стахуп!..

1979 ш., Переделкино.

ААМҒЕИ АУСУРЕИ

Аңш ааргоит – ашыла ргоит,
Алу кѣапыруа илагоит.
Аху,
аху,
аху,
аху
Алу кѣапыруа илагоит,
Идырѣхѣоит, – аамта иаңнагоит.

Ақыдкѣа ааргоит – ағѣкѣагы ргоит,
Ахѣархъ ақыдкѣа еиѣнарффоит.
Ахыр,
ахыр,
ахыр,
ахыр
Ахѣархъ ақыдкѣа еиѣнарффоит,
Идырѣхѣоит, –
аамта иаңнагоит.

Аихаңсыхѣ цагѣын иааргоит,
Ачархъ иахуеит – ахѣы агоит.
Хырр,
хырр,
хырр,
хыррр
Ачархъ иахуеит – ахѣы агоит,
Идырѣхѣоит, – аамта иаңнагоит.

Асаат урткѣа зегъ абоит,
Асаат урт рыгѣрагы агоит.
Чиқ-чақ,
чиқ-чақ,
чиқ-чақ,
чиқ-чақ

Асаат урт рыгәрагь агоит,
Асаат аамта иаңнагоит.
Нас...
Асаатқацаѡ иахь иргоит...

1979

АСЫ АЗХЬРА

Харт зегь ҳаузыңшуп асы,
Иузаауп матцыкғы.
Хургәырғазаргь уа зназы,
Ухамбазеит цыпхғы.

Са сзы ауада рпхъазаны,
Башаза иаанкылоуп.
Са сзы аңынах қацаны,
Аѡны атқа игылоуп.

Истахуп ахьта сакырц,
Ахылпа ду схастарц.
Ашьхартцыс напыла искырц,
Ирпханы краґастарц.

Сара исыркәымпыл сазхьеит,
Иаргғы иауам цасхәа.
Санду дыччоит – са сагьеит,
Азын цом зынтдасхәа.

Саб исзааихәан ахамы,
Иара ус икнахауп.
Асы-пшза, Қада аханы,
Арахь улбаа, сыгәнахауп!

Ахәитцәхәа атцарақәа тәоит,
Адгьыл ду хырѡапшыаа.

Зегъ акоуп сара суцәшәоит,
Уаагылархәа мѡабжа.

Ухгылароуп сыбла нтаар,
Уара иссиру цхызны.
Ех, шака иахтахузеи уаар,
Хашьха дукәа урхыцны.

Уалагароуп асоура,
Ааи, уалагароуп.
Адгьыл иахзаурц цоура.
Ажәѡан ду лагароуп!

1979 ш., Переделкино.

АИМАК

Шьыжь шаанза игылан,
Рартмакқәа аанкылан,
Амѡа хара ианылан,
Ицон уа еишьтагылан
Гәыгәли Кәыкәли,
Хәыхәыни Хәыхәыти,
Камыгәи Хабыгәи,
Абзагәи Камсагәи.

Амра ххаза игылеит,
Даргь шнеиуаз иаатгылеит,
Рхы-рґгьы агәырґа анылеит,
Избанда уа ирґылеит
Таташьи Нанашьи.
Кәалашьи Кәаташьи
Цьаханеи Ңарханеи,
Арсанеи Сусанеи.

Иасуан аґша хьшәашә,
Ицон абнара рцәажәа,

Иеимырдон уаҕа ажэа,
Иеицырхэон уаҕа ашэа
Ғэыгэли Кэыкэли,
Хэыхэыни Хэыхэыти,
Таташы Нанашы,
Кэалашы Кэаташы.

Ашьхамца рҕсы еитаркит,
Аха ахэнара еимаркит.
Уа хыык азэ дыхтаркит,
Иеимаркит, иеифаркит
Камыгэи, Хабыгэи,
Абзагэи Камсагэи,
Цыаханеи Тарханеи,
Арсанеи Сусанеи...

Цыоук хыкэшарц амҕа икэҕеит,
Цыоук шиашаз уа идэыкэҕеит,
Цыоук ахытэаз уа идыхэҕеит,
Ус, амш-бааҕс рыхтыгэҕеит
Ғэыгэли Кэыкэли,
Хэыхэыни Хэыхэыти,
Таташы Нанашы.
Кэалашы Кэаташы...

Ирмысуа аҕша хышэашэа,
Ирмахауа аҕсаа рашэа,
Уаха абнагы мырцэажэа,
Иаауан уа имеицэажэа –
Цыаханеи Тарханеи,
Арсанеи Сусанеи,
Камыгэи Хабыгэи,
Абзагэи Камсагэи...

1978

ОРЫХӘ

Орыхә гәартцын шыжбымтан,
Азы инырны ицеит.
Адәы икәын, агәәфа итан,
Уахагы имтәазеит.

Амра аҗыларкәны икашит,
Абыгькәа еикәахәуан.
Аха ашәшырахь хәа имыпшит,
Аңыжә-ңыжәхәа ихәуан.

Амш еихәласны илеит ақәа,
Убасеипшгы икашит...
Ақәа шцозгы инахыкәкәа,
Уи зымәа имыпшит.

Ацыхәа-хәмар амт аршәон,
Иагькарулуа ипшын.
Ашәац иатәа кашә-кашәон,
Хажә ахәра иаҗын.

Ачыргә агәыцәмзо иантәы,
Уи аңсы еивнагоит.
Нас ашышыхәа иааныжь адәы,
Аәныка инеихеит.

Уа атәыәәкәа разынха,
Ианаагәарла ихәны,
Ахәыс җижьырц амзырха,
Саб дындәылт аәны.

Уи иныга хытто дәагылт,
Уака такәы антцы.
Хыш хәычы иара иннакылт,
Убриггы аңазы.

1978

ХАҚӘТЫ АРЦЫНА

– Нанду, изит ҳақәты арцына,
Сеимдан исымбеит.
Ахьшь иагеит ҳақәты хазына,
Ма акәытрыбга иагеит.

– Уи ада пхаста ҳмоуааит,
Иакәнагоит рацәа!
Кәтағь амтазо ҳағоу ибааит.
Икаршәтәын ахы хтәа!

– Икаркаруа, игәыргъа-хәмаруа
Избахъанеи зынғы?
– Игәыргъа-хәмаруа икаркаруа
Иалазам акгы!

Амшқәа цон, ицон еишьталан,
Аамта уастон.
Маза-маза агәаща дталан,
Нандугъы деимдон.

Уи саргы сәылмырбазакәа,
Ҳабнағь сыңшаауан.
Аха уа ҳееинмыриазақәа
Баша ҳцон, ҳаауан.

Ҷнак ҳаицәажәауа ҳшеидтәалаз,
Ҳағьшымгәығзоз ҳарт,
Абар, агәашә иахъааталаз
Ҳақәты арцына, ҳкәарт.

Уи ахъежә еиңш акәчар атан,
Ирыгәтылак иааргон.
Ах ду беиа ибо, ифырхатан
Ирыңхәауа абжыи аргон.

Ха хгәйргъара цәыраагомызт,
Уа хапхашьаны.
Нанду сара сахь дыпшзомызт,
Стәан саргъы иңышьаны.

1978

АХЫЗҚӘА

Фантина ахъзуп са сыцгәгы,
Иаргъы иагәпхоит.
Сапхъар, иафозаргъ ахәы,
Сара сахь иеихоит.

Са сласба иахъзуп Такар,
Иаргъ уи бзиа иабоит.
Ахъз хәан сыбжы насыргар,
Уа иаргъ абжы аргоит.

Орыхә ахъзуп сара схәыс,
Ғыстыр ахъз хәаны,
Атахызаргъ зымәа ағы хәыз,
Иааиуеит иеиханы.

Сыетцыс иахъзуп Қармаҗеи,
Уа сыбжы ансырга,
Апырцәқәа, атыхәа млакьҗеи,
Иааиуеит иеырқа.

Гожь ахъзыстан са сеада,
Жәантә сыбжы сырҗеит...
Ихәуа иахьағаз ахәада,
Ахы иәахан зымбеит...

Баша сгәааит, ухәыци да,
Уи хшыәла икәадоуп.

Зыхъз зызгәнымкыло аеада,
Иазухәари, иеадоуп...

1977

БАҢЕИ ДАҢЕИ

Шыыбжь агәыхәтә икәгылоуп амра,
Ицахә-цахәоит ашәахәақәа.
Иеиөдырффарц азыжь цамцамра,
Инхықәгылоит ахәыққәа.

Акалмахақәа еилахәылмызуеит,
Иахънеиуа цагы иеыргоит.
Амлагәыркәа еилыс-өеилысуеит,
Ргәышцақәа ажәған иадыргоит.

Ус, ашышыхәа җааитит Даҗа,
Дызхықшылоз зымәа иныжь:
– Ахы, нас иухәозар, Баҗа.
Заҗа қсыз тоу абри азыжь?

Даахәыцны иаҗеикуеит Баҗа:
– Абрака иҗоуп хышәи хҗа!..
Аха иахаз җеишьоит Даҗа:
– Еиҗахәеишь, ишҗоухәеи ишҗа?

– Хышәи хҗа җоуп! – ихәеит Баҗа, –
Җақхәа уа инапы нароу.
– Уанаҗьалбеит, – җааитит Даҗа, –
Иубмои азыжь заҗароу?!

Аҗашә дуқәагә алахҗозар –
Зқьы иреихауп, ихатҗа?!
– Җымхеит, исхәо хоумҗозар,
Уара унҗалан ипхьаза!..

1977

АХӘЫЦҚӘА, ШӘМЫЦӘАР ИЖӘБАЗОМ

Амшын ихуп акапқап,
Ахгылан ицоит, изсазом...
Еимаас иашьоуп атқапқап...
Ахәыцқәа, шәмыцәар ижәбазом.

Ажъеи ақәыцъмеи еикәңеит,
Амрагъ тгылеит, ицазом.
Ажъа кәашоит, аиааира агеит... –
Ахәыцқәа шәмыцәар ижәбазом.

Шынкакхәа убас икалеит,
Ацәқәа ахан – ирызгазом.
Иаашьтнаңаарц ахәынаң неит... –
Ахәыцқәа шәмыцәар ижәбазом.

Ахәылыхәа иауеит асы.
Акарматцыс абжъы еикәтәазом.
Амахә хырхәоит иаразы... –
Ахәыцқәа шәмыцәар ижәбазом.

Амцәыжәәа еитцых, адәыгба прит,
Иныкәар уи агәы иаузом.
Цьоук аргәырғъеит, цьоук аркәырит... –
Ахәыцқәа шәмыцәар ижәбазом.

Агба шкәакәа хкәара ихуп
Аслан аман, иццакзом.
Хашка иааиргәырғъеит, цьоук аркәырит... –
Ахәыцқәа шәмыцәар ижәбазом.

Хәалаңсы икамчышьтыбжъ гоит,
Адауцәа шәан иахьцо рбазом.
Ихъз-иңша геи-шьхеи еимнадоит... –
Ахәыцқәа шәмыцәар ижәбазом.

Азиасгьы тахэхэа ацэа иагеит,
Ишэхэаз камлар калазом.
Рацхьа игылаз – рацхьа ибеит... –
Ахэыцкэа шэмыцэар ижэбазом.

1977

АЗЫХЬ ЕИМАРКИТ

Азыхь хэцы ахьхьахэа,
Ицоит иласза.
Ахахэ-ссақэа цхьахэхэа,
Ицоит иразза.

Ус, иныџынгылоит
Ахэыцкэа ццакны.
Нак-аак иааиџагылоит,
Реирыз хэыцкэа кны.

Реиџыхара шанагь
Иналагоит абас:
– Арака азыхь шамаз
Са саб иоуп избаз?!

– Уара уаб ибазаргь
Иеитцихит са саб!
Ахы, агэы узтазар,
Шьта иазу хасаб!..

– Сара саб имбазтгьы,
Иеитцихуазеи уаб?!
– Уара уаб уицазтгьы,
Угылозма уеырџап?!.

Иаха-иаха еиџыхоит,
Иагьуеит иахагьы.

Агәағ пейпеиуа ирыхойт,
Дхьатцзауам азәгы...

Рҗацкәымкәа, рнапхыцкәа
Уа наҕ-наҕ еимдоуп...
Иңырҗеын реирызкәа,
Икәыбаса ишьтоуп...

Азыхь хәчы ахьхәхәа,
Ицоит иласза.
Ахәхә-ссақәа пхәхәхәа,
Ицоит иразза.

1976

АСЫ ХЗАУЕИТ

Иаалыркһан асы хзауеит,
Ашәыб амахә ланаркәит.
Уахьынапшлакгы уи ихнакһеит,
Ус, иңшасын – иааипнакһеит.

Ари шырбаз ахәыцкәа,
Амца аҗықәыхәхә рхы-рҗкәа,
Зегь еибарыфны иласы,
Аа иахьналалаз асы.

Нас игыл хара-хара,
Еигәыдыртцеит рызхара.
Еидыххылеит, еибакһеит,
Илеибажыт, ирыцкһеит.

Уаха амур ихәан азәы,
Сыда хәқәхойт хәа уатәы,
Уаҕа аус нап аиркит,
Ифызцәагь уахь иццакит.

Ирыцкыазгы еизыхэхэаны,
Нас иратэан, ирѡаны,
Иаламкэа цэыкэбарк азы,
Идыркэымпылуан урт асы.

Мыцхэгы иакэтцауа пату,
Иафын Ацаа-Бабаду.
Амаршэа куа, имыццакуа,
Иафарцон ацатцакэа.

Ацатыныжэгаг наѣакуа,
Лаба дукгы уа инаркуа
Хылца кэацэкгы ахатцаны,
Иаалгеит ус икатцаны.

Аха ирзыцшызшэа дара,
Амра аахэыцыпхейт убра.
Ашэыбгы кыдхэаша ицоит,
Аѡаркэаг аххьахэа иччоит.

Хаит, абырсаатк зегь агеит,
Аха ишаакартцаз инхейт
Ани Ацаа-Бабаду,
Икны ицшуп алаба ду!

1976 ш., Переделкино.

АРБАҒЪ-ЦЫШЬ ХӘЫҘЫ

Баҕа-баҕа ашыапкэа ргыло,
Уи наѣалан амардуан,
Зны инытгыло, зны иаатгыло
Аки-кихэагы иѣнатуан.

Ишнеиуаз абартца инхалейт,
Азалгы иныѡналт, абан.

Аха, сишь, аблақәа адхалеит
Асаркыа ахыглаз абан.

Абар аңышьатә: уи иангылан
Ишнатқьара рбагк ахыңшу.
«Уа-а, дызустә сахра нкылан
Уажәы исымызхырц иаңу?!» –

Ари гәаан уа аҕарчызар,
Анигь гәаан аҕарчит.
Ари шнатқьара инаңшызар,
Анигь шнатқьара иааңшит.

Аригьы ыңеит, анигьы ыңеит,
Инеиҕаст: атах-атах!
Аха асаркыа наҕ ианыңеит:
Аҕак-аҕак, аҕак-аҕак...

Уи каҳауан, аха игылон –
Еилагьежыуан аблахат.
Аха игылон, аха ижәылон –
Аарла иакын аңсы ахаң.

Уаха акы аазымдыркәа, рыцха,
Мчык хәа аламкәан уажәы,
Асаркыа аңхыа ишьтамзи ҕыцха,
Агәы ҕытцуа, ашыа аҕашәы.

1996

АХАТӘЫ БЫЗШӘА

Убас ихәмаруеит амшын кәанда,
Аңәқәырда акәа утанахәхәоит.
Абжыгьы ңсыршыагоуп, избанда,
Уи ахатәы бызшәа ахәоит.

Аҕарматцыс уа абжыы ҕымтэанда,
Аҕх иалыхэхэа оума ахэоит.
Убас угэы хнахуеит, избанда,
Хатэы бызшэала ишэахэоит.

Ашьха арцэажэоит арѡаш ҕанда,
Уткэа ацэқэырҕа уѣанахэоит.
Абжыы уеибанарфоит, избанда,
Уи ахатэы бызшэа ахэоит.

1994

ИХЭМАРУАЗШЭА ЗБОН

Ажэтыс цоит, иаауеит,
Итэазом, иҕшаауеит.
Ахауа еиѡнарффоит,
Уа фатэыкгыы абоит.

Иаҕаанагоит лассы,
Нас уа аҕацэа рзы.
«Сара, сара, сара?» –
Еицфьртэуеит дара.

«Уа, ишэычха, абааҕсы,
Ѧаҕхэа иаазгоит сласы!» –
Ажэтыс цоит, иаауеит,
Итэазом, иҕшаауеит...

Исгэалашэоит схэычра:
Ажэтыс збон сара,
Абас убригыы еимдон,
Са ихэмаруазшэа збон.

1991

АМЦ

Амц аоны иѡнахеит,
Ауадақәа еимнадоит.
Царта амоуа инхеит,
Ус ҳденцъыр абоит.

Уи хакәыла ианас,
Иадууааны ицеит.
Иаанқасуазма, нас,
Ѧақхәа икәаратцеит.

Адәахыи амш абон,
Ицарцгыи иласны,
Иакәымтцзакәа иқәқон,
Иагькашәеит ицсы.

Амц хәыцзагыи абар,
Хәфьцшыртә инхеит.
Лашарак уи иабарц
Ишықәқоз итахеит.

1991

АМШЫН ИХЫЗ АХӘЫЦЫ

*Трабзон агақа иқарыжыиз среиуоуп...
Д. И. Гәлиа.*

Ашхәа аауан икақа-бғало,
Бғартахь ақәқара иафьын.
Цақа иғало, хыхь ихало,
Агәы еиѡнарффон амшын.

Амза ашәахәа цырцыр хыршәалан.
Ақхәа игыл амѡа анарбон.

Ашхэагь аауан уи ианыршэлан,
Мыч-чыда ссирк иаанакон.

Ажэван гэыгыртадагь зыжбын,
Зынгы итадан уажэ амшын.
Шьтахька амамеикэара ныжбын,
Пхьака лашарак иазпшын.

Дазыкато ақәпара дутәкьа,
Дазрыжәуашәа уа ахәычы,
Ацәкәырқақәа кшон, аха еимгәыцкьа
Ашхәа аауан иаеигозо мчы.

Иаауан затцаири агәы шытыхуа.
Иааскьацпхьаза иаха иласны...
Иаауан амшын агәы еифыхуа,
Ус, абар, абар Ацсны!

Иргәыдыхәхәало игәдыркылеит,
Рыдгьыл гәакьа урт зыхшаз.
Алақәа ахькууаз рыонқәа ирхылеит.
Ирзыпшыз закә мыш-лашаз!

Зегь уа анхара инахагылеит,
Аганахь иаанмыжь маңәахәы –
Ацәмаңәа, аиха, аигәышә ныркылеит,
Ахәчы иааникылт ашәкәы...

1973

АРБАҒЫҚӘА

Ацәылашара урт ирыхон,
Игәыргьатцәа насыпла итәны.
Саатс измаз ауаа дырфыхон,
Аки-кихәа инеикәфьитны.

Уа арцынақәа инараңгылон,
Нас инықәлауан адәы.
Иеигәылацәамзи, инеиңылон,
Ирыбжәамызт утәы, стәы.

Акәты рацәагы еицагылан,
Акәцарақәа ирызхауан.
Нак-аак арбағқәа рхагылан,
Азҳара ду аҳра ауан.

Абасгы аамта шцоз цшьала,
Урт ирыбжәалеит ацтәы.
Иаадыххылт рбағь кәзшьала,
Уаҳа ирмаҳазо ҳәатәы.

Ашра иафыз агәағ пеипеиуа,
Иазымчхакәан ихычәеит.
– Даабароуп иаиааиуа-иаццеиуа?! –
Зычҳа маңыз аңхәа икшеит.

Рыхәда хьәежьқәа неиларгылан,
Рыхьтәы ххәақәа ашьа бжьыхьхә,
Рымтәыжәәқәа рхахо инкылан,
Иезытрысуан хаха итқьа.

Акәйтқәа ракәзар нас иеимаркуа,
Урт ашьшьыхәа аҳәра иафуп.
Адгьыл акәзар нас иеимаркуа,
Уигьы ашьшьыхәаза ирзыңшуп.

Аисра иафуп, мап изакәыцуам,
Абар, абар иеибарпсуеит.
– Шәакәытц! – зхәаз ирыххәыцуам,
Инарпыртцынгы ицауеит.

Еибарчалеит уа еибарчала,
Игыргыруа ирыхьызшәа аҕит.

Абгахәычгы ирхаѿоз пшьала,
Аѿбагы рыхәцәкәа ирыннакит.

1970

АБГАССА

Ицон ихәыцуа бгахәычык:
«Хаи, исазар җахәычык,
Акәты аныскуан ахәдацәа...
Ех, исытцакәалт рацәа!»

Ицон, агәы тыцаауан,
Ицон, ахы иазцаауан:
«исыпсыхәои, сара нцәа,
Изланыкәызгои сцацәа?!»

Ахы ақәыжь, абҗа тарпал,
Ус, атыѿра уи антал,
Дара ишьтыхны аҗқаңца,
Иара инаңылт абгасса.

Руак амла хәа абжы хнацeit,
Җак цәыуа, митә канатceit,
Даҗаких аҗкажны ихәхәeit...
Аха иаргы: «Шәыстыхә сымхәei!

Зегь башаза шәыҗшәырчит,
Ишшәышьтаз, шәабгы ршьит.
Саргы сшыѿуаз шәара шәзы,
Ахәыц еикәнархeit сыңсы...

Уаха мѿа ыкан са исмbeит,
Шәара шәзын абас сызbeит:
Шәызегь шәхы ахынахоу шәца,
Җшзала иеиниаша, абгасса!

Абла гызмалқәа тап-тап,
Руак ахыглаз инеиҥап,
Цыхәа ду иназцааит абас:
– Хцап, аха, хәбеинио нас?

Абгахәыц блала иааимдеит,
Даҕа зныкгы аҥацәа абейт,
Аҥакгы ахәейт абжы ҥганы:
– Хаиниоит ашәарыцаф ифны!..

1968

ААҢЫН ААИУЕИТ

Ааңын ааиуеит
Ашәҥқәа кны.
Инеи-ааиуеит
Ихазгәыкны.

Зеггы ирзыфуеит
Иңшаха.
Ашәа аныфуеит
Аңшахәа.

Зеггы ргәатцаф
Ицәкәырқоит.
Зеггы рқәатцаф
Ифырбоит.

Ҧыц игәылцуеит
Ашәҥқәа, Ҧыц.
Ашәа ахылцуеит
Акарматцыс.

Аеага, ажыга,
Нас аиха,
Ианырба имңшыкәа,
Ицеит иеиха.

Ажыакца хышәашәагь
Нарыхъеит,
Аусура ашәагь
Аатдыръеит!

1968

АХӘЫЦҚӘА РАШӘА

Ҳаңсазаара гәыргъароуп,
Ҳамра лашоит.
Ҳашәа уаххылъароуп,
Ҳамра лашоит.

Ҳанасың Һнапала
Ҳцоит ичаңа.
Ҳа Һееибарк Һантала,
Уаҫа аңа ба,
Ғып-Ғыпла Һныҫауа
Аутра Һаңцеит.
Амахәҫәа хыхәауа,
Абаҳча Һаазеит.

Аңхын Һаидгылауа
Ихаҳхуан ачеи,
Ғыкала инкылауа
Ҳамра шеишеи.
Акрура мацараҫ
Ҳаҫам Һаңшы.
Шәҫахызар атцараҫ
Шәааи шәаҳыңшы!

Адгыл, атың ңшзақәа,
Абнара, ахәы...
Иалшом Һарзымцакәа,
Еимадоит шыңхәы.

Абеиара аҗсабара
Иамоу җауа.
Җа җауми абиҗара
җхьаҗа иҗауа.

Җаҗстазаара гәйргъароуп,
Җамра лашоит.
Җашәа уаххылҗьароуп,
Җамәа лашоит.

1959

СЕНТИАБР ШЬЫЖЬЫ

Убас иҗыхеит аҗсабара,
Зегь ргәы җаҗо.
Идуми аҗар рыбзиабара,
Ашкол ахь иҗо.

Иаҗагылан иахьа ашара,
Игәйргъаҗәа мыҗхәы,
Аҗьҗьахәан иҗоит ахшара
Иҗәйртә арха, ахәы.

Җыц иҗалазгы раҗәами,
Зегь рбоит иҗныс.
Урт еишьҗәами, еихәшьҗәами,
Ироуп араагь җныс.

Ихалалза рнапқәа еиҗыло,
Игәйргъоит ахәыҗқәа.
Амра ашәахәа ишҗаднакыло,
Ма зегь рхы-рҗықәа.

Ус, аҗауа рҗәажәо, иркаҗуа
Уа ианга аҗәҗәабжьы,

Зегь рыклассқәа рахь еивасуа
Рҕынархеит шыжбы.

Аамтагь хьѡажьми изгәылоу,
Иаҕуп ҥхьацара.
Урт руал-ҥшьа, иагъызгылоу:
Акрура, ацара!

1958

СѢЫЗЦӘА ХӘЫҶҚӘА ШӘЗЫ

Шака маҕахә еидыргалои,
Иандыргыло ашкол.
Шакаѡ шака ҥа адырбалои.
Шәара шәкәардә, шәыстол?!

Шакаѡ шака рцага трыжьюеи,
Цҕа шәазхәыци шәарт!
Шака миллион ҥара аурыжьюеи,
Зегь рыла шәеикәшәарц?!

СѢызцәа хәыҶқәа шәара шәзыноуп,
Иеилышәкаа, шәа шәзы.
Ацара шәҕа – уи хазыноуп,
Шәаҕсаха жәлар рзы!

1958

АМѢА РАХҢАП АХӘЫҶҚӘА!

Шаанза игәырҕаҕа игылан,
Амца аҕықәыхәхә рхы-рҕқәа,
Ицон амѢа хара ианылан,
Згәы еицнеиуаз ахәыҶқәа.

Ус иаахылеит, аңша насын,
Аңта злачқәа ақәа рхыкәкәа.
Аха ицоз анырба – ихьацын:
– Амѡа рахтап ахәыцқәа!

Ишниуаз азы иеңынгылеит,
Ихьацны икшон ацәқәырқақәа.
Аха ицоз анырба – ихьацын:
– Амѡа рахтап ахәыцқәа!

Амѡаѣ ианкылс, иаагаз-еазит,
Амашынақәа еицрыхәхәа....
Аха ицоз анырба – ихьацын:
– Амѡа рахтап ахәыцқәа!

Нахьхы амра ахәы иаақәгылеит,
Заҕаѡгы азпшыда ашәахәа,
Аха ицоз анырба – ихьацын:
– Амѡа рахтап ахәыцқәа!

1979

А по е ма х а ы ч қ а а

АХЪЗЫДА

Сара исхӕаргъы жӕохӕ,
Уара иухӕаргъы жӕохӕ,
Изхӕалакгъы – жӕохӕ...
Ажӕлар рхӕамтӕ

Анбанкӕа ӕынч ианейдтӕала,
Еицӕажӕауеит хӕоу еикӕшӕала.
Аха ирылоуп урт акъахӕкӕа,
Ахӕахӕакӕа, амарахӕкӕа.
Уажӕы-уажӕ дара ирӕацойт,
Ируама, ртӕгъы иадыргоит.
Иӕоуп измырго зыбжыыхӕа,
Аха идмыртӕазо ашышыыхӕа.
Иара афымтӕра рхы инархӕан,
Ахы икӕтӕойт, абгӕ нархӕан.
Сеитӕохӕароуп абаацсы хӕа,
Са снартӕаны – иара ансыхӕа,
Убас иӕоугъы акы азыхӕа,
Абри зыӕуеит –
иара аеашӕойт.
Хазызырӕып –
иара цӕажӕойт:
– Са сыхъзыдоуп,
са сыхъзыдоуп;
Ахаргъеж хӕа хъзыс исытоуп,
Аха изхӕада: са сымчыдоуп,
Сымчыдоуп акӕым – сагъчыдоуп.
Нас иӕамзар сыда цсыхӕа,
Сызгылоузеи зегъы ртцыхӕа?!
Импар-парит,
Имбар-барит,
Имуар-уарит,
Имгӕар-гӕарит,

Имкар-карит,
 Имхар-харит;
 Еитанахәеит иара ахы,
 Аха иазымзыршит акы –
 Ирзызбом анбанқәа рхада.
 Изызбоз анбақәа рхада
 А-а ахыглаз жәак ахәеит,
 Уи иадгылан зеггы хәхәеит.
 Уиакәеит: нас иаанымгылеит,
 Инаган Д-ы инаддыргылеит.
 Дәы-дәы-дәы.
 дәы-дәы-дәы;
 Исзықәцоума, ахәеит, адәы?!
 Изахауадаз – иаанымгылеит,
 Инаган Ж-ы инаддыргылеит.
 Жәы-жәы-жәы,
 жәы-жәы-жәы;
 Сзеипшрахазеи, ахәеит, уажәы?!
 Аңсы акуа, ианажә азы –
 Иаддыргылеит анбан З-ы.
 Зәы-зәы-зәы,
 зәы-зәы-зәы;
 Ишгәеимтозгы абейт азәы?!
 Ирыддыргылеит: Т-ы, Ғ-ы, Х-ы.
 Ишарцәажәазгы гәашәт, ахы!
 Тәы-тәы-хәы,
 Тәы-тәы-хәы;
 Инаскъаны инархәы-иархәы,
 Акакала иашәеит, иазеит;
 Зеггы акоуп ргәы намзеит.
 Ирыддыргылеит: Ц-ы, Ҙ-ы, Ш-ы,
 Аарла еихытцун уажәы ағы.
 Цәы-цәы-шәы,
 Цәы-цәы-шәы;
 Инаңшит аблақәа цыршәы.

Мап, рызхара камлазеит,
Уаха рыгәгы аамназеит...
Ахы еиҗаәо иара гылеит:
– Шәанаңалбеит, сыбға ңҗәеит,
Мыч-кәарак сылам, инҗәеит...
Аха баша ажәа ннакылеит,
Зегы еиҗакны ианаҗагыл:
Иазхоуп, рхәеит, уеынкыл!
Убри инаркны аҗҗахәаны.
Аус ауан сыхиоуп хәаны.
Аха аусура аамҗа цахит,
Усда аҗәажәара аңнаҗахит.
Ахаргәеж җыц ахы шыҗнахит,
Ргәы җшыаауа рыҗсы җнахит.
Ипар-парит,
Ибар-барит,
Иуар-уарит,
Игәар-гәарит,
Икар-карит,
Ихар-харит...
Иҗаҗашыкны уа ирҗагылеит,
Аха иамуит – иахамҗылеит.
Уимоу анбанқәа рхада,
Адҗа канатҗеит еиҗа:
Иацышәҗа, ахәеит, уи аидара,
Икыдышәҗа, ахәеит, амардара!
Ари заҳаз җаҗхәа игылеит,
Инаган Г-ы инаддыргылеит.
Г-ыи У-и наҗ еидыргеит,
Амч ирымаз наҗ ирҗәыргеит.
Жәаба змаз аидара нарҗеит,
Даҗа зныкгы алша гәарҗеит.
Гәы-гәы-гәы,
гәы-гәы-гәы;
Иҗынчхазар нас урҗ ргәы?

Дара-дарагы зны еиҕагылеит,
Аха изхәада рҕааныркылеит;
Инаган Г-ы инаддыргылеит.
Г-ы-ҕәы-ҕәы,
ҕәы-ҕәы-ҕәы;
Ианызшәа абейт аҕәырҕәы?!
Анапқәа рахангы игылеит,
Аха изхәада рҕааныркылеит;
Инаган К-ы инаддыргылеит.
Кәы-кәы-кәы,
кәы-кәы-кәы;
Игылан, рыцха, уи цәкәыкәы!
Ана икаҳаит, ара игылеит,
Аха изхәада рҕааныркылеит;
Инаган Қ-ы инаддыргылеит.
Қәы-қәы-қәы,
Қәы-қәы-қәы;
Ихәацәарц аныха амца иқәы
Идәықәлоны, иааныркылеит,
Аха изхәада рҕааныркылеит;
Ҡәы-ҕәы-ҕәы,
ҕәы-ҕәы-ҕәы;
Абас ианкаҳа, уа ианлаҕәы.
Уи аблақәа ашәшьы рхылеит,
Аха изхәада рҕааныркылеит;
Инаган Х-ы инаддыргылеит.
Хәы-хәы-хәы,
Хәы-хәы-хәы;
Уи азын иҕамлеит нцәахәы,
Уи азын иҕамлеит пхәахәы(..
Дара зтәаз акака ракәын,
Дара акака ҳаҕыр рзақәын.
Ари рытцан жәохә еидара,
Жәохә еидара –
Жәохә хьанҕара;

Жәохә еидара –
 Жәохә ҫадара;
 Жәохә еидара –
 Жәохә ладара;
 Жәохә еидара –
 Жәохә хьантара;
 Игәыр-гәыруан,
 Иғәыр-ғәыруан,
 Икәыр-кәыруан.
 Иқәыр-қәыруан,
 ИӋәыр-Ӌәыруан,
 Ихәыр-хәыруан.
 Жәохә-ҫык рышьтахь –
 иара гылан,
 Жәохә-ҫык цон –
 ирышьтагылан.
 Жәохәҫык рығәғәо иара аҫашәон,
 Жәохә шытыбжьыла дара арцәажәон.
 Ирыцан, рыцқа, жәохә еидара,
 Ирҫан, рыцқа, жәохә ҫадара,
 Иртан, рыцқа, жәохә ладара,
 Зегьы акоуп: еихеит, еихеит;
 Аха ишыхьзыдаз ус инхеит...

Ианвар 21-24, 2002 ш., Аҫәә.

АЗЫС ЦСЫЦӘГЬА

I

Шьхацанын. Аҫсаса цон.
 Ашьхацамҫагь кәаратцон.

Ишцац еипш ес-уажәаны,
 Ицон амҫа аныртәаны.

Иаарпылозгы имѡа кын,
Даанаскъон, гѡахѡас икын.

Еилашышы ицон иццакуа.
Иааѡсаха, амлагы иакуа.

Аха ишцац ицарц иаѡын,
Избанзар ашыха рзыпшын.

Акызатѡык азыс Қыц,
Ахы акын зымѡа ицаразы.

Уаха изгѡамѡазакѡа азѡгы,
Ус иаамѡахыѡтит иаргы.

Рахѡгы-уаагы ргѡыреанѡа,
Ахьча днеиуан рханѡа.

Уа зегь рѡыхѡа хьчауа,
Ахьчалагь, аа, иахьѡауа.

II

Иссирха амжѡабгы ѡассы,
Иазавгома Қыц аѡсы?!

Ишыапѡыркъакъан иахьынхалт,
Хѡыѡы-хѡыѡла абард иагьхалт.

Иафон иалахан аѡсы,
Нас къафпран иаразы.

Краѡафа амгѡа ѡырчауа,
Абар, иахьнеиуа иѡшауа.

Ус, ахьхѡахѡа абжы меихсыгь.
Азыс ныѡѡынгылт азыхь.

Азхара ажәит, аҗарыхт.
«Җаи, анҗаиныс, оума сыхт!» –

Имтрыст иҗалаз җышыны,
Уа игылан ихәы-ичаны.

Азыхыгы агәы җанатон,
Ахәыцра хаагы иама ицон.

Ус, азыхы ижәырц абар,
Аа, дахьяамҗахытцыз Җыбар.

Азыс ибеит, ссирс ишьеит,
Азгы ихаштит, ибла ччеит.

Игылазаргы зымҗа инаскы,
Иааиргәыбзыгын уа цҗыа,

Ацәхар ахәда иахатцаны,
Аман днеиуан иаццаны.

Дагырышьталеит ашьха ицоз,
Аха иабаҗахыз дзыхыоз?!

Ашкол ахытә данаауаз Җыбар,
Ара-наа инеихыан, абар!

Нас ашышыхәа даахынхәны,
Иман даакылсит аҗны.

III

Убас иеилан урт рыцсы,
Шаанза дгылон иаразы.

Ацла дықәлон икаҗа,
Иазааигон уи абыгы-җа.

Аңыка айтон, ағы бызтауан,
Аңш ағеитон, ағәй тәуан.

Арсағ иман имазеи,
Заға аирбеи, иаирцеи!..

Иварцалауа шыбжьон,
Иман азахы дагьтон.

Ифызцәа хәыцқәагь еизаны,
Идырхәмаруан еисены.

Адых-дыххәа иңо ицон,
Асаашьақәа канатон.

Шаға инарцеи ихатағы,
Дамбар ауамызт иаргы.

Қьбар идыруан ашьха ицаз,
Уа рыешеитаркуаз зынзас.

Убарт иагьреицәамхарц Қыц,
Абри акәын имаз гәтакыс.

Днапылауан ахьз хәаны,
Чахтас ифнан иаргь афны.

IV

Ицеит аңхынра такәкәа,
Рееитаркит абнақәа, ахәқәа.

Ғенак быжықәак иахан, абар,
Абартца даатцаххит Қьбар.

Цқәа дыңшызар – ибауеит,
Арахә ашьхантә илбауеит.

Дыѡуа днеиуеит уи дышьтхыс,
Ишьтаѡало ишьѡоуп Қыц.

Днеин днагылеит зымѡа,
Раѡхьагь ииасит аѡа.

Амѡқѡа рѡыхѡа нарыхѡа,
Урт рышьтахь иѡоит ахьа.

Ус, аѡсаса аауеит, иѡоит,
Қьбаргьы хьаак дааимнаѡит.

Аха игѡѡакы – игѡы иштѡакыц:
Аѡызѡѡа ирыѡѡароуп Қыц.

Ус, ахьча дшааиуаз даагылт,
Илаѡш ақьжѡ иааннакылт.

Мап, изымдырзеит уа Қыц,
Иазхан, иагьчахын акыс.

Қьбар иқьжѡ ахы ианкны,
Зегь иҳѡеит ахы инаркны.

Нас зыѡшрак хѡа ѡаимѡазеит,
Аѡызѡѡа ирылеитѡеит, иагьѡеит.

Ашѡыршақѡа ирѡаз кны,
Дѡон, дымѡашьахуагь иѡон:
Уи хьак дытѡѡа дагон.

Ус, бжык геит дыштѡаз аѡны:
Аа, иахьааиуа Қыц хынхѡны.

1983

АГӘЫҒРАҚӘА

Ашара иатцагылан,
Цис бназара ицоит.
Ак абар, иаатгылан
Еиѡазо, аңсы азоит.

Абар, инылалт абна,
Иагышнеиуаз еимдо,
Иаатцашәеит ацгәы абла –
Цыс хәычык «уасто».

Уи тәа-башла, дацла
Аѡны канатцон.
Ацгәы, иамцатәаз атцла,
Аңсы еиланатцон.

Агәаңшь иахынаңашала,
Цис хәнон агәы шны.
Хәатцәшәа атцла иғалаз,
Ацыстра иазыңшны.

Ацыс акгы азгәамтеит,
Уи аус иағын.
Цис икақәаз амбеи,
Иаатгылан иңшын.

Иуастоит атцыс-хыхәа,
Еилыхны амахәға,
Аѡны агыдра шытыхуа,
Уа маға-маға.

Абна еикәара аеытцак,
Аѡызагь ласзоит.
Амаҗәахә ағытцак –
Иаанагоит, ицоит.

Цис хэыч аңс иеилалаз,
Ицнаркьеит иахьтээз.
Аха...
Ишэхэа ахы италаз,
Ишэхэа агэы иташээз?!

«Иныкастоз закэызеи,
Исыхьт агазара,
Уажэ ирылысхузеи,
Ирыстап азара.

Рыкэтагь хэычкэа хырхып,
Ирыцымлои даргы,
Избогь рыбла хыркып,
Убаскан саап саргы...»

Агэыгракэа ирыццо,
Цис кахэыцуа ицон.
‘Еа цъара ишэарыцон,
‘Еа цьюкы ирызцон.

– Ишэхэа, изахахьада,
Цгэык абас ауа?!
– Иахмахац иахьада! –
Ицъаршьоит ауаа.

Ицон атцхкэа, амшкэа,
Азыхь азцон амшын.
Цис афэхэара ахамштүа,
Аира иазыңшын.

Ашара иатцагылеит,
Уи афэхэара аены.
Ацла ихэнан, итгылеит,
Акгы абом иңшны.

Аха сишь, закәызеи,
Аеарцсит ацгәы.
Ацар ааит, ирҕакузеи?
Иааргеит ацшқа рхәы.

Инаган ирҕаркәшәоит,
Игоит абыжь-рацәа.
Еилацәоит, икәба-кәшәоит
Анацәа, аңацәа.

Цис хәыч ацс иеилалаз
Ицнаркьеит иахтәаз.
Аха...
Ишәхәа ахы италаз,
Ишәхәа агәы иташәаз?!

«Иныкастцоз закәызеи,
Исыхт агазара.
Уажә ирылысхузеи,
Ирыстап азара.

Ацыспшқақәа духан,
Ианаарықәло ахәы.
Сыртаар убыскан,
Сфеидахап мыцхәы...»

Агәыграқәа ирыццо,
Цис кахәыцуа ицон.
Ҷа цъара ишәарыцон,
Ҷа цъоукы ирызцон.

– Ишәхәа, изаҳахьада,
Цгәык абас ауа?
– Иаҳмаҳац иахьада! –
Ицъаршьоит ауаа.

Ицон атцхкәа, амшкәа,
Азыхь азцон амшын.
Цис афхәара ахамштуа,
Аира иазыцшын.

Ашара иатцагылеит,
Уи афхәара аены.
Ацла ихәнан итгылеит,
Акгы абом ицшны.

Амыш цәгьоуп. Иеилахцәан
Илеиуеит ақәа.
Ацгәы акәзар ибахцәам,
Ицоит иахыкәкәа.

Зегь атынчра рхыцәоуп,
Амшцәгъаз ргәы каршә.
Ацарақәагь ыцәоуп,
Ирыхшаз рыкәа итаршә.

Ацгәы ацсахы еилало,
Мац-мац инаскьеит.
Алацш рылахало,
Шәақыткьара иткьеит.

Аха агәыгра – гәыгран,
Уи – ус иагьынхеит.
Ацарақәа нхыцраан,
Рытра иаахахеит.

1966

АМААМЫН АХАҚӘИТРА

Амаамын хәычықәра итысит,
Амаамын хәчы ацәа итыцит.

Ана иакуамызт,
ара иакуамызт,
Мла иакуамызт,
хьта иакуамызт.
Есымша агэы хыхэхэо итэымзи,
Хэмаргалагыы анапкэа тэымзи.
Ирбон рнапы икэыргылан.
Иргон анапы аанкылан.
Адэныка ицозар,
афныка иаауазар,
Иафытшэаз картон – иауазар...
Аха афызцэа изрыламгылеит,
Аеынастхан зымфэа игылеит.
Итшэахеит иара атыз-тыпгы,
Афынанахеит агэы тып-тыпгы.
Ахылапшфэа инеины ифатэхэеит;
Мап, ихэеит –
имап иамхэеит...

Амаамын хэчы атра итытцит,
Амаамын хэчы ацэа итытцит.
Ицоит амаамын тагэ-тасуа,
Ицоит инеитатц-ааитатцуа...

Нас изхэада баша ибналеит,
Ахэчы бахчагь иара нталеит.
Иабеит уака ссиршэа, лакэшэа,
Абар, уи алапшгы ахылақэшэа
Ауаргъала, инеины иантэалеит,
Игбаларцгы афарманшэалеит.
Наныкьара, уи апхыз иалаз,
Ипшахьырсуа ахауа иалаз...
Аха, мап, иара иахымхэыцит,
Агэы шхьауаз наф иакэытцит.
Ахэмарга рацэакэа ахыгылаз,
Уа ишнеиуаз – иаарылагылаз,

Акьянцѣа-маамын абахит,
Ахы шышыуа,
Агѣы шышыыхуа,
Зны ишыѣаѣо.
зны ишыѣыхуа,
Иаѣаѣѣѣеит,
иаршѣит,
иаргѣаѣит,
Аха ани аѣсы азѣаѣондаз,
Ус иаѣаху азыѣаѣондаз?!
Ус, абарѣа иныѣаххызар,
Абар, ассиргѣы уѣахызар!
Иахынаѣшуа ахѣыѣѣѣа ыѣѣоуп:
Рыблаѣѣа хѣоуп, рнапѣѣа раѣѣоуп.
Ашѣ инахеит,
ашѣ иаахеит,
Лада илахеит,
ѣада иѣахеит.
Аха башан –
иахымхѣыѣит,
Иахымхѣыѣит,
наѣ иаѣѣыѣит.
Нас, уаѣа аѣенѣыыр инасны,
Аѣшатлакѣ еиѣш иара ѣнасны,
Амаамын иамазма ѣшыха,
Инархалт ирѣыха-рѣыха.
Ампахышыы аршѣуа,
Нас ахчы аршѣуа,
Шѣѣа иѣѣоодаз згѣы каршѣуа...
Ахѣыѣѣѣа рѣыха-
рѣыха-
рѣыхо,
Ирылан,
Иабон
ишыѣа-
шыѣо.

Ахэчы цэамхьақәаггы ытқьа,
Имышәхәози гәйтқьа-псытқьа.
Аазаџцәа уа иааџнаххызар.
Абар, ассирггы утахызар:
Ахы итарқо уажәы ахыза,
Ахәыцқәа Цәаблакы дрылоуп,
Дара хәхәо рцәарта илагылоуп.
Ас ианакәша,
ас ианақәшәа,
Амаамынггы иабан лакәшәа.
Ишахаз хәчык ихылқа,
Ицеит аҗенцъыр икылқа...

Амаамын хәчы атра итытцит,
Амаамын хәчы ацәа итытцит.
Ицоит амыжда тагә-тасуа.
Ицоит инеитатц-ааитатцуа...

Ус, ауаа-жәпа ирышьтагыла,
Инталт автобус аатгыла.
Нас уиакәхеит зегь еилалеит,
Афыртын еипш иара рхалеит.
Азәы ицрасит,
азәы ихасит,
Азәы ихази,
еазәи ихази
Ирымбазакәа ирыхнацаахит.
Хыхь ихалеит,
цака илбаахит.

Иқан абжында иахынхалеит,
Аеыргьало
Ихало-
италеит.

Хәчыкггы изызыкь дынкихны,
Анапы ихынашыуан дышьтыхны.

Убри а́карагъ уи даргәа́кит,
Нас абыз тыхны инарбахит,
Амаамынкәа дреицшыншьала,
Дабоу здырхуада и́казшьала;
Иблақәа ихагә́тахь ихалан,
Та́хмадак дахьтәаз ихалан,
Зны даргылеит,
зны дартәахит,
Рыцха, убасгыи уи даргәа́кит:
Икацкәыр ихасны афатә тыхуа,
Цъара ишьтацо,
цъара ишьтыхуа,
Азәы иґацо,
Азәы иґыхуа,
Ирылагъежьюа амаамын рылан,
Автобус а́кны а́хра нкылан.
Артқәа зегь мацәысеимкьяран,
Ус, амаамын, шәақыткьяран,
Ицан аныкәцафы изцахит,
Аха уи игәы изымпсахит...
Уаха цъа днымгылазакәа,
Асветафорқәагь имбазакәа,
Деиханы дышцоз дышьтхысны,
Амаамын ихәда ианахаха,
Акы ааилымшазоггы уаха,
Апсқы аницәца, имґахытцны
Автобус ду ажра итахаит,
Еилахәхәауа зегь еилахаит.
Урт рыцхыраара ахатыцан,
Амаамынгыи цеит итыцан...

Амаамын хәчы атра итытцит,
Амаамын хәчы ацәа итытцит.
Ицоит амыжда тагә-тасуа,
Ицоит инеитатц-ааитатцуа...

Алша пнашээрц даеа зныкгы,
Ишцоз иабейт даеа ыныкгы.
Аоны дуқаа ырылахэымкәа,
Иҳаракымкәа, ма илакэымкәа.
Излағалоз еихатә гәашэын,
Иахыңейт ишытууаа аеаршэын.
Ашә ианадгыл: иаацых-цыхит,
Аха ңшәматцас иаанартыхит.
Ихәноит амардуан иағала,
Ңшьала-ңшьала,
ңшьала-ңшьала.
Ус, азал иахыныыналаз,
Амаамын ашыыжь ибналаз,
Иабейт, аха ассир абахит,
Цқәа иабарц ағарда инахеит:
Атзы зеггы сахьа мацаран,
Иазымңхьазоз хыңхьазаран.
Абна тоура,
тоура,
тоура;
Атцла хоура,
хоура,
хоура;
Уа амаамынқәа неихынҳалан,
Еибаргьало аҳауа иалан...
Ладеи ғадеи дара иртәымзи,
Насың дулагь дара тәымзи.
Амаамын хәцы агәы ңшаахит,
Амаамын тәыуоггы ихәхәахит,
Амаамын гәырғьоггы ихәхәахит.
Зегь-зегь шабоз илакәшәа,
Абар, уи алаңш ахьлақәшәа
Ашәақь акәақь икғагылаз,
Аа, ишытых иахьыннакылаз.
Амаамынбжьы уақа игазгы,

Акы ишазхәаз агәра згазгы
Аңшәма пхәыс уахь дыццакызар,
Абар, ассиргы утахызар!..
Абцар лықәырххо ианкылан,
Уи амыжда акәагь икфәагылан.
Абырсааткгы лыпсы лхахаит,
Агәарахәагь уа длеикәахаит...
Абартқәа зегь уақа избазгы,
Лхатца шытахьқа дцон убасгы...
Уажәы-уажәы ицәызуа ихдырра,
Уи телла иқаитцон адырра...
Амаамын урт хыс ишакызгы,
Уа идәылцеит абцар шакызгы.
Аха рееибыта иакәша игылан,
Иаргь гылан абцар аанкылан,
Аха уи ахархәашьа здырхуадаз?!
Абцар бцарым ухы ианаумырхәа,
Ахақәитрагы – ухы ианаумырхәа,
Ғазны ас уаха иузтахуадаз?!

Август 20-22, 2002 ш., Ақәа.

А л а к ә қ ә а

АХЫТЦАРА

Еснагъ илашо зхы-зѣқәа,
Хтыск шәасхәоит, ахәыцқәа.
О, иҕан убас аамтакы,
Амтакы, аха хьантакы.
Дыҕан убасгы ахәынтқар,
Архәагы иман ахәымтқар.
Уатәы джәылозар аҕа,
Иара пхыз ибон уаха.
Аҕыртысыхагъ имта убра,
Наҕ дынтейкәакәон итра.
Ашана иман – убри азы,
Ирқәацомызт азәы ипсы.
Убри азыхәа ихатәгы
Деибашьзомызт зынзагы.
Ижәларгы убас дыргәапхон.
Игәырҕатцәа қыфла инхон.
Уа аҕа гылон, иазхауан,
Аҕиара дугы ахра ауан.
Аха уи шыжык даапшы,
Ибарца даақәгыл данцшы
Лашарак харантә ибеит,
Ихеимтцеит, агәра имгеит.
Мразар ихәеит уи зназы,
Аха мап, зынза ихазын.
Уахынла амамызт иара,
Ұынлагы амамызт иара...
Ари иахьа, ари уатәы,
Изакаыз изымдырт азәы.
Ичхара ахзағгы иназеит,
Еилыркаарц адца кәитцеит.
Апшыхәцәа ҕыжәлеит импшы,
Иныкәеит бжәаха-бжьымшы,
Азы ирит, ахәы ихытцит,
Цәа идгылеит, цәа имҕахытцит,

Цъара италеит, цъара ихалеит,
Ирулакгы рчадырхалеит,
Уа ахан хытэцара лашон...
...Абас ихэлон, абас ишон,
Дхэыцуан ахэынтқар дтэаны,
Дхэыцуан ашэшъы ифатэаны:
«Алакэ утахызаргы, абар!
Мшын-нырцэтэи ахэынтқар
Аабыкьаза уа ахра зкыз,
Дызлеиғхазеи са сытқыс,
Абас ассир кайцартэы,
Илашарагы аазаратэы?!»
Нас джагылеит, деилашит,
Уиакэхеит, уахагы дымпшит.
Ар хэа имоу – ахэымтқар,
Днарацгылеит ахэынтқар.
Бжъаха-бжъымшы иахьцатэыз,
Ахэынтқар ду гэагла итэыз
Хымыш рылагы дназеит,
Дахьнеизгы дымтэазеит.
Уа қыларан, еибашьран,
Еибардсран, ишьакаршран.
Уа агаранца инаиркны,
Иныкэырго знапы ианкны
Атакэажэ лкынза зегы,
Иршажомызт зынзагы.
Амца рылкьон афынкэа,
Абнақэа, агэажақэа, ахэқэа.
Абас уа бжъаха-бжъымшы,
Еибашьуан ашьа каршы.
Ир инцэазгы усс имкзеит,
Ахьытэцарақны дназеит
Уи аабатэи амш аены.
Еснагы иибауаз даақшны,
Иақхьа игылан уажэ ахан,
Иаргы дгылан дхэалахан.

Тәамҗахә изымтоз аҗны,
Дҗазтҗаз абас цәҗауҗны
Итҗын ацкҗашәкҗа игарц,
Уаҗа ишыкҗамҗы игарц,
Уажә иҗацкҗа ахан лашон,
Атцх-лашә ахала иаршон.
Еилаарцыруан, еилыцҗыон,
Жәгараа реипш икәалкәацҗон,
Ақәцәаҗы аша-етцә аркын,
Ашыапы инаркны ихҗзыркын...
Уи знык избаз ицҗынтцры
Хымцҗада иароууан акры...
Дгылан иарҗы дшанханы
Инхаз иеибашыцәа рханы,
Ишицытцкҗара днақәацар,
Иалакҗысуадаз мамзар...
Уаҗаҗ злымшаз ахәынтцар,
Ишытахҗка дҗеҗыит, абар!
Ирҗы рхыцкҗазара иазцоит,
Алахәақәа ацсцәа ирызцоит.
Бжҗаха-бжҗымшныкҗа ахыбжҗаз,
Жәохәымш дықәхон уажә абас.
Ишылашацҗы ахан лашоит,
Зегҗы рзы алашара ашоит.

1989

УАЛЫМШӘАҢ ТРЫСИ УАЛҗАМЫЖЪ ЕДРЫСИ

Трыс дытрысны бнала дцон,
Уа амазамҗаҗ кәаратцон.
Убас иуалхәацәа рацәан,
Убриазын уажә имҗа ццәан.
Ихы дааҗахазар уа Трыс,
Иацкҗацәкҗа дгылан Едрыс.

Уалымшәәф уа длеикәыпсит,
 Аха уалтамыж дымтцысит.
 – Стәы стахуп! – ихәеит Едрыс.
 – Иустоит! – ихәеит уа Трыс.
 – Ианбасутои? – дааигәахеит.
 Уалымшәәфгы дхәалахеит,
 Аха маң-маң иңсы иган,
 Җааитит, ибжы наирган:
 – Абас сыздәықәлаз сыццакы,
 Са сырхытцроуп бжъ-шьхакы.
 Цъа сымтәа, цъара сымңшы,
 Сызныкәар бжъаха-бжъымшы,
 Сгәы иаанагоит – уа сназап!
 Сназар – сгәыхәтәгы сахъзап!
 Сызбахәгы аазмахаң цъара,
 Азә дыкоуп рхәеит убра.
 Уи цъабыргызар – дызбап,
 Суафыцкъара агәра исыргап.
 Игәы кастцап, ихы кастцап,
 Ихәхәы сцап, ихәткы сцап.
 Знык дысзаагар снапаңы,
 Имсхып аңара еикәыреңы,
 Аха имазар, иара нтәа?..
 Едрыс җаатит дгәыргәатәа:
 – Убра стәы сутоума, Трыс?
 – Маңк иучхароуп, Едрыс!
 Аңара сыман уантә сызцар,
 Истахуп цъаргы сназар.
 Дыкоуп, рхәеит, тақәажәык,
 Җаха-дагәак, бжа-лашәык.
 Сгәашаха, сааңсаргы акыр,
 Афны дызбан мап лымкыр,
 Уи илымоуп, рхәеит, ақәны,
 Лкалтгы сагәзыр слакәны
 Ак шилымтогъ цъара азәы,
 Сышцаалышьтри наптаңәы?!

Жәлакыҳәагы убас иаазгап,
Зыбла наахо ссирс ирбап!
Нас аус ахь снеип сласы.
Азынғыи иузымто асы
Сгәыла сихәан-сичаны,
Ҳаибамкыхыр чан-чаны,
Исиҗар идгғыл ауаара,
Убас иҗызгап сара аура
Дмаалықыхап аңныш ибар,
Амала аарҗарак җамлар!..
Нас шыжык сыбжыи рганы,
Ирур, сгәылацәа ааизаны,
Инадсыртәалап сара ақәны,
Идырмазеирц уа икәыкәны.
Ға шыжык сыбжыи раҳашт,
Ақәны исзалырхырц аҳаш.
Уа апап уисуазаргыи – уис,
Абзиа ааурцоуп ҳа ҳазиз.
Аҳаш рышҳангыи иҗартцап,
Са сыгәҗакгыи абра иназап.
Инаган истоит аҗуҗар,
Амала еснагы еиҗш симжыар,
Уаҗәы-уаҗәашыҗахь ҳәа смырҗшы.
Аҗара ансиҗагыи еиқәырҗы,
Суалҳәацәагыи рразҗы иакып,
Крынхар – утәгыи ноусыркып! –
Абас далгеит җрыс дызҗыз.
Едрыс уи иажәа иазыпшыз
Асҗатәи хҗыс заҳаны,
Игылаз оумаза ичҳаны
Дыччеит убасгыи инароу...
– Узымыччозеи утәы ануоу! –
Абас иаҗеикын уа җрыс,
Ддәықәлеит дышзахәо дыҗрыс.

1989

АКӘЫҒАРА

Акыр цуеит, ажәйтәан зны,
Хәынқар дук игәы разны,
Дгъыл бжәхакаҕ ахра иуан.
Ижәлар қыафла инхон, инцуан.
Дахьуаф гәытбааз бзиа дба,
Далан урт зегь ртоуба.
Ус ишыказ, җенак шыбжьон,
Уи ашәшьыраҕ иңсы ишьон,
Иңхәыс дидтәалан хазы,
Илымпыцаргәгәо лкасы,
Уаҕа ацәажәара даҕын.
Илымха кыдцан иа дыңшын.
«Мшын нырцә иҕоу гәат унеи,
Харгьы ҳақәуп адунеи?!
Ублахатц гьежьи́п иубар,
Абааш изгылоу аҳәынтқар!
Ақаруашеиңш инауғаңхоит,
Избаз ахәаңшра игәаңхоит.
Ауаа рыбаф иалхны иҕацоуп,
Изыҕацоугь – назаза азоуп.
Абар, унаңшы иубауеит,
Алашара уахьтә иаауеит.
Иузгылам абанс акгы,
Уҳәынтқаруп нас уаргьы?!
Ишыртаху инхозар жәлара,
Мчыс иумоузеи ура?!»
Аҳәынтқар игәы еилашит,
Азныказ ҕыцха дыңшит.
Ашьа-ҕәаҕәа игәатца итәит,
Нас ихысит, идыдит.
Афар дәықәлеит икьасан,
Уаҕа ицәыргауа икьаса
Изныкымкәа ҕыц ирхәын,

Кырынтə дахеит ататын.
 Даҗа зныкгы ипхəйс длызтааит,
 Маҗ-маҗгы лхəтəты дазааит.
 Җафла ишыҗаз жəлар, хəцəахы
 Ахəза рыҗəйтцеит, ахы.
 Днаҗасын икит рыҗсы:
 – Ишəымшəар җалом лассы!
 – Уи ирыдутаз уамак акəзам,
 Ишаҗаху, мап, ус акəзам!
 Ирзымуша, ирзыҗамҗаша,
 Уара узҗəау зегь рыҗкыс! –
 Абас наиалхəеит ипхəйс.
 Иоуразоуроу уи дҗачамкит,
 Иҗəы тыҗит, аҗра иамкит,
 Иаахəынгы ихаҗеит иҗəа:
 – Ирыдыҗтои, бара нҗəа?
 Ипхəйс зымҗа аҗшра даҗəыҗын:
 – Асҗак уи азын умхəыҗын,
 Уи зегь реиҗа имариазоуп,
 Амҗа уҗəызҗогы са соуп!
 – Шьҗа смьргəаҗкəа балга исахə!
 – Абни икажьу умбои ахахə,
 Ирыдҗа аҗəлар иржəратəты,
 Ианырзымжə иушьратəты!
 Убриалаҗ зəырҗ нурҗəоит,
 Рыбаҗ иалхны абааш җоутҗоит,
 Нас уи акəхеит,
 Даҗəшаҗатхеит.
 Жəлар иреиҗыыз еизғаны,
 Ирыдигҗеит: – Абри ғаны,
 Ахəара-хəарахəа ижəны,
 Исфаажəгоит уатҗ уажəааны!
 Ишəыҗəуп мап анакəа аҗсра,
 Абри шəасхəауеит сара!..
 Ас еиҗш алакə иаҗəшəахьада,

Ирмахатцәкьац ас иахьада.
Инакәдыршан нас ашаха.
– Ахахаи, амарцъа, шәаха! –
Алахтым атцыркьа иргоит.
Ахәыцра жәпа рыс иагоит.
Иқәуп амџа урт уазыруа.
Ирыздыруам ишазыруа.
Анс ихәыцит, арс ихәыцит,
Арахь рныкәара иакәымтцит,
Ицоит, ицоит итәазом,
Аха ирыхәо хәа рбазом.
Ишнеиуаз цкәынак даарцылеит:
– Уа мшыбзиақәа! – даатгылеит,
Атак рымхәеит, ахахә ргоит?
– Ижәуазеи, сатәашәымбои?
– С-баба, ҳақам азә даабо,
Иахьа цсрамџоуп хзықәныкәо!
Рақхьа инеиуаз ахахәышла,
Днаиациәажәеит уи жәа-кәышла,
Иеихәеит ирыдыз адтца:
– Абасоуп, с-баба, шыта уца!
Ацкәын ицъшьаны дааччеит.
Уи зегь мбатәыс иршьеит.
– Умтәазар алакә уаниап,
Зныкыр уаб, уи иаб, уи иаб...
Ахахә татцаны ижәхьоу,
Ари аџыза шәахахьоу!!
Шәахьцо баша цъа жәбауеит,
Иржәуа, рақхьа илкажь иршьуеит.
Ари еипш адтца катцаны,
Ас шәаазышьтыз шәеиццаны,
Шәеидгылан иаахтцәаны
Иашәхәа: – Иха́т ахы хтцәаны!
Уара иуатәоуп, уеихабуп,
Нацънатә ҳара хҟы ус иапуп!

Абас анреихәа ацкәын хәчы:
 Рхы-рґы ыкәлашо хәыц-хәыцы,
 Уи жәлары зегь лакәыс иршьеит,
 Зынзатцәык абрака иччеит.
 Нас уи дгәыдкыла, дхыдкыла
 Цацхәа ашьшьыхәа инеишьтагыла,
 Рымца икәла ахтныка ицоит.
 Абар, ахәлара ааигәазоит.
 Ирзынамыгзеит хәа рыдца,
 Уака датаччо ицатца,
 Ахәынтқар ианиба ишаауаз,
 Иахәа-цар ашьа иазшуаз,
 Инапы инықәшьуа ирмазеит,
 Рыхқәа хисаарц рышка днеит.
 Аха ифышьтыхуа инапы,
 Ус ґааитит реихабы:
 – Ахәынтқар ду зылша гәгәоу,
 Уац дыззымиаиуа уа уоуп.
 Хакоуп харт унапәы,
 Хахыутахугы акаґы
 Ха ххы хаигзом, хагьхәартоуп,
 Уалс ихадуп, иагьхахәтоуп.
 Хы-шәахәала ха хзаазоз,
 Агха хауит шыжь ханцоз,
 Хацоумцан, дад, уи азы,
 Ианахгәалашә лассы
 Хамца ныжьны ха хаузааит,
 Ха хагха харееирц, ааи!
 Ишудыруеипш ха хґы иацуп,
 Уа ухәынтқаруп, уеихабуп,
 Унапала абри хазшыы,
 Нас иагьаажәуеит.
 – Еикәышьшыы
 Ажәлар гыла изырыцуан,
 Ахахә ахышьтаз ахь ицшуан.

Азәы ишреихәаз ас, абар,
Уаҕа идырит ахәынтқар.
– Шәыспыртқ жәа мхәакәа лассы,
Уатцә ианаашо шарқазы,
Абри шәазхәаз дысшәырба,
Дышәсыркып ихажә хырца! –
Даакәгъежът игәы дахапжәо,
Маң-маң ауаагъ еилышәшәо
Аштә интытдит ицарцы.
Игәы итачуа уаҕа иңсы,
Дыңшуп, дыңшуп ахәынтқар.
Адырџаены, ус, абар,
Ауаа ахәаиз иццакы:
– Ахәынтқар ду, ухаткы,
Ишубо иахәа шыбжәаит,
Абыржәы убрахьынтәи хәаит.
Ахәынтқар дудхьоит, кыр зылшо,
Уа уҕалароуп шыжь аншо!
Иаха иаххәеит, иахәагы...
Аха дацаапкны иахагы
Ажәак ихәеит «Сеилахоуп!»
– Ишәымхәан уаха, иазхоуп!
Уатцә ианаашо шыжьы,
Абра даажәгоит! – уи ибжьы
Ағьарахәа ауада иџныџт,
Ақьахиацәа еибарсын иџт.
Аха абар, аџымш рыены,
Аңкәын изнеиз даарзыңшны
Абас реихәеит ажәаны:
– Ахәынтқар са сицәшәаны
Сыҕазар жәбоит сеыпхәак,
Аха сеилахоуп иахәак.
Сара мчыла схы шәсыргом,
Сышәшьыр – уа феида шәызгом.
Ахәынтқар ду, кыр зылшо,

Са сизнеиуеит уатә аншо!
 Ианимуза ихынхәны ицеит.
 Иажәа илымхаф инарыгзеит,
 Ахәынтқар ду зегь зыцәшәо.
 Нас уигьы иңсахы ңыжәжәо
 Зымәа днатәеит дынкахәыц:
 – Зәы исоуда хәа сара аус?!
 Адырәаены аа, шарңазы,
 – Уа шыыжьбзиа! – хәа лассы
 Ахәынтқар дахьтәаз иеырчы,
 Ашә дынхытцит уа ахәыч.
 Аха ахәынтқар игәы шуп.
 – Иахьа хымшуп сузыңшуп!
 Указамкәа уара кьынфәак,
 Сара сыуаажәлар наг-ааг
 Аңьа дсырбеит уара узы,
 Итаркьышәуа аарла уңсы,
 Ахәынтқар уара дыузыңшны,
 Уи аткьыс аус уафәны,
 Иумаз иарбан еилахарас,
 Ма умаазоу баша агәаңхараз?!
 Уабаказ раңхьатәи аены?
 Ихы дәахан дааиңаңшны
 Аңкәын хәыч атак кәитқон:
 – Ускан аңсцәа сыңхьазон!
 Уи лакәшьа ахәынтқар дыччеит,
 Игылақәазгьы ссирс иршьеит.
 Ҷак шиґахызгьы ихәарцы:
 – Уи бзиоуп аха иацы?
 Аңкәын хәцы атак кәитқон:
 – Иацы абзацәа сыңхьазон!
 – Иреихада нас умхәои? –
 Дыччоит ахәынтқар, деимхәоит.
 – Уңхәыс лхәатәы хатцаны,
 Урышьталаанза иушьрацы

Ейҕаран, аха жәацы,
Уара уыла аҕсцәа ейҕахеит! –
Иажәа хрыкәшо абасҕы иҕәеит.
Изаҕахьадаз ас ажәа,
Ажәлар ирбеит уамашәа,
Зны дыччеит уи, аҕазны
Длаишьтырц ихы хсаны,
Ашырхәа дахьтәаз дҕагылеит,
Аха нас уа иҕааникылеит.
Кыргыи дхәыцит, деитахәыцит,
Ихәынтқарраҕь наҕ даҕәытцит.
Фаха-фымшҕы ачара уны,
Жәлар рҕаҕхьа тоуба уны,
Хәынтқарс ачкәын хәыч дҕаитцеит,
Ихәынтқарраҕь пхьаҕа ицеит!

1958

АҚЫИАРА

Иҕан, рхәеит, хатцеи пхәыси,
Ртыҕ инькәтцо руси рхәыси.
Малс ирымаз рыжә-затцә акәын,
Убри азынҕыи пату рзақәын.
Уаха иахьрымамыз ҕаҕы
Рҕацха кылыхха аҕаҕы
Иара нага убра иҕнакын,
Пҕстазаран, насыпҕны иркын.
Амши атцхи убас иеивасуан,
Арҕаш ыҕан абахә иасуан.
Иааит ус ааҕын гәазырхага,
Иқәнатцеит уи ашьха, ага...
Амраҕь гәырҕахәза икапхоит,
Анхацәа еицхыраауа инхоит.
Шьыжьза дгылан зны Тоуҕар,

Абас ихъзын хара хҗар,
 Дыцхафыруа иус иныхәан,
 Уи агәыла қыиагъ дихәан,
 Имхны иааигеит ацәағәага.
 Ашьха ианхыцуаз амрахәага,
 Ицәматәа ацәкәа ирыцрахәа,
 Лартас иаарха ацәахәа,
 Аҳаҳаирахәагъ дцәагәон.
 Хазы ашоурагъ аеаргәгәон.
 Ашьыбжьон рыцсы дирган,
 Цацхьа ахәыста дталт, абан.
 Анышә аархәуа, инеивтатцо,
 Аацсарак хәагъ камтазо
 Уи ацәагәара дшафыз,
 Шьыбжышьтахь ашоура анжөыз,
 Уа акраниушазгыи иаҳа,
 – Шәхы шәакәитуп, сыцәкәа, аҳа! –
 Ибжыи нытцак абас хәаны,
 Игылаз ицәкәа цәхәаны,
 Уа рцәхәагакәа циртлеит,
 Нас ашьшьыхәа афныка дцеит.
 Ицхәыс илтахын изыхкьаз,
 Аҳа ажәа-затцөык ифкьаз:
 – Быстыхә! – уака дааикәнагәеит,
 Амра нзаалеит, атцх еигәеит.
 Акрыруит, крырфеит, еилган,
 Цоукар амца инаҗа иган,
 Арымз дыкәиан, дычәацшуан,
 Игәафы ахәыцракәа еилашуан.
 Аҳа изымычхакәан, нас
 Даазгәыргьашәа: – Афы бфамст,
 Баасыдтәалар камлазои,
 Бара, исхәо бмаҳазои?!
 Хара дхазымтаз ахша,
 Иаламцакәа хразкыи ацша,

Амал хайтарц ихэахьазаап,
 Иахьа избазгьы – хэахьазаап:
 – Аңхыз уалоу, лабфеабоу?! –
 Лара даацэажэеит гəоу-гəоу.
 Аха анс акы ихəо анлаха,
 Ухатцазар, даанкыл, аха!
 Даныхталкза нас ипхəыс:
 – Иахьа ацəагəара сшафьыз,
 Ахџа нахџеит ахапшьа
 Сыцəагəарстаф, уи џашьа
 Са саахьахəын сназыпшит,
 Абла гəакьақəа исфəпшит...
 Закəу бдырзар, ихəеи нас?!
 – Амап! – лхəеит уи дазцас.
 – Амапыцəџьа, ех, ба боуп,
 Сара избаз лабфеабоуп...
 – Атх неит агəахьы,
 Нас ихəа абаапс, игəагьы!
 – Ицырцыруан уаџа ахьы! –
 Ихыст атцықьхəа адəахьы
 Ашьхақəа рахь идыдит,
 Рхагь фəџагь атəнатəит.
 Ихагахеит уаџа апша,
 Ақəагьы леит ахафеа...
 Усџан рыџны аатцра аханы,
 Бџарла, шахала ихияны,
 Знык ианыцəа хатцеи пхəыси,
 Итганы иргарц рыжəи рхəыси
 Агəафеира агьычцəа афьын,
 Уажəы-уашьтан хəа ирзыпшын.
 Аха, абар, алакə рахаит.
 Рыттра иамкуа рыгəқəа рхаит...
 Рлымха кьдцə џапхьа уа,
 Иаагылеит урт зырџуа.
 – Уанаџьалбеит, аума убеит,
 Аха хəгəу угəра игеит.

Ахәыста агәта ахы баны,
Угәы ртынч афны утәаны
Жәгәтцәоума, уара, иугроу,
Ма уафы имбазо угроу?!
Иахыубаз атың еилагоит,
Угыл, уаала, иаанамгои?!
– бара башаза бгәы трысит,
Иахыызбаз атцәы ахасырсит. –
Дықәиа дцәажәон, иңсы ишьон:
– Хқәылацәоушәа уаха тхыбжьон,
Ахаңшыа хәхо изаагауа,
Иарбан, иззы бымхәауа?!
Ба бацәымшәан, иртынч бгәы,
Азәгы изгазом хәтацахәы...
Хатей пхәыси уаха еиғамцеит,
Ахәыцра цаула реартеит.
Ахы анаарга пхәака ишцаша,
Ачара еитцхәа шыкарцаша.
Иагышдырхаша ауеи-дыри,
Ишеикхәырцаша реи-ркәадыри.
Ргәылацәа зегь ишрыцхрааша,
Уаха цаны уатцәы анааша...
Ускан урт рхәңшыа абакоу,
Изго ағычцәа рымға абахоу?!
Ашьха-ғаға уи рығгоуп.
Кәәңа-ғаңоуп, ахра бгоуп.
Рызкәа иқәуп ахаңшыа,
Иаарыкхәыршан уа икарчча
Ацдыр-цдыр хәа ианымацәысуа,
Аарлагь ирбоит иахәағысуа.
Гәәеи тышей ирытганы,
Аңыамыгәа-цәгәа рыхганы
Ахы рыма афны ианааи,
Аиашаз, игәыргъеит, ааи!
Анс-арс уахагы имбжәжәа,
Инахагылан уа ахаңшыа,

Ахѡа иѡахан иаахдыршѡеит:
Ишанхеит, итрысит, ишѡеит.
Ахьѡежъ цынхѡрас иуарцеи,
Амаатъ ꙗꙗшыꙗꙗ самсалеит.
Уртъ рыꙗꙗꙗ ꙗꙗхан иркуп,
Рыбыꙗꙗꙗ ашꙗꙗ рꙗꙗкуп.
Иꙗꙗршꙗꙗзарꙗꙗ изыꙗꙗшѡаз,
Рꙗꙗы рыꙗꙗсахит ꙗꙗꙗа ишѡаз,
Иараꙗнаꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗа ахатꙗ,
ꙗꙗꙗа ишыꙗꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗ,
Инеидтѡалеит, имꙗꙗꙗꙗꙗꙗ:
– Уртъ мааналатꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗꙗ.
Иꙗꙗу удыруꙗꙗ, ꙗꙗꙗꙗ, сꙗꙗꙗ,
ꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗꙗ,
Рыꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗꙗꙗ,
Иꙗꙗꙗꙗꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗꙗꙗꙗ! –
Руꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗꙗ,
ꙗꙗꙗꙗꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗ.
Иꙗꙗꙗꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗ,
Хꙗꙗꙗ-хꙗꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗ.
ꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗꙗꙗ,
ꙗꙗꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗꙗꙗꙗ.
ꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗ,
Ишыꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗ-ꙗꙗꙗꙗ,
ꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗꙗꙗ,
Рыꙗꙗꙗ-ꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗꙗꙗ
Иꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗꙗ,
Иꙗꙗꙗꙗꙗꙗꙗꙗ: – ꙗꙗꙗꙗ, ꙗꙗꙗꙗꙗ!
Инеиꙗꙗꙗꙗꙗꙗ, ꙗꙗꙗꙗꙗꙗ
(Уртъ ꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗ)
Иꙗꙗꙗꙗꙗꙗꙗ, ꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗ.
ꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗꙗꙗ, ꙗꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗꙗ,
Иꙗꙗꙗꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗ ꙗꙗꙗꙗ.
– ꙗꙗ-ꙗꙗ-ꙗꙗ, ꙗꙗꙗꙗꙗꙗꙗ! –

Ипхәыс дналҕаңшын дааччеит. –
– Ақыи ихәы азәгы изгазом,
Дҕаҕахәдангы дҕалазом...
Ауаа еизыргеит, шәахәаран,
Ишҕхысаангы кәашаран.
Хәаха-хәымш гәырҕа-ччаран,
Хәаха-хәымш уаҕа чаран.
Саргы сыҕан тамадас,
Абригь уа исахаит абас.

1958

ШЬХАЛАКӘ ИЗЫХӘАН АЛАКӘ

Бнахьчак дыҕан, бнахьчак дыҕан,
Абназын дынцәахәын, дныхан.
Хьзысгы иман уи Шьхалакә,
Шьхалакә далашан алакә...
Шьхалакә зны ус ҕаитцеит,
Шьхалакә зны иус ҕаитцеит:
Ақды шәпақәа неидырҕәғәала,
Ақды жәпақәа неидырҕәғәала,
Инеидҕахәала мышәзахәала,
Мышәзахәала инеидырҕәғәала,
Инеидырҕәғәала – ғәғәала-ғәғәала,
Атығ ҕаитқан азы ихитцеит.
Уиакәхеит, акы ахимыртцит;
Ибна бираҕгы ахаирсит...
Азы ихитцеит –
Ихьз ахитцеит.
Хьзысгы иеитцеит уи: «Шьхалакә».
Шьхалакә далашан алакә...
Ацәқәырпақәа ирақәңо ғәғәала,
Атығ цоит азы ихыхәхәала.
Иахьыкҕасуа анакә-аракә,
Ирманшәало игоит Шьхалакә.

Итбаа-тыцәуп,
иманшәалоуп,
Ицьюушьаша,
уи иантәалоуп:
ацгәи Ахәынаңи,
Абгахәыңи Арбағы,
Ақәыңмеи Асыси,
Абгалаңи Ажьеи.
Ацәқәырдақәа ирақәңо ғәғәала,
Атың цоит азы ехыхәхәала.
Ана икфәсуеит,
ара икфәсуеит,
Ана итәсуеит,
ара итәсуеит,
Ана иңоит,
ара итыңоит,
Ана италоит,
ара ихалоит,
Анака-арака икаха-бғалоит.
Ацәқәырдақәа ирақәңо ғәғәала,
Атың цоит азы ихыхәхәала.
Иахыкфәсуа анакә-аракә,
Ирманшәало игоит Шьхалакә.

Ацгәи мыжда ачха хыцуеит,
Ахәынаң шәаны аңсы ахыцуеит.
Бгахәыңи мыжда ажәзы леиуеит,
Арбағы шәаны уа игәәтеиуеит.
Қәыңма мыжда ахаңыцқәа ахуеит,
Асыс рыцха шәаны игәәкуеит.
Абгалаң мыжда ацәа итәсуеит,
Ажьа рыцха шәаны еитәсуеит.
Ацәқәырдақәа ирақәңо ғәғәала,
Атың цоит азы ихыхәхәала.
Иахыкфәсуа анакә-аракә,
Ирманшәало игоит Шьхалакә.

«Аха, ҫым, иаҕа ус акәзарҕь,
Аха, ҫым, ҫа ҫзыниаз лакәзарҕь...» –
Рыҫсы мыждақәа аақым-қымит,
Ирзымычқакәан иаақым-қымит...
Ацҕәы Аҫәынаң ашқа итрысит,
Абгахәычы Акәты ашқа итрысит,
Ақәыңма Асыс ашқа итрысит.
Абгалаң Ажыа ашқа итрысит,
Аха убасқан исит пшак хәа,
Аҫаанахеит убас хҫак хәа:
Аҫак,
аҫак,
аҫак,
аҫак –
ҫынч изнеиуамызт шыаҫак.
Ацәқәырқақәа убас игылеит,
Еикәамгылеит,
Еиламгылеит,
Хаха игылеит,
хаха ижәылеит –
Убас бжык хәа гон итығ,
Аҫәың иаҫызахеит атығ.
Уи иантәалаз рыҫсы рзеит,
Рыҫсы шҫаз ҫырҫсы ҫартцеит.
Ацәқәырқақәа ирақәңо ҫәғәала,
Атығ цоит азы ихыхәхәала.
Иахыкҫасуа анакә-аракә,
Ирманшәало игоит Шыхалакә.

Урт зегы-зегь рыгәқәа рыхыт,
Хәчы-хәыңла аңшаҕы еихсыңыт.
Аңша еихсыңыт – рыҫсы талеит,
Ҫаңхәа рылаңшқәа неишьталеит.
Ацҕәы Аҫәынаң ашқа иңшыхит,
Абагахәычы Акәты ашқа иңшыхит,

Ақәыцъма Асыс ашқа иңшыхит,
Абгалаң ажъа ашқа иңшыхит...
Иахъаго амла еиқәынтәә:
«Укоума, – рхәоит, – уара нтәә?»
Убасқан ашьхарахъ ихысит,
Иақәырццакны азғыы хытдит,
Ахатә закәангыы аңнацахит,
Иабоз зеггы наңнацахит,
Цъара ижәылеит,
цъара икшахит,
Цъоук арбгеит,
цъоук архәашахит.
Атыџгыы уи ахы итарца,
Убас ишьтнахит ацәқәырца.
Акы агымхеит иаанархәырц,
Агантә ашьхақа ағы архәырц.
Ацәқәырцақәа иракәңо гәгәала,
Атыџ цоит азы ихыхәхәала.
Иахъыкфәсуа анакә-аракә,
Ирманшәало игоит Шъхалакә.

Рыңсы ааивырган – ус имңшит:
Инеизыңшит,
инеиґаңшит.
Ацгәы Ахәынаң ашқа иңшын –
Иара тәан иааигәазаны.
Абгахәыцы Акәты ашқа иңшын
– Иара тәан иааигәазаны.
Ақәыцъма Асыс ашқа иңшын –
Иара тәан иааигәазаны.
Абгалаң ажъа ашақа иңшын –
Иара тәан иааигәазаны.
«Укоума, рыңца, уаргы?»
Абас рхәахуан уажә зеггы.
Ацәқәырцақәа иракәңо гәгәала,

Атыџ цоит азы ихыхәхәала.
Иахыкфәсуа анакә-аракә,
Ирманшәало игоит Шьхалакә.

Мап, изхәада иҭахан ицәоит,
Амла мыжда дара еиқәыцәоит.
Арахь рыфатә афџы хааза,
Убасгьы игоит, ихатца!..
Ацгәы мыжда ахы шытнахит,
Иңаны Ахәынаң акырц.
Абгахәычы алымха еитцанахит,
Иңаны Асыс уа иакырц...
Аха убасқан,
аха убасқан,
Хыхь Анцәа ду иабџьар датцхан,
Ахысыбжь аиқәара иҭысит,
Ажәџан еиқәара дыз-дызит.
Амацәыс џаңхьа инафысит,
Нас ақәаршаџы жәпа афытит.
џаңхьа ихысит,
џаңхьа ихысит,
Адгьыл дузза еитцахың-хыңит,
Ажәџан дузза еилахың-хыңит,
Уаҕа аңхал ахы лахазшәа,
Ажәџан адгьыл ду иағазшәа,
Ешьара-еҳәшьара аахаштуан,
Убас қәаршџык ланашьтуан.
Ус, хәчы-хәычла ақәа нкыло,
Абар, амчрагьы ахьыннакыло
Акырцх, аха зынза аңхныга
Ага иҭыга,
ашьха ихәныга,
Ашьха ихыга,
ага инага,
Ага инага,

зынза ирхага –
Еихыңа-еитыңо,
еихыңа-еитыңо,
Їара ишьтыңон,
џара иџсыфон.
Анапы зыхъаз аҕыбон...
Ус, маҗ-маҗ акырџх нкыло,
Абар, амџрагы ахыннакыло
Асырхәы, аха асы еилахџәа,
Мап, иауамызт бахџәа-бахџәа.
Ага иџыџит, ашьха ихыџит,
Агәы рхаџо џаџхәа ихысит,
Имаџәысит,
еитахысит,
Дгыли жәџани еитахыџ-хыџит;
Аџстаа имџрақәа хымҕеи,
Аџсџәаха имџрақәа хымҕеи,
Адгыл ҕа џсык азџаџа,
Асырхәы ауан ихъанџаза.

Ахәынаџ Аџгәы акәа иџаршәын,
Аџбагы наҕ-ааҕ еибарџхон.
Акәты Абгахәыџы акәа иџаршәын
Аџбагы наҕ-ааҕ еибарџхон.
Асыс Ақәыџыма акәа иџаршәын.
Аџбагы наҕ-ааҕ еибарџхон.
Ажәа Абгалаџ акәа иџаршәын,
Аџбагы наҕ-ааҕ еибарџхон.
Аџәқәырџақәа ирақәџо гәҕәала,
Атыџ цон азы ихыхәхәала.
Иахыкҕасуа анакә-аракә,
Ирманшәало игон Шьхалакә.
Аџџа злачқәа жәџан ихыџуан,
Амра лашагы ашьха ихыџуан...

Маи 8–10, 2002 ш., Акәа.

А ж ә а б ж ь қ ә а

АХӘЙХӘ

Мөйшан. Ахәйлыхәә асоура иафын. Ашәапыңбаң ашәыб иархәан, икәашккараза игылан. Афны аатпра рена-ваңсо, атцарақәа афатә рыңшаауан.

Ауаңбаң афы агәгәахәә еикәыз амца днычәытдын, ичааибитеит саб. Дук мыртыкәа хееикәа днакәтәан, аш-та дынтытцит. Уи данца, афны еилзыргоз сан сәылмырбаза-кәа, акәасқьа сныфналт. Ашышьыхәә сыңсы заны, акәакь икфәгылаз саб ишәакьы ауаңбаң ахы икәыңсаз апатро-накәеи сыманы сындәылтцит. Азәыр сибамашь хәа снаңшы-ааңшит. Аха уаф дыкамызт. Ашәақь сыхәда инхысшыын, ашта сынтытцит.

Асы шауц иауан. Афада зхы хаз сшәақь агәыцә асы таңсоит схәан, ахы ларханы сызқәа икыдыстцарц салагеит, аха иамуит, аңында цәка асы илакшон. Саагыланы сзырөит.

– Баңал! – фылтуан сан. Сара аңак кәсымтеит.

– Дабацеи, бара, Баңал?

– Исыздырзом, шәкәык стахуп хәа дафын, ифызцәа рахь дцазар акәхап! – налаңалкит сахәшьа. Саагәыргәеит. Сыццакны абна снылалеит. Сшәақь апатрона нтасыршәит. Ардәынақәа ашәшь иалатәан. Сахьхәыңыз сатәарымбозар акәхарын, сырзааигәахаанза иңырзомызт, аха ахысхагы садразомызт.

Снеины ашәшь зыкәныз тцакы снамтцатәеит. Ардәы-нақәа уажәраанза ақәтәартә рибамто, оуман икартоз, уа-жәы икьалангы акы сышка икәломызт. Аха урт ара имаар иабаци схәан, сыңсы заны стәан. Асы сықәнауит, ауафы даасыдгылаанза сизгәамтаратәы. Ардәынақәа рфықә-фықәбжыы аафуа иалагеит. Ус рдәынак саңхьа иаакә-тәеит. «Излааигәоу ала ашңы сеихсыр ицкьа изгоит, уаф иифаша акгы алцуам!» – сгәы иааснаґеит. Ахы амацара ахысхып схәан, аңында аөежьра инарбаны, агәыз ааґ-сыргеит. Ашырхәа сагьааткьеит иаашьтыспаарц, аха уаха умдсуанда, акгы ыкам. Ахы иаршәзар схәан, снаскьаны сеимдеит, снаңшит, сааңшит, сзырөит, аха цьаргы ахабар

анысымба, сааин стың ағы сеитанатөит, иааигәаны иа-хыкәтәаз азы еихаразак ара иара инадтқ.

Стәоуп. Асы әуеит. Ана, ара ағәә-саә аарылгоит амахә-қәә, инахараны уарла-шәарла «ахәә-саә» аатдыргоит ашәарыцацәә.

«Ааи, ишқасыцәеи», – сгәи иааснағеит сара. Цсаатәк-гыи цыара икьалан иубашам. Амала, сықәра исзаламтқ, чынчак уажәи-уажәи амитә рғеио, ицәырқьа-цәырасуа ашәшь иалоуп. Стәоуп. Ахьта сакуа салагеит. Сгылар ар-дәынақәә сыршәоит. Сшьацәкьарақәә сеимаа апында итасыргьежьюеит, исыршырц. Снацәкьарақәә срытәхәоит. Снацшы-аапшит. Ицеит ардәынақәә зегыи хытны. Сан-банзатәоу ас, сәагылан амәә снанылт, сеитакы-еитцакуа. Мшәан, хгәыла Ардашьыл шажәә-шажәихәба дреитцазам енак, излеишьуазеи. Уи ддууп. Иауазеи нас ддузар, арака иатаху ахысроуп. Аха сара ахысрақны азәгыи сиеицәазам, ацәкьара ахы итасыршәуан саб санирхыслоз.

Абас схәыцуа, сыццакны снейуан. Ахьта схыңсааит. Исызбеит Цачалқа сцарц. Ақкәынцәә ирхәоны исаҳахьан, уақа атцлақәә хыбны ахәыхә рықәжьуп, рышьрагыи зынза имариоуп хәам. Жәә-патронак ахьсымоу хәхәыхәк сшьыр-гыи, еигьу убахьоу! Иагьа исеигәырғьаны испылап афны. Саб уатцәи ахи ахәшәи аахәаны иансзааиго избо цыышьоит...

Ашьыбжышьтахь Цачал абна сылан сыхраазраауа. Хәыхә зхылахәоу акгыи ықазамызт. Шыңба затцәык ашәә-рацацәә збеит. Уртгыи Цоумышьқа ицон, асы илбаанацаз абнахәақәә хшьуеит хәә. Шьамхахьы асы сахьахоз, стәар сзымгыло ақынза саапсеит. Сдәықәлеит афнықа. Асы пуа, аташәәарақәә снартахауа амәә сықәын. Абар ассир! Саң-хьа ашәтцла хыбны ахәыхә алатәоуп.

«Умңсын, Бағал!» – саацәажәеит сгәи хытхытуа. Ахәы-хәқәә среишәзо снаскьан, сшәакь атцла ашьапы инавс-рыхәхәан, руакы инакәыскит. Издыруада зныккьара шба сызшьуазар хәә сызбеит, аха исызмырманшәалт. Нас сшәакь зықәкыз усгыи сара истәуп қастан, смыццакыкәә снацхеит, аха ачхьаң аағеит.

Ахәыхәкәагы ныкәбгыжәа ицеит. Акыр сыңшит, спатрона псахны, аха ианбанза? Амәа сныкәлеит, апхзы хышәашәа сыкәнатәон. Снатәаны сыңсы ааитаскып схәоны:

– Кох, уабаказ, Батал? – ихәан ыла даасывалеит Адамыр. Адамыри сареи хәигәылацәан, класск ағы атцара еицахтон.

Уи иасхәеит сшышәарыцоз...

– Уара, уаб ишәакъ заны иааугама?

Сыңсахы ыеибакит, аха ыысымтит.

– Уцатәкәа уцахызар акәхап! – ыааиттит ыацхыа, атәы сылихырц итахны.

– Сара статәкәа иансырто аеныцәкыа истдоит, цыоукы-цыоук шәеипш «хпәкәа» соулазом, уи уаар заманала иудыруеит, баша уехырцәажәоит акәымзар, – ицагы сесыр-цаыар стаххеит, аха дсыргәаар хәагы сшәеит. Ыла шигоз акара агәәара сыман.

Хара ус егыкахцеит.

Ацапырхәа зфаз иевакы снакәиртәан, хәааххеит. Схыпцкәа еихамгыло сыкан. Амәаду ағы хәаизар, асы цкыаны аграпара алхәа иргахьан. «Чоу» ихәан днаткыеит Адамыр. Уи даныә, сара зыкәтәаз аегы трысны идәыкәлеит. Апырцәкәа сычыларцсны искын, зны зынлагы снапы нагзаны ахахәда ааипхыысшышьауан, исыргәыбзыгуан. Смыза уаха даанымгылазакәа, акыр дсыцәеит. Сара сегы апырцәкәа акәпсаны, ишзахәоз ифит, анаатә хышәашә анысфәнахәа, сылагырз тыкыаса идәыкәлеит. Хәаны савнаго иалагеит. Апырцәкәа сычыларцсны искын, аха ианаанымгылаза, ишсылшоз ацапырхәа санаха, ипцәеит. Саргы сахууаан, сцаны абақ аашытсыргеит.

– Афырхатца, абаз шытухит, абаз! – Адамыр дыччо нахьхьынтә ытуан. Асы сшылахазгы сеитцагәгәа сәагылт, смыза дахьсхыччаз азгы сыңсахы цыжәжәо.

«Исхәозеи афны сахьнеиуа? Сшәакъ стәахып, идсырбарым. Аха иабакоу сеилысны сыкоуп, насгы ихәларц егыгым. Смызцаа хәажажаз рыфны итәоуп. Ртаацаа ирыцхраауеит. Сара сшәарыцафхеит иахыа!» – схыцуан гәаныла.

Схы сѡахазар, хгѡашѡ антѣтц игылаз ахѡацаѣ ахѡыхѡ ашѡшь ишалатѡаз збеит. Ашырхѡа сѣынасхеит. Снеит атцла ашьап аѣы. Ахѡыхѡ сгѡанатѡазомызт. Ишзахѡоз акрыфа-ра иаѣын, рыцѡа! Издыруада уи иахѡа мацара иахна-гахѡу? Шаѡѡ еиѡазахѡада, шаѡѡ ашыклахысхѡада? Уажѡы ахѡылбычѡа, ѣыц асоура ианалага игѡытѡа-цсытѡахѡа, ашѡшь аѡаларзны акрафон. Ицшзакѡакѡараза иѡаз агѡыштѡа еилыбзаара инасырбеит. Аха ахѡтѡа сакуан аѡынтѡа, ашѡаѡ сыцѡтѡысуеит сѡѡан, сышѡтахѡ игылаз ам-жѡа хачаѡа хѡыц снамѡтѡатѡеит. Ашышыхѡа сшѡаѡ амахѡ иныѡѡскын, иаасгѡытѡаскит. Ахѡыхѡ агѡыштѡа инасырбан, снаѡѡа насыртѡысит...

...Уи нахыс уаѡа акгѡы сгѡалашѡом. Амала атѡыхѡтѡан сызлазхѡыцыз ала, абас иѡалеит: аѡы санѡанаѡъ сшѡаѡ адгѡыл иѡаѡшан, анышѡ сыцѡтѡалазаап. Санхыс, гѣгѡала иѡыгѡны исысит. Ашѡаѡ агѡыцѡ цѡѡеит. Скаѡаит схы сзым-дыруа.

Аѡѡажѡабѡъ санаанарцш, сиартѡѣ сшышыѡтаз збеит. Иеиѣыхон сани саби.

– Дышѡабымбеи ашѡаѡ иманы данѡоз?

– Ашыѡѡъ дѡѡапѡа дѡѡаны ашѡѡѡѡѡа дрыцхѡон. Зныкыр ашѡаѡ иѡуа дызбахѡазма, гѡѡарас дѡѡасымѡтеит.

– Алакѡ хѡимуаз, цѡѡына ѡадыѡъ! – сани саби ршьара изыѡѡломызт, агѡытѡа иаганы иѡан.

Цытѡрак ашыѡтахѡ, сан дааин скаруат дныѡѡтѡаны, даасѡѡѡшит. Сара изуз шхѡартѡамыз еилысѡан, сылаѡырз хад-дыла ѡѡастѡит:

– Сан, даѡѡазны иѡѡстѡом!..

Схы аалшышыын, сылахѡ днагѡзит. Ус сылаѡш наѡѡшѡеит саѡхѡа астал иѡѡыз ахѡыхѡ. Иѡѡын уи агѡы кыл-жѡаны, ашьа иаганы. Алакѡа цахѡан.

«Саѡуѡырхагаз, иузызузеи цѡгѡарас?! Сзушызеи, из-бан, иззы?» – ашьа аѡашѡы игѡѡтѡѡы-ѡѡѡѡѡа, абѡѡы гѡз-шѡа сгѡы иснаѡон, ахѡыхѡ саѡхѡа иахѡыѡѡыз.

1959

АШЫНКА

Шыбыжынын. Атакар кацеиуан. Ацэкэырпақаа еиоыхуа, ацпхкэа харддыло азыжы цамцамра итан ахэыцкэа. Азэы азыжы атцахь дцаны, апашэкэарф ахахэшьянтда итэахуан, нас пытэык рыченаларцсон апхэа ицшааны иаазго хэа. Цыоукы, реиха ицо хэа, хэааркэрыла картцон, еа цыоукых ацслымзраф «Ахахэ цэах» иасуан. Иеихэмаруан.

Ашоура агыра зегы азыжыаф изхызгаз, рыцкэа еи-хамгыло арыхьтшыра иафын.

– Хыырбеи, Роф! Шэаала. Амра хытцуеит. Усура ицатэуп!
– ибжыы наиргеит Цыота. Ахэыцкэа арашэараф ртаацаа ирыцхраауан аены. Роф иоыза иажэа џбеимтэит. Хыыр-беи уи иирхауамызт. Уажэ-уажэ апашэ дазцон, нас азыкэт еипш уахыымгэыгзоз цыара дналцэраауан. Зны азэы азы ифеитэон апсеивгаха имто, еазны ихэцэы кны дналаижыуан.

– Иазхоуп, Хыырбеи! – рыбжыы неицдыргеит Рофи Цыотеи. Хыырбеи азы даатытит уамазак игэамцхазаргы. Ахэыцкэа реааилахэан рфынархеит. Атакар тыртыруа аплакь еипш изныццеилоз акэара икэлан инеиуан, рлым-хаф ахахэкэа еинкыкыо, азы италаз таххуеит хэа.

– Хзыфеит иахыак. Амлагь ханцэеит! – фэаицтит Хыырбеи.

– Рацэа сгэы итүхэааит! – иааициргзит Рофгы.

– Уи акэхап лассы узтыцыз! – Хыырбеи инеифаирхыит Цыота.

Ишнеиуаз инатцагылеит Цгыыц Ранба инхара. Уи цака азиас Дгамшь атцуан, иара аеыохаракны ишьтан. Аха ан-хара зумхэара икоузеи! Цгыыц дхатца еибан. Ихала ионы дахын. Цстазаарас имаз бахчан, утран. Уи иапхэа акытаф азэы ашэыр агыама ибомызт. Уажэы иутраф акырпыжэи ашынкэи рыффы лаха-лахауа икэланы ихын. Уи рдыруан ахэыцкэагы. Аутра ааигэара ианааи:

– Шэааи шэхацэазар! – ихэан инапы нархханы иоызцэа нхэаирцшит Хыырбеи.

– Уеилагама? – даапхыркэкэааит Цыота.

– Дыҕазар ҳаишыуеит! – аґхьатәи ишҕа иадцәыло
ҕааитит Рофгы.

– Дыҕамкәа ҕаларым, аха иахьантәарак ирашәоз ауа
ааҕсажә, уажә шыбжьон дыцәам шәхәахуама?! Шәаала! –
инарыдитцеит Хьырбеи.

– Мап, афызцәа, сара сызцом! – дахьгылаз днатәеит Ыота.

– Җах, ҕыым, аҕены шыбжьон ашыынка хазгычуам, –
ихәан диацәхауа далагеит Рофгы.

– Ёынлоуп, нас, ашыынка уахынла иаурзахуа! Ашыынка
шәыруп. Уажәы ианумфа, есс, хаҕхьаҕа илҕакәкәа ицеит.

– Уа уиашоуп! – илақәа аацырцырит Роф, Хьырбеи
иихәаз игәы иахәаны.

– Нас ус акәзар, аґшәма хнеины иаххәап. Хамшәо-
хмырхауа ихыхны ихамфари! – дфагылеит Ыотагы.

– Уара, анс инеилакь зеггы ирҕеитцондаз, ани уажәшьта
иагыарааны далгахьазаарын. Аанда ханкылкәырны аш-
шыыхәа иаахаххуеит. Чгыыц хазихәари. Шәаала! – иҕы-
неихеит Хьырбеи ифызцәа ргәы нархатцаны. Рофгы уи
дналишьталеит. Ыота рышьтахьшәа днеиуан деитцаҕәҕә.

– Хаит абааҕсы, ухацзаами?! – даахьахәит Хьырбеи
Ыота ишҕа. Иааициргызит Рофгы, Ыота игәамҕхазаргы,
ҕимтит. Азы инырын, абна аанда инавалеит.

«Чгыыц ифытца» хәа иахьашьтоу ари аґшахәа, мыцхә
ипшзаран. Ашла абна пату ақәитцон. «Абна гәабзиара
хьчагоуп» ихәон уи. Башамашак азы махәтакгы җукар
иузомызт. Рцәа итаҕаца, ажәѡан хыла ицрыґссошәа игы-
лан ахьаца ҕвантаз дуқәа. Урт ирытцаеырбон: алҕарақәа,
арашқәа, алакация... Ана-ара иубон иеихахаз ахаша-тәа-
ша. Урт ғылан рееиышыны, еихашьшы, таацәаракны зе-
ггы рнапы еикәырша. Абри азоуп араҕа изыпшзоу. Абри-
оп Чгыыц дзышьтоугы.

– Мап, ҕыым, сара сызцом, – ҕааитит Ыота иааицәымҕ-
ханы.

– Уара ушәаргәындоума зынза?! – даакәгыҕежәаит
Хьырбеи, игәы инытцаххны.

– Акэзааит. Сара сшэаргэындаз, аха иҥахтцо бзиоума, шээзхэыци! Азэы иутра ханталан ашынка аазоит, аха ишца иаххэо хаибар? Халамыс?!

– Ехх, уламысгы уаргы! – дааицрашэеит Хьырбеи.

– Ыба ззымдыруа абри ифыза агэытцшшатцэҥа ҥара дубашам! – даҥын Рофгы Хьырбеи иажэакэа шыакэрыгэҥо. – Акрызлаз – акрифейт, акгы зламыз – аа! – ихэан инацэа ду Ҧьота иҥышэ иныкэикит.

– Уара усгы уҥсыхышэашэоуп! Абра угылаз. Аанда ихыган иухарклоит. Аҥсы, аҥсы! Даеазны ҥара уанааго ускан!.. – итегь ихэарц шитахыз, Роф диман иҥынейхейт. Хьырбеи Ҧьота дшымцатцэҥоз аниба, Рофгы ишыаҥакэа реихгара ааицэадаөхейт. Даабжыажэеит. Хьырбеи афнытцҥа дталахьан.

– Уааи Роф, уааи, узгылоузеи?! – ҥааититуи иеаархатцаны.

– Мап! Ижэдыруазааит сыхэҥаны шэшыдсыркуа!

– Ицшаа? Хауцсахуану? – рыбақэа өтырцейт доусы иахыглаз; али-ҥси рыбаҥара Ҧьота днылбаардарашэа. Убри аамтаз абард даавшэан даарыбжыагылейт азэы. Уи дҥаашккараза дышлахьан. Аразра ибла ихыхэҥыла ицон. Икын, илабашыа аамышытахьтэи, еснагьтэи ифыза иаша-иеигэышэ.

– Хай, афырхацэа, шэшыстахытцэҥаз! – атынчра ааилейгеит уи. Ахэыцқэа урысыр шыакэарак рылымтцуа, ишанханы игылан.

– Арахэ насықэлан, саанда рыбаҥаны амхы итэлейт. Ирырханы сааит абыржэы. Абра ахақэа ҥаны исымоуп, исыцыжэгароуп сбабараа. Мамзар атахмадажэ сцо саауа сшыбжыоу еитасыцэталахуейт, – даапышэырччейт уи, ибла хаақэа нтырлашааны. Ахэыцқэагы рыҥсы аарылалейт. Ашла урт рыхэда инапоуқэа нхишыын, иман иҥынейхейт.

– Рацэа хаймлагэа ашыацхэа хакит, иныҥахтцазеи?! – Хьырбеи игэы тагыломызт.

– Хадсит хшыбаз, Хьырбеи ихэатэы ханацныҥа уаха хашцакалоз! – ахэыцрақэа деимдырххон Рофгы.

– Сара исымхээз! Сара издыруан ус шхэхуаз! – игәеисыбжь игәышпы иалыфны иахауан дахьатцагылаз. Иа-аит афны ахақәа рыманы. Аха ахәыцқәа аанда ахьыпжәаз хәа акгы рымбазеит. Ашлагы ишихәаз еипш дыццак-зомыст. Аштәф аха амтдан ашәшыраф инаиртәеит.

– Шәыпсы ааиташәк, ашоура цәгыоп! – ихәан афныка ифынеихеит. Ахәыцқәа еидара хьантак рыхәда иаакәыр-хызшәа, иааифапшит. Итәан ируа ирхәо рзымдыруа.

«Хәатцкьан хцап! – игәы иааинаҗеит Хьырбеи, аха ифызцәа рышка изымхәеит; – хәхьцсыз хәпсит!» – иеани-раалеит нас. Итәан еикәыпшыыхаа, ацгәы дукәа реипш инеифапшы ааифапшуа. Дук мыртцкәа ахтыста даахыцит ашла. Уи наф-ааф ифытракын ифәжкәнтәлеиуа ишәхьаз ашыннақәа фба. Урт ишырхәо еипш, упан узырхымцартә идукәан.

– Илкажыны иахшыыроуп! – ихәеит уи дахыхәмаруа. Ашәшыыхәа инышҗеитҗеит. Иахәызба ааҗихын, ахи атыхәеи ныхсаны, ацәахәақәа днарықәлан иааифирссеит. Нас ажәабжьк аацәыриҗеит. Апша хаакәакәараза исуан. Уажәы-уажә изтатәаз аха артқәа алшәшәаны икапсон. Азнык азы еихагы ихәцы-хәапшыха итәаз ахәыцқәа, цытрак ашҗахь, апырпыл цыка ахышыны, ашынка сақәа еихырссо афара иафын; иқашәқашәоз ашәац илатәаны. Ашла иажәабжь дафын:

– ...Ускан сара схәыцын, Тамшь лбаа акамбашьқәа хәхьчон. Җнак шыыбжьон хкамбашьқәа азы интаҗартәан шыынказара хҗеит. Ааигәа азбжьараф дынхон зықәрахь инеихьаз Жәанбак. Ацьаргәал аанда ханхибахәан, ишыынкатра ханталт. Сфызцәа Ламкаци Кәадаци са сатцкыс кыр еихақәан. Ламкац хәпхьа днеиуан, хәзбала ашыынкақәа ишәхьоуи имшәыци гаҗо. Кәадаци сареи иахирбоз хыхуа хишҗтан. Фба-фба хрытцаланы хәндәықәлоит ххәоны:

«Шәаагыл, шәзымҗеит!» – хәа хәшҗахьцәкьа иҗацаза бжьык ааҗеит. Апшәма амхыртә далаланы дааиуазаарын. Хлатибарфҗеит хшыынкақәа аакапсаны. Сфызцәа рақара сара сзыфуазма? Урт җеит, сара сааникылт. Уи ипсахы

пыжәжәон, җазыдбала ииаазаз аутраҗ, ашынкақаа кылы-
жәжәа иахышытәз.

– «Икартаз убоо, хы, иныкартазеи?!» – хәа дналс-аал-
суа игәеитон. Сара сгәы тытны ицон. Нас уи Ажәанба дааи-
ны даасхагылеит. Дсыхәапшуан. Схы ахыызгара соуамызт.
Срыцхаишыазар акәхап, җаатит:

Уара иахәада усымбац. Ант ракәхап уаазгаз. Уаха уры-
цымныкәан. Убжырхуеит. Уст, уца иуманы! – ихәан, ашыын-
кақаа сытан сноуиштит.

Ашла иажәабжә даналга зымҗа днахәыцын инацитцеит:
– Ускан аамта җакын. Ахәыцкәа хыдан. Ибжысны иа-
ван. Иахәа ус икам, акрыруеит, ацара ртоит. Ацәгәа зуа
дахдырхәуеит. Иахәатәи ахәыцкәа апстазара иагәтылсоуп,
уи агәеисра иалахәуп...

Апшәма иажәабжәдалгахьан, аха уи зхәыцра мцанарсыз
ахәыцкәа иштәац итәаны изызырәуан.

Пытрак ашытахь апшәма исасцәа наскыеигон.

– Ашәыр пхашьара амазам – бабараа. Шәаала иа-
нышәтаху. Ишәфала. Шәпхамшыалан. Абартгыи афныка
ижәга! – ихәан, рыцпхьаза ашынкақаа нарытаны, афныка
дныфналеит, иҗыцәааз итәтынжәга амца аиркырц. Уи
зынзаскгыи игәалеимыршәазеит ахәыцкәа нахьхы абна
аандаҗ ирымаз аҗычра атызшәа. Ускан иара атла ашә-
паҗы дтәан ицсы еитеикырц, атәтын дахо, дзыраапсаз иха
нкыдыргылананы.

Ашла уажә данаадәылт, ахәыцкәа кыр инаскыхьан.
Иапхьа, ахамтаҗ, ишытан ижәга хәа урт иритаз ашынкақаа.

– Имгазакәа ицеит – җаатит уи. Ашла-Цгыиц Ранба
иакәын.

1958

АИФЫЗЦӘА

Хымцеи Қарбеи еигәылацәан. Бзиа еибабон. Класск
аҗгыи еидтәалан. Хымца атара бзианы итцон. Қарбеи

дхысхан. Еихаразакгы ахасабра азы. Арахь ихтакны ажэинраалакэа иџуан. Хьымца ашкол ахтэ данааилак, краафан, ицсы ааитакны, итатэкэа днарыдтэалон. Ибзиан, ихы дақэгэыгуа ианидалак, дындэылтны дыхэмаруан. Дрыцхраауан итаацэа. Иныбжаршэны Қарбеи икынза дымнеикэагы иуамызт. Еицыхэмаруан. Адтақэа ицкаитдон. Аха ахасабра аан Қарбеи иас икаитдалакгы, акы ныбжыа-галан, еакахы иахигон.

— Хьымца сутахызар исыдумцалан, шака бзиа избо умдыруеи?! – диҳэон, Хьымца ианимузалак. Нас ашышыхэа днеины иаацэыригон уи ихьзниџылаз ажэинраала. Ди-зацхьон.

Уахык атаацэа зегь еикэшаны ианаатэа, Қарбеи иаб Дата иаацэыригеит иахьа ироуз ажурнал «Амцабз» аномер ғыц. Ахэычы иаб днаидыххылан деигэыргьатэа иааимихит. Асахьақэа ибла изыркэымго, ашышыхэа иааихирпхьеит. Дышнеиуаз, даатғылан ажэинраалак ацхьара дналагеит, ибжыы ыытганы. Хьымца илымхақэа кыдцаны, иџыза дызызырџуан. Изырџуан зегьы.

Ацхьара даналга, Дата ихэычы ажурнал ааимихын, ихы нарыкэикит:

— Даба, Хьымцеи Қарбеи, абри ахасабтэ шэацхьа изхасабуа? Ибзиан шэзырџла! – дымццакыкэа, днакэыгэгэа-накэыгэгэа ацхьара дналагеит:

— Дыгэ хэа тахмадак хыык ацацэа иман: Сабдати, Қэабдати, Лабдати хэа. Аишыцэа иртаххеит раб иғытцны хаз-хазы инхарц. Дыгэ ицкэынцэа даарыпхьан, жэибжы ғы ирзаныз ишаны иритарц избеит. Ицкэын еихабы Сабдат аекэа рыбжак устеит хэа иеихэеит. Қэабдат – хыцъара ишаны хэтак, Лабдатгы – жэцъара ишаны хэтак устеит, – хэа. Абас нареихэан, аекэа ахыкэыз надырбаны дцеит.

Аишыцэа раб ишрейхэаз аекэа ршара иалагеит, аха ғык ахашэалеит. Ус ишеимаркуаз ргэыла Мзауц ғыхэа дук цэцъацэуа дақэтэаны дшааиуаз даарыхтыгэлеит. Мзауц аишыцэа реимак анеиликаа, дыџеыжэпан, иеы аауижьын, раб ишрейхэаз рыекэа рызшаны, иеы дџақэтэаны дцеит.

Ахы, ижәдыруазар, Мзауч аишыцәа рыеқәа шырзишаз?

Қарбеи деитцағәғәа дтәан. Хьымца дзырџуан, ихшыџ азышытны. Дәтә дызфыз аңхьара данаалга ахәыцқәа днар-фәңшит. Нас џаңхьа зтәарала ихы нарықәикит:

— Изхәода атак?

Қарбеи дқапшыза деибакны, қәацара имазамкәа дыш-тәац дтәан, зымџа дыңшуа. Аеҳәа иеҳәаңшуаз Хьымца ихы дааџахан, ашышыхәа дналагеит:

— Аишыцәа жәибжь-еы еимамкыкәа ишырзымшоз аниба, ирыхтыгәлаз Мзауч иеы дынеыжәңан аеқәа ина-рылеитцеит. Иагьыкалеит жәаа-еы. Дыгә ицқәын аиҳабы – Сабдат рыбжа игараны дызлақаз ала, жә-еык иазеит. Агәабжьанытә Қәабдат хыцъара ишаны хәтак злаиқәнагоз ала ф-еык иоуит. Аитцбы Лабдат жәаа-еы жәцъара ианиша 7-еык изынхеит.

Мзаучгы иеы днақәтәаны имџахь дцеит.

— Афырхатца Хьымца, уңсынцры иазхәаит! – игәы иа-хәаны ґааитит Дәтә.

Қарбеи ихы ларқәны дтәан. Пытрак ашьтахь:

— Шәытх аабзиахааит! – ихәан Хьымца дџагыланы аџныка ифьнеихеит. Аха абжьааңны еиңш Қарбеи, уи днаскьаимгазеит уаха.

«Ханбанзахәои Қарбеи сареи абас? – дхәыцуан Хьымца дахьцоз. Сара исхасабуеит – иара ихыџылаауеит. Зегьы ржьара хәфуп. Ңнак стетрад ахьысымтаз џымш дсацәажәазомызт. Сидтәалан исырбап, сицхраап хәа сана-лагалакь акы ныбжьагалан иаахигоит. Нас саргыы агәахәара сцәызуеит. Мап, ас мацара цхьака хазцом иаргыы саргыы!»

Адырџаеңы атәџцәа аҳасабра азы аџра рыман. Интәон актәи аңшьбарак. Еснагь еиңш иахьагы Қарбеи иџыза диқәгәыгуан. Аха Хьымца иибахьаз иакәзамкәа даақәгылеит. Ихазы мацара аҳасабра дафын. Ари збаз Қарбеи акыр иааицәымығхеит.

— Хьымца, абааңсы иахьак исытцоумкын.

— Мап, ухала ихасаб.

— Иахьак абааңсы, иахьак! – џаңхьа даағьатцәығьатцәит уи.

– Уара уиахъак нымтдээзит!
– Изакайтэ цэажэароузеи уа шэызфү?! – ибжыи өти-
цеит арцафгы.

– Уаагыли уара арпыс бзиа! – ауроккэа рышьтахъ
Хымца амфан дааихъзит Қарбеи, ыцъа ахэыцкэа ицны.

– Иутахузеи!

– Иахъакэызма уара, ахасабшыа ансуртцоз, амбжых!

– Ас соухэартэ иузызузеи цэгъарас!

– Уара ани ахасабра бзиан иахъудыруа оумак уакәу
цъушьозар?! Ухасабра рыцха фымш рыла истцоит салагар,
аха ухацоуп унатәаны сара сеицш ажәеинраалак узап-
цауазар...

– Уаалаган иутарц ауп саргыи ус зыкастаз...

– Аа, уст! – ихәан инымфаницз итацкәым Хымца
афак ааифыцнаргеит. Аха уи иеатцаимырхеит иаргыи.

– Ааит, уара ала апынтда икылкыаз! – дацаапкны днаи-
жәлеит...

...Ашкол афы атаацәа реизара мөапысуан. Арака иала-
цәажәон атафцәа рхымфөагышъа, рташыа, реифызара...
Ашкол адиректор днакәша-аакәшо иажәа ахы икызар-
гыи, дышнеиуаз иззаатгылатәыз атафцәа дрылацәажәо
ифынеихеит:

– Қарбеи Нартба дцафы цэгъам, – дналагеит уи Даца
ихы наизырханы, – аха хаазкәылаз абжыисрахъ ихы ир-
хеит. Ажәеинраалакәа ахыфуаз пату икәахцо, ифымтакәа
атзы газеткәа ирнахцо хналаган, ихы иамхабзиацәахазар
акәхап, дахцәыбжыисит. Атцара дакәытцит. Ацшыбарак афгы
ахәшыара баапсқәа изыкәгылоуп. Изыхкыазеи? Дым-
фөахкыеит ахэыцы. Фызцәас ишьтихызгыи атцараф ихысхау
Маци Хәйтеи роуп...

Қарбеи иаб ацсра еиғашыо, иихәара ифамшәо дтәан.

Апхзы атәтәахәа икәнатаәо, фыцха дыпшуан Қарбеигыи.

Аизара ашьтахъ, ахәылпаз иалагеит. Имфөапасуан еи-
уеипшым ахәмарракәа. Урт зеггы атафцәа рымчала акәын
ишеифкааз. Ахәапшцәа рызхара ирызбомызт. Ргәы азханы,

мтэыжэада ипыруан рхэыцкэа иахьрыхэацшуаз. Зегы дрылумбаарц залшомызт Хьымца.

«–Изакэ кыбафүзеи илоу! Шака ибзиангы ихцэажэзеи уаха!» – рхэон зегы.

...Атх агэы аафнашахьан. Аха дзыцэомызт Қарбеи. Днахэын иамуит, даахэын – усгы иамуит. Ахыза ихы иакэиршан – еихагы еицэахеит. Ахэыцракэа таха иртомызт. Ашьхытэ реипш ихы итапапон.

«Иныкастэзеи?! Хьымца сара сзын абзиара итахын... Сара? Дысзеилымкааит... дысзеилымкааит!» – днахэы-аахэуан, днахэы-аахэуан уи, аха иауамызт, дзыцэомызт. Атх агэы инахысхьан...

Ашьжымтан, Қарбеи иаха излаизбаз ала, дыццакны агэашэ дынтытит. Дцон уи Хьымца ишқа. Дцон арақэа зегы иара ихы иадиттарц. Дихэарц, датеимтарц... Мап, уи урт акгы дацэыпхашьазомызт уажэы. Акы затэык дзыцэшэоз Хьымца дцэырымтыкэа дицэыбналар хэа акэын.

Қарбеи агэашэ даннылагыла, Хьымца абафыртыра дафын. Рылацшкэа ааикэшэеит. Афыцъаг азныказ иагьашанхеит. Аха нас Хьымца игэы ааипсахын, ифыза ишқа дпышэырччо ифааихеит...

1958

АГЭБЫЛРА

Амш бзиан. Амра хааза ипхон. Ашэыр тцлақэа артэыра рыто, ршьапкэа ибахауан Фрац. Хынфажэижаба шықэса дреихауп уи, аха усда енакгы дузыртэом.

«Ацъа афэуп, дад, сара антцыра ахьызбаз!» – дахычэхэо ихэалоит иара. Ус, иеааитихын даазырфит. Илымхагы ифтасит имота хэыцы Кэчыри ифыза Кадыри акы шеимаркуаз. Урт ашкол ахьтэ иаауан. Дук мыртыкэа ахтыста инхибахэан, иааидгылеит.

– Бабаду, иарбан зегь реиха агэыбылра зцу? – ипсы игэы икылахо иатиркьеит Кэчыр.

– Амѡан аймак ҳауит, ҳауа ииашада? – инбжырѣеит иаразнак Кадыргы.

– Ишәыхъзеи сбабараа, ишәхаштитеи раѣхъа зегъ ирыцкыз?

Ахәыцқәа неихәаѣш-ааихәаѣшит.

– Раѣхъа ишәхәашаз: Бзиа ууит, бабаду! – акәын, нас ишәхәарц ишәтахыз!

Кәчыри Кадыри пхашъаны, ҫыцха ишьтаѣшуа игылан. Фраѣ ахәыцқәа иман амрахәага дныцәтәалт.

– Уажәшьта ишәхәала, сыхәзызырѡеит.

– Амѡан ҳаицәажәо ҳшааиуаз, иахъеимақырахеит; зегъ реиҳа ауаѡы игәыбылра зцу! – ихы дѡаханы ҫааитит Кадыр.

– Нас шәара шәгәы ишѣаанагои? – дѣааит уи.

– Ауаѡ бзиа иибо ауми игәбылрагъы зцу?! – аѣак ныѣаицәит агәра гаѣѣхъаны Кәчыр.

– Уара иахухәауазеи, Кадыр? – Фраѣ Кадыр ихы наиқәикит.

– Ауаѡ игәбылра зцу дзааз иѣсадгъыл ауп! – иаѣеикит уи.

– Ахы, ибзиоуп. Иарбану шәара зегъ реиҳа бзиа ижәбо?

Ахәыцқәа неиѣаѣш-ааиѣаѣшит.

– Сара зегъ реиҳа бзиа избоит Аѣсны! – ихәеит Кадыр.

– Уара, Кәчыр?

– Сара сыхәтыс реиѣасшьоит зегъы!

– Ибзиоуп. Избан урѣ ус бзиа изыжәбо? – деиѣарызѣааит Фраѣ.

– Саб Аѣсны мыцхә бзиа ибоит, еснагъгы ихәалоит Аѣсноуп сара сгәбылра зцу хәа, насгъы Аѣсны х-Аѣсадгъыл акәакъқәа зегъы ирѣкуп, излоумырехәаша акы иалаѣам, бзиа изызбогъы иара убриоуп! – иажәа аахиркәшеит Кадыр.

– Бабаду, сара зегъ реиҳа сыхәтыс еиѣасшьоит; уи зегъы иреиѣгуп: аѣырѣқәа паны иақәпсаны, аѣыхәа иашъахауа, изызымкуа, имѣашашакәа иныѣәазом! – ихәеит, ажәахәара назыдгылаз, Кәчыр, Фраѣ далаиргаанза.

– Ибзиоуп! – ихәахт ашла ѡапхъа дааѣгыло, – сара ишәасхәоит жәабжык, цқъа шәазхәыцла, нас еиышәкаап агәбылра зцу, бзиа ижәбогъы ззыжәбо.

Фрач итатынжәга неитцеитцан, иеихымца аацәыригеит. Иаархианы ианааихыишь, аеыпцхәа акәиц злашәаз ацәымса, арахәыц еипш аләа нахылцит, нас итатынжәга инахеитцан, инацәхып нахаргәғәаны апақ-апақ аахиргеит. Ахәыцқәа рхы рнапы ацаргәаны наҕ-ааҕ имцатәаны изызырәуан.

– Дыҕан анкәа Жәыҕкәа хәа азәы. Уи аусуразы ицсы цәгъан. Акрымукәа дузыртәомызт. Ас иҕаз ауафы, хәарас иатахузеи иагыипшнын. Дуаф беиан. Жәыҕкәа диман Мыза хәа цак. Иагыарааны дубаргы, дөеыжәын. Афны данааи-уазгы ацәартағәы днықәхауан. Шәшыраләа ихигон. Мыза ишабалак ацара нихуан. Ацәа пату изакәмызт. Ацыхәтәан аб игәы кыдгылазеит. Җенак, Мыза дааипцхәан, ус иеихәеит: «Сара сажәуа салагеит. Уара мшаҗены уназлагаз агьалдыз-ра уафуп. Аусура уаҕәоушьом. Акапеи са сҕынтә ишумоуа удыруазааит, уцәбаала иурхаз ацара ааумгакәа!..

Ахы иқәшәар еиҕыишьеит Мыза. Аха Жәыҕкәа иихәаз хәан. Уи идыруан ипагы. Адырәәҗены иҗәаибитан дцеит. Ахымш рзы дааит Мыза, дгәырҕатцәа. «Абар, саб, ацара!» – инеитдихит иаб ишҕа амца дахыҗәхәатәаз. Жәыҕкәа ацара ааимхны амца инақәиршәит. Мыза җымтзакәа дгылан. Уи афызцәеи ақәлацәеи рацәафны иман. Жәыҕкәа абырсаатк идырит цәа мбазакәа ари ацара азәы имхны ишааигаз.

«Уара иутәым ари, уца ацәа баны иаага!» – инаидитцеит әацхәа.

«Лассы саацәеит. Уиоуп излеидырыз саб», – дхәыцуан дахыцоз Мыза. Мчыбжык анаантәооз аҗены дхынхәит уи. Цыхәа ишиуц еипш, ацара ицыба иааҕыхны, иаб инеиир-кит. Аб әапхәа иршәны амца инақәиршәит. Җимтзеит Мызагы.

«Сца, уца ухатә цәала иаарыхны иаага!» – ибжыы неир-гәғәеит Жәыҕкәа.

«Излеидырзеи сфызцәа ирымхны ишаазгаз?!» – ицәеи-шон амәа дахықәыз Мыза. Ахынтә раан, цсыхәа шама-мыз збаз Мыза, жәохәымш ацәа баны, инап амса ытцаланы, ацара рханы афны дааит. Ишиуц еипш ацара иаб инеиитәит. Абгы ишиуц амца ашҕа инаирххеит.

«Аа-а!» – ихәан, дныфнытәааит Мыза.

«О, о, иубама, аңа шака агәбылра амоу?!» – җааитит Жәыкәа, ичкәын уажә имахәҗала ирҳаны аңара шааигаз агәра гатәкьаны.

Мыза ихы ларкәны дгылан...

Фраң иажәабжә даналга, итәтынжәга җаңхьа аитатара дналагеит.

– Нас ижәбама, иаҳа агәбылра зцыз? – җааитит уи ахәычкәа рышкә.

– Ааи, ауаф игәбылра зцу иңьоуп! – еицырхәеит Кәчыргыи Кадыргыи.

– Аңшзара – уи ус бзиоуп. Аха аңшзара мацараз акәзам ауаа бзиа ирбо ззырбо. Аәнуцкәа иагроу азоуп. Уиоуп ихадоугыи. – Уара уетцыс бзиа изубо; ихәыңаахыс аңа адбаланы иахьуаазаз азоуп.

– Уара, Кадыр, уаб Аңсны зегыи иреиҗеишьозар; Аңсны азы дықәпахьеит, ашьа кеитәахьеит. Уаргыи уи аңоурых ануцалак, аңа аназубалак ауп ашьа зыхь еиңш иңкьоуп абзиабара улаңены уаныкәло. Ауафы дуафызтәыз аңьоуп!

Аңьоуп агәбылрагыи зцу! – ихәеит ашла, дҗагыланы иусахь иҗынахо.

– Абри абаҳча аңа ахьадибало азы акәзар кәлап бабадугыи агәбылра зимоу, патугыи мыңхәи изакәитцо?! – җааитит Кәчыр иҗыза ишкә.

– Хымңада иароуп! – иаңеикит Кадыргыи.

1959

ААЗАРА

Аңсабара убла хнакуа иңшзаран Баңыр дахьынхоз. Арантәи, Амшын еиқәа агәи казказра ухыңшылон, ибзианы иубартаң, еснагь аңтақәа зәахәуа Ерцахә ашлагыи.

Аҳауа цкьан иааңьоушьаратәи. Ахәылпаз, амзырхафы Баңыр ара ду амтаң дыхәмаруа дыштәаз, иаб Мңьыт агәашә даатәлеит.

– Асыс! – дгәйргәеит Баҫыр.

– Абри асыс уара узын иаазгеит, дад, – ҫааитит Мҫыт, – напы адкыланы иааза!

Баҫыр иҫеишьеит, илакәишьеит дшымгәйғзоз асыс ан-иоу. Иаҫхә иахыглаз инапы акәыршан иааигәйдихәхәалт.

– Нына, нына, уабаҫаз уара «мчача» уажәраанза? – дахәмаруа, алымхагы жәакәак нҫеихәан, алахь днагәзит.

Ахәыҫи асыси реишьцылара мариамхеит; зны ишьтыхны ижәҫа иқәиртәарц иақәикит, аха инапҫья-шьапҫьо, им-ҫәйтҫаны ицо ианалага, инаиргылт. Иаазқәыршәшәеит. Ба-ҫыр ҫытрак дааҫеиҫшит. Нас изыгәйғуа изымгәҫуа, ашь-шьыхәа инацәкыс ақышә инықәикит, иацәцәошәа аниба, амла иакуазар ҫалап ихәан, ашырхәа аҫныҫа иҫынеишеит.

– Фырт! – аргеит асыс, Баҫыр инапы иқәыҫсаны иааигаз ашыла инафәшәа аун, аха аҫмаа анаба иамхабзиахазар акәхап, иагәарҫханы ахәырд-хәырдхәа афара иалагеит.

Баҫыр асарақәа иҫсы рыҫхәаран. Уажәы ари аҫыза аҫсыс аниоу, иҫаитцарыз издыруамызт, инапы иаиршьцыларц, иварҫало иманы ашҫа дынталт. Иҫабыргны, иара асысгы бзиа иумбашаз акәмызт: ахәы еиқәатцәсамсалха, ирхәы-рхәны иақәын, атәыҫа хәыцқәа быгә-быгәза илна-гахьан, иара шхәыҫыз ала иаатәоумшьартә изса-зсон акья-ҫагы...

– Ахых, уажәшьҫа акрыфарагы иҫахым! – лхәеит Баҫыр иан, ахәыҫы исыс деигәйргәтцәа иманы аҫны данааҫнала.

Аҫх ықәҫа иҫон. Илацәа еиқәиҫсон Баҫыр, аха игәы дартынчуамызт. Издыруамызт исыс аазара нап шаиркышаз. Дазхәыцуан. Ибла ихгылан уи атрымхәа иҫо. Абар иазхәхит. Еивагыла инеиуеит Баҫыри иареи. Абар иҫызцәа хәыцқәа зегы еизаны иахыҫкоу. Иҫьяршьоит Баҫыр исыс шиаазаз. Имаҫа ааныркылоит, идырныхәалоит.

– Игәцаракны исаазароуп! – ҫааитит аҫыхәтәан Баҫыр, ибжы нытҫаны. – Ахьзгы аҫтароуп! – нацитҫеит уи.

– Изақәызеи уара, уцәырҫхызуама? – наикәҫылтит иан. ҫимтзеит. Лассы ишаны, асыси иареи реибабара дах-

гәәһуан. «Макъана исыцәшәоит. Җнак акәһап, нас иссыршь-
цылап, ахъз анысхәо иҗны сышка иаиуа иҗастап...»
– Абас аттаһәа хтацәыха имтазо ахәыцрақәа дышрылаз
ацәа дынтанагалт.

Шьжымтанын.

– Усыс акрафәоуцахәоума иахьа? – дцааит Мцъыт.

– Ахш асыржәит! – ихәеит Батыр.

– Ахшгьы бзиоуп, аха ахәашагьы афатчала, уи мыцхәы
ибзианы иаазоит.

– Ачагьа реиғьуп, зегьы, нан ачагьа! – инацылцеит иангьы.

Батыр итаацәа иархәоз иахауан, аха усқантәкьа ихы
зызцоз исыс хъзыс иаиҗашаз акәын. Ашьыжь дангыла, иара
ишкә излахьеирцшышаз изымдырт. Днеины гәаблаала
ахрығ ааганы иамтцеикит, аха иара зымҗа ицшуан.

– Аа, ачагьа, аа! – ибжы наиргеит. Асыс ахьыцшыц
ицшуа игылан.

– Ачагьа, ачагьа! – иаахьацшит уажәы.

– Хых, ачагьа адырит. Абар ассир! Икаларызеи Чагьа
ахьыстцар? Иабаргәызеи! Изаманоуп.

– Чагьа! – фәаитит еиҗах. Иаахьацшит асысгьы. Уиакә-
хеит, уи нахыс Чагьа хәа дацхьо дналагеит.

Чагьа лассы-лассы акрафәеитдон, азы аиржәуан. Имазеи-
ны иман иара азы ахш, ахрығ, арса... Шьыжы хәылбыҗеи
ацш аиҗон. Иафон иаргьы ацыра аанмыжкәа. Ачагьа аналс,
алақәа ытцны ицома ухәартәы ақьаф тәлеит.

Еицыхәмарлон Батыр исыси иареи. Ацәартағәы иқә-
паланы, ашьтахьтәи ашьапқәа ирықәгыла ицаны, афәаанакон
Чагьа. Батыргьы напыла ахы днагәтасуа, далахәмаруан.
Зны Батыр шытахьла ддон, зны – Чагьа. Еибаркарон.

Җнак абас еидшылан аштаф ахәмарра ишафыз, Мцъыт
даарыхтыгәлеит.

– Шақантә иуасхәахьоузеи уара, абри уаҗәытц хәа! –
дааикәымчит Мцъыт.

– Хәхәмаруеит, мшәан!..

– Ухәмаруа сыздыруам аха, хәмархабақәа җаутцара уҗоуп.

Умбои ани хгәыла Бата ихьыз, – ашьацра днылатәеит Мцбыт, иажәабжь нагзауа. – Зны тыгк иаазеит, уара уеипш акшара арцаны. Арахә дышрыцыз ацәа дакын, асақәа днықәтәеит дхырсысуа. Ари збаз атыгь: «Хох, дсахәмаруеит убоо!» – ахәан, шытахыла инаскьаны, аееибытаны афеанахеит. Бата дхырқәысуа дахытәаз ихгыи ақәақ аахнаргеит, ақәада леифеашәит. Иахьанзагыи уи ифеаастаны инхалт... – Иажәа далымгацкәа, иара Батагыи ачарахәа агәашә аартны ашта дааталт. Аиашазы, уи ашәахста ифаз ахәапшра гәагыуацәан. Багыр уи данынеифеапш, ицәа даатазызеит. Аха пгытрак ашытахы ихаштит артқәа зегыи. Мыцхәи бзиа ибон Чагыа ас ахықанатқоз; инапы анаирбалак, ифны иахызытгысуаз. Дахытәаз дгәатан инаидгылон иара. Дахыцалакгыи ишытало иалагеит. Еишыцылеит.

Аазара бзиа змаз асыс шықәсык афнытқала, атәыфақәа ыршан, акьаца ду адхало, итаатыгьан, ицацаза иазхаит. Уажәшыта Багыргыи мацк дацәшәон. Ақьаф тамзи, икшон. Ахәыцы иани иаби зны-зынла уи иацәдыршәалон, аха иара усс дамамызт, дхәыцннашьон.

Багыр сынтәоуп фыц ашкол данталаз. Иззымдыруада уи шақа агәыргьара ацу, игәазырхагоу.

Амшқәа цон.

– Нан, сара усура сцоит, – лхәеит шыжьымтанк Багыр иан, – ашкол уеагумырхан, ауаса уцымцааит, уеацәыхь-чала!..

– Бысцәымшәан! – налышьтеихәеит иара.

Багыр шыбжьон акәын акласс данталоз. Ицатәқәа аашытихын дындәылтит. Ара амта ашәшыраф днатәан ашәқәыпхьара далагеит. Ус илапш иааташәеит ипашашо Чагыа ахәмарра атахны, ахәарақәа иахырылаз.

«Ашәқәыпхьара сшафәу исызгәамтазакәа иааир исысуеит», – игәахәын, ашырхәа даатқьан, инафсшәа игылаз астал днықәтәеит.

Уажәшыта дзыцәшәозеи? Ашәқәыпхьара дафын игәы каршәны. Астал харакын, атыгь зыфазомызт.

Ахэычы ицатэкэа итдон. Чагъа ахэра иафын. Амрагъы атакар карцеиуа, ажэѡан агэы иазѡеиуан. Багыр ицатэкэа ахытдоз астол афы ишыапкэа лбаархэхэан рыркэаталеира дафын. Убри аамтэзы, ашоура ианакы акэхап, ахэаракэагы Чагъагы ашэшъыра иаатдалеит. Ус, абырсаатк алапш иаатдашэеит Багыр ишыапкэа ахыкэаталеиуаз. Иаатрысын, ашытахъка инаскъаны, акшаразы ишнаткъара аеаибнафеит. Ипаны афеанахеит иара ишъа. Иааиуан уи алакэа тытэрааны ицома ухэаратэы, ашпы ргыланы, ахы шытацаланы. Абар, уажэымзар – уажэы исуеит, ипыххаа ицранатдоит ишыапкэа. Аха Багыр илапш накэшэан, ашырхэа дѡарыхеит.

Чагъа ахы азымкылакэа, астол илаткъеит, ашыац цэхыхэхэаны. Багыр игэарпханы дааччеит. Иааитагъежъ-ааитагъежыт уи. Аха мацк ианынаскъа, ишыапкэа ѡапхъа иналбаархэхэаны, иааиркэаталеит. Чагъа дырѡегъх ипан афеанахеит, еихагы агэы еибакны. Багыр ишыапкэа дѡарыханы астол икэитдон. Ус кэаитеит даеазныкгы, ѡынтэ, хынтэ... Ари збаз Чагъа агэы пжэо, ихагахама ухэо, иканатцара азымдыруа, ипашашо астол иадгъежылон. Атцыс прыр алапш итдашэон. Багыр даакэацаны хэа ауамызт.

Абар ассир! Ашкол ахъ ицара аамта аины иааидгылеит. Дылбаар Чагъа исуеит. Мшэан, изакэызеи иаиртцаз!

– Чагъа, Чагъа! – ибжы накэаиргеит иаархааны. Аха башан зегъы. Ишыкшара игылан уи. Багыр, убаскан Бата илапш даатдашэеит, изамѡа зегъы шэахста мацараха. Игэы нтыпсаан, ихэижы каказа иѡеилагылт. Илахыгы инапы аахышыт.

Абан иѡызцэа ахэыцкэа ифеапхъа ахэада икэланы ашкол ахъ иахынеиуа. Ибла траа дырзыпшуеит. Сишь, атэцэабжыгы геит! Шака итахузеи уажэы иѡызцэа дрылазарц. Ёнак мацара артѡы шака ралхэозеи. Ицатэкэа аццахэа ишпеихэарыз уи иахъа, аха иабакоу!..

«Изакэызеи Чагъа иасыртцаз?» – игэы интихэааит еица.

Чагъа гәәтеиуа астал иавагъежьюан. Багыр уа дыкәгылан
дхарахацшуа, ишәкәкәа игәыдыргәгәала икны.

1959

АСАСЦӘА

Къасоу ашьжымтан данаацш, дгәыргъеит уафы ишим-
бац. Ифәхәатәы кәлеит. Ацсабара зегъы кәашкакараза сыла
иҗазын. Асоурагы ишафыц иафын. Ианду дышрыцхалшьоз
имдыруази, иахъа ашкол ахъ ацара зынзагы иеазимкзеит.
Иара ларгы акыр диабашыт, аха цъеи иурын.

— Сеимаакәа асы рҗацсоит, снейаанзагы слахәуеит! —
иерыцхәитәуан уи.

Ацарақәа асы иалууаа иаины аатра рәаварыцсон.
Ахъта иамкуази, афатәгы иаргәакуан.

Къасоу, рацхъаза иханы имаз ацәкәкәа, дцаны игәеи-
теит. Аха башан. Урт зегъы асы иатцәаххъан. Уи уажәы рәны
ааигәара ишьтаз ауац цкәаны, ачалт аргылара дафын.

— Къасоу! — инаикәфылтит ианду. Асы дшылазгы аныл-
ба, дагыинайтцәхәхәеит:

— Уара, ахъта сакуеит хәа ашкол ахъ умцазеит, уажәы
асы улоума?

— Мшәан, схакәза афны сызлатәарызеи, ацарақәа скуеит...

— Ушәкәкәа урыцхәала, абра амца уеҳәатәаны! Афныка
уфнал, афныка!

— Мшәан, ацарақәа скуеит, нанду, ашәкәкәа уахагы
сырмыцхьои?! — даафналеит уи асы икәыршәшәо, ачалт
наргыланы.

— Ирыцхами, нан, ацарақәа! Ахъта иакуеит, амла иар-
гәакуеит, уара...

Ауац ахыцкәаз ачалт иакәагга итәан урт уажәы.
Ифеижъа иатцацсаз ашыла, рыба хнакуан. Аха уи ацалара
рзымгәагыкәа, макъана иара ус ауац илхон.

Ацарақәа уафы ишицырхагам, уимоу зака ахәартә-
ра рылоу, рышьрагы зака игәнаха дуу ухәа далаланы

ацәажәара даҕын анду. Аха Кысоу урткәа иахазомызт. Иблақәаҕы ааихмырсыҕзакәа иргылаз ачалт дазыпшуан. «Уажәымзар-уажәы, уажәымзар-уажәы!..» – игәы инаҕон уи дыпшыхәуа дахытәаз. Аха макъана акҕы иазыгәаҕыуамызт. Ус, ахәда ҕаңшыза, аеырчны, ахыта иамкыкәа иҕам, ачалт ахы иаақәпалеит ахәынтәрапшы.

– Нан...

– Аа-а, нанду, ҕыбымтын, ахәынтәрапшы скуеит, ахәын-тәрапшы! – инхәытцеиҳеит Кысоу ианду лажәа ахәаха дахымыгзақәа, иналыҕпааны.

Ашашәа зыркыз алабатаҕыла инадтәалан, иаанапшы-аапшны, абырсаатк ачалт инатпапалеит ахәынтәрапшыҕы. Кысоу ишашәахы днатрысит...

– Аа-а, уи умкын, нан дукәыхшоуп, уи Риуоуп, иумкын!

– Закә Риуоузеи, ахәынтәрапшы атцоуп, нанду, ахәын-тәрапшы!

– Ахәынтәрапшы ауп Ариуоу захызуҕы. Уи ркзом, уанду ура дукәыхшоуп, уи ркзом!

– Ишпарымкуеи, мшәан, тысми?

– Тысуп, аха иркзом, нан, иркзом!

Андуи аматәи шеиҕыхоз, ахәынтәрапшы азхара афан, есс, ачалт илатцпраан игәыргыатцәа ицеит.

– Ааҕ, уажәшыта... – иңсахы ааилалеит Кысоу.

– Ара уаатәеи, сара иуасхәап уи атчыс иҕанаттахыоу, иаҕзырымшыуа, иара ахәда зыҕаңшыуҕы! – дыргәыбзыҕуа инаиабжыалгеит анду.

– Иҳәагәышыа, усҕы исыбмырkit б-Риуоу! – Кысоу агәаара даманакуа, днеины аеҳәа дныеҳәатәеит.

– Зны, Ахәынтәрапшы асасцәа атааит, – дналагеит анду лажәабжы, – урт дҕыл харакахытә иаауан, иаапса икараха-ҕы иҕан, амлаҕы иамкуа ҕаларымызт. Аха, цас иауазшәа, ахәынтәрапшы аиңҕамта иақәшәеит. Уахтапса ашыла амамзаарын. Агәаблаа аашытпааны, иццакзаны агәылаара ицеит.

– Ицсра убааит, иацижьтеи хьурзы кназхяхьоу?! –
ѳаанатит Ашшагыч. – Хымшуп Чагә ица садгырылоижьтеи,
аха акгы сзацәымгычит...»

Апшыха змадаз, абырсаатк иааикәкьашеит Ахәынтә-
рапшь.

«Ариабжьарак азлагара сшеиѳазо сеиѳазоит, аха сылт-
шәадахеит, иузызурызеи?» – иаанапыркәычы шыапыркәы-
чит Алахәарцысгы.

Ишьтууааны идәықәлеит Ахәынтәрапшь егырт агәы-
лацәа рышка.

«Хаи, сыпсындаз, сеипкьамтазытәкьа ушпастааи, ма
уска аказы усзаахьазу?!» – ипхашьа-пхатц иаацәажеит
Ашхарцысгы.

Икәнатахуаз, ѳапхьа итрысит Ахәынтәрапшь... Издыр-
уда шакацьарагы инеиз, шакаамта цызгы?!

Атыхәтәан, апхзы напхьахәо, агәаблаа азна ашыла
ахы икәыргыланы аѳны ашта ианаатала, асасцәа дахькәа
абакахыз, инытаха ицахьан.

Изымтәеит Ахәынтәрапшь, иагьзымгылеит.

«Сара сысасдкылара, сыламыс хәычы акәгәышьан бзи-
арас исымаз, сагьызлардыруаз, иныкастазеи, инасыхьы-
зеи?! – агьатцәыгьатцәра иаѳын уи аѳазеикәымкуа. Аѳны
иамкит, апсы амхарацәахеит. – Ных, ных! Уажәшьтәтеи
сыпстазара башоуп, акгы иапсам!» – ашыапы ааитцыхны
ашьапхыц ашырхәа ахәда инаѳнархеит Ахәынтәрапшь.
Аеырхәа ашыагы нагәыташит...

Ирхәоит убриазоуп хәа Ахәынтәрапшь агәышца кәп-
шьза изыкоу. Иара ашыла ахьабазгы иагьзавымсуа...

Анду лажәабжь даналга, Кысоу акыраамта аеҳәа дыч-
хәапшуа дтәан. Ихы итагьежьуа итан уажә иахаз ари ажәа-
бжьгы.

Нахьхы ахәақәа, ачалт асы илажны, аҳаҳаирахәа
ашылаѳара иаѳын.

1959

АҚӘА КЫДХАҒОН

Хыри Шьарбеи җсык еицырхан. Иагьеигәылацәан. Шьарбеи мҗаагара данцоз Хьыргы дцар акәын. Уи мою, руазә азлагарахь дандәықәла, шыла мазарак имазаргы, егыгы дымцар иуамызт. Убас рыхыт уахагы. Хьыр, иан Хьыцгыәа лшылатра хыхәхәо ишықазгы, азлагарахь дымцар имуит. Избанзар лагара дцон Шьарбеи. Мыцхә бзиа ирбон урт еицызар. Аамта ахьцаз рымбазакәа, русқәа ирылганы, игәыргьатцәа иаауан.

– Сбабараа, шәцықәреикәа аныжәлагалак, шәааным-җаскәа шәаа! – ихәеит Шьарбеи иаб Разан, ахәыцқәа азлагарахь иандәықәлоз.

– Хымҗада хәауеит! – рхәеит даргы.

– Уара ахәыцқәа урцәымшәазои, рымацара азлагарахь иахьдәықәуцо? – илгәамҗхазо җаалтит Циса, лхатца лхы наиқәкны.

– Акгы рыхьуам, бымшәан! – ихәеит Разан.

– Амшгы хәарчаруеит, азы леира икоуп! – нацылцахт җаҗхә.

– Акгы қалом абааҗсы, акгы! – ибжы налықәиргеит уи, – азлагара скәикуа даналагагы иан җаха сылтом уара! – иаацшьашәа инхәытцеихәеит атыхәтәан. Акәыл-кәыцы хәа еицәажәо, ахәыцқәа раатцәакәа рыманы, азлагараҗ иа-нааи, ауаа рацәан. Алу дугы ишзахәоз ишьтыцрааны алагара иаҗын. Ааилабыцымҗаз Шьарбеи Хьыри рылагатәқәа рыда егырт зегы ирылгеит. Хьыр иҗықәреи ахәыла иахеицсарц иааирмазеиуаны, аҗхәысбырг Хауида ашә даахьцит.

– Нан, абри сшәырлагару? – лсакәлеи хәчы нарым-цалкит.

– Уажәытцәкьа қалгоит, нас иблаган! – җааиттит Шьарбеи, иҗыза иамразакәа.

– Ари зегы шәлагаанза, нанхеит! – даакәанызанит Хауида.

– Дахахтцап, Шьарбеи, нас хара тынч ихамлагои? – даахьахэит Хьыр, атакэажэ лсакэли лымхуа. Шьарбеи игэампхазаргы, ифыза ихэаз дзацрамлеит.

Амш леихашэи ихэлеит. Аңтақаагы леимахан ажэван неихахэзит. Ахэыцкэа афархь иааргаз ала амца хэа атакар еикэырцеит. Атх рцэажэо алу ду акэакь икфашькыруан. Хауида днаскыаганы ианхынхэи, Шьарбеи Хьыри рызлагара бзианы иаикэыршэаны, ажэабжьхэара иалагеит.

Шьарбеи далацэажэон абри азлагарафэ зызлан тэартас ишлымаз хэа иахахьаз ажэабжык. Хьыр фымтзо дтэаны дзырдуан, уажэи-уажэ амца дфатцо.

Афеанахеит ақэаршфы. Аңхал ахы лахазшэа икыдхафеа ицон. Ацырцырхэа ианаамацэыслак, инакэырццакны атдыкхэа ихысуан, амца лкарчцаны.

Алу иаха-иаха иарласуан. Убаскан ауп ахэыцкэа азы шлеиз анырдыр.

– Атэыргэ хфоханы азы аухажьыроуп! – ихэеит Хьыр.

– Уара, алу ласны игыжьуазар, иахагы ибзиами?! – иа-меикит Шьарбеи.

– Азы мыцхэуп, азкыра цнажэоит, уаала! – ихэан уаха дымпшыкэа ашырхэа дфагылан, ифэинеихеит Хьыр. Шьарбеигы днаишьталеит.

Аиахэеи азкыреи ирзымкыз азы хычэаны ацара иафын. Амацэыс алашара рыцырхырааны, ахэыцкэа атэыргэи ифоханы аганахь азы ноурыжыт. Иаргы ох, гэышьа ахэазшэа азышьтрала аеитцыхны афынанахеит.

Атых такэи инаскыахьан. Ахэыцкэа, рылагатэкэа иан-рылга, раатцэакэа аармазеины иаагылеит.

– Уажэшьта цароуп! – фэаитит Хьыр.

– Уеилагама уара? – ацара ихы азымцазо, иеипхыркэкэааны, амца днычхэатэеит Шьарбеи.

– Ыы, уара ара ихаршоме уаха? – фатхьа фэаитит Хьыр, иааизымбатэбараханы.

– Иахмыршакэа нас абри афыза атх азы амфэ сықалан, сеилагаз цушьома?! – иаифаирхыт ифыза.

- Уара, абар, афархь ахынтцәо, ахытагь ҳагоитеи?!
 – Хьаас иумкын!
- Шьарбеи, афны иахзыпшуп. Икалап Разан дшәаны дхашьталазаргьы?!
 – Нас, ихәеи да ҳазлацо? – ашырхәа дфатцкьеит Шьарбеи дахьтәаз.
 – Ацхала хамцои!
- Кох, иумузахит! Абраантәи верск сузцоит уажәы, ацха азыхәан?!
 – Нас ацхахь хамцозар, азы ҳазмыруазар ишпаауеи, хтаацәа хзыпшупеи?! – дааибакит Хьыр.
 – Уаатцәа уман уаха ацха ушықәсуа, ус уара умсааит!
- Хтаатцәақәа дәықәаагалазаргьы ибаазоит. Урт ара иказ, хара хцап.
 – Мап, сызцом! – дахьгылаз ақәфыхәа длатәеит Шьарбеи.
 – Афны ҳаауеит хәа раххәеит, иаххәаз – хәазароуп, Шьарбеи!
- Сара исхәаз – хәоуп! – икьаф иқәтцо иаатцәа наихчын-
 таны днаиеит уи.
 Ифыза ишимузоз аниба, ицсахы пжәжәо, апырпыл еипш дқапшьза дааицрашәеит Хьыр.
- Уара иухәаз – хәазар, сара исхәазгьы – хәоуп! – ихәан ашә нкыдитцан, алашьцара днагәылаләит атыхәтәан.
 – Амфә иреигьуузеигьысшьоит, афызә! – иеырхықәымтца инаишьтәеихәеит Шьарбеи.
- Ақәа кыдхаеа ицон. Цас иауазшәа, уажәраанза изфыз амацәысрагь иакәытцит. Уацхьа игыло думбо еимаҳазаны илашьцан. Атых-лашә пүа, гәынхәтцыстала уажәы-уажәы амфә пшаауа, азпшахәа давалан днеиуан Хьыр. Аиашаа-ми иаххәара – мацкгьы дшәон. Уажәы-уажә ибла даахгь-лон уахантәарак Шьарбеи зызбахә имаз азызлан. Абар, уи иацхьа дахьгылоу, дыхцәы мацараха.
- «Ииашатцәкьаны дықазаргьы!» – игәы инатон уи, – даа-сыдгылаанза атыхлашә дыснарбом, ақәа усгьы лышьтыбжь снархауам! Аха, мап, башоуп! – днеиуан игәы еиқәхәаланы, иеырхатцаны. Днеиуан анаара дықәтцәыруа, шыапыла ам-

АХАМҢА

Аңтақаа неилыфры-ааилыфрит. Амшгыы каххаа иааил-геит. Игәыҕатцагоу амрахәага ағанаанаха, ахәыцқәа еибар-фуа ашта инталт. Ыоук реефшаны иеихәмаруан, ампыл иа-суан, ыоукых ашәкәқәа ирыцхьон.

Ахәыцқәа рурокқәа ирылгахьан, аха макьана шәымцан хәа рархәан, ицшын. Абар атәтәа абжыгы. Ашәкәы иаң-хьозгы, ажәабжь еибызхәозгы, еидшыланы ихәмаруаз-гы, уажәы ашә икылеибархауа, азал ду афналара иафын.

Азал ашыкь бжыы фныфуан. Иеикәтәомызт. Ус иааф-налеит артәфцәагы. Иаатынчрахеит. Астол днахагылеит ашкол адиректор. Уи зарпысымта итагылаз наза-аазак, аңшыкы, гәыкык иакәын. Иблақәа хааза атәфцәа даары-лаңшит.

«Ихаихәарызеишь? Изакәызеи хзеизыргаз?» – рыцсы заны, ргәы хыт-хытуа ицшын зегы. Адиректор фәңхәа лаң-шыла иааимидан, ибжыы нтганы фәаитит:

– Ахыбфәр!..

II

Цхыбжьонын. Азлагара ахьтагылаз атың мыцхәы иңхьакыртан. Уи ахра бгарақәа ирыхьчон. Неига мфас иамаз азладахьтәи азыршьтреи афадатәи амаза мфә-хәастәи ракәын. Азлагарафы иеизалон кьаразаа, реиха аус хьантақәа ианрылацәажәоз. Ари абжьарак урт ара иказан. Рыкәа шнацкьара ихияны игылан. Руапа хәлдақәа иртә-шьшы, раңсуа матәа итақаца, акы еимцакуа алацәа-жәара иафын. Атц лашьца жәпаза аңсабара иахажьын. Ишьшьылахауа, имццакзо ицон уи.

– Ығәалатәкьа агәәфанызаара хтахуп! – иажәа аахир-кәшеит, зыбла еикәарақәа хатц-хатцо ацәажәара иафыз Чнагә. Уи иаакәырццакны агәитцибжь геит.

– Сишь! – җааитит адәахы игылаз азәы. Иаазырөит рлымхақәа кыдтаны. Азнык азы акгы рмаҳаит. Ус, игахт җаңхы бжык.

– Җашка азә даауеит!..

Алашьцара далууаа дааиуан ахәычы.

– Абрагы!.. Уабаказ тхыбжьон? – дҗьаршьеит зеггы. Абрагы уахыхәаңшуаз мчымхарак дшақәшәаз мәашьо дыкан. Җыр дааигәйдхахалан, иңси-иңси еихәлахо, игәы тамгыло, җааитит уи:

– Баба дыршьит... Җафны рблит!.. – уаҳа акгы изым-хәазеит. Дгылан уи азага-баа даганы, иңштәы ихыгга, ды-цәкәыкәы...

Рыхкәа неиларкит зеггы.

Атх цон ишцац. Ашьхақәа гылан изырәуа. Тынчран. Рыгәкәа еибәфон кьаразаа.

– Ишшәасхәаз! – днарылабжьеит Чнагә.

Рыеқәа иаарыхан, инеыжәлеит зеггы. Ахәычы Җыр днеиҗхынтәалеит. Ицон агәәәарақәа ирыткәа.

III

Абрагы иаб дыртәфын. Ақытаҗ анхацәа рхәыцкәа атцара диртцон. Дара анхацәагы афрей аңхьарей диртцарц, кыр җабаа ибахьан. Ашкол дтан иара Абрагы ихатагы. Уи зегь реихагы акалам инапы иацныкәо даныкала, ихы азцо далагеит асахьатыхра. Иара дышхәычыз иан дыңсит. Дәнеитымха, игәшәамшәа ахыхәоз азы, мыцхәы бзиа ди-бон иаб иашьа Җыр.

– Ишсоухәара, уандухалак узакәхарацы утахузеи? – уахык ахәычы дизцааит Җыр.

– Сара сабрагыхоит, атуҗьарцәеи атауадцәеи нсыр-тәоит!.. – иатейкит уи. Җыргы игәарцханы дыччеит:

– Уара, Абрагы, хара абна хәхылоу хабрагыцәоу җу-шьома... Хара ахақәитраз иқәо уаауп. Умбои Урыстәы-лагы, Ленин дузза хара хөызцәа днараңызан, ахәынтқар дахиҳәеит.

Ахэычы иахаз ааңеишьейт:

– Ишца? Дызустада Ленин? – Абрагь Цыр дизцааит.

– Ленин... Ленин аиаша иашытоу уафуп. Уи ажэлар рха-кэйтра дазықәпоит. Итахуп ахэыцкәагы ацара шәцарц, апстазара бзиа шәоурц.

«Ахэынтқаргы дахызхәаз, абри акарагы кәзцарц згәи тоу ауаф дзеипшхарызеи, иагә ддууп уи! – дхэыцуан Абрагь. – Ахэыцкә ацара рцар итахуп... Хәи, зынзатцәык дызбандаз шыри...»

– Уара дубахыоу Ленин?

– Мап, сара дсымбац. Аха убри иоуп ауаа зеггы ахы рызто, ируша-ирхәаша рабжызго.

– Хәи, шыри, зынзатцәык дызбазшә сыкандаз!..

Абрагь дтәан зызбахә рымаз ауаф ду дизхэыцуа.

Иара убри ауха инаркны, ахэычы «Абрагь» хәа диахә-марлон Цыр.

Абрагь дцацаза изхауан. Ашәара захьзыз издырзомызт. Къаразаа Цыр ицны уахынла рыфны иаауа ианалага, дрышыцылеит. Даргы рцсы дырзалымхуа бзиа дырбон. Рышкагы изныкымкәа дыргахьан. Игәра ганы, ааигәа-сигәа гатәык-аагатәык ахырталоз азы, иаргы арцдыс назак иеипш ихы ибон. Игәырғара хәаак амамызт. Аха абар, арыцхара ахыкалаз. Къаразаа тәартас-гылартас рыфны ахырмаз иахыркьаны, ирықәлеит ажэлар рагацәа – аменшевикцәа. Иакәшеит рыфны. Аб ишыцәгъарахоз аниба, ица дцарц идитцеит, аха иара имуит. – Уца, уца, – хәа дшифыз, атц лашыца иалцәраа зәаазхаз ахы икәшәеит аб.

Абрагь ииура изымдыруа, дшаќь-шаќьо, уи дааихахеит.

– Уца... къаразаа... – абри ауп атцыхәтәаны ажәас иихәаз аб.

Ахэычы цытк данааскьа игәеицеит, атц ырлашо, рәацха амца шалќоз.

IV

Амшкәа цон. Абрагь къаразаа рыкны дыкан. Аду иаткыс ахэычы дызмароу аускәа калоит апстазарафы;

еихаразакгы ацсреи абзареи еифагыланы ианеикэпо аамтазы.

Февраль цша аеыраапкны, оуман иканатцоз. Иеибак-еибафо илеиуан Хыцсы. Наф-аактэи ацаф дукэа ахымца рыбжькьон.

Аибашьра иафын. Иеифахысуан аамта еикэатцэа иалат-хацъуаз ауааи, ацстазара ыыц иязыкэцоз кьаразааи. Ацсреи абзареи еикэпон. Абрагь кьаразаа дрылан дтэитцэиуа: ара дшыкоу ана дубон, ашэакь лэа далазан.

— Абрагь!.. — ибжы геит апулемиот зырхысуаз. Ахэыцы дхэазаны днеит уи ифы.

— Спатронакэа нтэоит, уеиха!..

Абрагь ифынеихеит, настхашэа аиохаа тырцаажэо ахы-сра иафыз Цырраа рышка. Днеиуан алэа иеэалакны, дыш-захэоз деиханы. Афыв-сывхэа ахымфаскэа ивкьа ицон. Ииулакь дназеит днеиран дахыкьаз. Апатронакэа зтэз артмаф изкэа инкыдитцеит.

— Умшэан с-Абрагь фырхатца! — ахэыц игэы ааиргэцэеит Цыр. Абрагь ифынеихеит дхэазаны. Абар иапхьа афьашра хэчы днаыхэхэар, дцеит. Днеиуан адгьыл иеиуатэны, ицсы заны. Инап хэыцкэа анышэ иалаирцоз дрыма ицон. Аха даатцашэеит ага илацш. Зфааирхаз апулемиот хкэагы, иатцхьатцэкьа аттажэа анышэ илытцапыккэит. Иеирцсит Абрагь зынза. Аха фэпхьа рфаархеит рапхьатэи аткыс еицэаны. Ацэхэыра дыкэхеит. Ага цэкьарас дкаитцеит. Ихы дфахан имузеит. Игэгы ааитасит... Аха убаскан аума амехакуа абжы геит Цыр ипулемиот. Абрагь инапшымта иакэшэан, илацш нахысит нырцэ ихысуаз ага ишыапкэа шыфхатцдалаз. Акыркырхэа дагыаччеит. Нас ицсы еивганы, пхьака ифынеихеит.

Ахэларахь ианеиха, абцъар мца еихсыгыт. Пытрак ашытахь иаатынчрахеит. Иууаза иаанхеит ақыта.

...Аухантэарак Абрагь ибла ихгьлан аены иибаз ах-тыскэа, еихаразакгы Цыр ихаиртцдалаз ага ишыапкэа. Адырфаены иагытихит уи исахьа. Ииашатцэкьаны, уи ина-

хәәпшлакь дамырхәцырц залшомызт: аға ипулемиот им-
кәытцжәаны, иҕы раха, дыхбыкыны длеиуа иҕыхын асахьа.

– Афырхатца с-Абрагь, афырхатца! – дааирехәеит Цыр,
ахәыц иҕыхымта даннахәәпш. Ашьтахь инаганы Чнагә иир-
беит. Чнагә дааччан, акраамта дахәәпшуа дгылан уи. Наҕ
ианқәоу збап ааигәахәын, атетрад бҕыцқәа еихырпхьо
иҕынеихеит. Ус даҕьяк аҕы даатгылт: «Ленин... Шьыри,
знык дызбандаз...» – дапхәеит Чнагә.

– Ленин! Уара дудыруама уи дызустоу?

– Дыздыруеит Ленин; уи ахәыцкәа зегьы атцара хцарц
итахуп... – дгәырҕатцәа ҕааитит ахәыцы.

– Умшәан, с-Абрагь, аиааира шаагалак, ашкол утаҳ-
цоит... Уа иуцап асахьаҕыхшыаҕы! – нацитцеит Чнагә. Нас
ашьшьыхәа ицырҕа цыба дынталан, иаатигеит шәкә хәы-
чык. Днатәан акы нақәиџит.

– Уара макьана ухәычуп, иузеилымкаар калоит, аха
уандухалак уапхьап, иумаз абри сара исымтан! – ихәан,
Абрагь ишҕа инаирххеит иикыз ашәкә хәчы. Абрагь дгәыр-
ҕа-гәырҕо иааимихит. Ацәаҕы ианын Ленин ду ипатрет.
Ахәычы уи зны иџаҳаракны икны дахәәпшуан, нас игәы
инадирҕәҕәлеит.

Ицит мызкы. Кыаразаа Ар Капшь рыцны, абираҕ рха-
пыруа, Ацсны ахтны қалақь – Акәа иналалеит.

V

Адиректор днытгыла-аатгыло иажәа наигзон. Ахәыцқәа
рхы азышьтзаны изырџуан.

– Ахьыбҕар, иахьа хара ихәуит ахамта дузза, – даҕын
уи иажәа алгара. – Хашкол иаиуит зеипш ыказам ахамта!
– атәџцәа адиректор зызбахә имаз гәџарас дҕарцан,
уажәы-уажәы рџыза асахьа тыхџы ишҕа инхьапшуан.

Адиректор игәы азхауа, кадифа кацшьыла итаҳәхәаны
астол икәыз џышьтыхны иаахиртлеит.

Ахәыцқәа дрылапшуа иҕыхын Владимир Илия-иҕа Ле-
нин ипатрет!

– Абри ахамта ызыхыз Абрагь, – нацитцеит адиректор, – шәара шәфьыза, Баҭа Гәмба иоуп!

Ахәыцкәа зегъы Баҭа дцъашьауа, дахькфәтәаз акәакь ашкә адрухәа иаанацшит.

Алапш рацәа ахьихәацшуаз дыпхашьазар акәхап, Баҭагъы дкәапшышьза деибакны, ихы ларкәны дгылан.

1960

АЦӘЦӘА

Шьыбжьонын. Ашәшьырафьы ашәкәыпхьара сафьын. Акы аины иаасхагылеит. Схы сәахазар, абар Тиа! (Сара сбат Тиа хәа сацхьоит).

– Уабаказ, Тиа? – фәастит сахьтәаз.

«Ахәмарра стахуп!» – ахәозшәа иаасыдцәкәаслеит иара.

– Уаагыл, сызфү салгап! – схәеит, аха уаха умцсит, ахы сыхьшьуа таха анснамтаза сәагылан, аихәмарра халагеит. Мыцхә бзиа избоит сара уи. Бзиа иумбогъы акәзам. Аблакәа тшаша, ақышә хыцъгәыгәынза. Атәыфә хәыцкәа цәгәа-цәгәаза иаалнагоит. Еикәатцәамлахза ахәы ақәуп.

Азынра цәгъан сынтәа. Тиагъы аазган аматцуртафьы ифнан. Саатәаны иаузомызт. Ахы сыдшьыло ахәмарра сгәа-нарпхон. Ифәца-аацә афәанахон. Саргъы ахәда сәына-хасыжълон сазгәдуны. Уи азы афатә есқьынгъы имазеин. Апырча пшқарахкәа кәыкәны, ацъыказырз аларпыкканы иастон. Уимоу, хәычы-хәычла арсагъы иасыршьцылеит.

Аапынра анааи, хгәыргьатцәа адәы хнықәлеит иаргъы саргъы. Аматцурта згәы фәафьыгъны икәз абат ашьам-хы атцпраауа, аштә итан. Абрака еихагъы игәгәахеит хәишызара. Сахьцалак иқарамеи исыштан. Хәивасны хәнеипхныфозгъы ыкан... Угә хәчыкгъы азыкәсдан, знызынла ххәыси иареи еивакны исырныкәалон.

Тиеи сареи цытк хәихәмарын, азахы хәынаххеит. Уи акәабара иасыршьцылахьан. Амфә ианнықәла, хәхьцоз

адырзаап, игәйргәеит. Азафы хнеианза акырқәа хаипх-ныөлеит. Аңшахәа ханыланы хашнеиуаз, бжык слымха иаатасит. Саатгылан сзырөит. Акка-ккахәа иаауан атә-тәабжы. Схы-сгәы инталаны саимнадеит. «Кыр-кырр кыр-кырр» амшын уи сгәатәфы.

Азафы ханнеи, Тиа азыжь аеналанажыт. Саргы сыц-цакны, хзааркәрыла катаны сналапкеит. Санөалтәраа, ахы аалыхәхәо азыжь иалагылан сбат. Сара хзааркәрыла катаны амгәацәа сытцыуан. Ахы заасыркәрылон, иқамызуа иақөыз ахәы снапы алшыа, акәабара сафын. Иара уи агәы иахәаны, ахапыцқәа хнарцацөон, ахы акьон. Абракагы акара-карахәа атәтәабжы сгәы иаақөөит. Хзааркәрыла катан, өацхәа саазыроит. Азы атәфгы уи абжы гозшәа сахауан.

Тиеи сареи хәерыхны азы хантыт, мыцхәы хласза хкалеит. Аңшахәафы инаткьаз, хшыөуаз аоны хааит.

– Цьаць, акамбашкәа ухаштзеит иахьа? – фәалтит сан.

– Сцоит, сца! Уажөйтәкьа срышьталоит!

Тиа аблакәа тырпыжы иаасыхәапшит. Схы анаасыртысы, афаанахеит. Абга снапы анақәсыргәгәалак аөада ипөн. Ашьапы сасыр, ишьтыхны иакуан. Хәитаналагахт ахәмарра.

– Цьаць, акамбашкәа цьара амхы итамлааит, нан, унарышьтәпш! – өацхәа даагьатөыгьатөит сан.

Тиа ақышә снагәзын, сыццакны ашта сынтытцит. Сна-кьацыцхьаза иаха-иаха иааигәаны иаауан атәтәабжы. Иаха-иаха сыццакуан саргы. Кыатуан лкьацта схы өхас-кылеит. Акьацтәфы Жәыжә икамбаш ахәра иафын. «Акыр-кырр, акыр-кырр» хәа, ашьхазыхь еипш еихыкка, иласза ицәажөон уи ахәда иахаз атәтәа. Снеины, ахәра иафыз акамбаш снадгылт. Иаргы ахәра иакөытцны иаа-гылт, изыроуа... Сара сыбла траа снахәапшит, аха сыз-хәапшуаз иара акөмызт, атәтәа акөын. Ааи, абөатә тәтәа. Амра ахьақәпхоз икәеикәеиуа исфәччон. Еилыцхон ахь-зы ақәртәоушәа. Аңшзара икны иаго, акамбаш ахәда иахан иара. Сгылан, сыблакәа сзакөымго. Акамбаш сша-

пырхагамыз анаба, агәы каршәны ахәра иалагеит. Мыцхә ахы сгәанарпхарц атахызшәа, ишалшоз ихәмарит атәтцәа-бжыгы... Ицәажәон аккахәа, ацәажәабжы ацшахәақәа ирныџуан, абнақәа ирхыџуан, ахәқәа ирґаџуан. Сахыгылаз ашышыхәа снатәеит. Аиашаз, сыблақәа сзакәгатцәкьомызт.

«Ишца бзиоу, икәнтрышәза! с-Тиа азоуп изшоу! С-Тиа азы! Ишцакаларыз уи иахазар! С-Тиа амалагы ицшзоуп, атәтцәа цшза ахалар...» – иаасызбеит сара.

Адык, адык, адык – амшын сгәы. Саагылан, ашышыхәа снейны акамбашь снадгылт. Ахы аасшышыит. Нас ахәда сєынахысшыын, атәтцәа атца счакы наґсырхеит...

Ацхын ахышыцәа хәыцқәа Ахәыста ду хайкәшәалон. Уажәы сышнеиуаз анырба, рґеырзеит. Акыргыы снашәа-аашәеит, аха иахыыказ сзымпшааит. Сааин ара-ґаґа снам-цагылт. Акамбашьқәа ана-ара ахәра иаґын.

– Шәцәыртц уара, шәцәыртц! – сыбжыы насыргеит, аха азәгыы дцәыртцуамызт. Иґастара сзымдыруа сгылан. Ус шәиуу хәа азәы атрышә дасит. Саакәґежьяаит, аха исзеи-лымкааит иахыгаз. Лапшыла сшеимдоз, атрышәбыжь гахт џацхьа.

«Исхыччوما, мшәан?» – иааґәнызгеит. Сыблақәа хатц-хатцо сшеимдоз, атла даавкьеит Нарт. Аха иара дышгәыгуаз еицш сизмыршәеит. Сгәысґаанын.

Заа сахымнеиз зәырџы рґәы иаатцаххит.

– Укамбашь хара хьчаџыс хәмоума, цьым? – даацхлы-мит Ламшьатцәгыы.

– Арахь шәааи, арахь! – ибжыы ааиргеит аґеазәы, аха-хәырґара иґеазкуа.

– Уи шәакәытц, цьушьт, уи атцкыыс атцәыргыла хыхыцалап! – инеиларпсеит ахәыцқәа.

Ацқәа змаз џцәык нахарсын, ишшәырза иґаз быцак ныкәахцґеит. Ацара, ґадацала нап ахаркит. Ламшьатцә уи аґы дхьысхан азы хайтакьара акәын дызґезаз. Оума иґытцхәацәон. Хцәыргыла дамцатәаны, ханааидыххылоз иаатиркьон:

– Қәыч дааит, Қәыч! – мамзарғы: – Шьахан уишьахаит, Шьахан уишьахаит!

Цас иауазшәа, ацәыргыла ханахыцоз абыца азә дакьым-сыр аузоыызт. Изыцәкахаз даеа хынтә ацара дақәитын. Данзахымцалакь аисара далцуан. Абыца хәахацыцхьаза ицоз мацхон. Ацыхәтәан Нарти сареи хәаизынхеит. Уи хашкол афь изнымкәа аәреи ацареи рзы ацхьахәкәа ига-хьан. Уажәы иареи сареи хәаизынхара саргәырғеит. Амч фьыцгыы сыланатцеит. Хәидшыланы хәцон. Абыца хашәара ихарахкит. Ацхьа дыцеит Нарт.

– Шьахан уишьахаит! – еицыхәхәеит зегьы.

– Хәи, Шьахан ицсы шәакааит! – ихәан, деитцәгәгәа дөагылт иара абыца шьтыхуа. Дыцеит даеазнык, дыр-өегьых... Аха иамуит. Уажә зегь сара исзыцшын. Сгәы та-гыломыызт.

Снатқьеит. Ирымхәаз акы ыкам, аха ацәыргыла са-хыцеит...

– Машәыршәа уахыцеит! – иамаркит зәырфы.

Сыцеит өацхьа, аха ишмашәырмыз агәра дсыргеит.

Пытрак ашьтахь акамбашькәа хаманы азахьы хцеит. Азыжь афь зны «хахә-цәах» хәхәмаруан, зны реиҳа хзаар-кәрыла кәцаны азатцан изычхауа хәа хәицлабуан. Уахьтә ханхынхәы ахахәырцара халагеит.

Ицьюушьаша, ахәмаррақәа зегь рфьы аены аиааира сара истәын. Мыцхә сгәы алаканы сахьыкәз азы акәхап. Уи ссиршәа ирбон сөызцәагы. Ахәылбычәа, хәипыртцымтазы мацк «кьац» хәиднархалт. Аха ацыхәтәаны, скамбашь Бача саццаны сәаасхеит. Сшааиуаз, ачыкьра снылаххит. Иаалыз-геит сыцәцәа...

«Укоума рыцха!» – сыхәда иньтцасыхәхәеит. Акарахәа абжьгы аасыргеит. Сгәы өтыцсааит. Нас ашьшыхәа сьыба интастеит. Снацкьарақәа аларцсны сьыбафьы иа-хьыскыз, Тиа иахазшәа сгәы иабон. Акка-ккахәагы абжьы сгәы икәыөуан. Снеиуан мцәыжәөада сьыруа.

Иааилабыцхъан. Қыатуан лқьацта ханнықәла бжык са-
хаит. Саатгылеит. Бача афнықа ахы рханы инеиуан. Ақьап
аатгеит азмах.

«Мшәан, акамбашьқәа уахынлагы азмах итатәоума?»
Иаацбасшьеит. Снеизар, абар ассир. Жәыжә икамбашь! Аз-
мах афы абат аризаап. Ақа иахагылоуп. Абат аихара иафуп,
аха изгылом. Аарла азмах ахы заахәхәоит. Иахьеихо
уажәы-уажәы илзаақәрылоит. Ихәәеуеит.

Ашырхәа азмах сынталт. Исгәйдкылан сәахан, аарлахәа
иааңызгеит. Ахәынтцәа ҟасгәйдшьыхлааит, аха гәхьаас из-
кыда. Абат рыцқа, ацсы анаиоу игыр-гыруа адәы инықәлеит.
Иахзызаауа уи иашьтан аингы.

«Иеиқәсырхеит!» – сгәырғьатцәа сғынасхеит.

«Иеиқәурхама?» – ҟаанатит сгәы. – Атцх лашә иазныжыны
уцоит ацшқа, иахьада адунеи зымбац! Иеиқәурхама? –
Саатгылт. Сыбла иаахгылеит Тиа ахәычра. Уи афызоуми
аригы. Снадгылан, иаашьтысхит. Аккахәа иаацәажәеит
сҟыбафы атәтцәа. Сааитцагәгәеит. Ҙымтзо сгылан. Сгәы
тыца ицон. Абат ахьыскыз иаахәыцымыцит. Сгәы ааиқәы-
схәалан сғынасхеит.

Ацшқа иахьада адунеи амбацызт, аха ихьантан, еи-
харакгы сара сзы. Уажәы-уажә инаргыло, исыманы сцон.
Акамбашьгы аасышыклахауа исыштан. Амарда хәаҟа-
леит, аха изулак ахәы сыҟхалт.

Жәыжә ифны алашара ҟныцчон. Сара уи сазааигәахон.

– О, бара! – ибжы аагеит Жәыжә, – ажәгәараҟ акгы
сымбеит, ацәашы сзырхиени, абас снықәлашт!

– Уаргы цас иууазшәа, цәыкьа узымааит уаха!

– Моу, хәмарра сықаз цыбшьома?..

– Атцх лашәа... иузырбозеи шыта!

Алыгажәи атакәажәи аидашшылара иафын. Сара дара
сырзааигәахон. Агәашә аасыртын ашта ханталт. «Qaḱ»
ахәеит акамбашь, агәарц афы ханааи.

– Диида, хзыргәырғьада уаха? – абгьаахәа лҟаалхеит
Жәыжә ицхәыс.

– Хаи, уцсынтры духаит сбаба! – җааитит Жәыжәгы, абат сыманы сышнеиуаз аниба. Ацшқа ашышыхәа алашараҗ инаган инасыргылеит. Сеанааитцысх, «акка» ааргеит атәтәа. Снытыкка сцеит. Жәыжә ипхәыси иареи абат иадгылан, акгы рмаҳазеит.

– Җашцоуркыәтеи уаха! Ари уара иутәуп снан, уара! – дакәытцуамызт атакәажә.

– Зыцсынтры духаша, зыцсынтры духаша!.. – дафын Жәыжәгы.

– Бара, ари сара атрахы изгап, бара бцаны акамбашь арса азаага! – ипхәыс иналыдитцеит атыхәтәаны.

– Җашцеиркыәтеи, сикәыхшааит! – лымшын дахыцоз. Саргы ашышыхәа агәашә сынтытцит. Жәыжә ибати икамбашы дахырацәажәоз ибжы лахфыхза игон. Сара иаҳа-иаҳа алашыцара сагәылалан снейуан.

– Хаи, ари абат хзаанагеит, аха атәтәа арззаап ббама! – слымха иаатасит агәалсра зтцаз Жәыжә ибжы. Сгәы иналкыазшәагы збеит. Сныкәашәа иаагхеит. Саабжыажеит.

«Икаутцаз зегы азы иоутеит, икоутцаз зегы азы иоутеит!..» – иаасахәыт-хәытит сгәы.

Ашышыхәа саахынхәит. Аштә сааталан аборахь снаскыоны, Жәыжә дааспылеит.

– Уабаказ, дад?!

Спыба, сынталан, атәтәа аатызгеит:

– Абар, атәтәа!..

– Атәтәа ухәоу? Аа, ибзиами, дад, ибзиоуп, итабуп... – Икалақаз зегы еилимкаакәа дыкам, уаҳа имхәазеит...

Сара снагъажын, ашышыхәа афныка сфынасхеит. Сцон ахәы сықәланы.

Ахрақәа ирывцалашо амза агылары иафын.

1962

АИҚӘЦАРА

Атынчра еилахәеит. Игәытшыаагаха игеит хәрбағь Царцар абжы. Иаилаффит амзырха иқәыз акәытқәа.

Дамшә ыууаза иҗан, амхырҗа илалапкеит. Фатмеи сареи
хаашанхеит. Нас, ҳашит ҳарғы. Ҷапхә иҳәхәеит Ҷарҗар...
...Аапынран.

Апсабара аеафычон. Ахааффы гәыҗатдагаха аҗауа иа-
лан. Апхарра иеигәыргән ичырчыруан апсаа. Ана-ара
ауаҗан-чаҗан быжықәа гон. Угәы хырхуан зегғы.

Аведрақәа аашытсхын, аҳәарақәа азы дсыржәырц
ашта сынтытцит.

– Салғы суццоит, Татеи! – лшыапы хырҗаҗа, дбажә-
гәаламуа днасышъталеит саҳәшә хәыҗғы.

– Ара быхәмарла, Фатма, сара уажәйтқәа саауеит! –
саақәгежыт лара лышҗа.

– Салғы сцоит, иахәаа! – даасхынхәлеит. Сведрақәа
руак аасыцылкын, еимак-еиҗакны ҳәынаххеит. Хцоит ах-
каарахь ххы рханы. Фатма ачырчырра даҗуп.

– Заҗа бзиа избои уала, Татеи?!

– Иарбан, Фатма?!

– Абалт! – акакақәа лнапы нарықәылкит. Сведра
ааушътны днарылас-нарыласын, цырақәакғы ааидылкылт.
Нас ашышыхәа лпынтда инадылкылеит.

– Аах, исҗабзиоу!

– Баала, Фатма, баала!

Хңеиуеит абна аанда ҳаваланы. Азахыи хцоит. Фатма
ачырчырра даҗуп. Ус атынчра иаалшит бжык: тдиу, тдиу,
тдиу... Җаатгылеит. Абжыи есааира иааигәахон. Абар иа-
хәааиуа ахышь. Иманшәалоу қәтәартәк иашытамкәа иҗам.
Ашыапыцқәа зларҗаны, зхы хыхәхәа иагәйтцакыз акә-
чышь аҳәацәара иаҗын.

– Лыпҗа! – даагъатәыҗатәит Фатма. Сарғыи иаас-
цәымыҗхеит. Сведрақәа насыргылан, слышътасны иаа-
сымҗыхәшәаз лаба хпыҗк аашытсхит. Ахышь иарбаны
сышытахыҗа снапы ааитысхуаны... атцықхәа ахысбыжы
геит. Ахышьғы кәкәаза илтәлеит. Фатмеи сареи иҗышыаны
ҳааиҗапшит. Абна аанда даавшәеит ашәарыцаф. Алақәагы
еибарсит апсаатә ахь. Аха днарықәыцәҗан иааникылеит.

Ахышь апатпатра иафын. Ианаашьтих ахы ахагылазамызт. Даапышэырчеит. Инаршэ ахьхиаз дамеигэыргьакэа ды-
кам. Апсгара зауз акэчышь абард ашка еихеит ишэа-
кьарц. Хнеины абард хаакэшеит. Иаалигеит дныласны. Да-
хэапшуан, иларха-фархо икны. Нас Фатмагы саргы ибла
хаатцижыт.

– Абри бара ибыстоит, с-Тата хэычы, иааза! – акэчышь
Фатма лышка инаирххеит уи. Лыблакэа лхаччо иааимыл-
хит ларгы.

– Аригы уара иумаз! – саргы ахышь аасиркит. Хныжны
ицаз алакэа рцарбжы анга, ашэарыцаф днахавкьеит. Сара
сыхышь сахэапшуан. Фатма лыкэчышь лгэытцаргэгэа дгы-
лан. Лгэыргьарагь хэаак амамызт.

– Изчуеи уала, Татеи? – иаарыцхашьаны дсызцааит
Фатма.

– Исырбей, да! – ишылтахымыз иаалымсхит. Ахэы
санлалатэхэа, игэастеит уи ахышь ашыапхыцкэа наф-ааф
иахьаланарфаказ. Ахэра ашыа афытыхьхьа ицон. Хаи,
рыцха! Ус ашыап сылапш накэшэеит. Ашшаратэфьа пцэан.
Иаасцэымыгхеит.

– Ари ббо, Фатма, абриоуп изыртцэуа! – апцэара снацэа
накэыскит.

– Иахэа, лыцхаа! – лылабжышкэа аахаддыларц акгьа-
арыгымхеит.

Сара саб апцэаракэа дрызказоуп. Изныкымкэа изба-
хьан урт анфеихэоз. Сналаган аткьац хэыцкэа фастеит.
Фатма даасыцырхыраан, ахэра фэахэзэзэааит, нас апцэара
еикэыршэаны, аткьацкэа надцаны бинтла ашышьыхэа
иэаххэеит. Акалат итацхкып схэан, ихэачеуеит лхэеит Фат-
ма. Илыман афацара дыфналт. Азы, ацш, абыста рпытны
иацо дхэарпсаруа уахь дыфназан. Аха акэчышь акгы иа-
лакьысуамызт. Ацэа итэшьшы, азшыапык агэытцакны, алахь
еикэтца игылан. Фатма уи дзапыртцуамызт.

Сара сыхышь амтэыжэфақэа еитцыхны ацфьарапат ина-
хасырцан, ашыш иаласыргылеит. Ацэаха заманатэфьагы
алцит.

Ахэылбычеха атаацэа аусурахьтэ ихынхэит. Урт агэашэ италаанза дыткэит Фатма:

– Дадаа! – (усоуп хара хан ишлаххэо) – иахьа Татеи салеи акэчышь... – лыпсы лгэы икылахо дцарчалеиуан уи.

Еиманы афны ишаафналаз еипш, Фатма афецара дныф-напкеит. Али-пси рыбжьара дагьаадэылкэит:

– Аа, Дада, аа, Баба, ижэбома али! – акэчышь рышка иналырххэит.

– Хох, ари ашьапы фазхэада, с-Баба?!

– Татеи! – лнапы насыкэылкит Фатма. Уи сара акы ахэа-ха сылтомызт, зегьы-зегь рхэара дафын, дафын...

– Иабапи, нас ашьапы шфашэхэаз?! – хэгэра мго фааитит саб. Ианаациртла ицэишьеит. Еикэыршэаны, ишэартамкэа ифахэан. Афырхатца, уара указахозаап! – сааирехэеит. Сгэы иахэеит саргыы.

Адырфаены шаанза сгылеит. Амацуртаф санааи, Фатма акэчышь лыман дыфнан. Ассир, данбагылеи ухэарауазеи!

– Татеи, али убо иканатцо?! – сынхыалырцшит.

Акэчышь акрыфара иафын. Илахфыхзагыы икан.

Амала, азшьапык шытыхны иакын уажэгьы. Фатма уи иа-зылура лыздыруамызт. Дгэыргьон. Сгэыргьон саргыы.

Амшкэа цон. Ибзиахэит хкэчышь. Иагьацшэымахэит. Царцар ахьзылцеит уи Фатма.

Шьжымтанк, Дада ачуан иаацылгаз ахэашакэеи ачхэа-ри афаршытра инталцсеит. Царцар уи инахагылеит иахы-баауа. Абартца иаатчалаз Дамшэ ари анаба, уахь инатрысит. Аха иара шыафакгыы имеитатцит. Ахэда ахэы еиларгыланы, ишнацкьара иаагылт. Ала уи усс имкыкэа инышьтасит. Уи акэхэит.

Иууаза ицаны ала иафеадалеит. Алагыы акэчышь иа-зытрысит, аха имшэеит. Дамшэгьы гэааны ижэылон, уа-жэымзар-уажэы илбаанадарашэа. Аха акгыы алымшеит. Игьежыт имитафэ-митафэуа. Акэчышь, пашашо игылан.

Убри инаркны Дамшэи иареи ғыгибагеит. Акы анеима-рымкуаз мышк цомызт. Еисуан, еисуан.

Фатма егырааны дубаргы, Царцар азбахә акәын ил-хәазоз, чыдала акрафалтон. Хазы италкуан. Адәы данықә-лалак ифны иналышьталон иаргы. Акәытқәа ирылахә-зомыт.

Царцар рбагь назахеит. Еишьныхккала иазхаит. Хкәыт-қәа зеггы ирылыхәхәон. Зны-зынла инарылалон уи багъа-багъа ашыапқәа ргыло, абнакәты ахәда еицш еилыбзаауаз ахәда чарыхәтхәаны. Аеырхықәымтца инышьтас-аашьтасуа. Ахабла зегь ирхыфуан уи абжы. Тәым рбагьк анаба, ахамыштхә итанаргылон.

...Ихәхәеит Царцар.

Хаццакны амхы хналаххит. Дамшә акы аркатара иафын. Сназааигәахеит. Ассир утахызар! Абар Абгахәычы. Ала уи жәжәо иахан:

— Татеи! – арцәаа аатлыргеит Фатма. Санаахьяцш сы-лацш нақәшәеит харбагь. Хнахагылеит. Ачыкә зегь пжәаны иаважын. Ашыа агәытқыаса ицон. Ицатцатыр цәгъа иабо-мыт, аха амч алзаахьан.

— Иухъзеи, Царцар рыцхә?! Узыниазеи?!

...Ашыбжьон инкылкәыр-аакылкәыруа амхыртә ина-лалеит Абгахәычы. Игәатан иахьамаз атыпафы иагына-тәеит. Ус ачыкьра иаавшәеит Царцар. Абгахәычы аблақәа аахаччеит... Иаха-иаха иааигәахоит арбагь. Еитцас иңеит Абгахәычы. Аха али-ңси ирылагзаны, Царцар аҭада ишь-тыңеит. Иамбацыт астцәкьа. Аеырхатцан иаагылт. Абгахәы-чы ҭагәйдлеит. Убасқан иманшәаланы икшеит Царцар. Ик-шеит Дамшәи иареи анеисуаз ишыкшалоз еицш! Абгахәычы азблак ашыа ҭыхшәылеит. Игәаазеит. Иңан иамтцасит. Аха уи анамтцасуаз арбагь ҭада ишьтыңон, иагьыкшон ашыа-уардын амтцәыжәҭақәа ирҭызаз амтцәыжәҭа цхафырқәа рыла. Икшон ахәызба-цар иаҭызаз ашыапхыцқәа рыла, ац ала. Абгахәычы ацаапкуан. Еижәылон. Абгахәычы мтцас-цыңхьаза арбагь еиҭаңон. Аҭны иазааигәахон есааи-ра. Аха Абгахәычы алашыҭкхьан уи абаратәы иҭамыт. Аблақәа ашыа рхылахьан. Атцыхәтәантәи амч зегь еизганы

икшеит Царцар. Аха егыи еиҥаҥеит. Арбаҕы аҕыттаххымҥа
иақыйршәаны иҥеит Абгахәычы, иагыамтасит...

– Царцар рыцха! – ахы аашытысхит сара. Нас ҕаҕхыа
ашышыыҕаа инышыҥастҥеит. Аҕсеизгара иаҕын.

– Ахәызба! – снатрысит аҕныҕа.

– Мамоу, иахәаа! – дааҕытҕыҕытҥеит Фатма.

Хнаҕс абгахәычы аҕсра иаҕын. Зегь акоуп ахаҕы аҕс-
таара арзуамызт. Аҕыхәтәантәи амч еизнагон. Ашыап-
хыцқәа анышә иаланарҕон... Хәычы-хәычла икәыруан. Иа-
гыҕыҕсит уи абнахы ахы рханы.

Царцар ахы ҕышыҥнахын, Абгахәычы иназыҕшит.

Ғаҕхыа иазытҕҕарц еихеит, аха... Нас аблақәа тҕраа
иаалыхәаҕшит Фатма. Ашышыыҕаа ахы нықәнаҕеит. Ам-
тҕәыжәҕақәа аадаҕ-даҕын, ашыапқәа аарххеит. Иааиҥа-
қыҕыҕыҕыт...

Дамшә агыҕцәа еиларгыланы, Абгахәычы иахагылан.

Царцар сазыҕшуан саргыи.

Фатма лылабжышқәа лҕахәхәи илеиуан.

1963

АИҢАИРА

Аҕыи жалала иҕеуеит.

Ңақәашы. Ааҕынроуп. Аҕсабара шәты-хкыла иҕычоуп.
Ахаа-фҕы ирхылтҕуа лаха-лахауа ажәҕан иалоуп!

Шыжыуп. Амра ашәахәақәа ашыа иавҥеибахәоит. Реа-
хыыргзоит аҕсабара. Иаргыи аҕыштҕа ҕыаҕыаза иаартуп.

Ашәахәақәа ирызгәышыуеит. Иҕыхеит зегыи. Игәыр-
гҕоит аҕсаа. Игәыргҕоит анхацәа. Ана-ара ауаҕыан-чаҕыан
быжықәа гоит. Анхара иаамтҕоуп. Аҕстазара еилашуеит, иҕә-
қырҕоит.

Иқәсны икәаруеит Араҕ. Ицоит ишыҥхысаа. Ицоит ахы
ырмақаруа. Араҕ – Володиа иҕоуп. Иара иоуп иақәтәоугыи.

Ма дышпанаалои?! Абға далиааит ухәап. Ишьхәа аирба-
зом. Иаҗахзам аҗамчгы. Игәы җыпраауеит уи. Ааҗынтәи
аҗсабара. Амра ашәахәақәа. Ашьыжытәи ахауа җаца... Арҗ
зегы ауафы дхырхуеит. Дырткәеит Володиагы.

Дцоит. Имҗа аҗхәа даацәыртцит азәы. Уафы наза-аазак.
Дааиуеит аккара дыҗашышь. Володиа дидырит. Арҗафы –
Иона Ахашба. Абипара кәыпш раазаф. Зегы бзиа дырбоит уи.

– Уа шыжыбзиа арҗыс!

– Бзиара жәбааит!

Иона иблақәа инапы аархишылеит. Иибаз агәра изгом.
Аеыуаф данеыжәҗыз хәа имбазеит. Дәеыжәҗны ауп аҗак
шыҗаитҗаз, али-җси рыбжәра.

– Узпада дад уара?

– Җачлиа Дигәа.

– Уҗсынтҗры духааит!

Арҗафы дхәыцуа дцоит. Иҗеишыоит. Игәгы аздууп.
Даатгылеит җаҗхәа. Аеыуаф днаишыҗапшит. Дагәааҗы-
шәырччеит:

«Акы злыҗуа дҗашыазом!»

ЗЕГЫ

Маи акы. Ныхәоуп. Гәырҗыроуп зегынҗыра. Гәыр-
җыроуп Җақәашыгы. Аусхәартыхь ицоит. Ахәыҗқәа.
Аҗар. Абыргҗәа. Амҗа иқәуп. Иццакуеит. Итутууа еи-
зеит ажәлар. Арҗар рыешаны аимҗакыаҗа иасуеит. Ағлам
иафызоу арҗар!.. Урт еидшылоит. Ампыл аашыҗызҗааз
инаиқәибахәоит. Иаҗуп... Ашҗа аҗыхәан аркәашага ааҗ-
дырҗеит. Уиакәхеит. Иааизыфшит. Еивагыжыуа иаақәлеит
арҗызбеи аҗхәызбеи. Аинкыара иаргәҗәоит. Акәашаҗәа уи
рыкәашашыоуп усгы. Ишыҗхысаауеит. Ахәса хәыҗқәа еим-
даны, арҗыс ддырааҗсарҗ иаҗуп. Аха иаргы ус ак иаҗахо
иақәзам. Дышыҗакысзом. Адырдхеипш дгәежыуеит...

Аеырфраз аеқәа иаарыхеит. Ашлақәа рҗара ргәала-
шәоит. Ргәы хыҗхыҗуеит аҗар. Икала-калаза аеыфқәа
хнархыпшындаз хәа игәакуеит. Ипшуп зегы.

Инатѣеит. Нахъхы иахъаакылшәо, ауаа цшуп. Ахәыч-
қәа азлагара ахыб иқәлеит. Атцлақәа рхыбит.

— Володиа азәы иитом иахъа!

— Шьаппынтцала акәашараф зегъы даҳиааит, аха...

— Арака агламқәа ыѣоуп...

— Уи иаазамта дақәтәоуп!

Зегъы акака рхәоит. Ажәлар рычҳара хытцуеит. Цьарак
изгылом.

Атшәарра иаабыжьѣеит аеқәа.

— Арап, Арап! – артәаа аатиргеит Володиа.

Атҳарцәхәа ифыхазшәа, иахъаз аеы иназыпшит иар-
гъы. Ёык инахъымпшыцыз Арап, ѡапхъа иѡапѣеит. Воло-
диа иааикәыршан зегъ рыбақәа ччон. Игәыргъон. Иаргъы...

— Дад, дызпада зуҳәа ари апхъахә згаз?

— Цачлиа Дигәа.

— Уажәраанза аимтакъачаф ампыл згазу?

— Аиеи, акәашараф х-ѡык аҳәсахәыцқәа зыраапсаз...

АМѡА-БЖА

Аамта ццакуеит. Амтәыжәѡақәа амоуп. Володиа дар-
цысхеит. Ихәы ааинышәшәылоит. Дѣатѣатоит. Акъалантар!

Иаацәылашон. Дыццакы-ццакуа азы днырѣеит. Имѡа
Очамчырака игоуп. Днеиуеит... Ипъируеит ихәыцрақәа.
Амацәаз еипш адунеи иакәшоит. Иарбан урт иргәтылакым.
Ацара, аусура, анхара. Ақәлацәа рырҳара. Изхара изымбац
апсабара ахаф апсахра. Зегъы-зегъ ауаѡытәыѡса иразѣказы.
Уатәтәи амш азы.

Ақалақь дналалеит. Изақәызеи?! Иахъа зегъ ѣакалашәа
ибоит. Иидыруаз азә дицылан, дгәеимтәзеит. Апсшәа зеи-
хәаз, ирымтәзеит атак. Ана пҳәызбак деитцакъыз-қьызуеит.
Иааицәымгхеит. Ус илапш ауарацәа инарықәшәеит. Ифы-
неихеит дыццакны. Урт рыеҳәыпны игылан. Игылан еи-
цағәғәа. Днарылагылеит.

Арадио итыѡуан Левитан ибжы:

— Шәзырѡы! Шәзырѡы!

Иахьа, ашамтазы, асаат пшьба рзы, изакаразаалак дыр-
ратарак камтазакэа, абрагь хасабла, афашист Германия
х-Апсадгьыл иакэлейт!

Иааилагылейт Володия ихэы-ижьы...Афы исызшэа, ихы
инаркны ишыап акынза акы дааимнадеит. Игэи илагырзи
ааилатдэейт.

Володия имѡа ааѣахтдэейт.

АҢҢЫ ГЫЛАН ИКЪЫРКЪЫРУАН

Аусхэарта ашта тэуп. Икызыкызуейт ажэлар. Аха уажэ-
раанзеипш ашэа рхэом. Рееиѡшан ампыл иасуам арқар.
Аекэа дырѡуам.

Апсадгьыл ашэарта итагылоуп. Атцейцэа ирыцхьойт. Ана
аб ица диабжьойт. Наскьа ан лыцкэын дылгэдыхэхэала
дгылоуп. Бзиа иеибабо цьоукгы зейцыртуам. Рхэатэы ра-
цаахейт. Изхьымзац зегьы рхэарц иалагазар акэхап.

Азгабцэа тдэуейт. Рылабжышкэа ртдэахуейт анацэа.
Абацэа оумажэ рыларыгзоит. Аизара иаѣуп. Рартмаккэа
ирытдоуп атцейцэа, зызхара апстазара иаеиэгэыргьац, зыз-
хара аус зымуц. Зызхара абзиабара зымбац. Зызхара...

Амѡа рыхойт. Ицшуп. Арац ахэда еикэырхэа, ашта
цэыхэхэа, аѣар даарылагылейт Володия. Иаанаскьа-аас-
кьейт. Иаагылт гэаран уны. Володия дынбжьалеит. Им-
кэашакэа шыаѣак канатом иеы. Иеырба-ѣырцоит. Аеыр-
хэмарѡы усгы абга далиаазшэа даласоуп. Зкьыбла
изыцшуейт. Даалеи-ѡеин амѡа ибейт. Дытцкьейт нас. Иеыр-
хэмарра мацэысеимкьарахейт. Рызхара дырбаанза акэ-
хейт. Зегьынцъарантэ игон:

— Прауа! Уцсынтцы духааит! Мѡамш укэлааит!

Володия апсшэа реихэейт зегьы...

Аалзга ирны инеиуейт аѣар. Еихьымза-еицымзо ирышь-
тоуп анацэа, абацэа, ахэыцкэа...

Арац аштае иѣахэоуп. Изызымкуейт. Тынч изгылом. Ад-
гьыл ажуейт. Акьыркьырма иаѣуп, иаѣуп...

«АБЗ»

– Пачлиа акомандир дупхьоит!

— Сзырœуеит!

Дааиқәъашан иёинеихеит. Азин ылхны, акабинет
дныонаххит. Казаков хсаалак ларха-сархо икын.

– Шәара икашәтәз адтала... – аҗғахәа иаиқәип-хьазеит. Иееидыцсаланы дгылоуп. Акомандир ахсаала нықәйтцеит. Длеиҗеиуеит ишьтахь инапқәа кәцаны. Игәы тынчым. Иблақәа ашьа рхыцәалоит. Луанытә даақәып-сичхан, Цачлиа днаидгылеит иблақәа дырхыпшыло. Игылоуп. Еиҗапшуеит наҗ-ааҗ.

– Хусқәа шәартәуп аҟыза Пачлиа.

– Сахышәтаху сыхиоуп!

— «Абз» ҳаҳуи!

— Сара сиццоит! Даарыдыххылеит ионалан игылаз Смирнов. Володя даапышэырччит.

— Еиҗасхәоит, хыла аус утәуп!

— Хэзэрэуеит!

Ахсаала иакѳагга иаагылт. Акомандир ышѳала акы дафын. Ана-ара икалам наѳѳикуан. Ак рабжыгон. Дара уи иазхѳыцуан...

– Ишшәасхәаз. Хыла аус утәуп! – җаңхыа днарылаб-
жъеит Казаков.

— Адца нагзахоит!

Иаатит ашә.Алашьцара инагәлалеит Пачлиеи Смирнови.

Ицуазеи Володиа айбашьра аҗакар дналагылеижьтеи?
 Рацәакгыи цзом. Арахь Адгьыл ду абжа дахысхьейт. Адгьыл
 ду! Зшьа иуа. Ицсы зыдкылан иихьчо. Ибейт ацсреи абза-
 рей ахьейқәпоз. Ацсцәаха иблагь изнымкәа дтацшит. Аха
 игәы мтрысит. Деиҗаит уи. Абыржәоуп ацсәзара ахә ани-
 шьо. Ибзиабара еихагы ицқяхейт, игәҗахейт. Ицшьахейт
 Ацсдгьыл ашқа абзиабара имоу. Иуаажәлар рышқа...

...Ҷық-ҷақ! Ҷық-ҷақ! Ҷық-ҷақ! – асаат агәы тагылом.
Ашарахь еигәoit. Дгәәтәиуеит Казаков. Длеиәеиуеит.

Дтэоит. Дгылоит. Ауада дакуам. Абылра иалахаз азэ иеипш, дшафь-шафьоит. Ататын шифытдакыц ифытдакуп. Ипсахуеит уажэы-уажэ. Ацыблаахақәа, еиқәчақәоит. Алға ғначуп. Ацитбжь иафшәом уи. Илымхақәа кыдуп.

— Хәғналар қаломә? Ихы-иғы тақәаха, ипштәы ихыгга, аңьамығәацәгә шырхыргаз мөашь, ашә даалагылеит Володия.

— Володия?

— Адта нагзоуп, ашыза акомандир! Казаков Қачлиа дааигәыдихәхәлеит.

АИҒАИРА

Адгьыл еитдахыц-хыцуеит. Уажэы-уажэы ацәа итазы-зоит. Уажэы-уажэы ипжәоит... Қачлиа иаңхьатқәы илхәы-тақацеит абзарбзанхы. Анышә ытцацәқырцеит. Ихәыц-рақәагьы неихибахәан нақ ицеит. Атхарцәхәа даақәтәеит. Ғывв! Ғывв! Ғывв! Итәаа-тәаауеит ахқәа. Иааикәыршан анышә иалақатоит. Цәқьарас дышьтырхит. Ишьтахька амца еижәыртцит. Ачаала зкыу аңсцәаха иеипш, ахымца иархуеит...

Абаахығәғәартә иағытыхәхәо ахымца.

— Ишәахатәуп.

Иғынеихеит Володия. Дцоит мгәацәха дхәазо. Ихьаа гәғәоуп. Иқышәқәа тыстысуеит. Ибла ахьтоу убом. Ашьа ихьшуп. Иааикәыршан амацәыс качцоит. Днеиуеит ахы иеацәыхьчо. Изыбжак хьантыцхьхит, иаха-иаха идысуеит. Днеиуеит ицқәа еихаргәгәа. Уажэы-уажэ иқышә дацхауеит. Дхәазоит қхьақа!

Абар! Абар дазааигәахеит. Абар... Ғааихак амам ахымца. Шьағак ауп аңсҗазареи аңсреи ырыбжьоу. Шьағак... Абрақа интәоит иңсҗазара. Изхара изымбац. Зыматц имуц. «Ауафьтәығса изы зегь ырыцку – аңсҗазароуп!». Иааигәалашәеит Островски иажәақәа. Аңс-та-за-ра! Абри азоуп ишьтахь хацәынмырха изықәңо. Ижәылоит. Аңс-адгьыл атцеицәа. Иабацои? Иқам амға, кыуп!

«Аха уи ицсазара убас еипш имѡацгатәуп...». Ихи итагыежыеит ашәкәыѡ иажәәкәа. «Убасеипш... Убасеипш...». Шәәк... Абри ашәәѡуп ацсреи абзареи хәаас ирымоугы. Иѡызцәа днарзыцшит. Иархуеит.

Икаитцеит ашәәә...

Рәынархеит!

Уи ашәәә гәгәан. Володиа назаза ицсы таны дканатцеит.

1964

АИЦЛАБРА

Сара исзымуа хәа ус ыказамызт. Амала абри арашәара кадыц аазбаны сынхомызт.

Шыжымтанк сеага аашытсхын, лбаака рашәара сцеит. Саннеи, хгәыла-хәыц Караман, ахахаирахәа рымхы дтагыжыуа дтан. Урти хареи хадгылкәа еиван. Караман уаѡы назак иакара аеага икьон. Шаанза дымнеикәа дыкам, акыргыи ирашәахьан.

– Уаа бзиа ууит, Караман! – снаидгылеит.

– Бзиа збаша, еицаауит! – даатгылашәа иуит аха игәы инамырукәа ѡацхьа аеага нымѡанитцеит.

– Уара Караман?

– Изакәызеи?

– Уааи хәицырашәап!

– Мап!

Цъеи сиваиргыларын. Арашәараз сыбга шыцтәаз им-дыруаз. Уаха ақәфымтыкәа сцеит хамхахьы.

Амра иасааира аеышътнахуан. Иасааира икацеиуан атакаргыи. Сара схы сықәыжь арашәара сафын. Мацкгыи сгәы шны сыкамзи! Аха лассы саацсо салагеит. Аеага сқа-цыцхьаза смахәаркәа дысуан. Сыблахац гыжыуан. Уа-жәымзар-уажәы сгәы амыѡрны иласыграхәрашәа збон. Иара сеага мыжда афахыласырхозгыи, иаламлазакәа, ианцаны зымѡа ицон. Схы иташыз атакар сыцсы армац-

уа, пскаарак сыламкәа сҕанатцеит. Саатгылан исрашәаз сахәаңшызар, абар ассир! Жәкы атәартагы ыҕам, араха саңхәа аееитцхәа ишытоуп; арашәара зыхәцәы акыз амхы еиужь ду.

Ашышыхәа сҕынасан Караман дахьырашәоз снейт.

– Иҕоузеи? – ихәеит уи арашәара даҕәымтцзакәа.

– Уара, азәы ихала арашәара уадафуп, агәҕыҕыгы да-
гоит, иирашәогыы маразам! – схәеит сара.

– Аңхзы улухыроуп агәҕыҕ анузгәамто, иурашәогыы
марахоит...

Ғысымтзейт. Аиашаз уи арашәара дахьаҕыз аңхзы
ихьытәцәа дцон. Бзиа ибаны уихәаңшыртә аеага иҕьон.
Акыргыы ирашәахьан.

– Нас иутахузеи уажәы? – ихы насыкәикит ааңхәа.

– Хәидгылар хамчгыы гәгәахон, ажәабжыкгыы еиба-
хамхәарыз, хусгыы армарон...

– Мап, угәы иалымсын Чахә! Уара ушышылахауа ауп
аеага шуҕьо, сара...

Уаха акгыы мхәазакәа, ахәацахәа саагыжыт.

Амра иасаaira аеыштынахуан. Иасаaira икацеиуан
атакар. Сара уи схахьгыы иаазымгеит. Сеага ахәы ркьаҕы
иасскын, сгәы еибакны аҕьара салагеит. Уажәраанзеицш
анышәгыы ианпазомызт. Рацәак исылымтцзоз аңхзгыы
аҕаанахеит. Снапкәа азаҕьа рытагылон. Аха сара урт ак усс
искымызт. Сгәаан сыҕамзи! Ииашатцәкьазаарын саб иихәо-
ны исахахьаз: «Ауафы дымгәаакәа итаацәа изныкәгом!» –
хәа. Уажәоуп уи саназхәыцыз.

Сырашәашьа гәаимтакәа дыҕам Карамангыы. Иаха-
иаха иеага мфанто, дгыжьуа дтан. Уи ситахар стахымызт
саргыы. Уимоу сгәеисыбжь иалыфны исахауан: «Ицсыда
инхада рхәароуп иахьа абра! Ицсыда инхада!..»

Шьыбжьааит. Аңсшьара иаамтан. Аха сара Караман
иаңхәа стытыр стахымызт. Ус игәы иаанагозар акәхарын
иаргыы. Хәицлабны арашәара хәҕын...

Амра шьыбжьагәхәтә иныкәгылеит. Санынаңш, Караман
арамта икнахаз ихәахьы иҕынеихеит.

«Иусырбап сара арашэашыа зейцшроу. Иахыак крым-
факэа исзымчхауа сыкоума?! Зынзаскгыы стыцзом, зын-
заскгыы!..»

Карамангыы сыштымцыз аниба, али-пси рыбжьара ка-
кал аакны, шацхыа дгыжыуа амхы дынталт.

Амра шыбжыаанза ацмацыркы иакэтэоуп, шыбжыы-
шытахы – аекээр рхэоит хабацэа. Убас акэзаргы калап.
Шыбжыагэ ианынхыхэхэа, иаха иццакызшэагы збеит.
Ацша хышэашэа аннатала, ашоурагы аахейт.

Карамани сареи амца аркзаны арашэара хафын. Саат-
гылан исрашэаз санахэацш, сгэы штгыргыааит. Ариака-
ратцкыа срашэахейт хэа сыкамызт. Иаразнак абац цыда
сылалазшэа, шацхыа сёага акыара сналагейт.

Иааилабыцит. Аха сара арашэара сакэыцуамызт. Ус,
иёага ихэда икэкны даасыдгылейт Караман:

– Иазхоуп Чахэ, иазха! Уаала аоныка! Уатцэы шаанза
санаауа сыбжыы укэсыргоит, хаицаап, хагыейцырашэап!..

Сара исызгэамтазакэа саапышэырччейт...

1964

АХЭААХЫЦАЦЭА

Аены амра каххаа ицхон. Уимоу ацакаргыы есааира ика-
нарццейуан. Аетцэара зхашышыыз акалакы иалалан иней-
уан ахэыцкэа. Инейуан ашэкэыцхьарта ашка рхы рханы.

– Иахыак ашоура аеаргэгэазейт! – фёааитит Нарц.

– Ацхын захьзугыы убри азоуп! – ацэы налеитцейт Цына.

– Шэаала уара мшынталара! – нарабжыгейт уажэ-
раанза фымтзо ирзызырцуаз Ахра.

– Шэааи-сааи!

– Шэаала!

Амшэаду иаахатцэин, ахэыцкэа амшын ахы рхы рханы
рфынархейт.

– Сара амшын аталара акэзам истэху?! – даабжыажейт
Ацма.

– Издыруада аглоуфара угэаңхазар?! – Иааиахэмарит ифызцэа.

– Сара истаху абни ағба ақэтэара ауп!

– Афырхатца, ар рығба уақэтэарц утахуп.

– Изыстахымхарызеи?!

– Уи изалымшо усуп!

– Сара дыздыруеит уи хтазыжыло, шэаала арахь! – дгэырғатцэа инарыдитцеит Нарт.

– Рыблақэа рхаччо, ршьамхқэа рытцпраауа инатрысит ахэыцқэа.

Ағба ззыпшыз аделегация анааи, уи акапдан, ахэыцқэа днарацызан, иман дынталт. Иаргыи акапдани ахэыцқэеи рнеира иазыпшызшэа иаагазэазын, ацэқэырцақэа ргэи еифыхуа афынанахеит. Акапдан асасцэа рхы азышътзаны, ак рахэара дафын. Ахэыцқэагы азныказ уи изызыфуан, аха нас ағба инталеит ирымбазацыз аңышьахэқэа акакала игэато.

– Абас оуп сара исыцлаз! – алафхэара дафын Нарт.

– Уажэшьта хэгурцэажэашам!

– Иахьала иухэаратэи укоуп, изумхэозеи!

– Ани дыжэбоо, уара ани! – инацэа мырххакэа ифызцэа наирцшит Ахра.

– Изакеи нас, апатрет тызхуа думбазаци?!

– Ыи, уара ари закэ гбоу узымдырзои?!

Азныказ иаатынчрахеит.

– Ибзиоуп, аха ифызцэа дызрыламзеи? – ихэеит руазэи.

– Уахь цшыртас икамтақэа, ағба хэхэаңшуашэа, хабла иххажьрым! – ифызцэа инарабжьеигеит Чына.

– Икалап ант дзыцталаз иара ифызцэа ракемзаргы?!

– Сара избон урт руазэи иареи цэажэарала ихтеибакны ишыказ ағба ианталоз!

– Шэааи икаицо аабалап!

Ахэыцқэа уи дрымбазозшэа амшын агэахыи рнапқэа рхахо акы иафын. Ари ауаф, аимкьара ихы иархэаны аус иуан...

– Иеилкаауп зеггы! – изымчхаит Ахра.

– Иазхоуп шыта! – ифызцаа рапхьа днагыланы ифы-
неихеит Нарт.

– Афыза акапдан! – зееидыцсалан игылаз ахэыцкэа
дырзызырфуан акапдан, икаиутафы.

Али-ңси рыбжьара акэхеит. Уажэы агба акапдан икаи-
утафы дтэан ани «апатретыхы». Уи итихкээз дахьры-
хэапшуаз, ибла акакач ыцашэо, днеифеиуан акапдан. Иб-
ла ашыа хыцэалон «апатретыхы». Ахэыцкэа рыбакаэа
тыцыцон.

– Армарахь аңскы! – адца кайцеит, ацыхэтэан агба
акапдан.

– Исахауеит, армарахь аңскы!

Шыыбжьонын. Аиатэара зхашышыз аон ду ашта ин-
теибахэеит жэпашык ахэыцкэа. Ауадакэа руаки ианнад-
гыла рхылцакэа аархырхын инеифеапшы-ааифеапшит. Уи
иааназ рапхьа ашэ иасны ифналода хэа акэын. Урт аф-
налара ишацэыпхашьоз лдырызшэа ашэ аартны даалагы-
леит, апионерцаа Рыфны аихабы Аида Кыгэа-ипха.

– Бзиала шэаабеит!

Ахэыцкэа атак ныкатцаны, ипхашьа-пхатцо иныфналт.
Зыжэахыркэа еилибзаауа астал иахатэаз афицаргы
двархатцглан, аңсшэа нареихэеит.

– Аида Кыгэа-ипха, хара хааит, – дналагеит реиха агэа-
гьра змаз аңкэын аңшь Нарт, – хара иахтахуп ишэаххэарц...
Иахтахуп иеифеахкаарц ахэаахьчаф ифыза кэыпш хэа...

– Афырхацаа ахыбфэр, афырхацаа! – ишыамхы
итцпраауа дфаткьеит, астал ахафы итэаз афицар Михаил
Константин-ица. – Сара саины сызтэоуггы убри азоуп.
Убри азцаатэы акэын уажэраанза Аида Кыгэа-ипхагы
саргы хазлацаажэоз. Шэара ишэахазар акэап шэфызцаа
хэыцкэа икартцаз афырхатцара атэы?!

– Иахмахакэа, абар даргы ахыгылоу! – иааиларпсеит
азэырфы, рыгэта игылаз рфызцаа дырбо. Ипхашьаны
рыхкэа ааладыркэит иацтэи афырхацаа хэыцкэа Нарт
Ануа, Ахра Ашэхатцаа, Атма Бзаркал, Чына Агэба.

– Афырхацәа шәара! – җаңхәа аңсшәа нараҳәаны
рыжәахыр хәыцкәа днарыснарысит афицар.

Аида Кьагәа-иңхагы лгәыргьара хәаак амамызт.

Абри аены гәыңфок ашкол хәыцкәа рыбзоурала апио-
нер Җны аҗны еиҗыркааит аҳәаахьацәа қәыңшцәа рыштаб.

Аида Кьагәа-иңха урт ирзаалгара лыздыруамызт. Дкәал-
кәало дышрышьтаз дрышьтазан. Ахәыцкәа рзы иагьалыр-
хит ауада заманаза. Уажә аус злаз уи архиара акәын. Нарт,
иҗызцәа днарылагылан ус ихәеит:

– Сара схы иадыстоит аҳәаахьацәа русура атәы зхәо
ашәкәкәа!

– Сара иаазгоит Аңсны ахсаала! – уи инаицихәеит Ахра.

– Сара иаазгоит... – Иҗызцәа дрытхамхеит Чынагы.

Мчыбжык аҗнуцкала, аҳәаахьацәа қәыңшкәа руада
уныҗналар, адәылтра угәампхо иаакарцеит.

Җнак, ахәыцкәа икартахьоу ибарц ашә даалагылеит
Михаил Константин-иңа.

– Аускәа шҗаңои аҗызцәа?

– Хәхиоуп зегь рыла! – ихәеит комиссарс иалырхыз
Нарт Ануа.

– Мап, шәыхиазам, аҗызтцәа, махьана зынзагы шәых-
иазам! – дныҗнаңшы-ааҗнаңшит афицар. Ахәыцкәа икар-
тара рзымдыруа игылан.

Адырҗаены урт рыштаб аҗны ианааи, ашә кьаҗьаза
иаартын. Иңьаршьеит. Иныҗнаххызар, абар аҳәаахьацәа.

– Икалап абыржәшьта шәеикәшәазар! – ихәеит Миха-
ил Константин-иңа.

– Ари шәара шәтелефон ауп!

– Ари шәара шәмаланыкәа!

– Ари шәара шәпатреттыхга!

– Ари шәара шәрадиоузел!

Иддырбон урт зегьы. Ахәыцкәа ари аҗыза пхыз ирбар-
гы ихартдомызт. Хабацәа рхәашьа, азы шыцәаз ирбеит.
Ргәыргьара рхы-рҗы иқәлашаауан зегьы.

– Уажәшьта аус аауроуп! – ихәеит афицар.

– Хымпада иаауеит! – рхәеит урт еицфакны. Иалагеит. Рацхьаза идыртәын арадиотехника, итатәын апатрет-тыхшьа, зегьы ибзиазаны иныкәырцозар акәын амаланыкәа. Еилашуан ахәахьчацәа қәыпщцәа рыштаб аусура. Уи уажәы еиднакылон җажәафык инареиҳаны.

Ахәаахьчацәа қыпщцәа руада уныфналар иумбарц залшомызт реахьазыкарцоз: амшын, аҳаирплан, ацҳақәа, ахәаа, ухәа рмакьетқәа. Аглобус ду афы улапш иаатцашәон ана-ара абирак қапшь хәыцқәа ахьаларсыз. Урт рхарсын Прага, Белград, Варшава... Уакатәи ахәаахьчацәеи дарей ашәкәқәа рыбжьысуан, рпышәа еимырдон. Иеифкаан иара убас, иасеынтәи русура шымфәпысыз атәы зхәо амшын-цагы. Аштаб аҕны иазгәаҭоу аамта азынза икарулуан ахәыцқәа. Иарбанзаалак цьара шәартәк аакаларгы, абыр-саатк иеигәныуан зегьы.

‘Енак аштаб афы иаалыркьан аизара кәлеит. Уи акомиссар Нарт Ануа ихәеит азәгы ишигәамцхоз, Атма Бзаркал ихымфәпгашьа.

– Мшәан, Атма иакәзами жәацы ақалақь афы афы иашьны аисра згәы иҭаз заа ртып иқәызтцаз?! – дфәткьеит Ахра дахьтәаз.

– Аформақәа еипшны иаазахразы ажәа алазгалаз, иеи-фызкааз, иагьыкәзтцаз Атма Бзаркал иакәзами?! – изымч-хаит Чына.

– Ииашоуп, афызцәа! Аха ҳара ихҳахмырштыроуп ҳаш-цафцәоу. Рацхьа ихаргылогьы иара ауп. Хцара! Шәахәаҭ-ши хжурнал! – Нарт ажурнал фышьтыхны ахәшьара бааҭсқәа ахьаныз зегьы идирбеит. Уи акәхеит. Иқәрпсеит Атма. Дыпсны дтәан иаргы. Атдыхәтәан дфәгылан зегьы ишраҳауаз ажәа иҭиит урт шириашоз.

Ус иагьыкаитцеит.

Шьыбжьышьтахьын. Амра затцаaira акар хеуа амшын ешьыл ду иазааигәахон. Инеифеиуа, игәкатцагаха ақалақь иалан агапша шыкьыруа. Хатей-пхәыси нытгыла-аатгыло,

аңсабара аңшзарақәа еибарбо, амәа ианыланы инеиуан. Ус ахатәа иңхәыс лыжәәа аауишьтын, иаппарат аармазеины, атыхра дналагеит. Уи аиатцәара ду, ашьхақәа ухәа итихырц аңха иаппарат нақәкны иааиқәикшеит. Уи акәхеит. Иаразнак ашкол хәыцқәа даарыгәтыларкит. Ипатреттыхга ааимырхын аплионкақәа алашара нарбаны иңхастартәит. Иңхастартәит, аплионка ғыцқәа итаны.

– Хәтамзааит! Аха аңха атыхра калом! – рхәеит урт еицфакны.

Аңсшьағы дааңхашьан, ихы ааибың-быңит.

...Амәаду ашшапара ианыршәлан инеиуеит амаланыкәа. Ишьтхысаазаны ицоит. Ицоит ақалақь иасаaira иааныжьюа.

Минутқәак раңхьа ахәаа дахысит ацәгьауғы. Иаразнакғы игәартәит уи. Игәартәит ишьтақәа рыла. Еигәныфит зегьы. Ахәаахьацәа қәыңшцәа, хәыц-хәыц еимдо, рфьнархеит.

Ускан ацәгьауғы автобус аангылартақәа руак ағы дыңшын. Арака иаатгыло актәии ахпатәии автобусқәа роуп. Аәбагы ааины ицахьеит, аха иара акгы дтамлазеит. Уи уажәы-уажә исаат дахәаңшуеит. Автобусқәа анаатгылалак дыззыңшыз мааизшәа, зымәа дыңшуеит. Икалап, азәы дзыңшызар! Уи иказшьақәа гәеитахьеит ахәаахьчаф Атна. Абар егыгзам... Ус иааидыххылеит амаланыкәа... Иңшыз ахатәа ахәыцқәа рказшьа иамхацәгьахан раңхьатәи автобус дтәлеит. Итәлеит даргы.

Минутқәак рышьтахь адырра катцан, ахәаа еилагаф дышкыз ала.

Ихәлеит. Аштаб акны еизеит зегьы. Рыблақәа тырхаха ацәгьауғы ихәаңшуеит урт. Ргәы тагыломызт. Иихәарызешь хәа зегьы Михаил Константин-ица изыңшуан. Дәагылеит иаргы.

– Афырхацәа шәара! Саатыбжак афунцкала «аға» дшәыртаслымит. Шәарт шәаңхьака аңеиңш ду шәзыңшуп!

Убри аамтаз «аға» джагылан асабрада иҗаз ааиҗихит. Инеиҗаҗшы-ааиҗаҗшит зеггы. Убаскан ауп урт ианырдыр имжапыргоз аҗазыҗатара шакеыз.

Михаил Константин-иҗа аҗаахыҗаҗа җаыҗшҗа дры-лаҗшуа аҗышәырҗара даҗын.

1964

МЫШӘҚҖАР

Ааҗынран. Аҗсабара җкы-хкыла аҗеиланахәон. Иҗаы-җатҗаҗа игон аҗсаа рыбжы. Сласза, сгәалаҗара бзианы, ашкол ахь сҗон. Ахәыҗы иҗатәҗаа зегь анидыруа, еиҗу иарбан иҗоу! Шәҗариаа снараҗсны сышнеиуаз, бжык слымҗа иаатасит. Саатгылан сзырҗит. Сҗынасхеит жаҗхы. Маҗк снаскыахыаны еиҗагеит уи абжы. Снаҗрысит иахыгаз ашҗа. Аҗра ахыҗәан, аҗырасра ааимсырттааит. Абар, ассир! Аласба! Иаазгазеи рыҗҗа! Сгәырҗаҗаа иаашыҗсхит. Снапы иаантәлеит иаргы пырҗаза, иҗшаауа, амшә җшра аҗаны. Ианноусышҗ, икымҗыҗ-кымҗыҗуа аҗынанахеит. Амшә ахаҗа! Иаасгәалашәеит, шыҗәсык саб ашханта исза-аигаз амшәхәыс.

– Мышәҗар! – ахызгы наҗеит. Сгәырҗаҗаа исыман ашкол аҗы сааит. Уи шызбаз, иахыызбаз, ухәа сҗызҗаа ианрасхәа, акыр иааҗаршыеит. Акырҗа рибатомызт. Азәы ишыҗыр – азәы икуан. Мышәҗартәҗоуп! – рхәон урт. Еимырҗо ирыман. Ус аҗәҗаа җалеит. Аласба, схылҗа ин-җасыртәан, спарта иҗасыртәеит. Аха иауа иҗахызма. Амла иакуазар акәхарын, җаиҗышышы җаштәаз аҗәуабж геит. Иаахәыҗымыҗит зеггы.

– Ари җакәызеи? – джаҗҗеит арҗаҗы.

– Алма ипарта аласба ыҗартәаны имоуп! – җааиҗит Дырҗә дахытәаз.

– Алма угыли! – инасыдылҗеит арҗаҗы. Зегь сара исыхәаҗшун. Саагышәеит. Убри аамтазы, абжы хҗаны

еихагы атэуара иалагеит Мышэқар. Иаибарччеит атэцэа.

— Иуман удэылт! — днасықэхэхэеит артафы. Сеитакы-еитакуа, иааштыхны сфынаскеит. Сфызцэа азэгы ибжы газомызт. Дыргэ аччара дафын.

Афны санааи, Асма слаба деигэыргэеит. Сахэшыа хэычы уи иазылура лыздыруамызт. Сара снейны аитаркэафэа астеит, аха иаахэынгы иахэампшит. Ахш анаста инаблакыа-ааблакеит. — Иф Мышэқар, иф! — хнамцатэеит Асмагы саргы. Афара иналагеит иаргы. Хара ҳаблақэа траа ҳахэапуан. Уи ҳшалахэмаруаз ихазгэамтазакэа ихэлеит.

Ех, шака истахузеи абыржэы икыакыаза иаашозар! Атх ма акыр цахьандаз! Итахэхэа ицэоуп сани сахэшыа хэычи. Сара уаха шэытхык еихаларгы сызмыцэар калап. Сишь, атэуабжы гоит! Сзыфза сиарта саакэтэеит. Аа, ицэуеит! Сфагыланы аматцуртахь сфынаскеит. Сныфналан атэыцымца ааихыысшыт. Исымбазеит. Амафэакэа шытатцаны акэакы афы атып иазыкастцаз тацэын. Сласны акэачаб асырцит. Саанапш-аапшит. Иназгах уара идыр, ахамам итаиан. Ирыцхашыан абырсаатк иааштысхит. Ахы сшышыт, исыргэыбзыгит. Нас атып афы инасыртэеит. Ахыта иакыр ҳэа сшэан хыхыгы акы накэстцеит. Уимоу, уаха ахамам ах имцаразы ҳкэардэ хэчы нада-аада инасыргылеит. Сиартаф снейны саниагы, акырынтэ схы фытцырззаны сзырфуан, аха абжы ҳэа гомызт. Ицэеит хымцада! Икалап уи ацхьан ахыта иакны игылазаргы. Макыана уахынла ихышэашэарами!

— Ашыкыл икылх, нан! — лхэеит сан.

— Избан? — стэаит сара.

— Аеышыкыл икылухыр — мыцхэы ифбарахоит. Ацэгыа мыцэгыа ирцэыхычахоит.

— Иагыаапкзом, ус аума?

— Мап, иаапкзом!

Сгэыргыатцэа саакалеит. Ус анакэха, ала фежэа-фежэи хэба шықэса ицоит. Икарымтэо акы ыкам абарт ҳабацэа. Азэы аиха дытцыржылап, азэы арада дкылырхлап...

– Зегь акоуп Мышәгы Мышәқьаргы... – иихәац иҳәон иара.

Ашта ханаатала, Асма даахдылеит, уи акыршафоз, ишихә-маруаз атәы хәхәо. Хәаизар, Мышәқьар аҗеитцыхны ицәоуп.

– Изакә ласбоузеи уара ари уахгы-җынгы ицәазар?!

– Ихәычыми, ицәоуп, иазхауеит.

– Мышә, Мышә! – иҳәан дөацәхасит Дыргә.

– Иҗоуцозеи уара?

– Хә-хә-хә! – дааччеит.

Мышәқьар ықәтәаны иҳәхәапшуан.

– Мышә, Мышә! – апынтә ишыапы нақәикит өацхәа. Агәы цкапуа, ацқәа аахнарцәаҗеит сласба. Аласбацшқагы ауаө деилнахуазаап. Ала ауаө ишыа алоуп хәа баша иаур-хәахуа.

– Мышә, Мышә, хәа аҗәхәара уанақәымтцза, мчыб-жык ала идоумбеихаз цысшыан! – ишәыра аашытхны дындәылтцит Дыргә. Асма уи иқазшыақәа лгәамцхазт дхәы-цыцшны дизыцшуан.

Амшқәа цон. Итыгга иазхауан Мышәқьаргы. Иазхауан иаланы, еилацыцза... Ахьз анухәалак иахықказаалакгы уацхәа иаакапон. Аҗны хәчы иазықастцаз мыцхә бзиа иабон. Бзиа иумбашазгы акәмызт. Ишьалашыныз лампала икәсыршеит, ихызгәит, цсатә қауарла исхыбит. Ацхәа асаркәа таҗны, аҗенцъыр хәчы азықастцеит, иааиуа дабаларц. Атәа наганы ианатцастца, итатаза иқалеит. Шамаха – уи уа итамтәакәа аузомызт. Мышәқьар уажәшьта уахынлагы ачыгә-чыгәхәа ашра аҗазнакуан. Уимоу, тәымуаөык ашта дааталаргы, оуман иқанатцоз. Икылпан ицарц аҗенцъыр хәчы хыла иасуан. Аха асаркәа цъеи иашытрын. Сара иста-хымызт сла уи аҗы мацара иаанхарц. Истахын зегь алазарц.

– Асма?

– Ара сыҗоуп!

– Бааи аранза!

– Изакәи Алма, иахыи ари?

– Акгы амыхъзеит. Абри схылца ахы интарцаны ибк-уеит. Алақәа анхыбт башоуп. Ибмышьтааит!

— Момоу, исышътзом!

Мышәқар абаѡ наган инасырбеит, ибзиан иасырфѡит, нас ахы-аѣы ааѡахәхәаны, Асма иналсыркын, абаѡ шътшыуа сѣынасхеит. Изгон уи ыркәаратѡ. Атцыхәтәан инаган атѡа ашыапаѣы истѡахит.

— Ахы, иоушът Асма!

Мышәқар иазааз азымдыруа игылан. Нас ахы ааѣьан, инасѣаѡшит. Сара ѡш, ѡш, ѡш! – схәан, снапы шътшыуа аѡхьан сызлаѡаз ала сѣынасхеит. Исышъталеит иаргьы. Иаасыхьзан, снапы иафѡит. Итцыхәаршәшәеит. Нас абаѡ эластѡахыз ала ишьѡафыѡуа аѣынанахеит. Иѡон уи кәаратѡ, ифѡышәѡ, ашьѡа ихыршәланы. Инаѡәыхѣа-ааѡәыхѣаргьы, ѡаѡхьа иаѡшаауан. Атцыхәтәан иага ѡьабаа абазаргьы, абаѡ ѡшааны иаанагеит. Сара сгәыргьара хәаак амамызт. Акыркырхәа дычѡ, лнапқәа еинылѣьон Асмагьы.

Абас ашәарыѡаразы, Мышәқари сареи еихаагеит раѡхьатәи ашыаѣа. Уи иасыртѡеит убас даѣакгьы: алаба нарбаны иансыршәлак, иууаѡа инашьѡалон. Иаанагон иага ихараны исышътыргьы. Ашѡол ахь санѡалак, саанѡа хәа иѡшын. Ауаѡы иѡәалашәара аман. Агәашә ахь аѣанынанахалак, аѡынгьы ирдыруан сара сшаауаз. Еиѡны иаасѡылон Асмагьы иаргьы. Мышәқари сареи иаѡа-иаѡа хәиѡызара гәгәахон. Лыѡсы илзалхуамызт Асмагьы. Лыѣьанѡьақәа кажьны иахьа хәлаанѡа иаргьы ларгьы еиѡын.

Амала, Мышәқар аазбаны изызхымѡо Дыргә иоуп. Уи иасышыѡбжышьѡахь ашѡол ахьтә данаауа имѡыхьашәѡ агәыдитѡоит. Иргәаауеит. Дыргә идыруеит хара хмасаргәара иахыѡаны, ма ѡьара икылсны ишызиламкьысуа. Уи, иареи сареи класск аѣы хәеиѡтәѡу еиѡш хәгьеигәылаѡәѡуп. Аха са дсыѡныѣәазѡм. Сара ашѡол ахьтә саины, каѡал аакны, Мышәқар салахәмарыѡ санаадәылѡуа ауп, иара аума имшха хгәарабжьара данаабжьало. Алагьы дадыруеит. Аѣынанахоит агыѡѡәа ргыланы.

Абар иахьагьы. Мышәқари сареи ампыл хәсуан. Сара иансыршәлак иара ѡаны иаанагон. Иаршәуан иаргьы. Ус

агәарабжьара даабжьалеит Дыргә. Аҕыаҕ хәа хаандагь лапҕыак нагәыдитцеит. Иҕаҕашькны аҕынанахеит ала. Иара азы ишыҕаитцоз амдыри!

— Ау, ау, ау! — ихәон уи, ицкәа хырҕаҕыан Мышәкыар иарбо. Ахахәкәа агәыдитцон, иара урт шытыхны еитаканажыуан. Алабакәа иагәыдитцоз ҕыххааса иагон. Иныҕанатцозеи ухәарауазеи! Шаҕантә хаибаргәаахыоузеи абри атыхәала иареи сареи! Шаҕантә иҕоумцан, нан, хәа иалхәахыоузеи сан. Аха уи иара итәы даҕуп.

— Уаҕытц уара, уаҕытц! — исзымчхатәҕкыеит уажәы. Зынза аҕашыуеит ламыжда! Уаха ирыцхаимшыазои мшәан?!

— Мышәкыар, Мышәкыар! — саҕхыеит, аха уаха умҕсит.

— Ари заазазгы иаргы... — деибакны имҕыхыашәоз иршәуан, иҕашәоз хәо. Сыҕсы ҕеины сҕырҕы аkit. Ашырхәа сынкылсын, агәашә алыкә аалсыршәеит. Аартыха сымтәкәа иеитцас иууаза интҕкыеит ала. Арцәаахәа дыхәхәеит Дыргәгы, иикыз кажыны. Иҕаларын убаскан Мышәкыар ахыз хәаны саҕәмхәхәар, афрангь еиҕш дааи-ҕтәа дыштыанатцаргы. Акгы ҕамлазасшәа, аара ахы иад-цо иаахынхәит ала. Ари збаз Дыргә иҕсы аавиган, сышҕа иҕааихеит.

— Ала саҕоуцон акәу, уара?..

— Уаҕататәын, аха урыцхасшыеит акәымзар! — сеибакны снейылеит.

Дыргә са сыткыс акыр деихабын, класск аҕы хаицтәан умхәозар. Уи изныкымкәа дахахахыан. Ақәҕараҕы ҕыарак сааигомызт. Уажә дшысиааиуазгы здыруан аха... снейуан исыхылакгы хәа. Сылақәа тытны ицон. Мшәан, аҕеуаҕ иҕы уасыр иара уисыз аҕара ихы иақәимтцои! Ала? Сара сақәзами уи зегь ззиуа? Иахыа мацара аума уи? Аха хааидгылаанза аҕаҕ аасҕытҕеит. Сазыманшәалаханы аҕак ҕасцеит саргы. Уиакәхеит. Даасытдахын саашытцааит. Акыргы сыхынҕашало сыҕеиласырҕсит, аха иамуит. Ам-ҕаду аҕаҕ аансыргеит. Убри аамтазы иаасымҕыхыашәаз иарма напы сыҕеналарҕсны, ишсымчыз исыртәиит. Дыргә

хаварағытқа икажыыз ахахә ихақәцәанынза иваганы, сыңсырта иарбаны ағааирхеит...

— Аа, сишыт! – сыхәхәеит ишсылшоз.

Убасқан афыртын еиңш акы лаххасит.

Сыңсы ансоугәышья иаразнак сөеихеит. Мышәқыар Дыргә дырқато ихан.

— Аәнықа Мышәқыар, аәнықа! – сыбжыы нақәсыргеит сара ишыстахымыз. Иаргыы ааихытын ағынанахеит. Деихыжә-еикәыжә дғагылеит Дыргәгы.

Амшқәа цон. Ҡнак, ашкол ахтә сааизар, агәашә ағы Асма дысыңшуп. Дтәоуп лылахь еикәышышы.

— Мышәқыар абақоу Асма? – иааңышьяны сцааит сара.

— Мышәқыар агәы бааңсхеит! – ацәуара даманакуа қаалтит.

— Ишцаа?

— Иахья шыжыаахыс ағатца амфац! Иаасцәымығхеит. Сғынасхеит иаарғәғәаны.

Ахәы шалтаз, ишамфаз, ишлыргәыбзығыз сахәо, аңчахәа дцәажәон Асмагы дахышыштаз.

— Мышәқыар, Мышәқыар! – снахагылеит сгәы атра итамгыло. Мчыла иытцыззан иаатцыхәаршәшәшәа ауит. Ағы ааихнахуаны, акгы азымхәакәа, еихо аимхәара иналагеит. Нас ашышыхәа иаины ахы аасыхынашыт. Ифшышәауа, аблақәа траа Асмагь саргы хәимдо ихәхәаңшун. Нас Асма ахы лыдшыла-лыдшыло, ишыгәыбзыгуаз иазымчхәкәа ацәуара иналагеит. Иқалцара дақәшәомызт Асма. Сызлагара сыздыруамызт иара саргы. Снейны сшәыра ныкнасқан, ахәы аазсырхиеит. Инамцасыргылт иргәыбзыгуа. Иамфазеит. Алаба нарбаны исыршәын, иашытамлазеит. Ампыл асырбан иазхәмцшит. Иңыашы снамцатәеит.

— Иухъзеи, Мышәқыар рыцха? – иара агәы цшаауа исыхәаңшуа ацәуара иағын.

— Уаины акрыф нан, уаины! – лыбжыы аагеит сан. Аха сара ак сгәы иаго сыкамызт. Мышәқыар аақәымцзакәа,

– Ус акы ыказар Асма илымбоз, урт есымша еицупеи! –
схы нарыласырхэт сарггы.

Зеггы ҳаблақәа уи иналызхархеит.

– Бара акггы бымбазеи, Асма?

Уи ала дахьамтатәаз дхәыц-хәыцуа ашышьықәа дөеи-
хеит:

– Момоу, акггы... аха...

Илхәарызеишь хәа хлыхәаңшуан зеггы. Нас блала
хаимдо дакуа-дашьтуа, лыңсы еивыго дналагеит:

– Сара абартца аңссара сағын. Хгәарабжьара даа-
бжьалеит Дыргә. Акыр цуан уи даламкысцижътеи! Уа-
жәы ғаңхәа ахахәқәа агәйдцо иґааихеит. Оуман иар-
ггы иґанатцоз. Сарггы сыбжьы сыргеит, аха изахауадаз!
Аанда иаваланы ахықә аґынзаггы иццеит. Акы ыршәны
инеиґазшәаггы збеит. Ашраггы иаґәйтцит. Аха сара уи хыс
иґасымтazeит. Издыруада...

– Еилкаауп зеггы! – уаха лимырхәеит Кансоу.

– Хымґада агәыр аиґеит! – иааиларґсеит егыртггы.

– Аґызцәа, – хаахәаирґшит Кансоу, – Дыргә изтаатәы
адирекция аґаңхәа иқәхаргылоит. Аґара имтцозар, иґыз-
цәа дхаламхәуазар, арахь цәґамзар бзиа ґаимтцозар...

– Дабаґоу иахьа? – инацитцеит Лымшьа иакәу азәы. –
Ацәґара шиуз идыруан азы дмаazeит.

– Уатәы изтаара ықәыргыланы хымґада ҳалацәа-
жәоит! – абжьқәа неиларґсан, рґынархеит ашышьықәа.

– Ибзиоуп, аха ари хәшәы амазами? – иаахьасырґшит
сара, сеиґаґәґәа сахьылаз. Урт пыґрак ґымтзо ус игылан,
нас ғаңхәа ашышьықәа рґынархеит.

Хаха-хымш нґакәкәа ицеит. Асмеи сареи иґаҳамтaz
хәа акггы ыґам, аха зегь башан.

«Шәсыцхраа сыґсуеит! Уаха акггы шәылымшазои
абааңсы! Уахаггы хаихәмарраны ҳаґазами?..» – абарт
ракәын алашара зцәызхьаз уи аблақәа ирхызбаалоз. Аха
ҳара иҳалуршоз!

Агәарабжьара даабжьалеит Дыргә. Уи иахьа изтаатәы
иалацәажәараны иґан, иґартazeишь? Хгәашә данаазиа-

Сериожа ашышыхэа дѡагыланы иеааилеихэеит.

Дшыаптыркыако иашыа хэычы Игор икны дынкылсын, дааиртысит.

– Ускэатц уара, ускэатц! – даацэырбыжэит Игор.

– Ашышыхэа Игор, уаапши акы уасхэоит. Ателефон абжыи гозар, иаснагы еипш, рапхыаза уара ишытыхла. Хау-засраны хакоуп!

– Дарбан иасуа?

– Иура, Толиа, сара.

– Кох, шыысыамыскэа... Акы уасхэоит ихэахт... Ателефон, уара иумхэаргыи, сара сапхыа азэггы изышытыхзом!

Сериожа ашэ аартны дындэылтит. Цэахэа зылдам акыад бгыыц еипш, ипашэза ишытаз асы пуа днеиуан уи. Мыцхэ игэи иахэон апсабара ахамта ду, рапхыаза иара ишыта ахыанитцоз. Дцон длахфыхза, дласза. Дышнеиуаз ифыза Иура Дробин ифны дымфыхтит. Иура дахышытаз ахышэ днадгылан, днас-насит. Ахышэ ихы аакылхэхэеит Иура, илымхакэа хахаза.

– Уаазгазеи уара, шаанза?

– Иура, ирласны уеиилахэа, устахуп!

Аифызцэа али-пси рыбжыара агэашэ интытит. Инеиуан еилкыа-еилгэыцэза, икарташа иалацэажэо. Рапхыа амфэааихызтэаз цкэына шатлакыак, апырхэа зфэааирхаз асрагэа, Сериожа илеигэдпыххаалеит. Аха, акгыи камлазашэа, ишцац ицон ахэычкэа. Ус Орловаа ргэашэ инадгылан рфыза Толиа инаикэфыртит.

– Хаи! – ашэ иааимкыаз даалаххит Толиа, амца ифыкэыхэхэы. Уи дгылахыазаарын.

– Икоу удыруоу Толиа? Сара уажэраанза Иура иасхэон, – дналагеит Сериожа, – ус хыантак хадгылеит, ахэшэ хапшаароуп, календула хэа изышытоу ахэшэ.

– Ичмазафыда, изтахыда? – иаразнак дцааит Толиа.

– Ленин! Ленин итахуп ахэшэ.

– Ишца? – ицшыаны дшырфапшуаз инацитцеит; – Нас, уи уаха...

– Аиоура цэгьоуп. Икамлои цъара цтека кѣахак аҕны иҕазар?

– Узырѡла, – дналагеит Сериожа, – Иуреи сареи акыр еимтѡхкит. Акоюп цсыхѡас иамазоуггы. Хѡхѡыкгы хцойт хѡешаны. Хцойт аптекакѡа зеггы еимдо, еихаразакгы – аптека кѣахакѡа. Уи цъара икамларц залшом. Анышѡ итѡххуазарггы ихацшаароуп уи ахѡшѡ.

– Ибзиоуп, аха хазлеибадырузеи? Сара исазхѡода уара иҕауцаз, ма Иура ицшаазар злаадырузеи? – дцааит Толиа.

– Абар, хтелефон аномер! – аҕаад бггыцкѡа акака надиркит Сериожа. – Уаҕа Игор дахзыцшуп... Телефонк маншѡалан иахѡаажѡбаз, шѡасны иашѡхѡойт иҕашѡцаз. Сарггы убас кастойт. Убриала хѡгьеибадыруеит.

– Ибзианы избоуп! – ихы-иѣы ааихалашеит Толиа. Иааибаргѡыргѡеит егьыртггы.

– Ахы, зыцшра атахым! – инарыдитцеит Сериожа. – Уара абжѡбатѡи автобус ала уцойт! – Иура ихы наиқѡикит уи. – Уара Толиа, – ахцатѡи ала. Сара – ажѡибжѡтѡи ала.

Рнапкѡа ааимыхны инеицырцит ахѡыцкѡа.

Аптекаѣ ауаа рацѡаѡын.

«Кѡх анацѡалбеит, абарт зегь ахѡшѡ ртахума!» – иаа-цѡеишѡеит Сериожа. Нас ашѡшьыхѡа днеины атцыхѡтѡан-тѡи ишьѡтахь днагылеит. Агѡымжѡатѡѡ жакѡа зѣаз атахмада дмыццакыкѡа, ахѡшѡкѡа рхы ишадырхѡаша рахѡаны ина-диркуан. Даѣацѡоукгы ирѡтаху шыкам анреихѡалак, ашѡ-шьыхѡа инаидцны рѣынархон. Сериожа игѡы тагыломызт, издыруамызт иахауаз, арахь атахмада дчарч-марчуа, дыц-цакзомызт.

– Иааги урецепт! – атахмада ихы ахѡыцы инаиқѡикит.

– Сара рецепт сымазам! Сара саргѡаҕуеит ахѡшѡ календула! – ицси-ицси еихьымзо ѣааитц Сериожа.

– Ихамазам, ацкѡын. Уи даара зиоура уадаѡу хѡшѡуп! Иуоузом!

– Ибзиоуп, аха...

– Иазхоуп, цым, иазхоуп! – Сериожа ишьтахь игылаз аҭра ианалага, ашьшыхәа дындәылтцит.

Ибашахеит Иура еихигаз раҭхьатәи ашьаҭаҭы.

– Цәара ма иахьсоура мҭақы сықәышәтцондаз! – ихәеит уи, аҭҭека аиҳабы диашьапкау.

Аха акҭы дшимыхәоз аниеихәа, аҭел сасыр калоума ихәан, атрубка аакнихит.

– Толиа уакәу, Иура уакәу?.. – игон Игор ибжбы.

– Иура соуп, Игор, Иура.

– Сериожа дасуан уажәраанза.

– Иихәазеи?

– Макъана башоуп, ихәеит.

Иура ашьшыхәа атрубка ныкнеихаит.

Толиа уажәы дахьнеиз акыр иҭҭека кҭахан. Уаанза дахьнеикәахьаз еиҭш ауааҭы рацәамызт. Ахәшәкәа еилыхуа ирылаз аҭхәыс-бырг ихы налыкәикит:

– Сара хәшәык сашьтоуп, аха...

– Аха закәызеи! – лыбласаркыкәа дырхәытцпшуа лҭаа-лхеит аҭхәыс-бырг, дызҭыз дааҭхәытцны.

– Аиоура цәҭоуп, арахь исмоур цсыхәа сымам, цәҭыза сарҭаҭуеит.

– Ихәеи да, иарбан хәшәу?

– Календула!

– Ихәмазам, сыцкәын! Ааскыаҭы ихәднамгалацт.

Толиа ихы имаҭыыхьха ашьшыхәа днаҭежыит.

– Ацкәын, – лыбжбы наиқәлыргеит аҭхәыс-бырг – цыаракыр иҭалоуар абра иҭалоит, – қыадбҭыцк акы антцаны инеилыркит. – Амала шыапыла акыр аныкәара уқәшәоит.

– Акымзаракҭы, сцоит! – ихы-иҭы ааихаччеит Толиа.

– Абри аҭҭека ауаа иаҭауа мацзоуп, хара хҭы уаҭимоуа ахәшәкәаҭы шамаха уа иҭалоит.

Толиа дахьцоз зныз ашәкәы бҭыц дахәапшуа, аграпара даныланы днеиуан, дыццакы-ццакуа. Амҭан игәалашәеит Игор ишкә аҭел ишастәыз.

– Иура уакәу, Толиа уакәу? – Иаразнак игеит Игор ибжбы.

– Толиа соуп. Ирхэозеи егырт?
– Макъана башоуп, рхэеит.
– Башоуп сара сыңшаарагы...
– Уара абри ишэхэо закэи иахэа, исашэхэарауеи! –
Игор дшыгытэыгытэуаз Толиа атрубка ныкнеихаит.

Убри аамтаз Иура уаха иламкэа дааңсаха, птека хэыц-
ќатца хэчык дныфналт. Зѓаб тэрышкэак ашыушыаќэа азы
ртыршара дафын.

– Сара хэшэык сарѓэаќуеит.
– Иарбан хэшэу?
– Бара боума ахэшэќэа зтиуа?
– Сара соуп, аиеи. Ихэеи иутаху!
– Сара сарѓэаќуеит календула.
– Календула! Ихамазар ќалап. Амала уааңшыроуп!
– Избан сзааңшуа? – дѓэыргытэа дтааит Иура.
– Аптека аихабы хэшэаагара дцеит, даанза уңшыроуп.
– Бара исыбымтои!
– Сара иусто иалздыраауазеи? – дыччо фэалтит азѓаб
тэрышкэа.

– Нас, иалбдыраауазеи, мшэан, уи ахэшэ ыќоу иќаму?
– Хара ихамам хэшэы ыќазам.
– Иура иќаитцара изымдыруа даашатэышатэит.
– Иќалома ател сасыр?
– Иќалоит!

Иура ателефон, атрубка аакнихит.
– Толиа уоума? – итахаэеза харантэи игон Игор хэчы
ибжыы.

– Иура соуп. Ирхэозеи егырт?
– Ирхэои, макъана башоуп рхэоит. Уара?
– Сарѓы убри ауп исхэо!
– Уара изакэызеи абри ишэхэо, исашэхэарауеи иахэа...
– игон Игор ибжыы.

Дааңса-дќыпаха, аарла ииңшааз птека хэчык ахышэ
днадгылеит Сериожа. Аора иафыз аңхэызба лхы даахан
днеиѓаңшит, сузызырфуеит арпыс хэа аанарго.

– Календула, календула саргәәкуеит! – ихәеит ахәычгы.

– Исырбеи урецепт!

– Арцепт сымазам... – ләтеикит аарла. Лара мацк даакәанызанит, аха ашышьыхәа дғагыланы лфыналхеит. Сериожа ибла иабоз агәра изымго, иңышьаны дылзыңшуан. Ииашатәкьаны ахәшә сылтарц аума абри дызцаз?

– Узжьеит арцыс. Ихаман, аха интәахьазаап.

Сериожа дыштыхны дызкыз амтәыжәоақәа хьантыңы-хьантыңыза илаивахаит. Ихггы иқәжыны даахынхәит.

– Арцыс! – даахьалырцшит лара, – уаргәәқзума зынза? Мышқәак уаазымпши?

– Даараза, даара саргәәкуеит.

– Уаанфәси, нас?! – дааикәкьашеит аңхәызба.

– Нина Сергеи-иңха дабанхои, абни лассы-лассы иах-таауа атахмада?

Акоммунарцәа рулица ахьяантәо ҟны харакык аҟны дынхоит.

– Иуахауоу арцыс!

– Исахауеит! – дындәылкьеит Сериожа. «Исыңшаауеит, – дхәыцуа дцон уи, – Игор адырра истап. Иурагы Толиа-гы ишзахәо арахь исзаишьтырц. Ихаңшаауеит!» – ател дасырц ашырхәа днеикәкьашеит.

Ашыбжышьтахь еимаҟны асоура иалагеит. Аха зыч-хара удааҟыз, уи иатцаз аңшатәытәы акәын. Иахьынаурыз инаудшәыла ицон. Шыжыаахыс аимдара иафыз ахәыцқәа уажәшьта рааңсара рылсуа иалагеит. Ахьтеи амлеи рзеи-лалт, аха ргәы карыжыуамызт. Уажәшьта уи шырцшаауаз агәра гатәкьаны аимдара иафын.

– Бзиала уаабеит! Утәа арцыс! – итааз ахәычы дңыашьо ақәардә наимтәихалеит аңшәма. Атахмада амандарина афара дафын. – Уара избо даара иааңсоу, акы иаргәәкуа азә уакәымкәа уқам?

– Сара шыжыаахыс аимдара сафуп! – Сериожа аңшәма гәыразк шиакәыз аниба, издыруада абра хразкы иакызар ихәан, ихтыс зеггы иеихәеит.

– Ибзиоуп, аха иузышьтада умхәои?
– Саб иашьа дхәартамкәа дышьтоуп.
– Амазааразы исымоуп уи ахәшә, аха сара уи ада схәартазам.

Сериожа ибга аҗафхәа иааңцәеит.

– Сара иуасхәои́т уи ахьуоуа. Амала маңк ихароуп, иа-хьала уахәом.

– Сара схала сыказам! – дҗаңкьеит Сериожа аара ихы иадңо, – абри ахәшә хашьтоуп сөызцәагы саргы. Изах-тахугы Ленин изыхәан ауп. Ленин даргәакуеит уи ахәшә!..

– Ленин ухәама? – дҗагылеит аҗахмада. – Хәит, умоу-рахә мызааит. Уажәраанза ишңасоумхәеи аиаша!

Сериожа дгәыргьаңәан, илабжышкәа җахаддылт.

...Асырхәы леиуеит.

– Икалозар, Илия-иңа даабар хҗахын! – иаагьаңцәы-гьаңцәит ахәыңкәа, Горка ианнеи. Ленин имазаныкәаҗ Ли-диа Александр-иңа ахәыңкәа блала еимдо дрыхәаңшуан. Нас ашьшьыхәа даагьежьны аҗныка дныҗналеит.

Ахәыңкәа ргәы ңамгыло уи лааира иазыңшын.

Иааңшы-ааңшуан. Шака итың ңшзароузеи Горка! Аңц-ла дуқәа шыаҗажә-шыаҗажәза, рҗеиышыны иахьгылоу, икьуа ашәыб иаңцоуп. Дук мыртцыкәа, дңышәырччо, ашә да-алагылеит Лидиа Александр-иңа:

– Шәаала!

Ахәыңкәа гәыргьаңцәа иналышьҗалеит.

Владимир Илия-иңа адиуан дкыдиалашәа гранкақәак рыңхьара даҗын. Иҗналаз асасңәа ибла нархиган, җааиҗит:

– Хәит, ахьҗа шәамки! Амцахь инажәг!

– Мап, мап! Хара ахьҗа хәқзом! – даакәанызанит Иура.

Хара ахәшә шәҗахуп хәа хәхан, иңшааны ишәзааеит!
– иикыз наирххеит Сериожа. Илия-иңа уи ааимхны дан-нахәаңш, ихы-иҗы ааихалашеит.

– Афырхаңәа! Афырхаңәа шәара! Даара иҗабуп! – абырсаатк имазаныкәаҗ ңхәыс даалыңхьеит.

– Абыржэйтѣкѣа аусуѡѣхэыс Анна Филипп-иѣха ил-зыбѣиуеит ари ахэшэ. Дбѣмдыруеи? Уи лысаби аѣсхых-разы дыкѣуп!.. Сара – хар сѣмазам. Сгэы бѣиоуп.

– Лидиа Александр-иѣха дааикѣкѣашеит.

– Нас, ишэазхэада ахэшэ шыстахыз? Иабантѣаажѣгеи? Ишэхэа шаѣа ахѣнышѣтаз? – Владимир Илиа-иѣа ахэыѣ-кѣа ааидихалт.

Рыблакѣа ѣырхаха изыѣшуан даргѣы.

1965

АЦЭАРѢАНХАЛА

Сара акѣашара сыѣсы аѣхѣаран. Иагарааны субаргѣы сѣьяѣхыртѣа ашта сѣан. Аѣырѣын еиѣш сѣыжѣа адѣы сыкѣын. Саб иоуп уи агѣылбра сѣыркыз. Ирхѣоит уи знык сѣмшѣо аныѣара саналага инаркны, акѣашара сирѣтон хѣа. Ирхѣоит акѣым иара саргѣы ибѣиазаны исгѣалашѣоит.

– Уааины абри атѣла уаѣкѣашала, – инасыдѣтон уи, хамзырха иѣагылаз ара-ѣлахь инапы нархханы. Атѣла ахь-гылаѣ игылан. Сара сыкѣгыжѣааны савакѣашон.

Ашѣшѣы анхыз акѣын саб атѣла санаѣиркѣашоз. Амра анѣхоз аѣаза ду дсыман рѣаѣыс. Уи сыгага акѣын. Акѣашаѣ, бѣиагѣы ус сизмыркѣашар ѣаларын. Иааѣастѣоз зегѣы ѣа-намѣози сыгага!

– Убас, убас, убас! – ихѣон саб. Нас иаргѣы дѣагыланы сыгхаѣа сирбон.

– «Аѣгѣы аѣа ахѣынаѣ акуеит!» – рхѣон хѣгылаѣѣа, сшыкѣашоз анырбалак.

– Иаб итѣы иламлакѣа!.. – инаѣырѣтон ѣѣоукѣы.

Хѣыѣаѣ аизара мѣаѣысуаны, ма ныхѣак ыѣаны саб дыдмыркѣашакѣа ѣалозма! Уи иѣназгозгѣы иахѣшѣа за-ѣѣык лакѣын.

Сара ашкол ахь раѣхѣатѣи сѣьяѣа анеихызгозгѣы, кѣа-шаѣык иахѣсаб ала аѣыѣаѣы сеиѣырдыруа сѣалахѣан.

Аҫар злаз ашәахәареи акәашареи снаган сагьналартцеит.
Уа са исаҫараз уаф дубазомызт. Аицлабрақәа раан еснагә
аңхәахәқәа хаман хаауан.

– Уңсынтры духааит! – рхәон сызбоз зегьы.

Уи сгәы шытнахуан, мтәыжәада сарпыруан сара.

Иагьыстахын абжьаратә школ сшалгалак, убри амәа са-
ныларц. Цстазарас ишытысхырц. Ускан афстаа дысхыччоза-
арын...

Меышан. Хаихаңсыхәқәа аашьтыхны хәынаххеит саби
сарей. Абнахь хцон. Ирхәалоит еиңш, саб инапы ахьы аңс-
сон. Уи иҫаитцоз ауардынқәа алаңшцәгьа ибла рцәихьчон.

– Жәаа пашә злытца хьак гәтәны исымоуп, аха... –
азбахә шихәара издыруамызт саб хәхьцоз, – амала маңк
аңҫара цәгьахашт. Наара бааңск иафәгылоуп...

Амахә дукәа ирытцазза, ишьәтажәа игылан ахьатцла.
Уи убас еиңш амағ ахаңан – уалңшны ажәван убомызт.
Саб амағ рхуа атцла ашьапахьы ифьинеихеит. Саргьы еи-
хала сымч зықәхоз цыкко стың ҫастон. Дук мыртыкәа
ашьапы аахаркеикеит. Маңк хәңсы ааиҫахкыргьы цәгьа
избомызт, аха... Саб цьей дтәарын. Аиха аашьтыхны аң-
ҫара дналагеит. Дааңсошәа анызба, снейны аиха ааимыз-
деит. Сеырхатцазаны, саб иҫьяшьала имфаныстцон. Аха
сеихаҫыңқәа хьырвырны акәын ишанылоз. Атцәаҫьяқәа
атцла иафәууаауазгьы, иахьакәзам иблаҫьяны ицон. Ахьатцла
уссгьы иакымызт сара сеиха. Ишгылац афьышьтарбагьа
игылан.

– Ных, ных, исыҫи арахь! – саб аиха аасымихит. – Уара
иахьакәым иңукоит, абрахь икахартә иҫызәаароуп.

Уи ииатцәажьышәқәа ылҫны аиха иҫьон. Ахьатцлагьы
ацәа инҫазызо, баф-бафы еиҫышәшәо иалагеит.

– Аәада уиасны угыл! Ари алада ицоит! – ихәеит саб.

– Аа, уыф! – ибжьы геит атыхәтәан. Санаахьаңш ахы
сықәкны иааиуан атцла. Алада уи амағқәа ирмышьҫызаап.
Снатрысит. Аха иҫалаша хырпашьа амамзар акәхап. Сшьа-
пы лықәҫьян амарда снафәхаит.

– Аа! – схәеит сара аарла.

– Аа! – дыхәхәеит сабгы. – Зылақәа ырызхы сара, ахәыцы дысфеит, зылақәа ырызхы! – ажәжәахәа дааиуан.

– Шәсыцхраа! Ауафы дысшыт, шәсыцхраа-а-аа! – агәафәқәа иртыуан саб ибжы.

Сара уаха акгы сгәалашәом...

Иасышьжымтан сгәырғәтәа сызталоз хашкол ашта, сыблақәа таа сшахәаңшуаз, снавган Ақәақа сыргеит.

Хымыз сзымтысуа, сгәы фәрханы сыбға агипс итан. Сы-
цсы сғанатон. Дышсыдтәалаз дсыдтәалазан сан. Дкәафза,
уаха шаанза дыгәжәажәо дысхатәан. Амала сангы сар-
гы гәыгырта дус ихәмаз ахақым затәык иакәын. Иихәа-
рызеишь анаңьалбеит хәа, хаблақәа таа хәизыңшуан да-
наафналалак.

– Афырхатца, иахьа еиха уеиғьуп! Ушфырхатцоу ухьз ма-
царагы иахәоит; Ахра! – сгәы аақәитцон уи, еиғьхарахәа
акгы шсымамызгы.

Шьжымтанк сааңшызар, сан дқәықәма-шәықәмаха
дысхатәоуп. Анаңьалбеит дзалцуам, дыңсуеит хәа лархәа-
ма?! – сгәатца нтәнашьааит акы. Исзымчхазт схы налықәскит:

– Иқалазеи, сан?

Ахәыцра дызлаз даалцын, лқьышәқәа цыстысуа даас-
фәңшит:

– Аибашьра, нан!

Абри аены инаркны аңстазара акырза аеаңсахит. Ахә-
шәтәыртафы еилыхарахеит. Ачымазцәа лассы-лассы иаа-
ргон. Ишьтазгы, уаанзеиңш акәымкәа, заа итыцны ицо
иалагеит. Иасены азәазәа, фыңьа-фыңьа хзышыцылаз
ахақымцәа аины хгәы ргәғәаны ицон. Ицон мраташәа-
рахь рхы рханы.

Ғәнак ахалата ижәфа итарцаны даафналеит саб. Уи да-
наауаз есымша ак сзаимгакәа иузомызт. Иахьа – инапқәа
таңәын. Пыхьейиңш акәымкәа маңкгы дыңцакуан. Сгәы
рыгәғәаны, сыблақәа ааимданы дындәылтит. Убасқан
сара игәастеит сан лзамфәқәа инархьыжжыз алабжыш.

Аха сара зынзагы ссахы имааизеит саб уаха дызбараны сшыкамыз.

– Аус злоу бара боуп, ди! – сан ихы налықәикит схақым сантрыжыуаз аены, – игәы дашәмыргароуп, ахылацшра бзиа итахуп.

– Уара, Ахра, – даахьахәит сара сышка, – указ ахреипш уғәғәаза. Сара агәра ганы сыкоуп хымпада ушыбзиахо! Нас сан лыжәа инапы натхны ифынеихеит мазажәак шлейхәоз мөашьо.

Ахәшәтәырта сантыргозгы мацк иаасцәымыгхеит саб дахымнеиз. Аха исурхәоз! Аәны санааргагы дсымбазеит. Сгәы нтыпсаа-нтыпсаит:

– Сан, саб дабакоу?!

– Аибашьра, нан!.. – иаразнак зымәа ләы налырхәит уи, лылагырзкәа збар хәа дшәазар акәхап.

– Акгы зқәым абри сара сөызатәкьа цьаракыр дыкоушь, анацьалбеит? Икалоз ма саб ибла сынтацшуазар... Сгәы иаха игәғәамхоз?!

Сшааргаз захаз хгәылацәеи хтынхацәеи ухәа акатахәа аара иафын.

– Анцәа ицьшьоуп, Анцәа ицьшьоуп! – рхәон урт спырпыруа рацхьа сгылоу цьушьап. Ицон, иаауан, ицон-иаауан. Аха иарбанзаалакгы, алагарта шамоу еипш, алгартыгы амами! Интәеит сгәы аасхазырштуаз урт ацара-аарақәагы. Рацхьатәкьа атх агәы инықәлаанза итәан ацкәынцәа. Уажәы? Урт зегь аибашьра иргеит. Ақыта иасаа-ира итацәуан. Аха сара сан акы лхы аталырхарц дафымызт. Ашара датагылон. Зхы лкыз аусгы ахәлара акәын илымызхуаз. Агәырәа еикәатцәа лгәафы итәахны, акыркырхәа сара дысәаччон. Сгәы калтзон схьаа схалырштырц. Аха иухоурштуа ахьаа аусымахыз? Амац бгапцәа еипш ацәартә сылан. Исыздыруамызт икәыбаса атла иатырхыз сыбга сыхәо ианыкалоз. Снапкәа ракәгәышьан сыматц зуаны исымаззгы. Мақәахәара лахыс, ақытәыхәа ахәызба ласылухәаргы акы аздыруамызт. Уахынла ауаа тахәахаа

ианыцәоу, рыңсы аныршыо аамтазы, сара сгәәтеиуа аиарта сагран. Ахәыцрақәа хәа мбатәыс икоу зеггы схы итапапон.

Шьыбжьонк ашьапышьтыбжьқәа саадырпшит. Снацшызар, сан цыоуку драпгылан иаалгоит. Адгәыри Дыргәни иаразнак издырит, аха урт зцыз лоуп исзымдырыз.

– Ари хашкол адиректор ґыц лоуп, нан! – дааслырдырит сан.

– Вера Иван-ицха! – даахырхәеит ларггы. Инеибар-тәақәеит. Артафы счымазарақәа рзы азтаарақәа калтон – сара атак лыстон. Сан дғагылан аматуртахь днеит, хасас ґамыртысы длышьтыр лтахымхазар акәхәп.

– Дыкан баандафык, – дналагеит атыхәтәан Вера Иван-ицха, – уи Петро-Павловсктәи абаа дтакын. Дахьтакызггы ҫ-метрак ракәзан хышәара-цышәарас иамаз. Лашарас иибозггы ацапхатып амацара акәын. Абаандафы деикәпах ашьамтлахәқәа ишьан. Уи зхы иакәитү азә иеипш, аус иуан дахьтакыз: иасышьжымтан ибаф иртәуан, ашәақәа апитон, ихәон. Абас мацара уи абахтаґ иагьихигеит ҫынҫежәи хәба шықәса. Уа дыштакыз аамта ґыцггы ихъ-зеит. Иахьаггы дыкоуп уи ареволиуционер ду – Морозов...

Ахәыцқәа рылақәа таа Вера Иван-ицха илґацшуан. Иласза сыңсы аавызгеит иара сарггы.

– Ауафы дызуафү – зеггы дыриааирц ауп, – лхы насықылкит сара, – уара узбахә сара иацоуп ахәыцқәа иан-сархәаз. Уара, Ахра, ашкол ахь ухынхәуеит.

– Ишпашәхәеи?!

– Ааи, ааи, атцара уалагоит. Иасымшатәи атцатәқәа ишәоуа Адгәыри Дыргәни ааны иуархәоит, иштуаз гәартит, даалоит шәыртәафгы. Саауеит иара сарггы. – Икалап уара уахынла ахәыцра еикәатцәақәа удмырцәозар, – дналагеит уи ҫапхьа, – уриааироуп, хымпада уриааироуп. ҫынла лацәааихьшык коумтан. Шьыжыла ухы инаркны ушьап аґынза амассаж катала. Ашара уатцагыланы уґыхала. Аусггы ула. Уҫла, уапхьала, асахьа тыхла, ухасабла, уаамта еизша...

Абри аены инаркны сыпстазара даеа моакы ианылеит.
Җенак асахъагыхра сшафыз, жәпафык хгәашә иаала-
гылеит. Сангы деишәара-еицараха днарпылеит урт. Ика-
лаз лцәа иалашәазар акәхап.

– Ауафы дызкәымшәо акгы ыкам, Хыыкәр, – сгәы
икәфуан ашла Сликәа ибжыы, – ахатца дзиуа фырхатцала
дтахарц азоуп...

Абас, аапынтәи амшкәа руак азы, уцәа унтырзызаауа,
артцәа-аартцәаахәа ахәхәабжы геит хара хәфнаҗа...

Сылабжышкәа аахакаҗәалон сара саб данаасгәала-
шәалак. Сан рыцха? Уи зынза агәырәа дафан, лыпсы ахыц
иакын. Саб итәы зыабарызу, сан лтәы схәарызу, схы саз-
хәыцрызу?!

Исуркаҗози ацәарта илахаз ауафы?!

Вера Иван-ипҗа ашәкәы аҗы изтылшыыз ацәахәакәа
рганаҗ ус анылҗеит: «Абарт җырхәала иҗа, насгы реиха
ухы угәы анакәмаҗхо аамҗазы, дара урызхәыцны еиҗа-
хәала».

Ашәкәкәа санрыпхыалак, аарфара баапс икәнакыз
аҗыкәреи ақәа анаслак аҗшаанартуа еипш, агәырәа иар-
хәаҗыз сгәы хәчы-хәчла ипсасиуа иалагон. Ашышыхәа
иаацәырызгон ссахъагыхгақәа.

Уажәы сара иасышьжымтан сыбаф сырҗәуан, амас-
саж җаҗтон. Сҗатәкәа сҗон, ахасабтә схасабуан, ашәкәкәа
срыпхьон, асахъа тысхуан. Сусутәкәаггы акыр ирацәан.
Ирацәан акәым аамҗагы сызхазомызт.

Җенак агәашә иааҗеибахәеит ашкол хәыцкәа ашәҗ
шыыҗәрақәа ргәыдкыланы. Урт дрыцын адружина аихабы
Хыыма Кәтарпхагы. Ахәыцкәа афны иаафнеибахәан,
апсшәа насахәаны, ашәҗкәа рыффы лаха-лахауа сапхъа
иныкәырҗеит. Зегь агәырҗа рыбла ихыхәхәыла иҗон. Урт
рыбжыы захаз сангы ләага нарсны даафналеит.

– Иахъа хара агәырҗара ду хаман, – дналагеит Хыыма,
– иахъа хадружина иахаҗҗеит Хапсадгыл ахаҗеитҗазы
фырхатцала иҗахаз Аҗана Бганба ихъз.

– Ҳара хыдтас иаагеит Астана ишызцаа рзы дыш-
фырцшыгаз еипш, ҳфырцшыгахарц ҳцарафы, ҳусурафы,
ҳаишызарафы...

Сан лхы ларкәны дгылан. Сара агәырға – лабжышқәа,
уажәы-уажәы сқышә сацҳаны наӳ итаасыркәрылон.

Иааиуаз амешаены жәохә-шык ақкәынцәеи азгаб-
цәеи ашьжымтан ҳашта иааталеит. Иааит рғаақәа кны.
Урт рацҳаа дгылан Вера Иван-ипҳа. Сан лгәырғара ҳәаак
амамызт, аңылақат зцалахъаз ҳамхы ҳзыдрашәарц
сшызцаа ахъааз. Мап, мап, уи акәмызт сан дзыргәырғоз,
аеакын. Сан дзыргәырғоз сара аганахъ сынмыжкәа урт
агәцаракра бзиа икартоз акәын.

Уажәы рғаақәа еилышыа аңыңаҳәа ҳамхы итан
атцащәа. Уажәы-уажә рғаа хъешбыжкәа гон. Сан дықә-
гьежъааны аматуртаф рхәы калтон. Саргы ари абжъарак
аус здызулоз асахъа иахъа салгар стахын.

Ашьыбжышьтахъ, амра цлакашәара ишыказ сшызцаа
рыбжы геит. Иаразнак издырит ҳамхы рашәаны ишалгаз.
Ахәыққәа амхы иантыц, рғи-рнапи зәзәаны, Вера Иван-
ипҳагы дрыманы, игәырғатцәа ауада иаафнеибаҳәеит.
Ацыхәтәан, Вера Иван-ипҳа сани сареи ҳахъзала, итабуп
ҳәа ралхәеит ахәыққәа.

– Ҳара уи афы мацара дынҳажъуам, итагъ ҳалҳаршоит –
абри акәын урт рхырғқәа ирхәоз, арцаф иахъылзызрышуаз.
Ацыхәтәан агәабзиара сзеиғашъаны, индәылтырц рғи-
нархеит.

– Вера Иван-ипҳа! – сыбжы насыргеит. Иаақәгье-
жъааит зегъы. Сара шалагара сыздыруамызт, аха зегъ ако-
уп ихәатәын.

– Сара абрака икастеит ҳамта хәчык. Ҳадружина
азы... Уи зыхъз аху ипатрет!.. – Уаҳа сзымхәакәа асахъа
златаҳәхәаз аахсыршәеит. Вера Иван-ипҳа дыпрыр моу
лымамкәа дгылан. Ахәыққәа рхырғқәа рхалашон. Сан
лыла таа апатрети сареи даҳзыпшуан. Адык, адык, адык –
амшын сгәы.

– Сара издыруан уара абас ушыкалоз, сара издыруан! – илзымычхайт Вера Иван-ипча.

Убри аамтазы, икалап сгэырғацаан акэзар, шықасык аа-хыс ахахэ еипш аиарта илаз сызыбжак аңсы ааталазшэа збеит. Сшыацэкьыс дугьы аасыртцисит.

– Сан! – сыхэхэеит сара. Иңшыаны иаасзыңшит зегьы. Урт иагьгэартеит ахыза зқэыхыз сшыапы аңсы аталара ишафыз. Ахэыцқэа гэырғацааны ирура рыздыруамызт. Лылабжышқэа лфахэхэы фаалтит Вера Иван-ипча:

– Сара издыруан уара абас ушыкалоз, сара издыруан!..

Сан лкасы афацэкэа рыла лылағырзқэа лрыцқьон. Саб, ашэтышқэа реипш ахэыцқэа дахьрыгэтылакыз, иблақэа таа сшыапы ахьтысуаз дазыңшуан.

1965

АИЛИБАКААРА

Амш ахэларахь еихеит. Сгэеисра иацло иалагеит саргьы. Уажэы-уажэ агэашэ ахь сыңшуан. Сзырфуан слымхақэа кыдцаны. Ахэа иашытоу ахэагэыр бжыы иахауеит хэа, лассы-лассы амашына абжыы сгэы иқэыффуан. Аха сшагылан санзырфлак – акымзаракгы ыказамызт. Башан зегьы.

Изакезыеи аибашыра мыжда иныканатцаз? Ани ахшареи еихыкэкеааны. Дара афны икоугы рызхара изеибабом. Игэаф-гэафуа акака ирышьтоуп. Еикэкыашоит. Еикэгэамтцуеит. Ирурызеи, аңстазара хьантоуп. Хгэылацэа хэыцқэа шакаф абыда инхада?! Иңситгы ыкам, ибзоупгы! Сара саб даарган Акэа дышьтоуп. Дахьырхэыз иабыкэу, дахьаргазгы иабыкэу?! Разкуп зегьы! Дааргеит хэа анхаха, хаибарсны хцеит. Уара уажэ указ лхэеит сан, аха изуазма?! Саб рыцха иңштэы ихыгга, шыа-кэарак илазамкэа снейхыгылеит. Иблақэа аахитын, даасфаңшит.

– Удухазаап усымбазакэа! – аарла икышэкэа аатцытцисит уи. Сара скаңшышьза сеибакны, сылабжышқэа сфа-

хәхәы сгылан. Сабгыы игәы ңшаауа даламгакәа дыкам, иа-
разнак сдәылыргеит. Убри инаркны, сан иас-фымш амәа
дыкәуп. Лара уахь данцо, сара соуп афны иахыу. Сыцьмакәа
хгәыла Мыта исзибоит. Анацьалбеит, сгәы каршәны Мы-
теи сареи хәихәмаруа ацьмакәа ханрыцло хәа аамтак
каларушы!?

Иахьагы Акәа дыкоуп сан. Уи атцх ишалоу дгыланы
ауп дышдәыкәло. Адәыгба аанфасырта ақынза шыапы-
ла дцоит. Ибжъазоузеи ма?! Амашына усгыы икам. Уар-
ла-шәарла акы аабжъалалоит икәас-фасуа. Уигы ахацә-
қәанынза итәуп. Ианаангылои ианаанымгылои еикароуп.

Иааилабыцуеит. Иаасылжжуа салагеит. Мыта сыцьмакәа
гәареитцан дцеит. Уигы иани иареи роуп афны иахыу. Сара
саха имоума? Ауафызатә! Сшәара аласхызгарц ақыдкәа
еифажны, атакар еикәыстцеит. Аха зегь акоуп ашә аар-
тны ауасхыр сықәгыланы сыңшуеит, асмит схы адцаны.
Дыкам сан. Саб деиташәоу здырхуада?! Анацьалбеит, иң-
сы еикәхандаз! Хәцьмакәа ак кааит. Уахь слымха нкыдыс-
цеит. Абжы тахәәеза игеит фәпхьа. Сыццакны сфынаскеит.
Снеизар Шькәкә рылагыжьюа ырылоуп. Сара абри, афыз
леишәа чыда змоу цьма-мыжда сымбац. Иасыуаха ифәх-
хәалон, аха уаха исхаштзаап. Атәыфа ианкны мчылатәкьа
атыңаф иназган, ашаха аахастцоны, хгәашә хәчы абжы
геит. Сыццакны ацьматра ашә саалаххит. Аштә италан
иааиуан фыцьа. Сан иаразнак дыздырит, аха егы... Смага-
маго снарпылеит.

- Икоузеи Даур, умшәакәа укоума? – фәалтит сан.
- Сыкоуп!.. – схәеит сара, сыла таа ылырыз сихәаңшуа.
- Аңсшә иахәа, нан! – инасыдылтцеит сан.
- Дызустәа ари?! – даатәамбазакәа сцааит сара.
- Ари Игор иоуп!

Хаиманы афны хныфналеит. Амацурта зегы фныр-
лашаауа абылра иафын сымфкәа.

— Уааины утәа, нан! – Игор ақәардә наилырбеит сан.
Днеины днатәеит иаргы. Амца дшашьцыламыз мфашьо,

абла дызхымпшыло, инап илахь иапыракны, ихы ырнаа-шаа дтэан уи. Дтэан мафа-мафа имаџа хэыцкэа ишэха-кэыкэны, аркэыдра иаргэакуаз ихахэ икэа италаны. Еи-маа зымбазацыз ишыапкэа ейкэыдды, ишыацэхыпкэа хиааны. Ихы-иџы азыбжак алымт цкэа иунарбомызт. Аха сара ибзианы иеилыскааит иџынтца артэашы. Уи иага гэам аџажызаргыи аџшра амырзыр атахын. Иеикэырхэа, иаазџахтэашэа. Акэыџба умбахьей! Игор сыздыруам, аха кэыџбоуп ари, кэыџба!

Уи амца иншыцыпхьаза иаха-иаха иеынаистхон. Иаха-иахагыи акы дза даманы ицон. Азныказы, иблакэа ирхылаз алхагыи усс имкыкэа, ахырсысра даџын.

Сара унасылакысыр сшыпжэара, аџын ахэа илакшо нырцэ стэан.

– Уаала Даур арахэ еилхарган! – даасхагылеит сан.

– Ыаргыи сцазом! – схэеит сара иаахжэаны.

– Ахэычы уихылапшла нас, амца дакэымхэаит!

– Сихылампыкэа, дакэхааит иџахызар!..

Сан акгыи мхэазакэа, аныга лыман дындэылтцит. Уи иаразнак илдырит ахэычы длыман данааи инаркны, сара сыешысыпсахыз. Убри акэхап уиакаракэагыи зсалымхэаз.

Кэыџба аџны дыкоушэатџкэа иеирџамамит. Иџааи-џыхны, асқам дныкэиан дыцэеит. Амала, уажэы-уажэ даахэацымыцуан. Уажэы-уажэ ажэыркы-жэыркы хэа ицэа дахон, акэкэыхэа ихы далхон.

Сан арахэ еиллыргеит. Лыхш аџып икэылтцит. Абыстагы хаббала иуны инкналхэит.

– Мацзак унаскыарауазей, нан! – џаалтит уи абыста ахэара даналага.

– Сара сзынаскыабцо ани нырцэ аџхэа зегь зымџ-хазкыз днаскыабцарауазей?! – схэеит сара сеицрашэаны.

– Нан, ани дшыкоу умбои, – дналагеит сан сыгэшэа кны, – иан дыкам, иаб...

– Саргыи саб дыказам... – сналпыџлеит сара.

– Унан, уеумшыааит, иухэо закэызей?! Уаб дыкамкэа, анцэа ихэозар, ихэракэа аџара иаџупе!..

– Дыкоуп хәа афны даукаһу?!

– Дахыкоу аума, иара деибганы дыказааит!..

– Аиеи, деибганы...

– Аамта закәу умбои? Иумбои Игор дахьяаанагаз. Иани иаби ахьагаз издырзом. Иара иакәзар инапы нарымтакуа ақалақь далан. Дрыцхамии! Афныка даазгеит. Ешьара узи-муеи!

– Кох, кох! Ешьара сзимукәа?!

– Избан, нан?.. – сан даакәымтцзакәа сыргәыбзыгра дафын. Аха сара сшықац сыкан. Абыста анкнылх, ххыруа чуан азнатәкьа азы кналхаит крахфарц аишәа ханахатәагы, сара Кәыфба сидымтәалакәа, нак снаскьаны стәеит.

«Нына, нына, акрышцеифо мцахәыцәа. Абыстеи акәыди реихьшышьатәкьа издыруам!» – гәаныла аччара сафын сара.

– Дзакәызеи бара ихазкылыбгаз, акрыфашьатәкьа изымдырзо? – сан сналфәацшит атдыхәтәан.

– Устыхә сымхәеи, уара!

– Абас ифала, нан, абас! – Кәыфба абыста акәыд ишатдыршыуа илырбон сан. Иаргыи инап аштда ифатда ытыркәымпылаан иратәо, зны сан ишахьылшыуаз дахәацшуан, зны сара.

Крыфара хантәоз, сан Кәыфба инапы мчыла илырзәзәеит. Иара убас кәаитцеит акранахфагы. Уаххьа анахфа ләааилырганы, сан амца аалыргәгәеит. Кәыфба нырцә дахьтәаз ахәхәахәа афархасра дафын. Дшыцәаз диит хәа сыкоуп. Саргыи ацәа бзиа избоит, аха ари ифызатәкьа си-нымиац.

Сан азәзәага иахәа аалган, аеҳәа иныеҳәаргыланы азы нанылтәалеит. Кәыфба азнаказгыи иааигәампхеит, аха сан дыргәыбзыгны дааилылхит.

– Уааины азы сзаашьтлеи, Даур! – инасыдылцеит сара.

– Азы бзынасышьт акәым...

– Уааи сымхәеи!

– Мамоу, снейзом!

– Ҳаит, узакә хәчузеи?! – уи лмахәар еилхәаны, аҳа-
ҳаира хәа ахәычы икәабара дафын. Иаргы уажәшьта ала-
мала аиахәа дыштылмыжьюаз гәеитазар акәхап, ағәырғә-
ғәырғәхәа аёыркәычра далагеит.

Ҡынтә-хынтә асапын ихьшыуа, дасны икәабара дафын
сан.

– Уфф! – ихәон иара, азыркәанда игәы иахәозу, асапын
ицәа италозу сыздыруам аха... Ус шыршыафла дырбаны,
акәардә даакәлыргылеит Кәығба.

«Ихәхәы мыжда ауп акәымзар, дыцәгьамзаргь калап!»
– сгәы иааснаҗеит сахьтәаз.

Сан дыкәба-кәшәо уи ак иахәо ихы лхәон. Нас дааикә-
кәшан, ишәылтарц иаалгаз имаҗәақәа ааитцылхит. Сны-
цакка сҗеит иаразнак. Абар жәаха сан лахәшьа исылтаз
ахарҗ... Сеигзаны исышьасымтцоз снармеикәа... Адыркхәа
амца җасыхкәеит.

– Ххәа пыр, уара аҗыцкәа узаасхәоит Даур! – лхы насы-
кәылкит сан, сгәы ишнытххыз лцәа иналашәаны. Шәҗы-
цәагь еипшны ишәзаасхәоит! – нацылтхит уи җаҗхәа.

Сара атәууара саманак-аманакүа, ашырхәа сәагылан,
шьталара сҗеит.

Адырҗәены Кәығба дымгылазацызт сара аҗьмақәа
ангәарсхуаз. Амала адырхәены зегь җаҗхәагьы дгылеит.

– Нан, Игор ара игәы җыгьуеит, ахәыцкәа рахь дга!
– инасыдылтҗеит сан. Азнаказгы иаасгәампхәзҗеит, аха
исылушозеи сара сҗон – иара дзырга-зырго, хара-хара
дсышьтан.

Сәызцәа Мытеи, Алдани, сареи Ахәацараҗ хәикәшәалон
есымша. Нас хәҗьмақәа неилатцаны игәараххуан Тура ихәы
шыказ, Накьюка... Дара аиатцәара илеибахәа ихәуан – хара
хәидшыланы хәхәмаруан.

– Ари иац зызбахә шәасхәоз иоуп, Кәығба!

– Сара Игор сыхьзуп!

– Сара Мыта!

– Алдан!

Аибадырра иафын урт.

Сөызцәа ахәыч ґыц иҳаланагалаз рызхара дырзымбо ихаәпшуан. Иаргыы дкәәба-дшьышыы, ихахәы тырффаны данеилаххәа, иблақәа тыпқо дқалеит.

– Хееит! – ххәан ҳаңьмақәа ҳаман акызгы ҳәәфалт.

Амшқәа цон. Кәығба иаҳа-иаҳа аоны дашьцылон. Иаҳа-иаҳагыы, иаргыы саргыы хғығеибагон. Сан мыцхә дихылапшуан уи. Деитымуп, дрыцхауп хәа. Сара изыуз цыушыап. Иасышьжымтан исылтоз ахш ахмышәхәарагыы, уажәы ҳәыңагы еишшаны иҳалто далагеит. Амацәа зтиуаз ахәсақәа ак рыман хгәарабжьара иаабжьаларгыы, сара акы ансзаалхәоз иаргыы изаалхәар акәын. Азлагарахь ханылышьтуазгыы, ҳалагатә еиқараны хнарыцалцон. Лара усура дцон. Харт руазәы аоны ҳаагылар амуаз, аха илузомызт. Хайцызар акәын. Кәығба аоны даагыларгыы дицәшәон, дицәшәон аңьмақәа гәарихыргыы. Абас изылура лыздыруамызт сан. Сара? Сара сылпапсаны, иара сан дылпацәкыоушәа дызбо салагеит. Иара убри акәхап харт лассы-лассы ҳаимак-еиғак зыхкыозгыы. Иара мап, устәкыа дыкамызт, сара усшәа избон акәымзар. Сара сакәын даакәзмыргылоз. Азы ааҳагхар: – Азахыы уцеи Кәығба! – инаидыстцон. Хамғы аантәар: – Афархь шаагатәу узымдырзои уара, са исымхәакәа! – схы найқәыскуан.

– Аңьмақәа уманы уцала, сара сухьзоит! – абас адцақәа истон уи есымша. Аха иара аказы ихьатцуаз иакәмызт. Амца дафызан. Аусура иацәымаашьоз сара убри ифызатәкыа дсымбац. Ари збаз сара, зынза сшыапы аасытцыхит.

– Қәығба аңьмақәа иахьакәым ицеит?!

– Гыды ыказам хәа сыкоуп, Кәығба?!

– Абри абард раатәуп, Кәығба! – таха истомызт уи аңьмақәа ҳахьрыцызгыы. Хара ҳайдшылан ахәмарра ҳағын усгыы.

– Уажәытәкыа! – абриак акәын иара иихәоз.

Аамта цон. Кәығбагыы иаҳа-иаҳа игәы ихаштуан.

Иаҳа-иаҳагыы дапшәымахон. Ашара иатцагылоз сан длыцгылон иаргыы. Аоны иатахыз ихала идыруан. Икаца-

тәыз уатцәахыы хәа акы ахигомызт. Аенытцәкыа нап диркуан. Ашьарақәа рхәы ритон. Акәытқәа тижьуан. Ахәыс ахкаарахь игон. Азарақәа абгыы кафаны ирзааигон. Зегы-зегь бзиа ибон уи. Даргыы дырдыруан. Дшаарбалак еибарыџуа ишьтан. Кәыџба чыдала бзиа дылбо далагеит сан. Бзиа дылбон дхатц-хатцо илхәарызеишь, лгәы иахәара икастдарызеи хәа дахыыказ азы. Сара уи еихагыы саргәаауан. Цәымгысгыы дыснатон. Еихаразакгыы исзымчхауаз шыжьтәи агыларакәын. Сара ацәара мацк бзиа избон, еихаразакгыы шыжьы. Арахь, Кәыџба шаанза дангылалак, саргыы сылмыргылар лузомызт сан. Кәыџба игәы хьшәашәар хәа дшәозар акәхарын...

Енак ацьмақәа хашрыцыз еимахәлан ақәоура иалагеит. Атцлақәагыы хнарытцагыла-аарытцагылеит, аха хайлысзо ханалага, хәфныкақәа хәихеит, харахә хаман. Цас иауазшәа; афны хәазарц акгыы хәгымкәа, еилахынхәуаз ацтақәа цшак фарытцасын, иаахнахәеит. Амрагь цхашья-цхатцо иаацәыртцит, шәахәа-мпахышыыла апсабара ахафы рбо. Иа-аилаарцырит зегыы. Ари збаз ацьмақәа хәраха ирысит. Сара истәххеит урт абард рзысраарц, аха сеигәышә Алдан истәхит аены. Истеит, уафәгылан ашьха уцартә икан азы, иаб иирхрацы.

— Кәыџба?

— Изакәи Даур?

— Елызбарраафы уцаны, айгәышә рымхны иахзаага!

— Ибзиоуп! – абжәаацнеипш сажәа џбаимтәит уи, изутахузеи хәагыы дымцааит. Урт хара хәадахьшәа Асарафы акәын иахьынхоз. Елызбар – иааихылтцыз изгабцәа афыцьеи ицкәыни ааихыкәшәаны арра ирган, ицхәыс атакәажәи иарей ууалаххәа рнапқәа ргәытцацсаны итәан. Оумашәа иказшья бзиан апшәма. Мыцхә бзиа ибон ахәыцкәа. Уажә снейргыы айгәышәгыы сиџон, расақәакгыы сцъыба иҗеимцсакәа иузомызт. Аха рла мыжда сацәшәон. Баацсыкгыы акәын аиашаз. Кәыџба иџеизытрысыргыы дышцафари?! Мацк даршәар еихагыы изеигьуп. Ахаан ашыз ихьзом, кастцеит.

Алашбыжыгы геит – Кэыѣбагы дыхэхэеит. Дыхэхэеит Елызбаргы:

– Алышкыынтыр ахэы! Алышкыынтыр!

– Момоу мариала еилгеит! – саапышэырччеит сара. Лассгы дмаазеит Кэыѣба. Дахьнеиуа усгы уа дакуеит. Ыстырц саaikэанапха-аaikэанапхон сахыглаз. Аха ала мыжда аар хэа сшэон. Ус икалт еимгэамзо, айгэышэ иытырышыны даакылсит Кэыѣба.

– Уабаказ уара уажэраанза?

– Сырмыштит. Ала самфахыа!

– Ари закэызеи?

– Аа, уст!

Икалт илан: аха, атэа, араса... Иаaimсхын афара сналагеит.

– Алацэгы рымазаарын!

– Даба, абни абард рааи!

Зыцхара дафыз атэа зымѡа иныштыетдан, ифынеихеит.

– Изакаы уаа бзиакеоузеи? – ихэон уи уажэы-уажэ.

Акыгэбжы аниаха акэхап, дааит Елызбаргы. Акыр-аамта дхацэажэон. Даара игэцаракны акэын Кэыѣба ихыитыхэа дшазтауаз.

– Ахаша-цэашакэа пышэымкалан! Ахаша-цэашакэа! Урт уафы итаххоит. Ацма псцэеирымгакэа амла рхы ршыр хэа шэшэоума?! – днахабжыаны дцеит уи атыхэтэан.

Абри аены инаркны Кэыѣба уахь лассы-лассы неиртас иштыхит. Ацмакэа хаман ханаарывалалак, уажэ иаазго убалап хэа ддон уи. Иара алагы уаха дакуамызтеи! Исыздыруам сара урт атацэа Кэыѣба идирбаз?! Насгы икаи-тозеи абри абырскаамта?! Даннеилак лассы даазомеи?!

Ченак исзымчхатэкеит. Ашышыхэа аанда саваланы сфынасхеит. Снеиуеит акакала, сшыапцынтакэа срыкэгылан. Ламыжда сгэанатар сафеит ауп, уаха акгы. Саатгылеит. Ахы, абрантэи ибзиан избоит зегы. Изакаызеи сыла иабо?!

Ара-амта ашэшыраѣ итэоуп еикэшаны. Хатцеи пхэыси рнаѡсангы икоуп исзымдыруа ыцыа. Кэыѣба урт рыгэта

дгыланы, ыашыахэкэак рыкатцара дафуп. Излеилыскааз ала анемец фицар афы дашыны, ынык афны дышнеиз атэы акэын идирбоз. Аиашаз икаитцон уи ырччархэны. Итэазгы рыгтракэа рнапы такны, аччара иафэын. Иара иаха-иаха да-цаапкуан. Афицер адыргыла дышталаз, акэтатъ шафэакэа шигэыдыртцаз, итапанча дшахаз... ухэа атэы иахатцаны афатцара дафэын Кэыфба: «Шнеель, шнеель!» – хэа акгы налатцо.

Сара иаасгэалашэеит цыпх, Артемираа рыфыны ашыаршыаф кыдыршэшэаны, иахдырбоз акиносахыа. Аат, анаа-фын, икарцооз анемеццаа?! Ишцанибартцооз ауаа?!

Шэырла деимала-еифалаха даакылсит Кэыфба.

– Изакэызеи уара иааугаз?

– Ари дара исыртэит ишэфа хэа.

– Абри азоума иахыантэарак убытэхэыруа ауаа зурччоз?

Икаитцоз зегы шызбоз идырын, даасфэцшит уи:

– Мап, урт рыцхауп, ргэы рхарштлатэуп.

– Нас уара уоума изрыцхау?! – икалт сныласны илаз зегы ыргыжэааны илкасыцсеит. Акыжыхэа илеимеитэеит иаргы.

Исгэалашэом аиашазы уи шафа залымдара изызухыаз?!

Зны азлагаарахытэ аатэакэа хаманы хшаууаз, сеидара иара итэы инакэыстцеит, унеила уажэытцэфа сухызоит хэа. Дцон иара уаха иламкэа дцэытцахх-цэытцаххуа, ибга шых-тэара. Агэашэ данааталоз ауп санихызазгы.

Дафэазынгы заагарахэа хыхыцоз ацхал сцэыцфэын, иара икэыстцеит.

Дафэазныхгы...

Ных, них, иазхоуп!

Уахык, сан уатэы Афэафа шэызгоит хэа халхэеит.

Сара сгэыргыара хэаак амамызт. Дгэыргыон Кэыфбагы. Сара сахынатцысуа уи усыгы дсыцзар акэын.

Атх ишалаз хгылеит. Сара афеилахэара сафэын, сани Кэыфбеи ашыаракэа ркырц ахэатрахыы ианцоз. Лассы сеаилахэаны снарыштыалеит саргы. Ашыаракэа хаарылакысны ххэан ду Машка иауамызт. Хай, илыфканатцози ухэа-

рауази! Ашытахъ сан иас икалцалакгы лабала ипканы акэакъ икфалцалейт. Кэыфба ахэатра дталаны абгахэы-цейцш акакала уи ацацаа ацайзон. Аеашуаз цбахшон уи, ацацаа зегъ атдыхэтэаны еибарфыцуа ихаман хандэықэла. Хажыкгы ашыарақэа аашаны аатцакэа инартахартэан, хнарыцаланы хэынаххейт. Хашнеиуаз Карымсада ина-лыкэфылтит сан:

— Бгэы рдынчны бца, бгэы! – инахашыталхэейт уи. Ашыарақэа афыфура ишафыц иафын. Акы афэытцыр акы алагон. Изырфыцуазей инцааша! Зыхэда икэтэоу сара соуп – дара фыфуюейт. Исылсуа салагейт. Сан леидара гэгэазоуп, аха афыт лыхэллыршэом. Саацсейт хэа акы ихэашам Кэыфбагы. Хаи, Кэыфбазамкэа! Уи иакэымзар уажэы хаацсейт иахэа, хнатэап хэа сан иласымхэози! Ихэатхэатуа ашыарақэа сыбга иахыкдыз, ицааакза ак сцаа иадланы афыланахейт.

— Есс, ахэацсра иагаша, ахэацсра!

— Икалазеи, нан?!

— Икалазеи бымбои... – сцацкэым рацэан сышытахыала руак афэак аахырганы, саатцаа агэацхэа амца илан-сыжылейт. Арцааа, арцааахэа рыбжькэа хцаны ихэхэейт ашыарақэа.

— Цссы, цссы, цссы! Изакеызеи цхыбжшон ххэатра италаз, ихэцааша! – харц затэы ашэ даалаххит цхэыск. Нас лнацаа налфыцакны атрышэ дасит, дфэейт. Аақ-саақ дырган иаатцкейт алақэагы.

Исыздыруам убаскан сышыарақэа аркыкыра иакэым-цыр ихацсыхэаз. Хаибарсны цхыака хэынаххейт...

Фынтэуп сара Акэа збоижытеи. Рацхыатэи саарей уажэ-тэи мызкгы цкыа ирыбжымсыц. Аха зегъ акоуп; уажэ даеакала ауп ишызбаз. Ацырмакыаф хашыарақэа цины, хаибганы хрылцуейт хэа сыкамызт. Убас ауаа рацэан. Хаа-цакэа рыхкэа цхартлаанза, аахэацаа аахакэшан иаагылт. Хара хтэкэа иракаракеаз ашыарақэа зыцсаз еилахкаанза еимцкылтэцаа иргеит зегы. Хаатцакэа еишырфаны Кэыфба инафыцтреикит. Сан, саб изын акы аалхэакэан,

даабарц хёынаххейт. Уа хыхънеиз ацхэыс-палтыкса, саатк ашьтахъ шэаа, уажэы ахақыымцэа рылоуп хэа халхэейт. Хай, шака истыхызи саб ибла антацшра!

– Шэаала акы хнацхап! – лхэан сан днахапызейт ага-ёахъ лхы рханы. Харгыы хналышьталеит. Хамфаныфақэа усгыы сан лартмак итан. Хцоит. Сажэцэеимаа мыждақэа, анцыра роуейт хэа исазамкэа сан исзылзахыз фан, сшыап-қэа ратэаны иркуп. Уажэы-уажэ ауаа снарыдхала-аарыд-халоит. Иказоузеи даргыы. Иабантэаанагеи ухэарауазеи!

Иахпылоит: атахмадцэа, ахэыцқэа ейхыжэ-ейкэыжэ, ашыапхтэа, анапхтэа, ахэафцэа... Шака ирацэоузеи ам-шын-уаа, акапданцэа. Хай, шыри зеипш формоузеи иршэу!

Агаёаё хназарц акгыы хагымкэа, гэытшыаага бжык геит. Уаагы, қалақыгы, дгыылгыы жэфангыы зеггы ааилазызартэ. Амфа ианыз ажэлар зеггы ейбарсны идэықалеит. Еижэы-ланы ёыпхьякра ицон: афнкэа ирыфналон, абахча реы-тарцсон, атызқэа ирыдшэафьалон...

– Абрахъ шэыф, абрахъ! – сани сареи днахапыкьейт Кэыёба. Харгыы хаихыыс-ейпысуа хнаишьталеит. Ахэы-цара ихэытцагылаз цьюкы хнарылагылейт хашнеиуаз. Абжыцэгыа иаха-иаха иааигэахон, иузычхауамызт.

– Изакеи уара ари? – сыла таа Кэыёба снейёацшит сара.

– Хаирплануп. Ага ихаирплан... – иажэа даалымгацкэа схаан исмахацыз бжыы-баацсзак геит. Игеит – адгыылгыы аахыц-хыцит. Игеит даеа зныкгыы, фынтэ...

Атакэажэцэа рылахъ-рыцъымшьқэа затэуа Анцэа ихэон.

Ахэыцқэа, ахышь назхасыз ақэчарақэа реипш, игэыткьа-псыткьаха акэын ишыпшыз.

Хэыцы-хэычла ажэфан илатцаз ицейт уи абжыцэгыа. Ажэларгыы ашышьыхэа инейлытц-ааилытцкэан реынархейт. Агаёахытэ иааузымчхаратэ агэитци-быжықэа аафуан. Уахъ ицон зеггы ейбарсны. Хатрысны хёынаххейт харгыы. Сан дшэаны Кэыёбагыы саргыы наф-ааф хнапкэа лкын.

Амшын хыхынхықэгылаз амитэ аабейт. Изхытырц рацэак згымыз ағба алфа ахылббы абылра иафын. Ахэыц-

кәа ргәитдибжыи гон. Асынтәи анышыкәа рыла урт раагара
иафын амшынуаа. Аха узыхәозеи! Ахәыцкәа рытәаабж
шгоз ағба мац-мац игазәазуа, игазәазуа интаафәрылеит.
Амшын алға еилаханто ихын. Иҥахаз асабицәа ргәытдак-
ны иааргон ацәкәырцакәа. Изхытдуан анышыкәа, рыхкәа
хыхәхәа асабицәа рыла итәны. Ажәлар рыхәда рыкәае
игылан. Сан лылабжышкәа лфәхәхәы ицон. Сара сеица-
кыыз-кыызуа ацәыуара сафын.

— Умтәуан Даур! – сыхәда инапы ныкәкны ифынеихеит
Кәыфба. Сара уи ус ансиу еихагыи сеысзеиқәымкуа
ацәыуара салагәит. Аибашьра атызшәак аацәыригар исыр-
хәазомызт афны. Сыхыччон. Изаазгоз уи! Абри афыз
ахлымзаах, измаз зегыи зцәагаз. Абри афыз ахлымзаах
еибганы, импсыкәа аарла иалтыз ауафы. Сара истәхын
абыржәы, ажәлар зегыи ишырбоз, абри ауаф ифәпхә
сшыамхы асырсырц. Саҥеимтарц, сыхәарц иаакастахыоу
зегь рзы.

— Игор! – схәеит сара иапхә снагыланы, аха исыхә-
латәоз сылабжыш акгыи снархәомызт. Уи идырит зегыи.
Сыхәда инапы нхишын, дгәыргәатәа симаны ифынеихеит.

1965

АҢСАХРА

Сара хышыкәса ашыз сыхыуан. Иаспхынра сыцхәхә
еихамгыло, сқәарқәашьеиуа, афәарахәа сшеитдасуаз иа-
асхызгон. Сызхәышәтәгәышьодаз! Саб, имкәлеикәатәаха
хапсадгыыл аибашьра анлалаха, ақәпацәа днарылагыле-
ит, иабцар кны. Сан усгыи дысгәалашәом. Афны ифназ,
ахәаацәгәыи зыбга ареицыи, санду атакәажәи сареи хакәын.
Иаха-иаха ақыта тацәуан. Иаха-иахагыи иааигәахон аи-
башьра. Аға ипсы қыалықашо хашьхәкәа ирықәын. Аха
зшыап инаназ ашьхаруаа зегь гыланы иқәпон. Хцәа
хтарзызо иналаршә-ааларшәны иаауан ахысбыжыкәагыи.

Сара аарла ашыз аасхызгазшәа санаакала, ашкол ахь аныкәара салагеит. Сымцар санду җеи илурын. Сцон сгыргыруа, сцәышккараза, җсы схазамкәа. Сөызцәа рееишан аимҗакьача ианасуаз, срылалар иузоыызт Бақыыз.

— Иузаауазеи ухалатан, хуҗәхәанза укахауеитеи! – лассы-лассы исаеҗнихәон уи. Сара сгәы җшааны, сылабжышкәа сәхәхәы санаахынхәлак, сцәуашья җатц ахәыцкәа зегьирччон. Иччон, зегьытәкья иргәамҗхозаргы. Бақызы сареи хәигәылацәан. Аха ахәыцкәа ишырҗазшьоу еиҗш, хәилацәан хәихәмаруа хәубазоыызт. Сара истәхгәышьян, аха... Иара адукәа рҗы акәын иаха еыхышьыртас иахымаз. Сара – ахәыц чымазаф, аиатым сҗы ихы ааиго дыҗахызма! Иан дыҗан, иаб. Иаб җемыр ақытан ар дәыкәитцон. Рыла җаа ихәаҗшуан зегьы. Патугы икәын. Уи игәы ахымаз акәхарын: Бақыызгы сара сызиатәимшьоз. Уи усс искизма, сааибаны иузоыызт акәымзар. Сцәылхуа дысхыччон. Сыҗсахы сҗеитцон.

Жәаха енак «җатәа-кажь» хәа акы ихәмаруан. Хынтә дысҗатәан скаижыт. Сара сымч ахыҗкамыз азы сгәы җшааны, атәыуара салагеит.

— Агәыҗхт, агәыҗхт, агәыҗхт! – аччара даҗын иара. Иччон егыртгы. Сара...

Ашыбжышьҗахь ашкол ахьтә сшаауаз, даасыхьзеит Бақыыз.

— Изакәи уара, абри уара уаха ак уламзазо?! Сара суахәмарзар уаха иуҗахыз?!

— Ахәмаррақәа иакуп, фбоуп.

— Иарбан уара, абри уара, сара исзымдыруаны акы, фба хәа иудыруа?! Абри акәзар?! – даасыдмыххылац шысхәоз, аҗаф аасыҗеит. Саабырбырит саргы. Сыҗсы фҗырхәыцааны, исзеивымго акы иакызшәа збеит. Сгәы аасыҗсахын снаигәдхахалт. Аха Бақыыз са сыҗкыс акыр деиҗан, дагыҗҗәан. Сааилышыны слаитцеигәит. Исыздыруам амфасцәа аахақәымшәар исзиурыз.

Даеазынгы исымбазакәа Бақыз сьыба аҫатын ҫеип-сазаап. Аурок ағы ҫаштәаз сыцәгә ихәеит, Мурат аҫатын дшахоз збеит хәа.

— Мурат угыли! – инасыдлҫеит арҫафы. Сара сахьтәаз схәацыхәапшьха сеибакны сәагылеит:

— Иара иоуп аҫатын иахо, шәрызҫаа ахәыцқәагы дыр-бахьеит, – схәеит сара.

— Уцьыбақәа сырбеи лассы! – даасыдгылеит арҫафы.

— Азамана, аа, абар! – сыщыьбакгы снапқәа нарҫа-ҫаны, сгәырҫаҫәа иаасырхәит. Ассир уҫахызар! Аҫатын-ххы өҫыппит.

— Ари закәызеи?! – дсықәыхәхәеит арҫафы. Ицьшыаны са исыхәапшуан зегы.

Сара исзааз сзымдыруа акыжыхәа илеимасҫеит...

Убри инаркны, Бақызи сареи иаҫа-иаҫа хгыгибагон. Сыхтакзаны симан иаргы. Аха исылшахуааз?! Зегь чхауа сааигәышьон.

ҫенак абартәҫ ашәкәыцхәара сшаҫыз, санду лыбжы налыргеит:

— Мурат?!

— Изакеи, нанду?!

— Нан, аҫада ақәоура иаҫуп, азы леир хажәкәа ырнак-уеит!

— Сцаны иаасцап, нанду!

— Ибзиоуп, нанду уара дукәхшоуп!

Агәашә сынтқьан Қьатуан шыкоу схы рханы сғынасхеит. Амш ахәларахь иеихахьан. Дук мырҫыкәа ақәаршөы аҫаанахеит. Иҫырҫыруа ажәәан иаагәышакы-лакыит ама-цәыс. Адгыли ажәәани еиҫахыцхыцуа, акәкәахәа ахыс-ра иаҫын. Иаҫа-иаҫа еимахәлон. Иаҫа-иаҫа аҫарҫәәон ақәаршөы. Иаҫа-иаҫа сеилысуан саргы. Мацк ишҫаа-хымкәари: схәан, сышнеиуаз Цьахана лқәацә ашқа саам-өахыҫит. Цьахана цхәыс быргын. Лымацара аоны дахын. Напеилаҫсала иааиуаз азә лакәгәышьан. Сышнеиуаз ашә аркызшәа анызба, абартә сыҫамлакәа аатра саавагылеит.

Азыпсы сыхыкэкэа сгылан. Ус афныцкатэи цэажэабжык
слымха иаатасит. Сзырфит, аха еилкааны акгы аафуамызт.
Акэа иснархауамызт. Нас атзы сыеналарцсны слымха
нкыдстеит.

– Хара аплан кхцдахьейт. Шэгэи ишцаанагои?! «Аеада
алымха хыртэон иара закэызеи хэа ицаауан» рхэоит,
икоу шэымбазои, уара?! Ари ззеилымкаауа агаза иоуп... –
далашыфкзаны ахэыцдахэара дафын руазэы. Сара сеырпс-
ны сзырфуан. Цас иауазшэа акэаршафгы затцаири иаргэ-
гэон.

– Ага дааины хашьхакэа «дыртоуп». Абар, абар иахьа,
уатэы даахшэоит. Исашэхэеи нас хыхьцо?

– Уара ихабжьюгозеи, Лып?

– Хара аплан кхцдахьейт. Ага ипылатэуп. Ишэахауама,
ага ипылатэуп. Ата ипылатэуп фырхатцала!

– Нас икхатэузеи умхэои?

– Икхатэузеи закэызеи?! Хэи-хнапи еикхэыцсаны
хтэар, шэазхэыци хыхькылнаго?! Избоуп зеггы. Аусхэар-
такэа аабылуейт. Иапыргатэуп акытакэа рфы ишэартоу
ауаа.

Сара исахаз агэра сзымго сеырпсны сгылан. Сгылан
сгэысеанны. Схэысжыи қақаза еилагылон.

– Абас еипш хазбейт... – деитаналагеит ацхьатэи.

– Мап, салашэымгалан сара убри аус... – са сахьгылаз
иаразнак издырит Дамеи ибжыи.

– Ишцаа?.. Ауаа хазхазом, иара иихэо шэахауейт...

– Уахык иеицыкалароуп ахтыскэа: Ацэра, Асара, Ачам-
хара... – акытакэа реикхэыпхьазара дафын даеазэы.

– Атла, – деитаналагахит уи, – уатэуха асаат фба рзы
хусхэарта убылуейт. Уара, Дамеи, иара убри аамтазы душ-
уейт Темыр.

Сара уаха уахь сымзырыфзейт. Иеилкаан зеггы.

– Темыр дыршыуейт, – сцэа саатазызейт, – иубап Бақыз
абыдара зеипшроу. Аха... – убри аамтаз исызгэамтазакэа
атцыкхэа сеимсеит. Сеилысны, сыцхахэ еихамгыло сгы-
ламзи!

– Сишь! – хәа аәнуцқа бжык аагеит, ахышәгы азәы иааимицааит. Сышзахәоз сыџит саргы. Сыџит Бақызраа рышка схы рханы.

– Аа, думыштын аңсахы! – бжык аагеит сышътахька. Санаахьаңш џыңан сышъталан иааиуан. Амала азәк акыр дхаран. Исышътагылан иааиуаз уаџы шәпажәпак иакәын, аха затцааира иеысхыгзон. Сыңсы санақәыңш иаҳа-иаҳа исырццакуан саргы. Зегь акоуп ауаџышәпа есаа-ира дысзааигәахон. Сара скәаратцон. Дсышътан иаргы сахьцалак. Ус, дықәымтәрыкәа дыкам, аҳәынтәара агәыз аалиргеит. Ибжыгы џицеит. Егы итцагь дхаран азы, маңк сгәы ааиқәысхәалеит. Архәара снаваларцгы егысыгмызт. Срыцәцон. Аха убри аамтазы атцықьхәа ахысбыжь геит. Иңхаза смахәаргы ашьа лахьшит. Убаскан издырит акгы шсызмырәеиуаз. Иаҳа-иаҳа сныкәашәа иагхон. Иаҳа-иаҳагы сымч маңхон. Исықәлашьцо салагеит. Иаҳа-иаҳа исзааигәахон исышътазгы. Бақызраа ркынза уажәшъта рацәак бжәмызт. Аха исышътаз сышзырцәымцоз анызба, иаасыртәин алра сеастеит. Сшәақьеит ақәыңьмақәа иңхадырсыз ашьабста еиңш. Сыңсы заны снейны ажың зхаңаз ажра сынтаиеит. Алра иаалаххит исышътаз хашпышуа.

– Хашңоушы, хашңоушы! – имшын азәы. – Ишңыкәу ушхысуаз?!

– Дҳацәцонеи, мшәан...

– Дуцәымцакәа, мамзар дукузар акәхап!

– Дабаушътуеи, икалап дыңсызаргы... – урт рыбжықәа есааира иааигәахон. Сара затцааира адгыл сееиуастәуан. Ашьа сыхышы ицон. Ахьаа гәгәагы аман сыхәра. Сыблақәа алашара аарцәызуама схәо ақынза снейуан зны-зынла. Аха ашәара сызтагылаз иснарчхауан зегы. Абар, абар ашьа-пышътыбжықәа ааигәахон. Снаџс игылаз атцла ду азиаша ианааи рәааныркылеит. Ихынхәырцгы акгы аарыгымкәа, даахьахәны сышка иәааихеит руазәы. Сыесырңсит. Адық, адық! – сгәы ашътыбжь оума амшын. Иааиуаз дааскьазеит. Хааиәаңшит иаргы саргы. Иаразнак дыздырит уи. Дамеи иакәын. Иаргы сидырит. Иихәарызеишь хәа сшыңшуаз,

иблақәа ааиртцысын сызлацашаз насирбеит... Нас ибжыы џтиган:

– Арахь азәымзар азәгы дыкам! – ихәан днагыжыит уи атцыхәтәан.

– Дабацеи, хәыцы мзышәа?! Данахамба уара ушыс-шыуа удыруазааит!

– Сишь нахьхыи ак тцысит! – алада дытрысны дцон Дамеи. Дцон уи ифызцәа ихьырцшы. Сара ажра итаршәны сышзахәоз сеихеит...

...Адырџаены амш каххаа иааилган, амра шап-шапуа иаахәытцыпхеит. Ахақым икнытә сыхәра ґахәаны саа-дәылигеит Төмыр. Аусхәарта агәашә ханталоны сылапш нарықәшәеит армаґәа зшәыз цыоуы, гәыпџык рапцаны ишааргоз. Хаатгылеит. Иаразнакгы дыздырит Дамеи. Уи даасґапшны даапышәырччеит. Саапышәырччеит саргыи. Амашына итартәаны иахьыргоз акыраамґа хрыхәапшуа хгылан Бақьызгыи саргыи. Амала уи дыпхашьаны сара дысґапшзомызт.

Ашьхарахь ишыдыдыц адыдра иаґын.

1965

АШЬХАРАХЬ ИАУАН АСЫ

Ашьжымґан амш аблақәа ґакәаха иаапшит. Уимоу, злагара бзиаи еипш ахыухәа ажәџангыи алагара иаґын. Хабацәа уи азынра ґәґәа иазхәоуп, рхәоит. Ашьхақәа ир-хытны зґаазхаз апшатґытґыи, игыижыуа апґақәа ина-рыґалан, иршақьо иаманы аґынанахеит. Зеггыи аґоуп урт убриақара ижәпаны ажәџан иатґажын, иааимкьаныхәа каломызт. Иара убри акәхап амра ашәахәақәа рысақалак хәа цыара ак зумбозгыи. Иахьатәи амш мацара иахәон: шәґәышәәаныз азынра ґәґәахоит!

Сара, ашәваз садгыланы, сыпшуан. Сыбла даатґашәеит хґапхьа инхо аґакәажә Хауида. Уи уажәы лґацха даа-дәылтцын, апшадәаз аалысуа, аанда акылырццара даґын.

Илхылгахьоузеи рыцха Хауида.

Аены мейшан. Аоны иаанхазгы Заури сареи ххала хауп. Хтаацаа шыжьнатцы фара ицахьан.

— Икоу удыруоу, Заур?

— Ихэеи, да!

— Хауида илзаагап уардынк азна амфы!

— Хауида ба?

— Аиеи! Акамбашькэа узыпшаару?

— Урт Ахэыста ду иахысзом, уажэйтэфа ипшааны, икылырфа ара иусырбап!

Сажэа фбамтэкаа, Заур дгэыргьатцаа, дыццакны агэашэ дынтфеит.

Мшэан, удафракгы аланы хэа избом сара уи! Саб ифаттамта хуардын еикэышэшэа ананыра ицагылоуп. Хкамбашькэа қатэа-қатэаза апшахэа иавоуп. Хцаны, сынтэа апхын саби сашьеи ирааны идырмэзеиз амфы аагоит. Уардынк азна ааганы Хауида иналызкыдхаргылар, иага деигэыргьап рыцха! Иага лнапы ыргьежьюа дахпылап!

Али-пси рыбжьара хгэашэ камбашькэак аадицалеит Заур. Хаит, Заур ухэеит хэа! Хбораф итакны имазшэоуп урт пшааны, раацара акгы шахимыртыз.

Заур арахэ рзы ишоу азэ иоуп. Ххабла иаланхо зеггы рырахэкаа идыруеит. Ифьоушьаша иара дарггы дырдыруеитеи! Зыекэа ззымкуа ауаа, рыекэа кны ирицоит. Дынтыцыр иааимпыхьашэаз афы кны, гэра аеамтазакэа изхара ирфны, ахы шыта уца хэа иноужьны, икаитцаз игэы алаканы, даахынхэуеит. Хани хаби шака иархэахьоузеи убри азы! Аха иара итэы изкажьюам. Азэы акы ицэызны днашталар, афны дааины рапхьа Заур дизцаауеит. Иара иакэу фьюшьап арахэ рхылапшфы. Амфа ианыкэитцалак, игэыргьатцаа ицоит дарггы. Угэыргьатцаап! Ажэакала Заур уи абафхатэра илоуп. Ус атцарафы дыказтгы...

— Арт, абра иманшэаланы испыхьашэеит! – ауардын асапыць атцаргыланы, ахахаирахэа ацэбаткэа цаихэон Заур уажэы. Изуа цкы сақэымшэо, сицхраауашэа сафын сарггы.

Атдыхэтэан, ацэхьа, айгэышэ ухэа зда ххэартақэамыз аашьтыхны, акамбашьқэа хнарытақьан, ашта хантытцит.

Нацънатэ мѣаагара хазлацац амѡаду ала акэымкэа, уажэы иааихытэцэаны, ахэыстақэа рыла хцон. Ауардынгыи уи знымпшуаз ауакэхыз, иаақэымтцзакэа атагэтасра иафын. Заур, ахарца аназара дахыкэтэаз, уажэы-уажэ ифырмахьтэ акамбашьқэа рымгэацэа инажэитцон. Даргыи рыхкэа рықэыршэны ишзахэоз ицон, афырмахьтэ амѡа ахьыднарбоз.

Сара ацсабара сызхара исызбомызт. Азынра шыцэ-гыахоз рбозар акэхарын атцаргыи. Урт рееибаркны уажэы-уажэы, ацшыжэла анырқьо еипш, ахэитцэхэа адэы рычэнықэрыпсон. Аха сара уажэы сытқэаны сызмаз зынза даеакын. Ашьхарахь иеимагылан асоура иафын. Уи бзиа-заны иубартан арантэи.

«Шыири ианбауеи хара хэы абас асы! – схэыцуан сара. – Уажэшьта Ашэбаархақа, апартизанцэа реипш, қылыра илбаауазар акэхап амшэкэеи абнахэақэеи. Рацэа ахатцара иаамтоуп!»

– Ари дызустада мцахэыцэа?! – иааицэымыгхан дтцааит Заур. Абырсаатк снапшит саргыи иара дахьпшуаз аган ахь. Ёуаѡык ихы хакэкны даауан. Уи инапш-аапшышьақэа злақаз ала, акы дшашьтаз ѡашьомызт.

– Абри акэымзи иуасхэоз, Заур?! – снытыкка сцеит иа-разнак.

– Атэыла бгаз цыушьо, уара ишутэыз хзымдырзакэа, итацхит ххэап!

– Са ишыстэыз шэзымдырзаргь, шэа ишышэтэымыз шпашэзымдыри ихэар?!

– Умшэан ишыдыдуа қэа ауам! – Заур, сгэы цар хэа дшэаны, акгыи ыказамшэа ацэбатқэа ааимданы, ифырмахьтэ нархикъеит. Урт рнықэара шақа идырласуаз акара, ауардынгыи атагэтасра иацнацон.

Аеыуаѡ есааира дааскъон. Сара сгэы атхара-атхара еисуа, ауардын атэара антэалан, аларгыла кны.

– Уа, аура шәықәуп! – дааҳадгылеит аеыуа.
– Бзиара жәбааит! – сшьамхқәа сырзышьтымхуа сөеи-
хеит сахътәаз.

Аеыуа ибла ҳаатцижын, илапш ҳкамбашьқәа инары-
зирхеит. Сара хагәха анышә иара абра илеишыжаан, сама-
зар моу сымамкәа саақалеит.

– Афырхацәа, абнахь шәцоит акәу?!

– Аиеи, абнахь ҳцоит! – ихәеит Заур дағамхазакәа.

– Баба, абра Қати дахьынхоз сақәымшәеит! – ихы Заур
инаикәикит уи атдыхәтәан.

– «Ҳаит, Қатигы уарггы!» – сыпсы аасылалан, ашь-
шыхәа снатәеит. Заур, инапқәа рххо уи уахь дызлацашаз
амәа ирбара дағын. Сара, аматцуарқәа ирызгәамтәкәа
изхибахәан ицаз ажьа еипш, сгәы атып итагыломызт.

– Ҳаит, шақа хиршәазеи, абна дылзааитеи! – ғааитит
Заургы сара сахь даахьацшны, аеыуа данипырига, нас
ифырмахьтә ғапхьа акгы зхаразамыз ацәбатқәа инар-
хикъеит. Хуардын шытассы, ашьта ахәынцәа иларқаца, иш-
захәоз абнахь ицон.

Сара исгәалашәом саб ааигәа-сигәа амғы пиконы. Уи
еспхынра нанхәазы ипуко амғы хаа-хаа, гьамала ибылу-
еит хәа иеазыкаитцон. Насгы иабыкәу иахьпико?! Х-хәык
рнафыс акәарағ. Уа Хьымса лгәаға хәа иашьтоуп.

Ҳнеиуеит агәаға хталаны. Сыбла дхымтцзо дыхгылоуп
Ҳауида. Сара исгәалашәом, аха ирхәоит уи ағлам иафыزاز
арпарцәа лыман хәа. Аибашьра ианалага, ахшыкгы псад-
гьылхьчара иандәықәла, агәашәағ рымәа лныхәеит ан.
Иахьаггы иара убра дазпшуп раара. Аибашьра мыжда,
уу-аллах хәа шақа рнапқәа ргәытапсан, еибакәеибаха
иартәада!

Ҳцоит абнара ҳатцашьшь. Игылоуп ашәкьантаз дуқәа
хоура-хоураза. Игылоуп рзарақәа еиғаҳаҳа, рцәа итақаца,
рымахәта тәғәырпсара дуқәа ирытәеырбо. Ицуазеи
сара урт рыба сынтәмпижьтәи! Имтдыкәа, абар, хәымз
ирықәуп. Сынтәа, сара саб сганы, Ақәа ашкол стейтцеит.

Уа атцара стццит. Уажә ацсшьараз афныѳа сааит умхәозар. Акәатәык иеипш схы сыпхьазоит. Афынгы убастәѳьоуп ишсархәо. Изхысхәаауа, шаѳа рөырпсхазеи исымбеижьтеи арт агәаѳакәа, ақәарақәа, абнақәа... Иара убастәѳьоуп иара уаргы уешупсхыз ихәеит сашьа Заур. Аха сара уи сызхатом.

Ахылағьараф ханнеи, Заур дналбаан, ауардын аңхьа днагылеит, ифырмахьтә сара инасыркны. Уи, сара дысцитбугы, ари аус афы саткыс аңышәа имоуп. Хлеиуеит ахылағьара хталаны. Ауардын ицнатәтцәо амфәакәа, ақәкәахәа ачарт иатцахысуеит. Ацәбатқәа, рыхәда иқәло аугә, рыхқәа рахан иныркылоит. Ифьыргы цәгьа ирбом, избанзар, ахылағьара рыхоит. Аха Заур раңхьа баша даугылаху! Цьейи ишьтып! Ыуаф дзакәымшо атцлақәа иркыдгылаз хамфқәа, хнейны хнарыдгылеит.

– Ассеи ашәпейи еилацсаны иаагап, Заур?!

– Мап, Даур! – иамеикит уи, – асса нцыра амазам. Хажәа ааибытаны ашәпақәа ақәахцәп! Нас уа илызхаршьышөит.

– Амфы шәпақәа ақәахццит, аха хамфәа зейцшроу умдыруеи: ххалароуп, халбаароуп...

– Хамфәа зейцшроугы здыруеит, ххамбашьқәа зейцшроугы.

– Ххамбашьқәа хрықәгәыгцәарым, иқатақәоуп!

– Иқатақәазаргь ицәкамбашьқәоуп!

Ишаанагара иқаз амфышәпақәа рыла хуардын ртәны хаалгеит. Иақәахццит ироуны, айгәышәтәѳьа автцатцартә умоуа, ачалап еипш еивтцәцсаны.

Заур ацәхьа аларгыла иаахихын, акәараф зыхәчык нтәтәаны, ақәыд андыршьышыуа еипш, мхатцәла ази асапыни ааилаиршьышыт. Ашәах хаччыла ианаақала, иман ауардын днатцалеит, алыра асапын ахышьырц. Нас акамбашьқәа рцәхәагақәа аациртлан, фытцны инцархханы итцейхәеит.

– Уара атәартә уеаныргәгәалан, аларгыла бзиан икыз. Амарцъа, ахышәтыртақәа ахыѳоу заа сара иуасхәоит. Угәы уеаныз! – ихы насықәикит уи ауардын ахәда асапыць атцхуа.

– Ахы, Бадга! – ихэан, нас аладахь игылаз акамбашь ифырмахьтә лахикъеит.

Бадга акәу, Бадра акәу иахьзу уара идыр! Ауардын афәа аахган, акамбашькәа ааитданацалт. Аха җаңхьа рым-гәацәакәа цыршаауа зәаазхаз афырмахьтә, абаҗчыда рыланатцан, хуардын рыман амарда иҗафалт.

Ицон ишътхысааны. Ицон хыхь хқышә нықәкны җаң-сындаз рхәарашәа. Ацәбатқәа ауардын афы макъана цышәа дук рымамзаргы, ибзианы ирдыруан, аңхьа ауғә ахы аңызгаз, аңхьацара еиха иашазымариахоз. Убри аҗ-нытә уртә ауғә еимакны иахон. Ауардын ду еидара мацараха ирыман ицон. Ацәхара акгы иаҗахымызт. Здаш дукәа злыпкка анаара иафәагылаз аң ду хназааигәахеит. Ара ахалара акыр иуадафын. Акы – иҗада бааңсын, җбагы – атлақәа рдацқәа ицыхәхәакәо ацәбатқәа ршьапы акуамызт. Заур акамбашькәа ааникылан, маңк рыңсы аадиргеит. Нас рааңсара рхаштаанза, ифырмахьтә ааимданы инарыхкыаны, артәаахәа днарыцәхәхәан, аҗадара иҗкыдитцеит. Сара, ауардын ахышәтразы рацәак иахьшәартамыз азы, аладахьтәи аганахь сҗагыланы, сыжәа ацырғәаны сагәтасуан, җацәбатқәа реидара цыара хәыцзак исзырласуазар хәа. Аха зегьакоуп саңхьа игылаз акамбашь шьамхнышлеит. Ишьамхнышлеит, аха уеизгы уи азы аныкәара цнамкит. Иахьакәзам ахьмызг аагоит хәа сара сшәаны сахьацәхәхәоз акәу, мамзар сашьа аҗәаҗәа ахыкәиршаауаз акәу, изыбзоуроу сыздыруам, аха ицон ашьамхкәа арсны, абз тыхны. Аҗадахьтәи акамбашь аидара иаҗа иазымариан, иага умхәан ағырак зкәыгәгәоз аладахьтәи акәымзи. Иага цыабаа аабазаргы, ацыхәтәан аҗадара җафәысны, цсеивгарта хәыцзак афы хқышә нықәахкит. Җаатгылеит. Рацәак хшымаацызгы, сашьагы саргы ибзианы иаабахьан җацәбатқәа реидара акыр ишҳархьамтәз. Аха җымтзакәа, урт рымч җақәгәыңны, ус җауан.

– Даҗа иааирак гатәуп, нас хцеит! – даасәаңшит Заур.

– Иара убриоуп аус злоугы! – акыр сацәшәо, җаастит саргы.

Аиашаз узцэымшэашазгы акы акэмыт хэапхэатэи амэа баацс. Избанзар, акы иэада баацсын, эбагы уа-
фаланы ушэеиуа, ирцэины надаада уцар акэын, хпагы
мачзак ауардын шытахька ианца, аанкылашыак амазамкэа,
ахыухэа цэка илбаауан. Насгы сара еиха сзыцэшэоз уа
уажэы, иахатэи акэа акэу здырхуада, мачкгы ихцэырыран.

– Заур, мачк реидара хэрласып абарт, хдырпхашьоит!

– Иатахым, рахашьа сгэапхоит, ибзианы ишыбжьоу
мэашьо икоуп! – ихэеит уи.

Мачк хэпсы анаииваага, хцахэагакэа аагэатан, эапхьа
хэыэахэеит. Абриак ада цынгыла дук шхамамыз рдыр-
уазшэа ицон акамбашькэа. Иахон реырфасаны, реырман-
шэаланы.

– Амна ханхатэиуа, егырахь уиасны иукироуп, ихы-
шэтуеит! – ибжы насыкэиргеит Заур.

– Ахахаи умшэан! – игэы аазсырхатэит сара эапхьа,
хаашьа сгэы иахэаны. Хэеиуан хэчы-хэчла. Иаха-иахагы
ани атып баацс хэааигэахон. Хнеиуан, аха акамбашькэа
уажэшьтакакырза ирцэыхьантэах иалагеит. Ирцэыхьантэах
акэым иагыарылыжжит. Аха зегьакоуп ицон дара. Ицон
ээбагы шыамхыла мацара, рыбзкэа тыхны, рцынтакэа
ирыткэоз афакь еишыылкэа абгыжэ шытыхуа. Заур ауар-
дын ахы хьантэахарц аугэ дшашьыыз дахшэзан. Ма шака
иеикараны иаирхозеи акамбашькэа. Абар, мачзак ауп,
ххатэиуеит. Акгы хэгзам. Аха хэахатэиуаны, ээадахь игы-
лаз акамбашь, Заур апыжэара аницэага, егы лыкэцэырын,
ауардын илатэахэит. Уи хышэтыр хэа ишэаны, уажэраанза
ээада ииасхэаз сара, атытхэа алада сеицэеит. Аха амчра
зауз аидара, ауардын аман иаасгэйдлеит.

– А-а-а! – сыхэхэеит сара. Убри аамтазы адгьыл даа-
тыцызшэа, сызманы инеиуаз ауардын, хэцак даадыххы-
лан ижэа нэцаиргылт.

– Уиасны амэы атэажь! – Заур днаикэыхэхэеит уи.
Ауардын анаанахкыла, ашырхэа иахэызба ааткэыцэаан,
зыблакэа аахэхэаз акамбашь, ацахэага инафэирхэит.

– Ассир кашәтцон, ассирцәкьа! – ахыкә дхыкәгылан уи, дгачамкны атыша дтацшуа. – Ачык, ачык ауп иаашәыгхаз! – иеизеикәкуамызт хәхтыгәла. Заургыи саргыи хәцштәкәа ххыгга, хцәыш-цәышза хгылан.

Ацәхәага ааипцшыны, уи ауаф акамбашь аацаны ин-цеихәеит.

– Реидара шәырхәантеит, арахь рхы шәырласит! – хәаимданы даахәацшит уи, хәабыг-әабыгза хәхыгызлаз, аара рыуа издитцара дизымдыруа. Нас хуардын афәдахьала днадгылан, амфәшәпакәа дфәрыха-фәрыхан, акыр ахы ааирхәантеит.

– Уажәшьта шәиасны афәдахьы ишәкы, ишәыцәхым-шәтааит! – инахәдитцеит уи. Нас, ифырмахьтә дмыркыс-закәа, ахы Лома ихәан, акамбашькәа ибжыи нарыкәиргеит. Ацә-баткәа ирдыруаз абжыи анраха, имтхартхашьеикәа рфәышьтарбагьа рфәинархеит.

– Арт баткәауоп макьана, ирзышьтымхуа аидара ры-кәтцаны, рыбга цумтәауоп! – ихәон уи алымфанык хә-хьаауаз. Амала, зны-зынла хәаимданы иаахәацшлоз ибла цлашәкәа, ирхубаалон, афны хнеир шәтаацәа рфәцхьа хәибаркәацшьра хәкоуп шәареи сареи хәа. Сара блала Заур сиязцаауан дызустада абри хәа, аха уи акгыи шизымдыр-уаз мфашьо, иблакәа кәызгаза исыхәацшуан. Ацә-баткәа рфәыркәсан ирыкәыи ахьантара ашьякьастәф усс имкзакәа, ауардын рыманы ицон.

Амфәду ханыланы хшааиуаз, Хәаида хәнаалызиашаха, хуардын ахы аахартәиин, агәашә аартны аштә ханталт.

– Дызустада, цыым-цыым, сзыркьатаз! – лхәан, ицьяшьо лфәалхеит ларгыи. Ихәацыз ауаф, арахь хамфәахьтцра изым-батәбарахан, дшанханы даатгылан дыцшуан. Нас даа-ин даахәдгылан, ашьшьыхәа акамбашькәа аатциртлеит. Цкьа зхәы казымпсацыз рыхәдакәа, аугә ахьақәыи инап гәафә дукәагыи ашыр-шыр хәа инархьишь-аархьишьит. Ацәбаткәа уажәы-уажә рхы идыршьылон. Иаргыи урт ус зыкәртцоз идыруазшәа, асысцәа зыхәда ихыи иполта-

Ус иззыпшзамыз жәѡангәашәпхъара рбеит. Ишым-гәыгзоз дроуит аѡа. Ражәымтҕеҕа изыргәыргъаз аѡеи Аѡалаѡа ихъзыртѡеит.

Аѡалаѡа, иани иаби лассы дрыхъзарѡ иѡахызшәа, мшызхә изхәуан. Мышкы анихытѡ, мызкы ихытѡуашәа дѡа-леит, мызкы анихытѡ – шықәсык ихытѡуашәа, шықәсык анихытѡ – жәашықәса ихытѡуашәа...

Амшқәа цон. Алыгажәи аѡакәажәи заѡаиара аѡыкәкәа-ра иаѡын. Ражәымтҕеҕа чымазара бааѡсык иаахѡанакын, мыш-мыжда иѡаргыланы иаман.

Аѡалаѡа хъаа-цәгъас иман иани иаби зѡагылаз агәаѡра, иагъызбеит иѡаитѡалакгы урт рчымазара хызеша ахәшә иѡшаарѡ.

Ғнак имѡаныѡа аашьѡихын, амѡа дныкәлеит. Дѡон иѡазам хәшәы ссирк иѡшаарѡ, иани иаби даѡазнык иргәыргъарѡ. Дѡон ахәкәа дырхытѡуа, азқәа дрыруа, аѡшахәақәа дрываланы... Ус, зәышьѡыбжә абнара арѡәажәоз аѡеуаѡ дааидгылеит. Аѡеуаѡ аѡкәын деилыхха даниба, иеаѡәра ааѡакуа ѡааитит:

– Арѡыс! Ахы, иухәозар, абри сзыкәтәоу закәу?

– Агәыжә! – ихәеит уи даѡамхазакәа.

– Ахы, изхылѡыз ухәозар?

– Аеи аеадеи! – ихәеит Аѡалаѡа ѡаѡхъа аихымѡеиѡш деибакуа.

– Афырхатѡ! – аѡеуаѡ уи ихы-итѡыхәа ааиликаан, днеие-хынтѡаны иах дизигеит.

– Сах ухатѡы! Сара дузаазгеит амѡабз иаѡызоу амѡѡѡы! – ихәан, ах днаимѡахырхәеит уи.

– Дыбзиахар – азамана, данбзиамха – ишәзыпшү жәдыруаз! – аѡыхәтәантәи иажәа аѡыѡагы ирзеиѡшны инаргәыдитѡеит ах.

Ахѡынра ахаангы аутәы амѡәаны иѡаломызт. Иага ѡаутѡаргы, амшын иалоуѡәаз аз цәыкәбар иаѡызан. Иналаз иѡон – акы ианыпшүамызт. Аха аказы ихъатѡуаз иакәмызт Аѡалаѡагы. Уи уахгы ѡынгы изеиѡшын. Цхыбжәон зны

илацэа ааихымшыуазар, псшьарак иара изын иҕамыт.
Аеуацтгара дшаёу – азы аагатэхон. Азы ааигаанза – амца
еикэцатэхон. Амца еикэйтцаанза – ах илаба ирктэхон. Ах
илаба ииркаанза – ахкэажэ изфылтуан.

Аха зегь акоуп, ағырғын еипш, ишьхэа дықэгьыжыны
зегьы дрыхьзон. Ах игэы сақәшәар, издыруада цъара сан-
гыы сабгыы лыпхак роур хэа, Ачалаца иеифамсра аифамсра
ацицтон, амцеипш уажэы-уажэ дыххаза деибакуан. Аха зегь
акоуп ах игэы иакәшәо аҕатцара уадашын. Игэы иакәшәаз
акәым аҕамч-пцатца ма даимыргондаз. Абартқәа зегь чхауа
дшааиуаз, шарпазык ацэа дахьалахаз азы, Ачалаца ицэа
зы аанамго ҕамчыла дыпҕаны, артэаа хэа длаитцахәхәан
иашта дынтицеит.

Дмида-гәидаха амҕа дықэын ачкэын. Ишәымкәа,
ихамкәа. Иҕра тыгьгьа. Дцон уаха псқәарак иламкәа, ишы-
ишы аарла инеихго. Зегьакоуп дцон пхьаҕа! Дцон ахәшә
дашьталаны. Дышнеиуаз уаха иламкәа имч анкапсаза
акәхап, цлакы ихы надцаны днатәеит. Ана-ара аҕамч-
пцатца иннатцаз ашәытақәа хәхәа-хәхәаза инымтцзо инын.
Игәгы ныфекаауа уажэы-уажэ ахьаакәа ааизцәырнагон.
Ачалаца неихыркәа змамкәа ичмазцәаны аҕны изыпшу
ибыргцәеи, ахтынраҕы дзыниази, игәгыртадоу имҕеи
анааидихәыцлалак, илабжышқәа иҕахәхәы рҕаархон.
Игэы изеикәхәаломыт.

Ачкэын дыштәуаз збаз Апша, аамҕахытцын дыргәыб-
зыгуа ашышьыхәа ихахәбырфын напхьахәо инеихалт, дыз-
лаз ихәыцрақәагы даарылнахит.

– Улымха кыдцан, ибзианы узырҕы! – ахәеит ацыхә-
тәан уи. Ачкэын ипсы заны дшызырҕуаз, илымха иаатасит
артэа-артэаа хэа ахәхәабжь игоз.

– Ипсыда цьым-цым! – иааицәымыгхеит уи.

– Ах иааикәшәан дыпсит! Ах! – ахәеит Апша уыууа.

Ачкэын игәыргьара хәаак амамыт.

– Итабуп, идуззаны итабуп, Апша! – днамтахырхәан,
дласза ипсы аавиган, иҕынеихеит Ачалаца.

Дцон уи дгәыргъатцәа ахәкәа дырхытцуа, азкәа дрыруа, ацшахәақәа дрываланы. Аха хара дмышьтыкәа ҟацхәа иеиҭааихьзеит ани Ацша.

– Арцыс, сара издыруеит уара узышьтоу!

– Сара сзышьтоуу?

– Ааи, ааи! Сара гәык-цсык ала суцхраарц стахуп, иагьуасхәоит уи ахәшә ахьыкоу!

– Ахәшә?

– Ааи! Бжышьхак рнафыс...

Убри аамҭазы сышәкәыцхьара ааипкьеит, исызгәам-тазакәа даасхагылеит сабду.

– Уаала, баба, аеқәа кны иаагап! – ихәеит уи.

Сышәкә афы насыркын, сгәыргъатцәа сҟацкьеит саргы. Мшәан лассы ашьха хкыдымлои!

II

Арахә ҟаман ашьха хкыдлеит. Икоума мамзар аныкәара иацназго аеакы. Шьаҟацыцхьаза убла ихгылоит ацсабара амаза ссиркәа. Шьаҟацыцхьаза ушьтамыркысзакәа узго амтдәыжәҟақәа узцәыртцуеит.

Ашьха, цыцхтәи хтыц хнахылан, зегь рыла хееикәыр-шәан ҟаатышәынтәалеит. Иашоуп, ахьшьцәа уажәы-уажә иеилахон, арахә рфы ацхыраара рҭахын. Саргы исылшоз ала схы сеигзомызт. Ҳаи ахьырхәоз – рацхәа снейуан.

Иссируп шьхатәылатәи атцх. Икаууа ауапеипш ашьхақәа ирхарцоуп. Ишашаза ахра иавтцыз амза, кәчаразкыы агәы-цахәхәа агәы рахатза илбаапшуеит. Иналаршә-ааларшәны иаафуеит, макьанагь цкьа импхьарылац акапқапкәа рыб-жы. Атыпаҟе иеиҟажьу ақьдкәа, наҟ-ааҟ аҟәкәахәа ианеи-ҟахыслак, ижжа-жжаза инарылеибахәо акәицкәа, аетдәақәа реипш атцхлашьца иналашәкәа ицоит. Ифьтцыззаз арахә уажәы-уажәы аҟәақ-сақ ааилдыргоит. Ахьча-ла ашьапкәа ахы рынтаны, цхыз иабо здырхуада, иҟит-митуа ицәоуп. Нырцә-аарцә аеҳәа хәеҳәатәоуп ахьшьцәа хәикәшаны.

Инеимда-аимдан зегь алакә ссиркәа рхәара иафуп. Ак сывшәар хәа сшәаны, слымхакәа кыдцан сзырәуеит саргы. Аха урт зегь реиха сара исгәаңхаз аҭахмада Махты илакә ауп. Абар иаргы:

«Дыказаарын арпыс бзиазақ. Ишәасымхәеи, уи убас еиңш дарпыс бзиан Арпыс хәа хьзысгы ихьзырцеит.

Арпыс иани иаби неихыркәа рымамкәа иажәхьан. Ражәра адаггы чымазара бааңсык иҭыккәаны иафон. Арахь ирымамызт, ирыхзымызт. Аткыс иеицәан ижәлар зтагылаз агәаҭраггы: чмазарак нарылалан – иаргәакуан зеггы.

Әнак иеааибитан Арпыс амәа дықәлеит, амәа дықәлеит ижәлар рзы ахәшә иңшааразы. Дцон ишәымкәа ихамкәа, иламгәа ҭаҭахәа, дцон азқәа дрыруа, ахәкәа дырхыҭуа, аңшахәақәа дырныланы. Бжәаха-бжьымшы дныкәахьаны иңсы ааиҭеикырц днатәан, илацәа ахьынҭааз, Аңша ааиҭахәыҭ-хәыҭны дарҭыхеит.

– Сара избоит бжәаха-бжьымшуп уара уныкәоижьетеи! – ахәеит Аңша аацәажәан.

– Ааи бжәаха-бжьымшуп...

– Уахьцалак суцуп саргы!

– Ииашану?

– Узырыәла. Сара агәра згеит аламала уара аказы ушхьамҭуа. Ужәлар рзы узышьтоу ахәшәггы умңшаакәа ушымхынхәуа. Убри аҭнытә сара уара суцхраар сҭахуп.

– Уароу?

– Ааи! Ужәлари уареи! Ауафьтәыәса иңсҭазара иеихәу акгы ыказам, – ацәажәара иафын Аңша. – Сара иуасхәоит ужәлар злоухәышәтәыша. Урт ахәшәкәа уара уоны аатраф икоуп. Урт рзы ариакара ныкәарагь аҭахзам.

– Ибзиоуп, аха иарбан хәшәкәоу дара? – изымчхакәа дәаҭҭкәеит Арпыс дахьтәаз.

– Анана лнацәаҭың зну ахаскьын, ашьхардац, ахәрабгыц... Убас иҭегь урт дара рхы удырбоит! Иаачмаза-

хазгы урт реитцырцхьа азыгмацәаз азна наиуржәуеит – ихьаагь даалнаргоит.

Убри акәхеит. Ацша нытцаба ицеит.

Арпыс дгылан, дызлаз цхыззу лабҕабазу изымдыруа.

Дцон уи иибаз иаҳаз рыгәра изымго. Дцон ахәкәа дырхыцуа, азкәа дрыруа, ацшахәакәа дырнысуа... Ус ауаа рацәа илацш иаатцашәеит. Иҕоу збап, ихәан, уахь иҕагынеихеит. Данырзааигәаха, ибеит зегьрыхкәа рыкәае, еикәпата ркыт-цсыт ыкамкәа ишеилагылаз. Иҕоузеи хәа данцаа, иархәеит қытак ирыпсаз арпыск иааигхан, абар шыта хымшуп ацсхыхра даҕуп. Иаб жәымтацәгыагь адунеи махәи-цыси еикәимыртәеит, аха иамугәышьеит. Уажәы-уашьтан ицсы ихыцуеит хәа иеизаны ицшын зегьы. Арпыс, ауаа рацәа днарылс-аарылсуа, ачымазаа икынза днеит. Уи ацсеизгарахь ихы ирхахьан, ихчгы итцырххьан.

– Ацшәма дабаҕоу? – дцааит Арпыс ишьхәа даакә-гьежьны. Аха ари ауаа еихьыжә-еикәыжә датәамбакәа азәгы илаҕимтзәеит.

– Ацшәма дабаҕоу? – ихәеит уи ҕацхьа ибжьы ааргә-гәаны, зегьы ирахартәы. Деицаҕәгәа абыргцәа даарылцит ацшәмагы, икалаз изымдыруа.

– Азин сүтөзар, учкәын сара дысхәышәтәуеит! – уи днеипыххылеит Арпысгы. Аб иихәаша хәа ак иҕамшәо дгылан, нас анцәиныс абри шанак дшалаҕоу ихәан, ҕааитит зныкыр:

– Дад, сычкәын деикәзырхаз кыр сымазар – иара итәуп, адунеи сыззыкәугь иара изоуп. Ида дсымазам!

Арпыс ихазырттракәа днарталан, уаанза ирмазеихьаз ахәшә ааҕиган, азыгмацәаз азна ачымазаа икьышә ины-кәикит. Етцхәа ацәарта илаз ачымазаа даахәацы-мыцны, иблакәа аахитын, итәаз даарылацшит.

Абри аены инаркны Арпыс ихьыз геит. Дыззымдыруаз ҕыҕагь ыкамызт. Шаҕаа рыцсы дацшәмахазеи! Ихәышә-тәуаз – изырура рыздыруамызт. Мшәан, ауааытәыҕса ицсы еихау иарбан иҕоу! Иуаажәлар рыбга еитцыхны анхара-

антыра иалагеит. Аҕиара амҕа ианылеит. Ргэиргъара хэаак амамыт зеггы.

Ага сцаны, лыхэтала азы ааганы, гэирпынцала абыста уны, иаакныхны крышәҕастаанза, анцәа шәимшәаит!»

Илакә даалган даахҕапшит Махты.

— Мшәан абрахъ саамтазы аҕны сзыпхъаз алакә шаҕа иазааигәоузеи! – схәыцуан сара.

Ақыдқәа иеиҕажъыз, уажәы-уажә аҕәҕәахәа инеи-лартцон.

III

Хашьхытцит. Ххынхәит хәпсы шыаны, хзахә-захәза, ихаланы. Сааит саргыы сшьамхы сытцпраауа, акрура сгәы ахәо. Дгэиргъатцәа дыспылеит санду. Слеиггэиргъон саргыы. Уи, лареи сареи мыцхә бзиа хәибабоит. Ашьха избаз исахаз ухәа акы аанмыжкәа зегъ анласхәа, ларгыы лгәы аасымабзиахашәа иҕалан, лакә ссирк салхәеит:

— Лакә, лакә ртаца! Сқам-рца, жәаҕарца! Ғык сақәтәан, ҕык сывакны, ажәа алымха сынкылкәрит.

Иҕан тәыла ссирк, тәыла цшзак. Аха уи иқәынхоз ажәлар аҕәаҕра хьантатцәҕа итагылан. Аҕкы-баапс ирыла-лаз рыбҕа ааитцырхын ауамызт, лашарак днарбомызт. Акрызычхаз акры ибеит шырхәо еипш, ишааиуаз урт дры-лиааит, даҕрызгылеит атцеи хьзырхәага. Уи Ахра ихъзын. Ахра убас еипш деиҕамсын, ачаала кны ижәлар зырхуаз Апсцәахатцәҕа дызлаииааиша ахәшә ипшааит. Ижәларгыы арыҕарахь иҕажъын, амшхәабзаза рзыкалеит. Инхон, инцуан. Атәыла ссир иақәнагатцәҕаз ажәлар ссиргыы аитцагылара иаҕын.

Уахык Ахра цхыз баапск ибеит: деихъыжә-еикәыжә, ишәымкәа-ихамкәа ддәықәны... Арахь ижәлар икәшон идтәыуало...

— Аа, нан, иухъзеи, иухъзеи? – хәа зшьара иқәҕан иҕагылаз лычкәын днаидгъатцәы-ҕатцәылеит иан атакәажә. Ахра уи илеихәеит иаха иибаз ацхыз ҕааста атәы.

– Нан, уан дукәыхшоуп! Уи зынза ипхыз бзиоуп! – лхәеит ан дгәыргъатәа. Ахра иихәара иғамшәо дгылан.

Убри аамтаз икамчы лажәтан, җырххыла агәашә даа-лаххит азәы. Аеуаф, аштагы дтамлакәа Ахра иеихәеит Ах ипха иаалыгхан, апсхыхраз дшыкәыз. Ахрагь, уаха дымлак-факзакәа, али-пси рыбжьара иеааибитан, афыцъагь леи-васны рҗынархеит.

Ахтынраҗы ажелар кызы-кызуа ицшын. Аиашазы Ахрагь акырза дшәон уажәы. Ишпакаитцои ачымазаф дзылымгара лыхьуазар?! Ишпакаитцои?! Адык-дыкхәа ирханы ицоит игәгы. Аха ашәаф даннеи, иеааипсахын, ашырхәа дныфналт, иблақәагь ааччеит. Дшыналҗафшытцәкьаз идырит уи илыхьуаз закәыз. Иихәарызеишь анафалбеит хәа изыпшын зегьы. Еихаразакгы иуалуашо згәы атра итамгылоз ахкәажә лакәын. Ахра җымтзакәа ашышьыхәа даахьахәит.

– Аа, нан, нан! Адунеи иааухәо зегьы срыкәшахатуп, лыпсы сзеикәырха! – лыблақәа арыцхара рхыхәхәы даа-гъатцәы-гъатцәит уажәы, лактацәгьамзар зхаан блахаа измырбацыз ахкәажә. Ахра ашышьыхәа ицъыба дынталан, ахәшәкәа аатигеит.

– Срыцхауп, нан, адунеи иааухәо зегьы срыкәшахатуп! – фадхьа дааимтагьагьеит ахкәажә. Ашоура акәа итаршәыз ачымазаф, ахәшә аныналҗакәа, лыблақәа аахылтын, ихааза Ахра днеиҗафшит.

Ахра арака, рхәура дантаз, усқан дхәычын лара, аха уи ипсы ахьынзатоу дихамштуа игәатца дтан. Есыуаха ипхыз далхәхәа далан. Лыпсы иҗхәаран ларгьы.

– Шака уеуцсахзеи, шакагьы уцшзахазеи! – рхәон Хьымза лыблақәа хааза, Ахра иахьыхәапшуаз.

Уи акәхеит.

Ахтынраҗы атаул-чара руан. Ахра Хьымза дигон. Ахкәажә лхәынтқаррагь лымахә илтон. Ачара, ари атәыла ссир иаакәынхоз шамахагь азә дагмызт. Еилыхаран. Шәахәаран, кәашаран.

Ус ачара ашыккымтаз, астал иеизахамкуа, дыштыканы
дцо ашоура акәа дтанаршәит Ахра. Уахагы изымчхакәа да-
гынхыашышит.

Ажәлар еилаџит, ихыбгалеит ачара. Хымза илзааз
лызмдыруа, лылабжышкәа тыкыаса ицон. Агәжәажәара иа-
фын, рҕырзеикәкуамызт иангы иабгы. Игәжәажәон зеггы.

Иара ашоура акәа дахытаршәыз, ибла даахгылеит Аҗс-
цәаха ичаала кны.

– Ахра! Сара сааит! – ҕааитит уи.

– Бзиала уаабейт! – ихәейт Ахрагы даҕамхазакәа..

– Сара сааит узгарц. Инцәейт, уаха акәын уара ҕхәарас
иумаз!

– Избоит саргы...

Аха убри аамтаз рмагракәа царкәакәа арҕарцәа џаҕ-
хыа иааихеибхәейт. Али-пси рыбжәара иагыаидыргалеит
хкырацәала ахәшә ссиркәа.

Ахрагы ашашәеипш ихыаа-цәгыа наихшәан, икалаз
хымзгышыаны ашырхәа даакәтәейт.

Аҗсцәаха уи изымбатәбарахан гәырз-шашәаз дныцба
дцеит.

Ахра ихәшәкәа рхархәашыа, иара иказара ижәларгы
идимырцози!

Ргәырҕара хәаак амамызт астал агәта иахатәаз Ахрей
Хымзеи. Урт рынасыҕ иеигәырҕон зеггы.

Убри инаркны абри атәыла ссир аҕны рыҕсҕазара на-
жәаргаанза азәгы дыҕсзом. Саргы убри ачара сахатәан.
Сызхара сҕейт, сызхара жәит.

Уа, жәаха-жәымшы гәырҕа-ччаран,

Уа, жәаха-жәымшы ҕаафын, чаран...

Акәа санааигы хҕацәыха сымтазо сдыргәаҕеиуан арт
алакәкәа. Сдыргыломызт, сдыртәомызт. Аиашаз урт ирылоу
афырхацәа санрызхәыц, рыхызкәа хаз-хазы ишыказгы,

азә ракәызшәә збеит. Ахфыкгы хъзык рыстеит: Ачалача. Убас абра иагыныстеит. Шәазхәыци да! Ахфыкгы рыжәлар рзын акәмыз ахәшә зырцшаауаз? Хымпада! Иагырцшааит!

1967

АЖӘҤАН ЛАГОН

Алшықәсанык афны иахзоу сани, сахәшьа хәчы Асидеи сареи хауп. Сан лыңсы заны ашара данатцагыло аамтазы, артәәа хәа дыхәхәаны дааңшуеит Асидагы, нас сара саарфыхан, агара наган иаасыдлыргылоит; артцысра сшафәу, сылацәа нтаауеит – ашыжь ацәа мыжда хаами, еихаразакгы аңхын. Мап, усырцәом лхәошәа, артәәа аатлыргоит ахәычы, нас мчыла саалцны, лырцысра сеитаналагоит.

Саб еибашьра дыргеи уажәи рыбжьара, сани сареи хаикәкьашо афнусқәеи ахәычы харфуп. Аус хәа ма иказоузеи! Сара усс иаакоу зеггы арашәара реицәасшьоит, иахьа хәлаанза жыгала адгыл аасырхәуеит, дырканта ахахәра жжуеит, амала абри арашәарак сахәом, сахәатцәкьом.

– Уара уажәшьта уарцысми! – хәа сазлырхатцоит сан. Арцысрас исылоу хәа акгы ыкам, аха иулшозеи: цактәы змамыз иарбагь цәағәара игон рымхәои!

Иахьак цәгьашәа ишоуроуп. Хашта агәтан амжәа самцатәоуп сара, агара рцысуа. Ихыхәхәала иааиуа агаңша, хааза исуеит. Лкәыршақәа аасыртын, иласза лыңсы еивго, дтахәхәа дыцәоуп сахәшьа хәычы. Аха зегь акоуп, уи дшыцәоуггы сара лырцысра сафуп. Саалкәатцит – аңхарцә хәа дааңшуеит. Лыбжьы цьеи исыргап, сан леага нкаршәны ахәычы дтәуеит хәа дмаауеи, нас сара ацара сыкәшәоит. Сан леага каршәны дагьаатцәкьеит уажәы, аха хусқәа шыманшәалаз анылба, даҳпырхагамхакәа, аңхал аашьтыхны азахьы дцеит. Сара агара амаа иахаршәыз

смакала иртысуа сықәианы ажәѡан сатцәшуеит. Ус сшыцшуаз, лахәак иакараны нахъхы ахәы иаахъеит акы, абжыгы иаха-иаха иааигәахо аґаанахеит. Иаразнак издырит уи шхаирпланыз. Иааиуеит хәѡны ахы ақәкны, аґеыларкәзаны, хәѡны акәым, Асидеи сареи ахы хәқәкны, ихамариашазаны... Абжыы адгыл артцысуеит. Ашырхәа сѡатцкәан, агара шытырхәазо сахан аѡныка сґынасхеит. Ус апхал зманы иааиуаз сангы дыхәхәеит «шәымшәан, шәымшәан» хәа, аха сара «шәеиха, шәеиха» лхәозшәа сахан, агара шытакша-шытакшо исыман сyshнеиуаз, сымч аамырхакәа иаргы саргы аѡаршытраґ хнеикәахауеит.

Артцәа аатлыргоит дшәаны иаацшыз Асидагы. Исыздыруам убаскан сан лыпхал ргыланы дааххымзар хшеилгашаз...

Ашыбжыышътахъ, макъана аґакар шхымґеыцызгы сан днасылабжәан, леага аашътыхны рашәара дцеит. Сара Асида дыртысуа ашәшыра сытатәоуп. Лара лылацәакәа неикәыцса-ааикәыцсоит, аха макъана ацәарахәа лгәгы итазам. Дкыжә-быжәуа ашәакгы лхәошәа даґеуп. Хара хашъхәкәа рахъ, иналаршә-ааларшәны ахыс быжъкәа ааѡеит, уахъ ари абжъарак аґта злачкәа тахазаны икоуп, икоу уара идыр. Аха сара уи, уиакара схахы иааиуам. «Аґсыршъага иан дикәыхшоуп» хәа ашәак Асида лыкыжә-быжәра инацысхәоит.

Ус ацарахәа хгәашә хәцы аартны, ашґа дааталеит Зина.

Зина хгәыла Шыгәдыл диахәшыацхауп. Акәа инхоит, аха лаб еибашъра дырган, рхала аѡны ианыѡнаха, насгы ақалақ акыр ианшәартаха, реуардын нтахәаны, зда ихәартамыз нақәцаны, ақытахъ иааит. Лан, егъарааны дубаргы реызатә азы аржәуа, ахаскын бзиақәа ахыкоу икәґахәо, иркәарах-қәаратцо илыман дықәуп.

Зина уаанзагы, еспхынра цсшъара хәа даалон. Уи сара сатцкыс деихабуп, дагъкәыґоуп. Ишцәажәо, саб итызшәа азәы иаацәыригар, ларгы лгәы издуны иаалгәалалыршәон зны аґы данымцанарсыз саб даалхымзар дцыххаа дшагоз, иахъагы цсыс илхоу иара шиакәу...

Жәаха җенак сара, Асида акәырчыжь даныртәалан азыхь аҗы сахънеиз, дызбеит Зина.

— Чули, Чули, Чули! – лхәан, Асида длахәмаруа даашь-тылхит уи. Ахәцгьы дымуаҗымзакәа уи лыхәда лнап-җахә хәыцқәа накәлыршеит.

— Чули, Чули, Чули! – илзаалгара лыздыруамызт Зина. Асидагьы лнапқәа ахьалалырҗсыз иаулышьтуамызт.

Абар, уажәы наҗьнатә хәҗны даазазшәа ашҗа дахьаа-җалаз. Ссирс иубаша, амҗ иазыҗкьо ани хлагы, иахьтәаз имгылазеит, дхәҗыннамшьалакәа иҗам.

— Чули дыцәоума? – ашәшьыра даатцалеит уи, лыблақәа таа ахәычы длыхәаҗшуа.

— Дыцәоуп! – схәеит сара, лхы иакәыз акасыш ала лыблақәа хәо. Аха Асида, Зина лышьтыбжь шлахаз еиҗш, лыбжьы хҗаны даакьаасын, саалраргамеит.

— Дыцәазам! – лхәан дгәырҗьатцәа дналхаххит уи. Ахәыцгьы лыблақәа шаҗь-шаҗьо, дгәырҗьаны лшьап хәыцқәа аффахәа реихьшьра даҗын, лан дылбаз аҗара лгәы аазаны, иҗалҗара лзымдыруа.

— Чули, Чули, Чули! – даҗәытцуамызт Зинагьы.

Җсеитакра иааиз сангьы, хәсас зҗаби ахәычи иҗартцоз анылба, «аззеи заманатцәкьа дхәуит» лхәан, дҗаҗа-җаччо даарыхлафит.

— Чули, Чули, Чули! – даҗәытцуамызт Зина, Асида лыбжь хәчы җыганы акыр-кырхәа дыччон, лангьы дылгәалашәо-мызт.

Адырҗәҗны, җаҗхьа агара рҗысуа, ашәшьыраҗ стәаны, ашәҗәыҗхьара саҗын. Хәи, изакәытә җымҗа ссирызи уи! Ус, агәашә данҗалаз сымбазакәа, ашәшьыра даатцалеит Зина.

— Чули...

— Тсс! – аҗеихыхха лымҗо, сқьышә схысга наҗәа надыс-кылеит, дыцәоуп, дыбмырҗыхан хәа аанарго. Ларгьы, уаха лыбжьы мыргакәа, дааскьаны, ахәычы дылҗаҗшуа днатәеит. Аҗша хааза ашәшьыра иҗасуан, аетцәакәа дреипхызуа, дҗахәхәа дыцәан ахәычы. Аха зегь акоуп сара

уи дышсыртысыц дсыртысуан, уаалкэатыр абырсаатк даацшуеит.

– Иааг, сара дсыртыслоит! – исыз амака ашка лнапы налырххеит Зина.

– Ашышыхэа, еицеипшны дыртысла амарца! – уи налсыркын, иаха схы азыштыны сышэкэы сапхыап, схэан, снаскыаны ашыацра снылаианы, ацхыара сналагейт.

«Ахэычы Зина дылбалааит, сара сышэкэы сапхыалап!» – сгэы иааснагейт сара, аха убри аамтазы сан лыбжыы аагейт:

– Баама, сбыкэхышааит бара!

Зинагы, уи лгэы иахэаны, лыбла хаакэа иахагыы ахэычы иналылалырқацейт.

– Дур, уаала абаацсы уеага шытыхны, ахэычы ари, зхахэс сцаша, дахзылбоит! – даины сан даасхагылейт леирыз кны. Афао хэа сыбга ашшапарагы аацтэейт. «Бахыцахы Анцэа бааимышытааит бара азгаб мбжыхшэа икоу!» – гэаныла сшэи-цшыиуа саб иеага фкыакыа ду аашытыхны, сыцсы зхыыхэхэоз сышэкэы шысхыаауаз, сан сналышыталеит. Хацсыра мыждеала иакэыпсаны илахахэхэаз ацыкэрей арашэара акыр ицэгъан. Анышэгэал дукаа акыц иафызан, хынтэ уамыскэа уеага рылаломызт, арахы уи ааукацыпхыаза рапхыа ахахэ инаахар акэын. Ацыалакыати абацъари зыхэцэы цкааны ирымаз ацыкэрей, арашэара иаргэакуан. Саб иеага фкыакыа ду схы иакэыхшаны акэын ишыскыоз, аха смахэар дырдыркэа ирызнымкылакэа, анышэ ара ианцаны арахы иаауан. Сара сгэааны аапхыа афынасырхон – иара уи усс иамкыкэа ианцаны иаауан. Амра кыдшэома ухэо атакар канаршзон. Ицъоушыаша, ашэшъыраф сантэаз уи астэкыа ицоуп хэа сыкамызт. «Иа Анцэа бшыапкэа циттэтэароуп, Зина! Изакаызеи инасзыкабтаз!» – сгэатцаф агэаг ашра иафын. Иасышыбжышытыхы, ахышэашэара антцыслак, Асида лкэырчыжы хэчы даныртэаланы хгэыла Хэысараа ркынза хцон. Уи сара дызласеипшкэоу рацэоуп: иабгы,

сара саб иеиңш деибашьеит, иахэшьа хэчгы дгароуп, амала иашьеихаб дыкоуп. Хэысеи сареи хкэырчыжкэа хэхэшьцаа хэчкэа рныртэаланы, хэаңхыатэи адэхэыңш ахь хайццалоит, уа ахэычкэагы хэрхэмарлоит хэргы. Уажэшьта? Абри аены инаркны Зина даазбаны сынхо-мызт, аха зегь акоуп, уахынла алоумтцозар, лара хара хэы дшыказ дыказан. Асидагы уи длышыцылан, лангы усс длы-мамызт, сара усгы сызгэалашэахуадаз!

Хэысагы ыымш ракара санымнеи, ицэымыгха-зар акэхап, агэашэафы дааины җитүа далагеит, аха сара сцынхэрас уи иахауаз Зина лыбжы акэын, илхэозгы сара сшеилахоу, арашэара сшафу акэын.

Абри аены инаркны, иас иатцазгалалакгы, гэтакыс исы-маз Зина аоны дмааиуа сзыкатцозар хэа акэын. Раңхыза уи нап шасыркызгы аицакра алоуп. Зина – Чули, Чули хэа сахэшьа хэычы длахэмаруа даналагалак, сара лхэашья еицакуа Җули, Җули хэа дыхтаскуан. Азныказ усс имкыкэа ахэычы дышлырхэмарц длырхэмаруан Зина, аха нас санакэымтцзалак, илзымычхакэа, дкаңшышьза деибакны лылабжышкэа хакакэало аитцакыра далагон. Абри аены инаркны сара Зина лыхьз сыңсахын, Җули хэа слышьталеит. Уи схэацыңхыза, лара дкаңшышьза деибакны, аңыркъхэа амцабз налыхкьон.

Сара иаха-иаха исыкэыгэғэоз аусура адагы, сгэы са-хапызжэоз, исцэызыз сыхэмарра акэын. Изыңсоузеи, ана-цьалбеит, Асида лкэырчыжь днаныртэаланы хэхэмарырта адэхэыңш аҗынза знызатэык иадамхаргы аныкэңшра! Уи акэым, сани сареи хайвагыланы арашэара хшафу, Аси-да дгархны, деилахэаны Җули амхыртафы дынкылсуан. Сангы хэңсы ааитахкып хэа леага нарсны ахэыч лышка лғыналхон.

– Оф, гэышьа! – хэа саргы сеага насыршэуаны, сан леага аанкылан драшэо лғыналхон Җули.

Азныказы уи дсымбазашэа ашэшьырахь сытрысуан сара.

– Аат абаапсы, Зина Аќэантэ дааны хамхы лрашэоит, уара иухъзеи? – хэа сан ианылхэалак, саахьагэгэан ара-шэарахь сёынасхауан.

Иќаларын убасќан, сан дыќамызтѓы, уи анышэгэал дарганы мацара амхыртэ далысцарѓы! Аха сан?! Аибашь-раѓы аибашьроуп, аха артќэа зегы срыќэзыршэаз Љули лакэын хэарада.

Шьыжымтанќ, сан азлагарахь дцан, сара агара сад-тэалан иртцысуа. Ус, Љули лаара аамта ааигэахо ианалага, снейны агэашэ алыкэ нылсыршэан, ивтраан иќастеит. Сыцшуан уи нахъхы архэарафы ахтыста данбаахытуеи хэа. Ашьжымтан шьыжъхъа ыфаны ишааилгалак, лфаал-хон уи «лматцурахы». Уи лаара аамта лдыруан Асидаѓы, деиќэпах дахьгароу дхэытэы-хэытэуа ашэахь ацшра хталкуан, лхы нытырззаны азэы дшизыцшу мфашё.

Ус сшыцшыз архэарадаавшэеит Љули. Иаха-иаха хгэашэ дазааигэахон. Сара ашышьыхэа сфэагылан, хла Гэымшэа ахьфахэаз иаацсыртлан, агэашэахь инарцшыны, цссы хэа ахэаха сымтаќэа аесымпытжэан инасымпытцууааит. Улацш ахымзо ишнеиуаз, агэашэ хакэла иласын, илеимќбаны, иааиуаз азѓаб иналыжэлеит. Лара артэаа аатлырган, деиќэќбашаны лышьтахъќа дыфит. Гэымшэаѓы иахъыз хымзгшыаны, ахы имфэахазакэа, иќыу-тэыуа иааѓежыит. Уи дышхэычыз абазтѓы шыафак ќанатэомызт, хэарада! Аб-ри ашыжъ инарќны гэырз-шашэаз дынкылахэаша дцеит Љули.

– Цъара хлымзаахќ лытэоумгалакэа уќам, уара мзы-шэа?! – Љули лымаара хъаас измаз сан, гфэараќэак шло-уз мфашё, днасабашьлон, аха даара ишылтахызѓы, урт рышќа ахэычы дзымаауаз еилылќаарц дцаэомызт уи. Дца-эомызт, избанзар, Шьыгэдыл ила таа дызхэацшуаз, атцара зиртаз ипћацэа афыцъаѓы зышыќэсаны аусура ина-лагаз ашыќэсантэќба аибашьра иргеит. Урт афыцъаѓы хакъымцэан. Уажэ ифны унеирѓы дара рызбахэ аацэы-ригон, иаѓааимтэаэомызт.

– Ахатца итәы саҳаит, аха аңхәыс леибашьра закәызеи?!
– иҳәон уи. Убри аҥнытә акәын сангы урт рышқа анеира
зылцәымғыз.

Абас сара саахьахәын, анкьатәи схьышьтра снықәлеит.
Хәысеи сареи хәхәшьцәа хәцқәа зынтәалаз хкәырчыжьқәа
– еиварсуа ани хадәхәыпш ахь хәынаххон. Амала нцыра
амоут уи. Иаалырқьаны Асида дычмазаѡхеит. Даақәымтц-
закәа дцәыуон, амцашоура лыман, илфоз лфылхуан. Аха-
қьым хәшәқәак ылѡааны ишхаитазгы, илыхьыз хәа акгы
изхамхәеит. Уи уажәы дгарахцазомызт: акаруат дылаиан
уаѡы назак иеипш, лыблақәа амца рхыланы, дқапшышьза
деибакны. Сангы саргы хайқәқьашо уи хлывагыжьуан,
харашәатәгы згәалашәодаз, ханхарагы...

Шьыбжьышьтахьк ацарахәа агәашә аартны хашта иаа-
талейт. Ыули лангы ларгы. Сангы дгәыргьатцәа урт днар-
пылейт. Сеитцәгәгәа, иааиуаз сырфампшзо сындәылцит сар-
гы. Аңсшәақәа еибыхәаны аѡны иааѡналейт. Ицәоушәа,
иаапшуашәа амца шоура итаршәыз Асида, Ыули данылба,
лыбла хәыцқәа цырцырын, даалахәыххейт.

– Ыули, Ыули, Ыули! – лхәейт Ыулигы аабыкьа дахьы-
лымбацыз акәу, ахәычы лгәы ахьыбаапсыз акәу изыхкьаз
узымдыруа, аха лылабжышқәа аахаддыланы.

Асида илдыруаз, бзиа илбоз абжы анлаха, лыб-
лақәа тырхахан уи дналѡапшын, амца зыхкьоз лнапцахә
хәыцқәа лыхәда иахьнакәлыршаз иналалырқсит. Убри
акәхейт, уахагы дагымиейт уи. Ыулигы, аены инаркны,
ѡаңхьа хашқа аныкәара деитаналагейт. Саргы ѡаңхьа
ейтаасырфьцит сызфқәаз зегы.

Шьыбжьонк ашәшьыраф хаштәаз, Шьыгәдылгы иң-
хәыс Кәакәалагы ацарахәа агәашә аартны, хашта иаа-
талейт. Ауаѡ ибара иаргәақуаз сан дыццакны, насгы
дгәыргьатцәа, лыблақәа лхаччо урт днарпылейт. Хамжәа
ашәшьыраф инейбартәакәейт зегы. Ыули угы хара хәы
дыказан. Уи уажәы Асида длыманы дшақьо ашта дтан,
акәасқьахь дылгон, абахчахь ицон, ашәыр лызфылхуан,

ахəмаргакəа лзылпшаауан. Шыгəдылгы Кəакəалагы уи, Асида даалымхны дааимдыркьон, аха лара азəы затцəык лəкəын илтəхыз – Ғули. Шыгəдыл уажəы-уажəы луанытə даакəыпсычхауа саб избəхə далацəажəон, нас иара ип-хацəа рахь дниасуан, нас җапхьа саб ишкə... Сан лхы ларкəны дтəан.

– Уара, уанацəалбеит, уаха җаки уналацəажəар камлазoi! – лхатца дызлацəажəоз лтəхымызт Кəакəала.

– Даҗаки сызлалацəажəарызеи, бара... – атəхмада илаба аҗыҗ, аҗыҗ, аҗыҗхəа хыла анышə иасуан. Итəан аамтə баапс иалацəажəо. Ус, амҗаду ианыланы иҗеиуаз амашына, хгəашə ианаазиашаха, абжы аамтəан, иаатгылеит. Харт акгы хбартəмызт, абна хцыран, аха уи ус шакəыз абжы иахнардыруан. Зегы хаблакəа тəа агəашəахь хапшуан. Дызустадашь, анацəалбеит? Амашына цеит, аха хара хашкə азəгы дымҗахымтцзеит.

– Зəыр даанагазəаргы хара дахтəым! – ихəеит Шыгəдыл атцыхəтəан, атəанза даакəыпсычханы. Җапхьа зегь аицəажəара иналагеит. Ус хгəашə абжы геит. Хатрысны уахь хнапшит зегы. Агəашə дылагылан саб, аибашьҗы, дгылан уи нак-аак алабакəа ижəҗа иатцəргылан. Ицшуаз зегы хшанханы, макьаназ хайкəыпшыыхаа, ус хтəан. Нас, сан дҗагылан, ашышыхəа лҗыналхеит. Уи иналышьтала-аалышьталакəеит егыртгы. Дааиуан ашыапхтəа нак-аак ижəҗа иатцагылаз алабеикəырцакəа иҗерынтəаны, азым-җатəирахь уи иадкыланы икын идущəамыз артмакк. Ицылоз зегы рҗааныркылеит ишнеиуаз. Иадырсызшəа ишанханы. игылан.

Даатгылеит иаргы. Иартмакгы наимкəытцышшеит. Нас инапкəа дҗарыхан, илабакəа ихаштны иҗааихеит...

– Саб иашь! – артəаа хəа дыхəхəаны, ишанханы игылаз днахалкьан, ихбыкыны илеиуаз саб днаитəаххит Ғу... Зина. Уи хналышьталеит харгы. Рылабжышкəа рҗахəхəы илеиуан зегы. Зина деитəкыыз-кызуан саб ижəҗа дахьатцагылаз. Лыбжы хтəаны дцəыуан Асидагы.

Сара сыблақәа таа саб сахыџаџуаз, Зинеи сарей
халаџшқәа еиқәшәар хәа сшәон.

Ашьхарахь ажәџан лагон, ишыдыдыц адыдрагь иаџын.

1968

АПЦРА АЦАСХӘАНГЫ

Ааџынран.

Аены мейшан, аха харт хшаац шаанза ашкол аҟны
хаizeит. Машәыршәагь џьара азә даагымхеит. Иааиуаз-
гьы, раџхьа хашкол анхамџа аиҳабы Пата Машьыхә-иџа
иџы хнеины, доусы иаҳа хазмараз: абаҳа, аеага ухәа аус
злаауаз амаџахәқәа ааимаххуан. Иаашаз зегьы ааны,
маругалагь ханааибита, ишә нкыдџан хәџхьа днагылан,
иџынеихеит иара Пата Машьыхә-иџагьы.

Хмаругақәа хәхәда иқәкны, хнеимцклас-ааимцкласуа
хашкол зықәгылоу ахәыџшза хәқәланы хнеиуеит. Амра
ашәахәа гәыбзыџқәа аџсабара рәахьыргзоит. Ашьыжьтәи
аџшахаа иқьаџтаџагаха, иласза исуеит. Хнеиуеит аџьџьа-
хәа ахәыџшза хамехакны. Ус, хназыдгылаз ахџыста хан-
хибахәан, ахәарра ханџагылеит. Ауаџытәыџса инапы
иааҟанамџо хәа акгы ыҟаџәҟьамзаап аиашаз. Ажәџан
убомызт абракатәи абна џларшәыраџ. Уажәы, хара хам-
чала адгьыл агәыштџа ҟьаҟьаза иаартны амра инахџан,
шәнапаџы сыҟоуп, ишышәџаху хәа иахзыџшуеит иаргьы.

Хнеира дазыџшызшәа ахџыста даахаххит Гачгьы. Гач
хара хқыџан еицырдыруа бахчаазаџуап. Уи аџиаақәа зегь
џсыс дырхоуп. Ишакәым џьара махәык аажжәаргьы, иара
иахь иеибарџуеит зегьы. Уи, дызџугьы, зызбахә имазоугьы
бахчоуп, шәыруп.

Аусура халагеит, Гач џыџџык иманы, ашашәа ықәџа-
ны, аџәахәақәа ааирхон. Ажрақәа ахьақәшәоз, аџәқәа
ныџарсуа, хрышьџан џьоукгьы. Пата Машьыхә-иџа напх-
гара ззиуаз аҟкәынцәа ажрақәа ржуан. Азҟабцәа цаны

ауедрақәа рыла артәыра ааргон. Урт, жрацыпхьаза иаз-
хап хәа ргәы иззааназ нхықәыпсало инеиуан. Реиха
ихбыцкәаз, насггы уи еиха иаманшәаланы зхы аазырпшыз,
аитахатәкәа еитахауа ирыштан. Гач дгьежьюа дхалан.
Уажәы-уажә даины икахтцоз гәеитон. Хата-хатала доусы
ишыкахташаггы хабжьейгон. Зеггы дхэхьзон. Илоузеи
ухәараузеи?!

Амра, ахышәахәкәа гәазырхагаха, ицсакьаны адгьыл
икәнапсон. Ихааза ишсыц исуан апша. Аусура еилашуан,
иаха-иахаггы амехахы тбаахон. Хәеизшаны зеггы акака
штыхны хәанынахха – аус аныкәашәа арццакит. Баша
иаурхәахуа, аус цсуп, ауафы дыбзоуп хәа!

Пытрак ашытахь, харт хапсы аайтахкырц хаикәагга
хаины аитахатәкәа ахышытаз хаарыватәеит. Аха тынч
иуртәо дабакоу; азәы иеага итаххларын, азәы ихылпа
ихахдааларын, еазәы... Ус, зыблакәа таа, аитахатәкәа
ирыхәапшуа итәаз Пата Машыхә-ица, Гач ихы найкәикит:

– Уара Гач, абри Аптышь лыца хәа изышьтоу акәзами,
мшәан?

– Ааи, иароуп, Пата! – иатәикит Гачггы.

– Аптышь лыца? Сарггы азбахә сахәхейт! – ихәеит
исыдтәалаз Кәына.

– Избан, мшәан, уи Аптышь лыца хәа изашьтоу? – ис-
зымчхәкәа Гач схы найкәскит сарггы.

– Уи ахатә тоурых амоуп! – ихәеит иара ашышьыхәа
иеаламгалакәа.

– Ихаухәароуп, ихаухәароуп, Гач! – хихәеит харт зеггы
хаицфакны.

Иарггы азныказ даакәанызанит, аха харт зеггы хәабыг-
фәабыгза иххәарызейшь хәа хаблакәа тхаха хашихәапшуаз
аниба, итып аарманшәалан, даеазныкгы иблакәа аах-
хиган, абас дналагеит:

– Ажәа ахы умхәакәа, атыхәа узхәом. Хара хқытан
дынхон Казахә хәа уаф нагак. Амал гәгәа змаз азәын. Уи
тауади-аамстеи рмакахы дадхәаланы идәықәын. Иарггы

даазцрымшээзо дзышьтаз дара ракэын. Анхацэа рыпсы тоуп хэагы дыкэмызт. Имехакны имаз адгыл чашэра, абна абеиара ухэа ишакэым цэара тэым цсаатэцэкэак аатапрыггы, уагеимшхара ицаиргылон. Амал – амал ар-хароуп, – ихэон уи. Уафпысцэгъан.

Казахэ иааигэара дынхон Аптышь хэа пхэысеибак. Уи цха затэык длыман. Хыхь ажэван, цака адгыл – дыз-хэацшуазггы убри лакэгэышьан. Рнапы еикэыршаны иеи-цынхон дарггы. Аха ирымхэои, акы зкэым, фбагы икэым хэа. Аптышь иаалыкэшэан лыпцсэазара далцит. Уи лыпха Назира, лаб дыжэлазатэын. Иара убаскан дтынха духа даакэгылеит Казахэ.

Уи акэхеит. Ахэычы лыфны-лгэара зеггы Казахэ пи-кэынра аазуны, азгабгы лыпсы зхыхэхэаз лашта-гэара, даатганы афныка дигеит.

Назира ашэтыш еипш илызхауан. Дытэрышкэаза, деинаалаза, кэыбчак лакэын. Иара Казахэгы, хтылт да-хымамыз азы акэхарын, бзиа дибон. Абырсаатк иадам-харггы дааимбар изычхауамызт.

– Исымоу зысстахыда? Бара бзоуп, сбаба хэычы, бара азэ затэык?! – лгэы кэитцон уи Казахэ.

Назира, уаха днышьталар, лыбла иаахгылон дахыиз лыфны, лхэычра ахы ахыакыз рашта-ргэара. Шакагы илтахузеи уи аныкэыпшра, зынзатэык иадамхарггы рбах-ча ссир аныцапшра, лани лаби рнышэынтра... Аха уи аз-бахэк ааиахэаны иуамызт Казахэ. Уахь Назира лцара ица-хымызт.

Аапынран. Ёнак, афны азэггы икамзаара лхы иархэаны, Назира леааилалхэан дындэылцит. Дцон икэаптахаз лыф-ны-лгэара зынзатэык иадамхарггы сныкэпшындаз хэа. Аапынтэи амра ашэахэацэа идыршыкыыз ашэткэа, аффы ссир рхылцуан.

Ацсабара ашэахэацэа еицлабуа фэаихак кэртцомызт. Урт зеггы ирылфны игон; акэкэу абжы, уажэшьта ажэла афара иаамтоуп хэа анхацэа аусурахь ирыпхьо.

Назира лгәы җамгыло, абнатлашә дылҗа-алҗа дыш-неиуаз, ахцыста днадгылеит, дагъаашанхеит. Лани лаби рнапала иҗартаз аган-оны, аҗшатлакә иааҗәпааны иа-газшә, аҗәырҗахакгы шыҗамызт. Лыблахат аатуеит, ашышыҗәагы дзыдгылаз ахцыста леынахылшыт. Змахә дуҗәа еилышыны игылаз атлақәа, ршыапы итҗаауа, ин-җакы-ааҗакны адгыл аарыхразы армазеира иаҗын уажәы аусуҗәа.

– Угәы излоузаеи, ура аламысда, ашәыртлақәатҗәа гәымбылҗбарала рызныкәара?! – лыҗсахы изыҗжәон уи Җазахә. Ааҗынтәи амра ашәахәақәа рылатҗаҗьха амо-уит лани лаби рҗәа зхылкаауаз абаҗча. Абраҗа икказа иааҗшит Җазахә дзакәыз, иааҗшит уи иажәақәа «исымоу зегы ззыстаху бара бзоуп» хәа ззихәозгы.

– Ала! – лхәеит уи даҗазныкгы. Нас, ашышыҗәа лхы дааҗахан, дырҗегьых лыблақәа дызқәымгәыҗоз ахлымзаах нарыҗжыуа рҗынархеит. Уи зегы акака-ла игәалҗон. Ус зыҗхара хыҗны алабжыш зхыҗәҗылоз лыблақәа шнеиуаз, аиха иамгаҗыз тла хәычык иаадхалеит.

– Сан леихаҗамҗа! – лхы нышыҗьхны лаҗхәака даа-наҗшит.

Назира лан Аптышь абаҗча мыҗхә пату ақәылҗон. Аи-хаҗарагы заманалатҗәа илдыруан. Баша махәк аахҗәаны иныҗалҗаргы – ибзахон. Уи рыҗны акәша-мыкәша иаҗа-рааны дубаргы шәыр еихаҗаран дызҗыз. Ари аҗа Аптышь мыҗхәы игәҗаракны дахылаҗшуан...

– Сан илеихаҗамҗоуп уи, шәаламкысын! – арҗәаахәа дыҗәҗәаны лҗыналхеит Назира, ахцыста даахҗәаны. Иеиха аҗы җырҗыруа, уи ашыаҗҗәара дазхианы, днеиуан уажәы аусуҗәа руазәы. Назира ас дҗәтҗәыҗәтҗәуа данаидхалала, азныказы иҗәаникылеит уи, аха нас җаҗхәа иҗынеихеит.

– Маап, иуҗсырҗом! – лыбжы лылаҗырзи еилатәо ашыапы лнапы аакәлыршеит Назира.

– Арҗ ауаҗ игәы рызҗазам, арҗ лақәоуп! – ахцыста даахыҗеит убри аамҗазы Назирараа ргәыла җкәын Сыкән.

Сыкән, Назира латкыс мацк деиҳабын. Деилаңыңза, акы сацәшәап хәа игәы иҗазамызт.

– Иҗоуцозеи, уара, аңхамшыа?! – уи дышнейуаз аиха зкыз ауафы днаижәлеит, егыгы иеиха рхха иҗааихеит Сыкән ишқа. Артәаа аатлыргеит Назирагы. Аха убри аамтазы, дахъааз хәа узымдырзо, ибжы җаца ытцаны, җыхәтәыла даарываххит Қазахә.

– Иҗоузеи, уара, ара?! Уарбану исықәлаз?! – иҗамчгы Сыкән ишқа инеирххеит, аха Назира даниба, ашышыхәа иҗааникылеит.

– Назира, бара баазгазеи ара? – иҗрапсшәан җааитит уи лышқа, иҗы ахы даахо.

– Сан лыца... – уаха акгы лгәы илнамырхәеит лара.

– Ари шәаламкысын хәа шәасымхәази, уара?! – иусу-цәа днарабашышәа иуит Қазахә, нас: – Бца бара афнықа, уи бацәымшәан! Бара бзоуп абрақагы җабаа тәзбо, бара ибцәымзындаз хәа! – илышытеихәон уи дахънейуаз, лгәы җызтәахъаз, хәцәак зкәыршаз иажәақәа. Аха Назира, Сыкән длывагылан дышнейуаз аниба, амцабз җеихқан, Қазахә деибакны җааитит:

– Уахъ уабаци, уара ачкәын цәатачшәа иҗоу, шәыфны-ка амҗа ухаштма?! –

Сыкән даахъахәит. Қазахә иҗамчы ыркымқомуа дгылан.

...Назира аңсра иацәылхъчаз аца, җасхәангы уи ашықәсан икыдхан иҗәлеит. Иҗаңшы уаркалеиуа убас еиңш иҗәлеит, амҗасцәатқәа, Қазахә ишицәшәозгы, иаамҗахытны агъама рымбар рзычхауамызт. Ирымбатқәацызт ари афыз аца, убас икәазын, убас ихаан, убасгы ихъидхәо иҗажын. Аңсра ацасхәангы адгыл иалаз зегы алнахит уи. Аңсра ацасхәангы!

– Ааңын хымҗада ажәла хқыроуп, аихахәтә гәтәуп! – рхәон зегы. Аха иааиуаз ааңынразы, урт афстаа дырхыч-чо, ари афыз аца ссир акъанцаңтқәа уафы имырбазакәа, иаатңны иганы иаштә аңынтан еитеихаит Қазахә.

– Бан илеихахамтоуп, быбла аҗаңхәа иҗазар сҗахуп! – ихәон уи Назира ихы налықәкны. – Зегь бара бзоуп! –

инацитдахуан уи иихэац ибга бызшэа. Лара ҕымтзакэа луанытэ дкэыпсычхауан.

Аамта ыкэха ицон. Иаха-иахагы игыгибагон амалу-ааи анхацэеи. Казахэ ашьжымтан иеы кэадырны дын-чыжэлон, алашьцара иааимнахаанзагы дхынхэзомызт. Иеикэиреаеахуаз уара идыр! Уи афны икамзаара лхы иалырхэон Назирагы. Сыкэни лареи, лынхараҕ ма-шэыршэа ианеикэшэаз инаркны, иаха лассы-лассы иеи-нио иалагеит. Уи, Назира мыцхэ дрыцхаишьон, лгэы дам-гарц азгы ианаалтахыз ихы лыкэиршэон. Уимоу, ақытаҕ инытцфы-аатцфыны зызбахэ рхэоз урт «рысас» Партен икнытэ иахауаз ажэабж ҕыцкэагы лзааигон. Иара иоуп Урыстэыла ахэынтқар дшахырхэазгы лазхэаз. Аамта цацыпхэаза, Назирагы Сыкэн ибара иаха-иаха илтаххон, ахэатэкэа лызцэырцуан.

Казахэ лассы-лассы асасцэа итаалон. Тауади-аамстеи рычкэынцэа иара иҕы усгы тэартас-гылартас ирыман. Аха ари аены итааз асасцэа, иаха улацш ицамшэарц залшомызт. Урт гэтыха дук шрымаз мөашьо рахаидеи хэны икан. Амала ркыпсцэа гьалгьало, рымгэацэакэа кылшынь, насгы рныхгыла-аахгылашьа мацарагы иуанамхэарц залшомызт акрызылшоз цьоук шракэыз. Казахэ ипхэыс аматцуртаҕы лмахэар еилхэаны ахахаихэа афатэкатара даҕын. Уи длы-ваҕежьюа длыцхраауан Назирагы. Асасцэа, аены ашоура шыказгы, асоф аҕы акэымкэа афнутка ифнеибагалан акы иалацэажэон. Ишмаз аз ҕашьомызт. Назира даара-за илтахын иахья абарт еицаркэаҕэоз закэыз аилкаара. Аха изла? Ус акы лхы ишааташэаз мөашьо, дааикэҕыашан агэаблаа аашьтыхны дыццакны лҕыналхеит... Пытрак ашьтахь уи лыпсы заны акэаскы ашьтахьтэи амардуан дыфхалан, ауада хэычы дахьыныфналаз, ллымха нкыдыл-цеит. Адык-дыкхэа еисуан лгэы. Илыххэыцуамызт. Зегы аоуп еилгаза иаауан урт рцэажэабж:

— Мап, мап! Хымцада дапырхтэуп уи!

— Ааи, аха изла?

– Сара иуасымхәеи, мшәан, адырра зласоуз ала уатцәуха урт афыцәагы азлагараф еиқәшәараны икоуп...

– Нас уаха иарбан, афыцәагы уа иаахәахтәуеит.

– Мап, Партен сара схымта дагароуп, уаха икалом!..

Назира, дахыглаз илызгәамтазакәа, даатрысит. «Сыкә-нраа «рысас» дыршыуеит»... – лгәы интылхәааит уи. Пытрак фымтрахеит.

– Назира! – ибжыи аагеит Казахә. Ларгыи ашырхәа дааикәкәшан, гәаблаак азнацәкәа икапшыи уаркалеиуа заа ифылхыз аца асаанкәа рыла иааган асасцәа рапхәа иаакәлыргылеит.

– Изакейтә ца ссирузеи ухәарауазеи?! – ипахә-пахәза иказ рнапы аазақәа еибарцшуа уи иназдырхеит зегыи. Назира астал иаакәлыргылеит иара убас ауатка атцыс ахы хнатцәо. Дара ажәжәахәа аца иахалан ирфон, русқәагы шыманшәалахоз мәашьо, ргәы алақаны иччон рыбжьгыи хцаны. Ирфон – иччон. Иччон – ирфон.

Назира, Сыкән ишкә дызлаткәашаз еимкыарак дазып-шын...

Аамта цон. Ёнак Назира луада ашә аартны дахыаафналаз, дызқәымгәыгзоз лбеит, дагыашанхеит. Иееимыртага, деибакны уи азхазцәкәа дыфнагылан Казахә.

– Ара икоуцозеи, мшәан, саб?! – атынчра ааилалгеит лара, зныкыр лгәы аапсахны. Казахә фымтзакәа инапкәа ишьтахь икацаны, дкапшышьза деицрашәаны дгылан. Нас икапшыра акапшыра наццаны иналаҗеикит:

– Сара икасто ауп ибхәо, бара икабцо закәызеи ара?

Назира лгәы атхара еисуа, шыа лылазамкәа, ус дгылан дыпшуан.

– Сара сбазцаауеит? – ибжыи өтицеит уи өапхәа.

– Сара, мшәан...

– Бара, мшәан, ибыздырзом бызфәу! – аҗеөхәа ирхәхәа астал иаакәикшеит ишьтахь инацәкыар псылақәа зларпсны иикыз ашәкәы. – Изакейзеи ари, сара сбазцаауеит изакәызеи хәа?

– Мшәан, апхъара сцозар, уи цәгъарас иалоузеи, саб?!

– Маап! Ацәгъеи абзиеи бара акъынҭаа боума сара исзыртцо?! Бара бакара анышә быцзаап, бара Аџстаа!

Иахзымдырзо ахәа бжуеит акәу? Уажәшьта еилыскаа-уеит зегъы. Абар сыгәџарақәагъ ҭаҭаза иахъаапшыз! Амшә заазаз, ицхаит ззырхәогъы абри ами, уара! – иеи-зеикәкуамызт Казакә. Ашьа зхытәалоз иблақәа тытны ицо, ицсы иамхарацәаха, дыцәха-шхауа аҭны дыҭнан. – Амшә заазаз ицхаит, амшә... – дмақаруан уи.

Назира, лхы лнапы ацаргәаны, астал дахъахатәаз, лыблақәа еихмырсыгъзакәа ашәкәы дахәапшуан.

Иниасны ицеит уи ашыкәсгъы. Казакәраа рыҭны иага ишәа-иза маза шытырхзаргъы, изыхкызаалак знымзар зны уи ахта иазтәмыршәит. Абна алымха амоуп шырхәо еипш икалон еснагъ. Казакә гәџарас диман Назира, гәџарас дышьтихит уи еихаразакгъы Партен ишьра анеитцакыаха инаркны, аха иахъа уажәраанза акгъы дизаҭамкзо, ус дааиуан.

Апсабара иахажъыз азын хьшәашәа наскъацо, имццакзо иааиуан аапын. Уи адгъыл ацәахаа аханатцон, амч танатцон, апстазара арҭыцуан, аҭгәақәа аус ду ашкә ирыцхьон. Алаапк апсымтаз иназыкәшәалак зегъы неилымхзо иш-рыцхауа еипш, иахъа уажәраанзагъы изкәымҭиазо ус иааиуаз тауади-аамстеи, акыҭыхәа ицхауан, урт рыпсеибакра, рыццакра иахагъы рхы иадырхәон ахақәитра иазгәышьуа икәпоз ауаа. Назиреи Сыкәни шеикәшәац уажәгъы еикәшәалон, аха еснагъ еипш акәымкәа, иаха ргәы реанны. Казакә аҭны дыканы, уи абырсаатк иадамхаргъы, ила даатцшәарц шцәзалшоз!

Амра жәхъан еипш иҭеихъан. Аблақәа тхаха уи иа-зыпшын азынтәи асыџамгыла згәы цнатцәахъаз апсабара. Апхарра есаaira амчра ааннакылон. Ашьақъар тысуан. Абна дылкыа-ылкыо дыццакны днеиуан Назира. Иахъеикәшәалац атып аҭы Сыкән дылзыпшын уи уажәы. Днеиуан лгәы атра итамгыло, лышьтахыкәгъы акыр лгәы лҭанны.

– Ба боума, Назира? – ашыабыстеипш акэара ахықэ даахықэыххылеит Сыкэн.

– Акыр цуама упшижътеи, Сыкэн? – дыццакны днеи-пылеит ларгы.

– Назира, икам уаха цшыха...

– Сыкэн... – лыцсы лгэы икылахо хра злоу акы лхэарц шылтаху мөашьо ґаалтит Назира. – Сыкэн...

– Изакэызеи, ґыц кыр ґалама? – иламразакэа днал-пыххылеит иара.

– Сыкэн! Уара иузымдыруа иґаларым ґэдоутэ ахы ишақэитыртэыз. Аха ажэлар раґацаэа Цсырзха аґеидкыла-ра иаґуп.

– Издыруеит, Назира, сабгы Парґенгы ауаа рыманы уахь ицеит.

– Убрахьтэ ауаґы дааит иаха аґны. Арыстэи ацхы-рааразы... – уаха Назира лажэа ахэаха дахьымызакэа, абгыз еипш рааигэаратцэґа абнара ибжыы аалґит ґазахэ:

– Ахаа, абри акэын саргы сыззыцшыз, шэартэ аґстаацаэ!

– Сыкэн, абар аихахатэқэа узаазгеит, еихах, Сыкэн, сан лыца! – Лгэы аацсахны реицэажэара аақэлыртцэиааит Назира, аихахатэқэа нарххо. Аха Сыкэн уи лымихаанза, алаапк еипш иаарыбжыацалаз ґазахэ ицсы игэы ицачны, иблақэа тыцны ицо, илаба ихы иакэыхшаны ацхэызба лышґа аґынаирхеит... Уи акэхеит. Адгьыл дакзамшэа аб-жыас еипш, дышьтууааны иґааихеит ари збаз Сыкэн.

ґазахэ уажэы адгьыл дықэгылазамызт...

...ґымтрэн. ґач иажэабжъ хэаны дшаалгазгы, хай-қэышышы хтэан зегы. Макьанагы хьызхэыцуаз иара иакэын. Насуи атыхэтэа аилкааразы азтэарақэа иқэхацсар хэа дшэозшэа дпышэырччо, ґацхьа даахалацшит.

– Абри шэацхьа итэоугы, ианду Аптышь дызхьымзаз, абахчаазара хыс ишьтихит! – ихэеит уи атыхэтэан Сыкэни Назиреи иара дшырхылцыз хардыруа.

СУЛТАНМУРАТ АҚАЛАҚ АХЬ ДЦОИТ

(Чингиз Айтматов)

Ацара иаалганы аңсшыарақәа ишынарылагазтәкьа, аб ус җааитит:

– Ақалақ ахь узгап, иутахызар?

Султанмурат дгәырғаны, акымзаракгы изымхәазеит. Угәырғацәап! Излеидырзеи ухәарауазеи ахәычы иаб, уи ақалақ ахь ацара дшахгәаҗуаз. Уи, мшәан, зынзатәыкгы ақалақ имбазацтеи! Абар, ассир!

– Амала, уара уеумраргаман, амарҗа, – аб дынхәы-тыңшны иҗа днаихәаңшит. – Мамзар, ант уеитцбацәа убас цтәык хәа улырхып, җарамзар җаргы узымцо...

Уи иагьиашоуп. Хышықәса рыла Султанмурат иеитцбу Аҗымураҗ иарбанзаалак аказы иашьеихаб ихы иҗаирхом. Иихәаз – ихәеит. Ауаҗхжәа замана. Аб аҗны даныҗоу, имҗын неишьяхәагы ыҗазам. Хәарас иаҗахузеи, зегьы Аҗымураҗ ихҗаны. Иагьарааны дубаргы, уи, иаб дааи-шьякхәауа дицуп. Иара азәызатәык иакәу җушьяп иҗоу, егьырҗ зегьы акашәагы иҗхьазом. Макьаназ исабицәоу уи иахәшьяцәа хәыҗқәагы, лабжышлоуп раб иҗнытә агәыбзыҗ аҗәақәа зларахауагы.

Султанмурат ақалақ ахь узгоит хәа иаб ианиеихәа аҗны, дгәырғацәан, ихы ахьигарахәа издыруамызт. Дзаииаиуа-мызт дзыткәаз агәырғара, аха, рыцхарас иҗалаз уи атәы дацәшәаны җаргы изхәомызт. Ари амаза ссир дыршаҗо даман. Аха җаганкахьалагы, даҗазны деиҗшымкәа уи аҗны мыцхәы игәалаҗара бзиан, мыцхәгы дразын, зегь җаитцон, зегьынҗарагы дахьзон. Ахәыс еиҗаганы иҗәҗеихәеит, аутраҗны дцан акарҗош еизигеит, нас уи азәзәаразы иан длыцхрааит, иеитыбза Алматаи ахәынцәа данылахагы ахьышәтхәа даашьтыхны дган дизәзәеит, убас иҗегь аус рацәақәа иеырхьигзеит. Аҗәакала, абри аҗны уи убас зегьы дырзыхатц-хатцо дырҗын, иангы уаха иаалзымчхакәа, лхы ларҗаны дааҗышәырччеит.

– Изакаэизеи, уара, иахьа зынза акалашаэкэа узбоит?! – лычча цэахуа ҫаалтит уи. – Еснагь абас указтгы, изакаэитэ насыпци ухэарауази ихауран иказ! Алацшцэгьа иблакэа уцэитцэахып! Нас издыруада акалакь ашка уахмышьтыр еигьзаргы? Уара, сара схагыцуафра заманалатцэка иу-наалоушааггы збоит!..

Аха уи лара ус ажаакинтэ илхэеит ауп. Лхата амажэа аалкаахан, амщаныфазы ачашаэкэа рзылзит, иагьеидыл-кылеит убас афатэ хккэа рацэаны. Ахэша рцханы хазы ацатлыка ирызталтэеит, амщан цьара иртаххозар хэа.

Ахэылбыгьа ацаацэа зегь еилатэаны ачаи ржэуан. Ачаи ржэуан, ачашэ цахэ-цахэкаа адкыланы. Амзырхафь, атцэа амцан, ажра ахыкэаф итэан зегьы.

Аб ахэыцкэа икэыршан дтэан. Ан ачаи рызталтэон. Султанмурад асамауар апыргкэа адипсалон. Игэарпчазаны акэын уи урткэа зегьы шыкаитцоз. Арахь ихата уатцэы акалакь акны дшыкалоз акэын дзызхэыцуазгы.

Абгы уи знык-щынтэ днаиалацэкаыскэеит. Иашьеитцбы ишибозгы дагьааихыхэмарит.

– Изакаэизеи, уара, ани Ацьыка иканато, – ичаи днафыхэо ипеитцбы ихы найкаикит аб, – уажэгы уакэнамыртэазои?

– Мап, саб! – ихы днахашшааит Ацьымурад. – Уи убриа-кара игэатцаажэпоуп... Сахьцалак аласбеицш исыцхыуп... Сара уи крафастоит, азы асыржэуеит. Ынакгы исышь-таланы ашкол акны инеит. Аденцьыр атцака исзыцшын апс-шьаразы данбадэылтцуеи хэа, акласс зегьы ирбон. Арахь апсраказы саакэтэаны аузом, апырхэа итгыгны сахыру-уааны саршэуеит...

– Нас, уаха уащгы дкамлазеи уи уащцас иузызбжыашаз? – днатцааит аб, ихы ныбжваршэны.

– Сара исыбжэоит Ацьыка, – иеазтцэылхны ҫааитит Султанмурад. – Хымпада сара иузысыбжэоит...

– Ураа! – дахьтэаз дшатцеит аитцбы. – Уаала, хцап!

– Утыцаф утэеи лассыцэка! – иан днаикэцэкаеит уи. – Утэа, уцэа утымцкэа! Уащцас, тынч ачаи жэжэуеит, нас уахьгы шаахьзоит.

Арт злацәажәоз Аңыка хәа хыз чыдас измаз, ышықә-
са зхытүаз аеада хәычы акәын. Иаххысыз аапынразы уи
ахәыцкәа раншәа Нургази хамтас ирзааигеит. Шықәсык ала
аеада хәычы итаатыҕаза иазхаит, игәҕәахеит. Уи лымхаду
шыта хымпада ибжәтәын, акьахыҕы нақәданы, аусураҕы
иаршыцылатәын. Атаацәараҕы аеада еснаҕь иаҕаху ако-
уп: зны азлагарахь ицатәуп, зны абнахьтә амҕы аагатәуп,
даеа зных аҳаса-масақәа мғангалатәуп. Иара убри азоуп
урт раншәа Нургази рахәтиаас изриҕазҕы. Аха ианрыдна-
галаз аены инаркны уи Аңымураҕ иара итәитәит. Ахәычы
хамапаҕа, амитә имшха, зегы ихагаланы, убасҕы напы
адикылеит – амқан ҕеи азә дықәижыларын. Азәы акы ааи-
хәар – сеада хәычы шәаламкысын, – ихәон. Сара схала
краҕәастоит, краҕасыржәуеит...

Зны аишыцәа иара убри еимакны иаҕеисит. Аитцбы
дихырҕаны, ан аихабы гәҕәала дахылырхәит. Убри аены
инаркны агәала гәҕәа цәахны иман Султанмураҕ. Аеада
хәычы абжәара аамта анааигы, инапы аган ахь инаҕыны
инацитцеит:

– Уара иутәызар – уара иаҕыбжәа, сара уаха уаҕс-
мыхәан, акҕы сус алам!

Абри аус акны, аиаша ами иаххәара, Султанмураҕ даҕ-
ҕаза бзиан.

Ачаи аныржә ашыҕахь, раб дрыманы, аутра анаоҕска адә-
хәыпш ахь ицеит. Раҕхәа урт хахәыс иааказ зегь ҕәшәаны
зымәа икарҕсеит. Нас, Прыцәеикәа ааргеит – ус ахьзитцеит
Аңымураҕ убри аамтазы зыбжәара напы адыркыз аеада
хәычы. Аб Прыцәеикәа алымха ҕадрақәа импытаргәҕәаны
икын, Султанмураҕ аҕәра ахеитцон.

Нас иеикәа амакаҕы рхханы иааибаиркит, – аус хьанта
иапхәа ишытамзи. Абрака иаҕыалагеит ацирк хәмарра аха-
тацәҕа. Прыцәеикәа, Аңымураҕ инапаҕы иахьынзаказ,
аказшәа чыдақәаҕы цнагазаап, убама! Абырсаатк, аш-
тахь амцны ицоума ухәаратәы, апыр-пырхәа атыҕыра
иалагеит. Лымхаду иадыруан аеыуаҕ дышканажышаз. Уи
ус агәы ишааназ иаҕыкалеит. Султанмураҕ дкахауан,

аха, усс имкзакәа, ахышәтхәа дѳаѳкьаны, аеада дахьзаны мгеацәха агәчама днақәион, нас днеины днақәтәахуан. Ѳақхьа ихагаха иаакәлон, деитаканажьуан, деитагылон, деитанақәтәон...

Прыцәеикәа лассы имашьцахо иалагеит, иагьеилна-кааит уи аґнытә ирґахыз аныкәашәа бзиен, акәарреи, аѳ-реи шракәыз...

– Уажәшьта уаины уақәтәа, – Султанмурат иашьа хәыцы дааидицхәлеит, иахьутахугьы уалаца, зегь кәцоуп!

Аґымурадґы иеаазырцагьан дынеыжәлан, Прыцәеи-кәа ишьхәакәа нарбаны, ашьшьыхәа даалеиѳеит. Уажә зегьы ирымбарц залшомызт уи аиашьа хәа имоу дзакәу, мьехәашьасгьы имахузеи!

Аґх шкәакәа ахра ауан, акыраамтагьы илашьцазомызт. Иаапса-икараха, аха мыцхәы ргәы алақаны аѳныкәа ихын-хәит зегьы. Аґымурад, Прыцәеикәа дшақәтәаз, амзырха даатәлеит иан дылбаразы.

Ауха уи дышнышьтәлатцәкьаз, ак хьаас имкзакәа, дґа-хәахаа дагьыцәеит. Султанмурат дыцәамызт. Уи дазхәыцуан уатцәы ақалақь ахь дышцашаз уақәа иибараны икәз, уақәа изыпшу закә ссиру. Хәчы-хәыцла ацәа дахьтәнагалоз, иа-хәуан иани иаби хәыт-хәытла ак шеибырхәоз.

Ихааза ацәа дґанагалон Султанмурат, ихааза игәы иқәы-ѳуан иани иаби рцәажәабжь, ихааза дагьазхәыцуан уатцәы ашьжьымтән иаби иареи амѳа иқәлараны иахьыкәз...

Ашьжьымтән даацшит ахәыцы, ашьшьыхәа уи ижәѳа днас-насын аб, илымхә абас нґеицхәеит: – Угыл, Султанмурат хдәықәлоит!

Ииарґа дагьнылцаанза, али-цси рыбжьара уи инырит илымхәа иадчыхәчыхәлаз иаб ицәґа цыпхькәа ирыцыз ақәымшәышәреи ацшқареи, инырит иара изырхаз уи иа-жәа разқәа рыпқара.

Ан ацсшәа налақәаны рґеыуардын-газаагага инақә-тәаны, ашґа инґытґны ахақәырґдыра шыкәоу рхы рханы рґәнынарха, уи даатрысын, дгәырґангьы дааицьит, дааи-цьит аеы ашьапқәа иґырґьоз азагабаа хьшәашәа дацә-

шәаны, убасқан иагьеиликаанит ипхызны акәымкәа лабҕаба ақалақь ахь дышқоз.

Амҕа накәаратца-аакәаратцаны ахәкәа ирхыцуа, акар-шәра еиужькәа инарныло, харантә иааңшуаз ашьха цәы-лашьца напейбарккәа рышқа ацара иаҕын. Абарт ашьха ҳараккәа рнаҕс акәын иахыыказ ақалақь Ыамбулгы. Уахь акәын урт рымҕа ахьгазгы.

Игәы алақан, мыцхәгы итгәырҕаауан Султанмурат абри ашьыжь ссир азы.

Нас, ацәа уалцыма умхәои? – дааихыхәмарит уи иаб.

– Қох, сара ацәа салтцижьтеи! – иаҕеикит аңагы.

– Ус акәзар, аа уст, икы! – ағәрақәа наиирkit. Султанмурат игәы иахәаны дааччеит, акыр цуан иара игәы тамгыло уи дзыпшижьтеи. Икамлози, мшәан, иара ихатагы дихәар, аха зегы иреигьми иаб ихала уи игәра ганы иахьиитаз.

Арақа, ишубо ус баша ныкәарам, амҕа хара иқәланы ицоит. Аеқәа ирдырит ағәрақәа рҕазкыз ишнапы хазқәаз, иргәамырқхазакәа рлымхацәкәагь ааркьакьан, ақыҕы-сыҕыхәа, иҕны ишқоз иагынеицқан, иааиҕаззаргы цәгьа ирымбеит. Аха Султанмурат, абырсаатк ихы аадирдырын, амца иҕыкәыхәхә, ағәрақәа аартрысны, ибжы ҕацагы нарықәиргеит:

– Еи, шәарт! Ишәсырбап сара сзакәу!..

Ауаҕытәыҕса изы, иахьатәи аамтәзы, ҕыракыр насып ықазар, абри амш аҕны, абри ашьыжь ссир азы, абри амҕа хара аҕны Султанмурат ипишәон уи зегы шеибакыз. Икамызт, иара ус баша минутк иадамхаргы, уи игәалақара абжыхра зылшоз хәа ҕыра акы.

Иаб дидтәаланы дахьнеиуаз акыр иаңсацәкьоу азәы иакәны ихы ибон уи уажәы. Уи агәаанагара алымҕаныкгы ҕыра инеиңыршәангы шңазалшоз. Ирңылоз аецәа, аеуардыңкәа, аеқәа рхырҕы хәхәкәа ухәару, ицо-иаауа урт инаркьысуама ухәартә амҕа еиҕцәо ииаҕьоз ажә-царақәа – зегы бзиабаралеи насыплеи ихыхәхәо итәын уажәы. Аха иара уи дзазхәыцуамызт, избанзар, ауаҕы анасың анимоу, амалахазгы уи дзазхәыцзом. Уи иагы-

ныруан, хәарада, адунеи уаха атахымкәа заманалатцәкәа
иссирны ишеифкааз. Иабгы иара уи адунеи аҕны зеицш
цъаргы дыҕазамыз уафын.

Лассы ақалақь аназараѳтәи абахча иатцәқәа аацшуа
иалагеит. Иара амѳангы аилаѳеилас акыр ирацәахеит.
Араҕа аб ѳацхәа ағәрақәа иара иааникылеит. Ииашан-
гы иҕаитеит. Уажәы Султанмурат аеқәеи ағәрақәеи раха
иманыхәа дыҕамызт. Ақалақь иалалон. Уи, улымхәқәа агон
иеиқәымтәазоз бжыы рацәала, убла хнакуан шәыга хкы-
ла, утқәаны уагон фѳы ссирла. Иаашьтыхны ашьха рѳаш
иаларыжыызшәа, иара уигы иаамцарсны еилархынхәуа
ацәәырпақәа ирызнанагозшәа...

Абри аены, абри анасыц мшы аены, адунеи аҕны иааҕоу
азәы диеицшымкәа иара итәы иакит Султанмурат. Ачбар
хәа иахьашьтоу арахә рцъармыкәа ааигәара иаины ишгы-
лаз, ибеит агыгшәыгтакырта. Зегь шеиқәшәаз ауп иухәаша:
ауафы рацхәаза ақалақь ахь даауеит, араҕа ацстәы рацәа
аманы агыгшәыгтакырта ицылоит, аа, дырѳегь акарусель,
абан ухы-уѳы зегь еитакны иузырбо асаркықәа раттракцион.

Аччарта ауада ашҕа уи хынтәҕа дцеит. Изхарагы дыччо-
ит, иеааиртынчуеит, нас ѳацхәа ихифы еицакны икылгәгә-
мылгәгәза изырбоз асаркыа кыахәқәа рышҕа иѳынеихон.
Җаит, иааудырбозеи ухәарауазеи! Уцсы ахьынзатоу утәаны
ухәцуазаргы иузызбашам ари аѳызатцәкәа!

Ашьтахь ацъармыкәа иалаланы ицон, адәқьанқәа ирыѳ-
налон, агыгшәыгтрақәа инарыдгылон. Ауаа рыжәпара еим-
гәхәо, ацыркқәа зегы иртацшуан, аслан, амшәқәа, амаа-
мынқәа – иарбан уа иҕамызт!

Султанмурат зегь реиха ихәѳы иаанхеит аҳаскыын
зқәыблааз ахәызқәа еицш ицәышәшәза, уажәы-уажәы
зшыапқәа еицнызыпсахлоз, уажәы-уажәы зқышәпцынтда
дугыы назыргәалоз аслан. Абриатәы саҳаит! Зыблақәа
хкны уи иаахәапшуа игылаз ауаагы, иаарымхәозхәа ак-
гы ыҕамызт. Уи ахәынапқәа ишрыцәшәо, уналакыысыргыы
шыҕамло, анцәа иумхәан мамзар, азынцъыр аацнатцәар,
ақалақь зегь хәашхәаша ишаго... Аха Султанмурат зегь

реиха игеапхеит аузбек тахмада иажеабж. Уи иазгеитеит аслан адунеи акны иаакоу апстэкеа зегь реиха ишкэишу. Апынтдалагы акды дуззакеа шытнахуеит абна акны аусу-ракеа раан. Амаг анаба, мамзаргы даеа шэарак иантагыло аамтазы, уи апынтдала ауп аслан хэыцкеагы шыштнахуа.

Ари ашыза ажеабж абгы игеапхеит. Дгылан уи иахаз цыашыаны, ихы рдысуа, уажэы-уажэы ица ихы наиқакуа:

– Иихэо уахауоу, ура? Изаке ссирузеи адунеи акны иаакалакео ухэарауазеи?!

Ашытахь аб дыццакит, астанциахь, анефтебазахь хаи-хароуп, ихэеит, хуалыркеа ртэны хашытахька хласыроуп, ихэеит. Амшгы акыр инеигэахьан. Иагыиашатэкыаны амрагы акалакь илахыхэхахьан урт анефтебазафы иа-нааи. Арантэи урт акалакь акалтала рфынархеит, ачаихана-фы инеины плуок ыфан, какалкгы ааркын, афныка амфа иныкэлеит.

Ааилабыцымтаз, акалакь аназарафэти абахчакеа аа-ныжыны иахьа абрахь ианаауаз иаазгаз амфа инангылеит. Атх кэандаза икан, уи ихааза иалан апхын хаскын аффы. Ажракеа рыкны адагыкеа аакэымтцакеа икэафкэафун. Аекеа рныкэашэа еикэыршэаны иаауан. Ууалыркеа хыхэхэо иртэны уласзангы уауцахуа. Хэычы-хэычла Сул-танмураг ацеа дтанагало далагеит. Даапсеит. Даапсатгы, мшэан, ари амш уи имшкэа зегы ирыцкыз мшымзи! Ама-ла ирыцхараз, аеуардын акны иееитцыхны дахыцэашаз хэа тып ыкамызт. Арахь уи ацеара даараза итахын. Сул-танмураг иаб иеынеигэдыршэыланы драхатза ацеа дын-танагалеит. Уи, уажэы-уажэ атакэатафаракеа рыкны ацеа даалцуан, нас шапхьа дынтаханы дыцэахуан. Ацеа дын-танагалаанзагы, еснагь дазхэыцуан: шака ибзиоузеи, анацалбеит, апсабарафы абацеа абас еибга-еизфыда иа-хыкыоу. Шака бзиа ибоз, шака драхатыз уи иаб игэышпы дахьагэыдыршэылаз.

Аеуардын уажэы-уажэы итагэтасуа ицон, аеышытыбж-кеагы шагац игон.

АИБАШЬҘЫ ИҘА

(Чингиз Аитматов)

Раҗхъаза уи иаб акино аҗны дибейт. Усҗан уи дхъычын, хъышықәса ракәзан ихытүаз.

Ари җалеит есышықәса ауасақәа ахьдырҗәыдуа атып шкәакәаду аҗны. Уи ауаса ртып, шиферла ихыбны, иара иа-хъагы игылоуп асовнхара ахабла анафс, ашьха ашьапафы, амфаду аҗны.

Арахъ уи иан длыцны даауан, уи иан, Ыьенгуль, асовнхара афтәи афшъта аҗәша ателефонистка, иаспхынра ауасақәа рырҗәыдра ианалаго аамтазы, цхыраафык иахасабала абри апункт аҗны аусура далагон. Лыпсшьараамтеи латқан акомутатор аҗны уахгы-еынгы инейцныкыланы аус илуз азы илықәнагоз аамтеи неиццаны, уажә абраҗа лхы иалырхәон, аусгы луан ауасарҗәыдра атыхәтәантәи амш азынзагы. Ауасарҗәыдра ахә бзианы иршәон азы, заманалатҗәыагы акрырхара уафы илшон. Лара айбашьфы ипхъыс лзы, ех, шаҗа иаҗахызи акапейкәа реидыҗәшәалара! Иашоуп, уи зтаацәара дууз азә лакәмызт – лхәычи лареи ракәзан иҗаз, аха зегъ аками, мшәан, атаацәара-таацәароуп, азын азы амфы рыдыргалароуп, ахә цәгыахаанза ашыла аахәатәуп, ашәтца ртахуп, ашьатца... Маҗ ртахума?!

Афны ахәычы дыззаанлыжырыз хәа уаф длымамызт аҗнытә, усура длыманы даауан. Араҗа, иахъатәи амшага дузза дыфуа ддәықәын уи ахәынцәа игәытатата, ауасарҗәыдцәеи, ахышъцәеи, урт рлақәеи дгәырҗәатцәа драхә-маруа дрылан.

Уи иоуп атып аҗны зегъ раҗхъаза иейтатцуа акино шааз збазгы, абырсааткгы дытҗеит агәырҗәара хтыс ду атәи зегы идирхарц:

— Акино ааит, акино!

Акиносахъа ддырбон аусура ашьтахъ, ианааилахәла. Иалагаанзагы иара уи дшазыпшыз ипсахы ифахъан. Аха атыхәтәан игәаҗрақәа зегы ааихаштит. Афильм айбашь-ра иазкын. Атып аназараф ашьаҗақәа ирыбжъакнахаз

анарма шкәакәа ду аҕны аибашыра иалагеит, аҕәәәхәа ахысбыжықәа гон, аракетәқәа аршәаа иасуа, ажәәан иа-лапқа рҕынархон, адгыл зәалазырпсыз аңшыхәцәеи алашыцара жәәа хьантыңыи ырлашо. Аракетәқәа ыцәон, аңшыхәцәагы ҕаңхьа рҕынархон. Атцхагәтазы апулемиот-қәагы убас рыхқәа дрыпхуан, ахәычы дахьтәаз изымч-хакәа, ипсы игәы итчаньы, ихәцәы аатцнакауан. Абар, аи-башыра ахататцәкьа!

Уи иани иареи, зегь рышьтахь рееидырғәғәала, ауас-цәакәа рҕахәара илатәаны ицшуан. Арантәи иаха иубартан, иара, хәарас иатахузеи, иахьитахыз аекран аҕаңхьатцәкьа ахгәыраҕ, асовнхарақнытә иеибарыҕны иааз ахәыцқәа ахьтәаз аңхьазатәи атың аҕны акәын. Уахь днатрысырцгыи дҕатыззеит, аха дмышытыкәан иан даахьылхәеит.

– Иазхоуп, иахьа хәлаанза уҕуа удәықәуп, ашышыхәа абра уаасыдтәал, – даашытыхны лшьямхы даақәлыртәеит.

Акиноаппарат абжыи гон, аибашыра иаҕын. Ажәлар еитцәгәғәа уи иазыңшуан. Ан луанытә дқәыпсычхауан, атанк ахы дара ирықәкны аҕанаанахоз, дшәангыи даат-рысуан, иара лхәыцгыи даалгәдырғәғәала дылкуан. Рнаҕс ауасцәа илатәаз пхәыск лыц еихамгыло уажәы-уажәы инхәытцалхәон:

– Иа анцәа хрыцқашьа, икоу закәызеи, иа анцәа хрыц-қашьа!

Ахәычы рацәазакгыи усс имамызт, уимоу зны-зынла мыцхәгыи длахҕыххон, еихаразакгыи афашистцәа анка-хауаз. Хара хтәқәа анкахауаз, уи игәы иаанакон урт хым-пада уашытан игылоит хәа.

Уазхәыцыр, аибашыраҕ ауаа уамашәакәа икахауеит.

Ахәыцқәа «Аибашыра» ианыхәмаруа ишықартцо аха-та-псаҕа. Иаргыи илшоит убастцәкьа акаҳара, дыҕны дыш-неиуа шыапҕаршә изырузшәа. Иухьуеит, хәарада, ужьы уцоит, аха акымзаракгыи угылоит-ҕаңхьа ужәыло уҕы-ноухоит, ухьаакәагыи ааухаштуеит. Аха ант гылазом, ад-гьыл аҕны ишытоуп имтцысзо, хәыгәра еикәатцәаны. Уи идыруан даҕеакала акаҳашьагыи, ант, ахызатцә зцапан ахы

иташәоз шкахауаз еипштәкьа. Урт иаразнак икаҳазомызт ратхьаза рымгәа лтарс иааркуан, нас иааицъуан раб-цъаргьы ларымкәытцъорны, ашьшьыхәа ашьацрафьы иагьынеизкәфуан. Абри ашьтахь уи иреихәон иара дышшьым, џағхьа дагыеибашьуан. Аха арт ғылазомызт.

Аибашьра иафьын. Акиноаппарат абжыи гон. Уажәы аек-ран аҕны артиллеристцәа аацәырцит. Абцъар хымца иа-фагыланы, абзарбзан хыцжәарақәеи алџа хантеи ирыл-ганы, ишьтыркәруа инаргон атанк цкьагақәа. Урт рабцъар анаара иафаланы иагәтасуа иааргон. Анаара нцәазомызт, ажәван азбжа амехакуа иагытбаан. Абас инымтәазоз, иагытбааз уажәы-уажә зегь еилархәашьуа ипжәоз анаа-ра иафаланы иџеиуан гәыпџык артиллеристцәа. Урт рфац-шылара иуанахәон угәы атра интырпсаауа иузымбатәбараз акы, цагыарылагьы уаартәуан, иагузцәырнагон ахьааи шәара дуззаки. Дара быжьџыуаак ыҕан. Рцәаматәақәа рышәхыттар иафьын. Артиллеристцәа руазәы аурыс цшра имазамызт. Икаларын ахәыцы уи дгәеимтәзаргьы, иан лакәымзар. Уи инхәытцалхәеит:

— Уизыпши, ани уара уаб иоуп...

Абри аминут инаркны уи иара диабхеит. Афильм зе-гьы уи нахыс иара изкын, иара иаб изкын. Дызхәацшуаз иаб, асовнхарафәтәи ацкәынцәа қәыпшцәа реипш, зынза дыцкәынан.

Аурыла мыцхәы даџцамызт, ихы-ифьы аазыгыежны, иблатцарқәа шаҕь-шаҕьо. Ахәынцәеи ағылџеи зфәшьыхааз ихифьы ианубаалон цәымыграла итәыз ибла цырцырқәа, ацгәеипш уажәы-уашьтан дышнатцпара иоуразоуроугьы деилацыхза дыҕан. Абар, уи абзарбзан абарбал ижәџа натцаргыланы даахьахәын, цәка азәы ибжыи наикәиргеит: «Ахқәа! Умцшын!» Аха уи ибжыи зегь аархыц-хыцны, џағхьа ипжәаз адгьыл инахәлабга ицеит.

— Сан, ари сара саб иоума? — иан деитанализцааит Авалбек.

— Изакаи? — илзеилымкааит лара. — Ашьшьыхәа утәаны уцшла.

– Бара ибымхээзи, мшэан, уи сара саб иоуп хэа!
– Ааи, хэарас иаҥахузеи, уара уаб иоуп. Амала умцэа-
жэалан егырт урдырхагахоит.

Избан лара ус зылхээз? Иззы? Икалап, ус баша илхэозар, машэыршэа, уи аминут азы дымхэыцзакэа, икалап лхатца дылгэалашэаны лгэы атра иҥамгыло даакалазар. Үба ззымдыруаз иарггы уи хейтцеит. Мыцхэггы деигэыргэеит, дагыархэалахеит абри дызкэымгэыгзо изааиз агэыргэара, хэыццасгы дагыазгэдуит уи, дазгэдуит уи иаб ила асолдат ила. Абар, абри иоуп аб иашатцэкэа. Абар, уи иоуп иара иаб, арахь ахэыцкэа дыхтакны атцэы иларцдахуеит иара дабыдоушэа. Зеггы дырбааит нас уажэшьта уи иаб дызустоу, ахышьцэаг дырбааит! Арт ахышьцэа, еитанейтасуа еснаг ашьха цэхэыракэа ирыкэу, знымзар-зны уаџцас ахэыцкэа аарзеилкаараны икам, аркэыдырта апункт ауасақэа ан-тарцало иара еснаг урт дрыцхыраауеит, рыхэцэқэа ци-бакааны рлақэа анеибафо, иара ирзейкэикуеит, арахь дара зцаарала дыхтакны дрымахуп. Адунеи ағы иагыа хьча дыказарггы, хымцада зеггы иара инаизцаароуп:

– Нас, арцыс, иухьзузеи умхэои?

– Авалбек.

– Узцада уара?

– Сара Үоқтосун сицоуп!

Уи, зызбахэ имоу, ахышьцэа иаразнак даурзеилкаахуа.

– Үоқтосун ухэоу? – реышькыл инангыланы, реаалар-кэшэа инаиазцаауеит дара: – Дарбан Үоқтосуну, мшэан, уи?

– Сара Үоқтосун сицоуп! – хьахэа-цахэа иаашьақэиргэ-гэоит иара.

Абас реихэаларц идылцеит уи иан, ианду атакэажэ лашэггы, уи иаб дихеимырштларц азы, уи изныкымкэа дахьлырхэхан. Илымхақэа флырхэыцаауан лара уи азы. Длеишэацэгхан.

– Аа-а, уаанфас, уаанфас, уара ателефонистка лца уами, аџошьтағы аус зуа, ус ауми мшэан?

– Мап, сара Үоқтосун ица соуп! – иеафаршэны иара итэы ихэоит уи. Убасканоуп ахышьцэаггы икоу еилыркаауа ианалаго.

– Иашоуп, цым, уара Токтосун уицоуп! Афырхатца! Хара ус баша уцахшээрц хтахын. Угэгы иалымсын, арцыз, хара шықасынакыак ашьха хакоуп, шэарт арака ашьақыар реипш ишэызхауеит, иуадаоуп ахэыцкэа рдырра!

Нас урт акыраамтаза дыргэаладыршэоит уи иаб.

Еиґахэытхэытуеит, ирхэоит уи дышкэыпшзаз афронт ахь дышцаз, уажэшьта уи азэырыоґгы дыргэалашэазом. Ааи, ибзиазтгы уи аґа дахытынхаз, арґарцэа шакафы аґаацэара иалалаанза еибашьра ицада? Рыхьз еиґазхэа-шагы уао дыртнымхеит!

Уажэы: «Уизыпши, ани уара уаб иоуп!» – хэа иан илым-ха ианынталхэаз аминут инаркны, аекран акны иибоз асолдат, иара диабны даакэгылеит. Ахэыцгы уажэшьта уи дышизхэыцуаз иара иабк иахасаб ала акэын. Уи иагыиашатэкьаны, иаб асолдат кэыпш ипилотка ихатцаны, аибашьрахьтэ иааиґиз ипатрет акырза деипшын. Ашьтахь ирдуны, арамка иґасаны атзы акны икнархаит уи апатрет.

Уажэы, Авалбек иаб дихэацшуан аґа иблакэа рыла, иара ихэыцтэы гэы аґа иагыцэыртцун цэкэырґа цахэ-цахэи, ца змазам аґа ибзиабареи, икэымшэышэреи ацны. Абгы аекран акны аґа дшизыпшуаз идьруазшэа, акино акны ипґтазара еимкыара хэыцза ала итахын, иаххысыз аибашьра асолдат хэа назаза уи дигэалашэаратэы, дагыи-лачэалартэ ихы ааирпшырц. Аибашьрагы абри аминут инаркны ихэмарганы икамлеит ахэычы изы, дара ауаа ахькахауазгы иарбанзаалак ччархэыс иукуша хэа акгы аламызт. Аибашьра мөапысуан ииашатэкьаны, иршэагарзызаганы, ихлымзаах еикэатцэаны. Рапхьаза акэны, иаргы абрака инырит реиха изааигэаз ауаоґсы ихзызаара. Иара еснагь зыда дхэартамыз, аґстазаараґ изымхоз ауаоґсы ихзызаара.

Акиноаппарат абжы гон, аибашьра иаґын. Пхьака иаа-цэыртцит ижэылоз атанккэа. Урт оума рымшха иааиуан, рбарбалкэа рдачеи мадакэа рыла адгыл ажы тыжэжэо, рбаашкэа аархаргыежны иаанымґасзакэа рыбзарбзанкэа рыла ахкэа рыпхуа. Хара хартиллеристцэагы затцааира

рымч рылзаауа, рабцъар шьтархэазо ахэныгара иафын. «Уласы, уласы, саб! Атанккэа аауеит, атанккэа!» – иаб дир-цакуан аца. Атыхэтэан дарггы рыбзарбзанкэа хэнырган, қыцра-фасарак ахы нылырхэхэаны, иааиуаз атанккэа былуа амца шарыжэыртеит. Атанккэаггы ахымца афеа-дырхеит. Урт цоа рымамызт. Атагылазаашьа хьантан.

Апаггы, аибашьра пылхат амца шырафы, иаб дивагы-лазшэа акэын ихы шибоз. Атанккэа амца нарыфхысны, алфа еилахэашь анырхылбблак, адацеимадарақэа рбарбалқэа ианырхыкькыалак, дарггы хгарта рымамкэа цыарак ма-цара икэгьежыаауа ианалагалак, ахэыцы иан лшыамхы дахыкэтээз иеизеикэымкуа, уажэы-уажэы дытцон. Аха хара хсолдатцэа рабцъар ишадгыло ианынхыашышылак, уи иеааикэкуа ашышыхэа иеааиреицъуан. Урт затцаaira рхыпхызара иазтцон... Ан деитцакыуа атэуара дафын, лхы-лфы зеггы баазажжыраза, амца ахкыа ицон.

Акиноаппарат абжыы гон, аибашьра иафын. Аидыслара зынзаск аеарфыцзеит. Атанккэа иаха-иаха иааигэахон. Аб дууаза алафет дныкэпалан, дшафь-шафьо ибжыггы рду-ны, аибашьра адэы афетэи ателефон дтахэхэо, акы ахэара дафын, аха ани ашыза абжыцэгыафы изакаразаалак акы еилукаауахэа икамызт. Абар, шапхыа даеа солдаткгы иабцъар днавахайт, уи дгыларцгы акыр иеишэеит, аха уаха илымшакэа уа днеизкэфы фыцха анышэ дныкэхайт. Иара адгылггы уи ишыала иааикэатцэахеит. Абар, урт шыца ры-мацара ааизынхеит – иаби даеа солдатки. Урт даеа зныкгы ихысит, нас инеишьтарххны даеа шынтэггы. Аха атанккэа рыкэшон. Абар, даеа хкэакгы абзарбзан ааигэатцкыа иахькахаз. Ипжэеит. Амцеи алашыцареи иаатэнатэит зе-ггы. Адгыл ахытэ дфагылоит уажэы азэызатцэык ихала, ари иара иаб иоуп. Уи шапхыа абцъар ашка днатрысуеит. Иха-ла инеитдеитдоит, ихала ишыакэиргылоит. Ари цыхэтэантэи хысroup. Шапхыа ахы аткэацра аамеханакуеит аекран. Аб избарбзан шытырууааны аган ахы иаршэуеит. Аха иара ихата макыана ипсы тоуп. Уи ашышыхэа дфагыланы дцоит ишэхыблааз иматэа цыжэжэахақэа алфа рхылыббы, дбыл-

ны, атанк ашқа ихы рханы. Аграната импытцаргәгәа икуп. Уи уажәшәта акгы ибом, акгы иахауам. Уи атыхәтәантәи имч-илшара еизиркәкәоит.

— Уаангыл, узцом! — уи играната иршәуеит. Иаргы ацәымыгреи ахәа баапси ихы-иҫы еицаркын, иара ус, абырсаатк дышхынцсыланы итыц акны даанхоит.

Ан лца инапы убас илымпыцалыргәгәеит, ахәычы ипсы мацхарц акгы ааигымхеит. Уи иҫахын иан иҫына-лымпыцжәаны, иаб иҫынаигәыдиршәларц, аха убасқан атанк агәыцә аҫнәтә иеишәтарххы рҫаархеит ахқәа рыҫ-рыцхны, уи акәхеит, зшәпы ыцырқааз атлеицш, абгы дынхбыкыт. Уи адгыл дныкәкәымпылит, дгыларцгы иҫа-зикит, аха ҫацхәа дцаны деизқәа дынкахаит, инапқәа қәа-қәаза иаартны, игәы ҫарханы...

Акиноаппарат ааикәтәеит, аибашьрагә ааҫахтәеит. Ари ахәтак антәамта акәын. Алента ҫыц аҫеитцарц акиномеханик алашара ааиркит.

Атыц акны алашара анакы, зегь рыбақәа аахнакын иаадыртацтацит, акино адунеи аҫнәтә, аибашьра пылхат аҫнәтә, дара рхатәы цстазара иашахь иагәаиасит. Убри аамтазы ауасцәа ҫахәара дныкәкәымпылны ахәычы дгәыргәятцәа ибжыы наиргеит:

— Ахәықкәа, ари сара саб иоуп! Дшәымбеи шәара уи? Ари сара саб иоуп, иршәыз...

Ари аҫызатқәа азәгы дазыцшымызт, иқалаз азәгы ихахы аагарагы илымшеит. Рацхәатәи атыцқәа рықны, уи иҫызцәа хәықкәа ахәтәаз аекран ашқа, ахәычы дгәыргәятцәа ибжыы рдуны дыҫны дцон, урт ргәаанагарагы иара изын зегы ирыцкны акәын ишықаз. Али-пси рыба-жәара атыц аҫны иааузымчхаратә, иагәааҫыоушәаратә иааҫымтрахеит. Макьана ауаа рқынза изнеиуамызт, иа-хәа уажәраанза нацшыхақәгы заб дзымбацыз, ари ауаҫ хәычы игәыргәара цакыда. Азәгы акгы изеилкаауамызт, зегы шанханы, рыбақәа хыдышыш, ҫымтзо итәан. Акинолента зныз акәалац акиномеханик илеимпыцыҫрын, аҫара аашәтаргеит. Нас уи ҫыцара аҫшаны инаньтын,

ишьтыкәраа афынанахейт. Аха уи азәгы хыс иҕаимтәзейт, иеимыртысзейт иара акиномеханикгы. Аха иара асолдат хәычы, иҕахаз айбашыы иҕа, иара итәы даҕәйтцаумызт:

– Мшәан, шәарт дшәымбози, ани сара саб иоуп! Уи дыршыт! – дафын ахәычы, дара заҕа ҕырымтуаз аҕара еиҕагы дацаапкны, аха изеилкаауаумызт акы: избан, мшәан, иара ихата иеипш уи иаб изимеигәыргьоз, иагзыламехәоз... Адукәа руазә дахытәаз игәампхазо инхәйтцеиҕәейт:

– С-сы, уаҕәйтц, ус умхәан!

Аха даҕазә уи инеиҕаирхыт:

– Иамоузеи, мшәан, уи иаб айбашыраҕы дҕахейт. Имцу-ма нас?

Убасқан, Авалбек игәыла аҕаы, зегь рапхыза игәаҕыт иара аҕабырг иҕәарц:

– Мап, мшәан, уи уара уаб иакәзам! Изакәызеи узырхәхәо? Уи зынзаскгы уара уаб иакәзам, уи дартиступ. Уҕахызаргы абан, акиномеханик уизцаа.

Аиҕабацәа ирҕахымызт ахәычы игәалаҕара хазына дапххәдыркәҕәарц, убри аҕнытә иаггыҕуан ирҕааз ари акиномеханик зеггы шыҕатҕәкьоу аатқааны иҕәоит хәа. Зеггы-зегь уи ишҕа иагынхәхәйт. Аха иаргы ҕимтзейт. Даараза деилаха баапсушәа, иаппарат ихы аҕәырпсны аәнуцҕа днагралейт.

– Мап, сара саб иоуп, сара! – даҕәйтцаумызт айбашыы иҕа.

– Дарбану уара уаб? Руа дарбан? – ҕапхәа диазцаахт ани агәыла хәычы.

– Уи аграната кны атанк дапылейт. Уара думбазеи мшәан? Аа, абас ауп дагышкахаз!..

Ахәычы анышә иеныкәижын, дныштыкәымпылит, иаб дышкахаз ирбо. Иаггыҕаитцейт уи шыҕалаз еипштәкыа. Дыштан ахәычы аекран аҕапхәтҕәкыа игәы ҕарханы, инапқәа ҕыаҕыза иаартны.

Ахәапшцәа ирҕахзамкәа иааччакәейт. Иарах дыршыызшәа ус дыштан, дагыччомызт. Ғапхәа иааҕымтра гәыпцәагахейт.

– Закәызеи, мшәан, ари иҕаитцо, бабацшуеи бара, Цьенгуль? – ан лахь лыто аҕаалырхеит пхәыс быргк дахь-тәаз. Уи акәхеит, уажә зеггы-зегь ирбон ан деикәшәы, ллак-та тылашыцаа, лылабжышқәа хаддыло лҕа иахь деиханы дышцоз.

Ан лҕа даашьтылхит.

– Уаала схәычы, уаала, уи уара уаб иакәын, – илымха ин-талхәеит уи, нас лҕа длыманы ашышьыхәа атып днытцытцит.

Амза ажәфәан агәахыи ихалахьан. Иеикәара-етцәаз атцхара иалубаауан ашьхақәа рықәцә ашкәакәара, акаршәра акәзар, цәка аҕеитцхәаны азеибафара еипш еишьылза, убла ахымзо ишьтан...

Абыржәы, ипцстазаарафы рапхьаза акәны, уи иеили-кааит ауафцсы ицәызра агәырфәа закәыи. Иаалырқьаны уи гәала дус ишьтихит, хьаас иҕаитцеит, иагыгәырфәеигеит аибашьраф иара иаб дахьыршьыи. Иагытаххеит уи иан дааигәыдыхәәаланы изхарацәкьа дтәуарц, дтәуарц иара иан лхатагыи. Аха лара фылтзомыи. Фитүамыи иаргыи, итацкәым хәыцқәа ратцәаны илабжышқәа цәаирқәрылон.

Ахәычы зынзагыи издырзомыи, абыржәы инаркны иара ифы ацстазара дшалагаз хара аибашьраф итахаз уи иаб.

АН ЦЬАРА ДЦЕИТ (Валентин Распутин)

Ахәычы иблақәа анаахит, атуан иатцаланы инеиуаз амтц илапш нақәшәеит. Нас, иблақәа аарқәыскәысны, уи ахьцо ибаразы, апшра дналагеит.

Амтц аҕенцьыр ашқа ацара иафын. Уи уаха иаанымгыла-зо, ирццакзаны инеиуан.

Ахәычы уи амфәа ианыланы ицозшәа игәы иабейт, нас абри ишымфатцәкьоу хымпада агәра игарц азыхәан, уи даҕеакгыи ашьталаны ишцамааири хәа дааҕеипшит. Аха уаха мтыи ыказамыи. Урт, аиашазын, икамкәан, аха атуан иатцамыи, убри ақнытә ахәыцгыи лассы урт ринтерес наицәыи. Нас ицәартә даақәтәаны ибжыи неитцихит:

– Сан, сара сөйхейт!

Уи атак азэггы икаимтэзейт.

– Сан! – иналызфитит шаңхьа. – Сара сфырхатхейт, сара сөйхейт.

Фымтран.

Ахэычы уи даацеипшит, аха афымтра аанымтэазейт.

Убаскан, ахышәт хәа ииарта днылқан, ишыапы хыр-
кьақьа ауада ду ашка ифынеихейт. Уи кказа итацэын. Ахэы-
чы ипкаауа иблақәа ирытцижьюан: ақәардә, астал, ашәқәқә-
царта, аха урт рааигәара азэггы дыкамызт. Урт шгылац ус
баша игыланы ртыцқәа ааныркылон.

Ахэычы ахәқатцартахь дытрысит, нас ахамам ашка –
уакаггы азэггы дыкамызт.

– Сан! – фитит ахэычы.

Афымтра уи ибжы нахәланаршәын, шаңхьа аҭааима-
нарфызит. Ахэычы, уи агәра мгазакәа, шаңхьа иара иуада
ашка днатрысит, ґыц ишәыз адашьяма ишхәақәеи ишья-
цәкьарақәеи ртыц нанхало, аха абырсааткгы иналабаны
изуа.

– Сан! – иахьынзалшоз ашышыхәа ихәейт ахэычы, –
сара сөйхейт, аха бара быказам.

Фымтран.

– Бара быказам, усоума? – дтааит ахэычы.

Атак иазыпшыз ихы-иґы аҭааибанарххейт, зегьын-
цъара дыпшуа, аха уаха акгы анимаха, акьыжыхәа илеи-
меитәейт.

Атәыуара дшаґыз, уи ашә ахь иґынеихан, агәтас-
раггы дналагеит. Аха ашә аҭинаҭомызт. Ианамуза, ина-
пы аштца хэыцқәа рыла дасуа иґааихейт, нас – ишыапы
хыркьақьақәа рыла, аха гәгәала ижы ицан, илеиматәаны
атәыуара деитаналагеит.

Уи ауада азхаз дыфнагылан, илабжыш кәазқәа цхаза,
иблақәа иртыфрны иахьлеиуаз, ґыц ишәыз адашьяма иқә-
тәон. Нас, уаха атәыуарагь дакәымтцзо, ашышыхәа иара
уа днатәейт.

Иааикэыршан зегь иара изызрыѳуан, ѳыртуамызт.

Дыпшын уи, ишьтахьала уажэымзар-уажэы шыпышь-тыбжык аагоит хэа, аха акгы ыкэмызт, иаргы уаха иеаа-изеикэуамызт.

Ус, акыраамта цит, шака цызхэа иара акгы издыруамызт.

Нас, уаха ианамуза, адашма иелыкэжыны ацэуара далагеит.

Убаскак даацсеит, ихы изымдыруа акынзагы днеит, иагызеилкаатцэкэомызт уи ацэуара дафыз, дафымзу. Убри ицэуарагы ицсып лагаѳагара иаѳызаны, шыта иара уаха иааиххэыцзомызт. Мап, иара иаткыс игэған уи уажэы.

Ус, ауадакны цэара азэ дыкэушэа игэы иааинацэит ахэычы. Ашырхэа дѳагылан, аимдарагы дналагеит. Ас дытцзырпаз уи ацэаныррагы дааныжыны ицомызт, нас егы ауада ашка дыѳны иѳынеихеит, уахынтэи – ахэыкатцартахь, уахынтэи – ахамам ахь. Азэгы дыказамызт.

Ахэычы дгэынкэуа даагьежыын, инапаштакэа рыла иблакэа ааитцэахит. Аха дук мыртыкэа иаахитын, даеа зныкгы лапшыла дааимдеит. Ауадакны зегь шыкац икан, акгы аеаампсахзеит. Акэардэ тацэын, астал амацара игылан, ашэкэыкэтартакэа рыкны, иеиуеипшым ахкэакэа рылахь еикэышышы, еснагь еипш ишаацшыц иаацшуан ашэкэа. Ахэычы дааипххэыцит.

– Сара уаха стэуазом, – ихэеит уи ихазы. – Сан даауеит, саргы сфырхатцоит.

Уи ииартэхы иѳынеихан, хыза ѳацэла иѳататаз алабшышкэа наирбеит. Нас, ашышыхэа, ус баша днеианауазшэа, ауадакны иаакэаз зегь гэаѳо днархысит. Убаскан уи акы ихы иааташэеит.

– Сан, – ибжы нытцакны ѳааитит уи, – сара азкатэара стэхуп.

Мап, азкатэара итахзамызт уи, аха иан аѳны дыказар, абырсаатк дырыѳ даазгоз акы акэны ипхэзеит.

– Са-ан! – иеитеихэеит иара.

Уи аѳны дыказамызт, уажэшыта хымцада агэра игеит ахэычы.

Цъара акы ꞑататэын. «Сара уажэы ахэмарра снала-
гоит, ус сангы даауеит», – избейт иара. Уи ихэмаргақэа
ахыꞑаз акэакъ ашꞑа ифэинеихейт, нас урт ажыа ꞑшꞑа аары-
лихит. Ажыа ꞑшꞑа уи мыцхэ бзиа ибон. Иара азшыапык
амтꞑны иꞑан, изныкымкэан иабгы дихэахъан уи ашыапы
итꞑларазы, аха дақэшахатхомызт. Аошыапыкгы амазтгы,
ажыа бзиа иззубаша хэа акгы иалаꞑахомызт, ус азшыапык
ала иагыꞑан, аобатэи ахазы-аꞑсазы мацара иꝼаны, абра
цъара икфэршэын.

– Уааи, хайцыхэмарып, сжыа ꞑшꝼа! – инадитцейт ахэычы.

Ажыа ꝼшꝼа фымтзо иақэшахатхейт.

– Уара учмазаоуп, ушыапы умышыуеи, сара уажэы усхэ-
шэтэуеит.

Ахэычы ажыа наганы аиартэ инылейтꝼан, атꝼымыꝼ ааꝼ-
шааны амгэацэа иналаиршышит, уи агэыр азыꝼаитꝼон.

Ажыа агэырлатцара иашыцылахъан, зынзаск уссгы иамкит.

Ахэычы дааипххэыцааит, нас акы ааигэалашэазшэа,
акаруат днадтꝼын, ауада ду дныоꝼаꝼшит. Уа ейтꝼакрахэа ак-
гы ыꝼамызт, уаанзеипш инеиааиуа ашышыхэа афымтꝼра
оꝼнан.

Ахэычы луанытэ даакэыꝼсычхан, икаруат ашꝼа даа-
гъежыны, ижыа ꝼшꝼа днахэаꝼшит. Уи тынчза ахчы илаиан.

– Мап, ус акэым, – ихэейт ахэычы. – Уажэы сара сжыаꝼ-
шꝼахоит, уара уꝼкэына хэычны уꝼкала. Уара сара сухэышэ-
тэуеит.

Уи, ажыа ааганы аꝼэардэ иꝼэиртэан, иара днеины аꝼэар-
тэ днылаиеит, нас изшыапык ааигэытꝼакны атꝼэууара дна-
лагеит.

Ажыа аꝼэардэ иахыꝼэтэаз, абла иатꝼэа гэытꝼбаакэа
рыла дꝼыашыаны уи изыꝼшуан.

– Сара – сжыаꝼшꝼоуп, сара сшыапы сыхыуеит, – ихэейт
ахэычы.

Ажыа фнатуамызт.

– Сжыа ꝼшꝼа, – дназꝼааит нас уи, – сан дахыꝼаз узым-
дырзои?

Ажыа атꝼа ꝼанамꝼазеит.

— Уара уцәазамызт, уара иудыруазароуп, ихәа, дабацей сан? – днақәымчит уи ахәычы, нас ажьа амахцәгы инаникит.

Ажьа җнатуамызт.

Ахәычы ихаштит, ажьа ацынхәрас еснагь иара атак шыкаитцалоз, җ-рольк зныккыарагы ишынеигзоз, уажәы ажьа ақынтәи уи атак иашатцәкыа иаҳар итахын. Уи ихаштит ари ажьа зөызцәа ахәмаргақәа ирылаз ак шакәыз, ианеихадыргылалак – аки-аки еикәгыло акубиккәа ирылаз ак шакәыз, ианымҗаныргоз – иеишьтагыланы ицоз амашынақәа ирылаз ак шакәыз, дара рхатыңан азә даныхәауаз, дагьанцәажәоз – ихәауа, иагыцәажәо имҗасуаз агыгшәыгкәа ирылаз ак шакәыз.

Уртқәа зегьы ихаштит ари ачкәын хәычы.

— Ихәа, ихәа! – инадитцеит уи днақәымчны.

Ажьа җнатуамызт.

Ахәычы уи ырууаза иршәны адашъма инықәижъын, акаруат днылцаны, ажьа даазытрысны, ашьапқықә иарго иҗәаихеит.

Ажьа цшқа адашъма иқәкәымпылаауан, итцпаны инхықәтәалон, иқәгъежъаауан, ахәыцгы дацтцпаны уи акәша-мыкәша дгъежъы-хынхәуан, даакәымтцзакәа абасгы даҗын: «Ихәа, ихәа, ихәа!» – аха ажьа акимзаракгы ахәомызт, ибналаны җара ицаргы алшомызт, избанзар, уи шыапызатцәык акәын иамаз. Ус, ахәычы зегьы еиликааит. Иеагъааникылеит. Уи дгыланы дазыцшуан: ажьа цшқа җыцха адашъма аҗықәыжъны, абжы мыргазакәа атцәуара иаҗын. Иара иаҳаит ари атцәуабжы. Ажьа ашқа иеааларкәны, инапы аакъаны, ихы гәыбған наған абасгы җәаитит:

— Сара сан җара дцеит.

Ус, азәы амардуан даҗаланы дҗеиуазшәа ахәычы игәы иааинаҗеит.

— Сан! – дныҗнытәааит уи, ашә ашқа днатрысны, аха ақәардә днахкыашан аххы дцаны дынцәытцакыкеит. Деи ханы дҗагылеит, аха ашә акны азәгы дықазамызт. Убас-

ҫан ахәычы атәыуара деитаналагеит. Дтәыуан уи ихәаи
изатәреи гәынганы. Ахәа закәыз уи уанзаггы идыруан.
Азатәреи иареи уажәада иеибамбацкәан иеиниеит.

АИКӘҘАРА (*Михаил Сарқысиан*)

Амш ахәларахь инеигәахьан. Сара Николаи Серге-
иҗа хәаас дышьтысхуа салагеит. Уи, абнаҗ дшыцәаз их-
ла даансыжыит. Даансыжыит, избанзар, сгәы иснамырукәа,
сла атдарбжыи абраанза саанагеит. Бобикггы сарггы бын-
хәак хнахымпшзакәа абырҫкак хшааз ангәаста, исам-
хацәгәахан, сыццакны сышьтахьҕа сдәықәлеит.

Заҕа иссирузеи Аҗснытәи тагалан. Еихаразакггы ахә-
тлақәа урытдашышь уанцо. Шәышықәса зхытцау арт атла
хажәаа дуқәа аҗсабара анапала иеитанахаз, иаазаз мшын-
шәа ацәқәырҗара иаҗуп. Урт зегь рықәцәқәа хьзыла их-
наркуеит аташәара иаҗу амра ашәахәақәа... Изаазаз
адггыл марымажа ду, итабуп хәа архәошәа, ихырхәоит,
ихырхәоит дара.

Сара ахәатлара сытцаланы ашышьыхәа снейуан. Гәыр-
тәыла илбааздон абна хәуа цқьа. Срызхәыцуан абиҗара
қәыпш. Еиҗырпшуан. Цьоукы, икаҗсаз абарт абыҕқәа
реипш, иниас ицоит. Атлақәа ашышьыхәа азынра акәа
инталоит. Абнара ахаарабзаара җсует ааҗын аҗстазара
еихаггы иҗиарц. Аҗсра – аҗстазааразы. Мап, аҗсра мчы
амазам, назазатәи аиааира аҗстазара иатәуп!

Сцоит абнара сытдашышь. Ус бжыи цәгьак слымха иаа-
тасит. Абырсаатк саатгылан сзырҗит. Еитәгеит уи абжыи. Аха
уажә иаха илахәыxyzшәа исаҳаит. Ас иҕоу абжыи зхылцау
афатә зыпшааз амшәқәа роуп. Али-җси рыбжыара иагьей-
лыскааит уи абжыи ахьинтәаафуаз. Уи Николаи Серге-иҗа
дахьынсыжыыз ахьтә акәын ишгоз. Хәаас иҕастеит, сыцца-
кынггы сҗынасхеит.

Абггыжә цәаакыраҗы уажәы-уажә сықәтәыруа, ада-
қәа срыхьҕашо сышнеуаз, тлак ашьапы сәаавакны адә-

хәыпш ахь снапшит, сагынышьхныпсыла сцеит. Амаахыр бна еыгәрақәа рҕапхья аибарбылгыара иаҕын дара. Цкья санпшы, еилыскааит тҕа иатҕажьыз сара сҕыза шиакәыз. Уи иқәбаңны дызкызгы мышә хәшлапса дук акәын. Николаи Серге-иҕа, амшә ахәда иҕаларпсны, зны ахы игәыдигәалон, даҕазны – наҕ иҕәитхон. Амшә акәзар, уи аңшышьапыкгы ытҕарбағыан, Николаи Серге-иҕа иахьи-гәыдиҳәхәалоз аҕахымызшәа, ахы аҕьяра иаҕын. Аха убри аамтазы изышьтаз, ашәарыцаф, ихы-иҕы ааимлагәа иахья-кышаз акәын.

Уафы, агәра имгарц залшомызт Николаи Серге-иҕа минуткәак рыфнутҕала амшә бытәхәыр ду дахәрырц ишыҕаз. Зыпшрак аҕахымызт. Снапкәа тдысуа, сабцьяр атҕа сыжәфә иаахсыршәан, снапы инықәрсны, сынкылпшит. Аха убри аамтазы, Николаи Серге-иҕа апружинейпш датҕеит. Ишимчыз ифнапык рыла ахәда инапкәа аларпсны ахәарра далагеит. Амшәгы еизкәығшәа инхышәтын, азкәа инықә-хәит, иаргы днеины иҕенақәижьт. Амшә, ирччархәны ашьапкәа кьо, иҕрым-ғерымуан ашәарыцаф иахытҕажьыз. Иаргы, ишьап кьяғкәа ытҕарҕан иҕақәырбағыа икын...

Аха ари аамталатәи иааиран. Абыржә даҕа знык абри амшә бытәхәыр ду данлатҕанагәа, нас иҕало зегь дыруп. Хымҕада аҕагылазаашья схы иасырхәар акәын. Сара фәп-хья сшәақь ақәпшыга иадызбалеит. Аха убри аамтазы, амшә, Николаи Серге-иҕа илаитҕатҕәин, ифатфырны илеи-хабаңит, ихәцәы атҕкаара аҕазкуа. Шьта уаҕа зыпшрагы залшомызт.

Аха иара убасқангы испырхагахатдаҕаки. Ашәарыцаф, имч аазиган, амшә фәпхья илаитҕаиҕьт. Бытәхәыражә уи цҕеи иагәапхарын. Аҕаареицны еиҕа апыжәара иара иа-геит. Уи акәхеит. Еибаркәымпылуа рҕаархеит.

Уажәтәи аамтазы ахысра иаанагоз сҕызагы итҕархара акәын. Сара уаҕа иҕастара хәа акгы сыздыруамызт. Сҕыр-мазеины, сшәақь атҕа скылпшуа аимҕьяра сазыпшын.

Нак-аак рнапкэа еиларцсны ашыацра илеибаркэым-пылуан. Амшэ афыѳра иаѳын. Николаи Сергеи-ица иакэзар, уи дацэажэошэа зны акы ихэон, ѳазны – даѳаки...

Сара агэра ганы сыѳан, абар-абар, сшыза имч наилзаа-уеит хэа. Иаарласны, ишакэхалакгы, ацхыраара иѳахын уи. Аха изла? Урт ашыѳагы аакэымтцзакэа аибаркэымпылра излаѳыз ала, абырсаатк иадамхаргы сара уи ашэакъ цынтца исзадбаломызт. Санхыс – исшыр акэын. Ус акэым-кэа ихэны ианаанха – еихагы еицэан. Ихэу амшэ – алаапк иаѳызоуп, иаапыхыашэаз зегъ азеицшуп.

Сара ѳацхыа ааимѳыарак збозар хэа сыѳшын.

Николаи Сергеи-ица амшэ алымхакэа днарымтцасын, ахы ааиѳеигэеит. Сара изсеилкаауамызт уи дызѳыз. Изитаххазеи уи ус аѳатцара? Мшэан уиала иара еиха-гы изеицэаз ѳаитцонеи! Ус иагыѳкалеит. Амшэ асаса ду ѳеихнахэан, амца зыхѳюз абз тырханы, ихэааны, аха-цыц хырѳаѳыа Николаи Сергеи-ица ихѳы ашѳа иаамѳа-наѳеит.

Сара, ари ахлымзаах уаха исымбарц, абырсаатк сыб-лакэа хызѳеит. Хэарас иаѳахузеи, амшэ ихы ихагылазамшэа ихнахуеит уи уажэы...

Аха убри аамѳазы, Николаи Сергеи-ица ишимчыз агыг-шыг длагэѳасны «хоп!» ихэан, иаргъа нап ѳышыѳыхны инаирбеит. Мышэѳар ахыглаз инышыхынѳылеит.

Абар, атцыѳхэа слеихсны илеизсырѳэѳыртэ еимѳыарак ахысоуз иара саргы. Аха ѳацхыа дысѳырхагахеит Нико-лаи Сергеи-ица. Уи ашырхэа даакэѳежыны абна ѳыгэрахъ иѳынеихеит. Сара сгэырѳатцэа сааѳкалеит сшыза иабѳар шыѳихуеит хэа. Зегъ еилкаауп. Николаи Сергеи-ица иабѳар аашѳыхны, агыгшыг илагэйдитцан ишыуеит. Сара сатцкыс уи иара иаха изымариоуп, избанзар, амшэ иѳаѳхыатѳѳа игылоуп...

Ашэарыцаѳ иабѳар ахыкыдгылаз днеины иаакыди-хын, даахыхэны агыгшыг ашѳа иѳынеихеит. Аиаша ами иаххэара, сара акыр иаасцэымыѳхеит Николаи Сергеи-

ица икайтцаз. Избан, мшэан, уи амшэ дзameиxсуа? «Икалап уи амшэ асаса иабцъар ахы лтаршьшыны итирфъарц иа-кэикызар?!» – схэыцуан сара.

Аха убаскан амшэ ашьтахътэи ашьапкэа инарыкэтэан иаакрым-фэрымит. «Хоп!» – ихэеит Николаи Сергеи-ица џацхъа, ибжы уажэ иаха ацсы аланы.

Амшэ ашьтахътэи ашьапкэа инарыкэгыланы, иара иш-ка афаанахеит. Згэахы еибаркыз агыгшэыг, уажэы асаса ааиханарцсит. Сфызагы, хэарада, атцыхэтэантэи ижэы-ларала иага ааиртаслымуеит.

«Бзиоуп, аха избан уи иабцъар зхеимыршало, – ахэыцра сафын сара, – мшэан, данбахъзои уи?»

Николаи Сергеи-ица дышнеиуаз амшэ днадгылан, апхъатэи ашьапкэа ишэакъ надиркит. Иаргыы иааимнахын ихыр-вырза ажэџа иныкэнатцеит. Сара сахыгылаз апхзы хьшэашэа насыкэнатэеит. Исызгэамтазакэа сабцъаргыы ласымкэытцышшан, сышьхынцсыланы сгылан.

Анаџс зеггы апхыз еипш икалеит. Амшэ акаакаа икэыз абцъар кны, сфыза иџацхъа аныкаара иалагеит. Николаи Сергеи-ица днеины, ашэакъ аамихын, атыцаџа инаган инкы-диргылеит. Нас даахьахэын, Мышэкъар ибжы накэиргеит. Амшэ ашьацрафы цыгэхыршэт катцо афынанахеит, нас апхъатэи ашьапкэа ирыкэгыланы сфыза дахыгылаз икэшеит. Николаи Сергеи-ица џацхъа уи ак канатцарц надитцеит. Амшэ аатгылан, ашьтахътэи ашьапкэа инарыкэгылеит, нас игьежыа, икэашошэа афынанахеит.

Издыруадаз, сара исзеилымкаауазар ари ахэмарра шакаамта ицараны иказ! Аха убри аамтазы, сшымгэыгзоз, сла Бобик аасывацалеит. Уи ахы џышьтыхны, ифџышэо агэы тамгыло, сара иаасџацшит. Нас ишамчыз иаатцарит, амшэ ашка итрысны афынанахеит.

Акэашара иафыз агыгшэыг, ала шнеиуаз анаба, абыр-саатк иаатгылеит. Иаахьахэын Николаи Сергеи-ицагыы инеиџацшит. Нас адгыл икэымкыысзо ишьтууааны афынанахеит. Уи акэхеит. Али-цси рыбжьара амшэгыы алагыы абна ду илылахэаша ицеит.

Николаи Серге-ица уаха агыгшэыг дашьтапшзомызт. Дгылан уи икәша-мықәша зегьы ғыыцбарах ибо. Изура сзымдыруа, сшанханы сгылан иара саргыы. Нас, ихьантә-хьантәза исыцраз сшыапкәа аарла еихго, сшыза ишка сғынасхеит. Хыыцегь ғыымтзакәа хнатәан, хтатынрхәкәа аацәырган, инахәахкит.

Сара схы сшахан Николаи Серге-ица снейәацшит. Уи, шыакәармак ихы-иғы икәымкәа, дцәышза, ицсы ихәхан дтәан, цакатәи ицламхәагы иааудырыртә атцысра иағын. Иблакәа есаaira итбаахо, дымцысзо акы дазыцшуан. Уи дазгышыуа илбаайдон дызғыхоз ататынлға, нас амца датәхәошәа инеихәлижыуан.

— Алакә, аиталакә?! – ағымтра ааилазгеит сара.

— Аи, аи, – насатейкит иаргыы.

Шацхыа иаағымтрахеит. Ататынрхәкәа еитанахәахкит. Абрака игәастеит сара зегынцъара атынчра шаахытәаз. Ацсаа рашәахәабж газомызт. Аилабыцра иағымзи.

Ус, хааигәаратәкыа ғаф бжык геит. Сара снатрысит. Бобик, ахы гәыбган ато, иаины иаасыдгылеит. Смагәкәагы инарыффы-аарыффын, аеитцыхны ашышыхәа инатәеит. Уи аaira сшызагы саргыы ххәыцракәа хаарылнахит.

— Абар, ассиртәкыа утахызар! – ғааитит Николаи Серге-ица.

— Нас, икалазеи умхәои, сара ара сахынзакамыз?— схы наикәскит сара уи.

— Мацзак ахәыцха сыт! Сара макыана сзыкәшәаз атәы хәа акы еилкааны иуасхәартә акгы сыздыруам! – сатейкит иара.

— Уара уазыкатцаф, мамзар улацшхырцаф? Изакәызеи ари амшә иауркатоз? – саахәмарит сара.

— Аиаша шсоухәара, умшәазеи уара, амшәи сареи хәхәмарракәа уахырыхәацшуаз? – ицсы аавиганы, ихы насыкәикит Николаи Серге-ица.

— Аиаша уасхәап, рацхыа сшәеит, нас зегьы сзеицшхеит, – сғы сыкәшахатхеит саргыы.

– Иара саргы!

Пытрак ашытахъ уи иажэабжь дналагеит абас:

– Уара абынхэакэа урышъталаны уанца ашытахъ, сшы-
цааз акы сзамѡа инаккысит. Сара мчыла сыблакэа аахы-
стит, уиакэхеит, иара уа ссагьсырцсит. Ашыапхыц дукэа
хыриааны, ибытэхэырза сара исхагылан мышэ дук. Уи абз
цааца мцапшь тырханы ашылкъ-шылкъхэа сзамѡа арбза-
ра иналагеит.

Ашэарыцаѡ, ихылца ааихыхны, апхзы зхытцэтцэоз
илахъ ааирбан, ѡацхъа инацитцеит:

– Иаалыркыан ак збатэын. Сара исахахъан амшэ-
кэа апсы илаккысзом хэа. Азныказы ус иаггыкастцеит,
сыссырцсит, аха сшэазызара иахкыаны ацыхэтэанынза
исзынамыгзеит уи. Сара ѡацхъа сыблакэа аахыстын, агыг-
шыг сназыцшит. Халацшкэа ааикэшэеит иарггы сарггы.
Уи ашытахътэи ашыапкэа ирыкэгыланы агэежъра иалагеит,
нас ихэхэаза ииеит, ссиркэакгы рыкатцара аеазнажит. Аха
иара убаскангы алацш аасхмыжьзакэа исыхэацшуан. Уи
акэым азныказ сара исыхэаччозшэаггы збон.

– Мшэан, амшэкэа ччома? – сааицыххылеит сара.

– Башаза ихоутцазом агыгшэыгкэа шпышэырччо, –
даасцапшит Николаи Сергеи-ица. – Сара стыцаѣ укэзтгы,
иубара укэан амшэ шыччоз!

Мацк ицсы ааитеикын, уи ѡацхъа инацитцеит; – сыб-
ла аѣацхьатцэкъа амшэ шытафшышэеит, ахы акъеит, аха-
шъа иапхъеит. Абла хэыцкэаггы ааихмырсыгъзакэа иш-
сыхэацшыц исыхэацшуан. Нас, ашытахътэи ашыапкэа
ирыкэгыланы, зымѡа иѡуан. Ихэеи, нас, ари, игэыргъаз
амшэ ахэыцы хэмарра акэзамзи? Сара еилыскааит уи
агэыргъара, еилыскааит иара ахатаггы. Аха амшэ агэыр-
гъара мазас иатцаз сзеилкаауамызт.

Николаи Сергеи-ица икэалац аацэыриган, татынрхэык
ѡацхъа инеиѣеикит.

– Сара рацхъаза схэѣы иааиз, – даѣын уи, – иас икас-
цдалакгы, сшэакъ лагэыдцан, амшэ ашыра акэын. Аха уи

изалымшоз усын. Қәацарак аақастар, иара иамбарц зы-
 каломызт, ишәартан. Амшә сара свацарақәа цытәтәа иа-
 гар алшон. Аха сара исзеилымкаауаз акы акәын: избан
 уи сара изсылахәмаруаз? Ус, сылапш нақәшәеит уи ахәда
 иахаз аа шаха. Сыбла аґапхәа иағһниақһеит: асахьақәа,
 агәалашәарақәа, сзыпхьахьаз ажәабжьқәа. Хәчы-хәычла-
 гыи схаґы иааиуа иалагеит иқасташаз. Ашышыхәа сарґа
 нап ахы иаакәитыстәын, амшә алымхә снамтасны иааскит.
 Уи, ихәхәаза инасываиан, агәы алақаны ақрым-ґрым-
 ра иналагеит. Хәчы-хәычла алымхә быґ-быґуа, егыи сна-
 пала сґыыба аконфет аатызган, иара ашқа инасырххейт.
 Ахатара уадаууп шақа иеигәырґаны исымнахыз, нас-
 гыи шақа иаґгәыхәааны иафоз. Иқаларын уи ахаа агәама
 бзианы иадыруазтґыи, аха иамфеижьтеи такә шытүазгыи
 ґашьомызт. Амшә ґапхәа снапы арбзейт, дырґегь ахаа
 астаразы. Абрақа сара иаґсгәалашәеит амшәбжьаґцәа
 урт шдырхәмарқәоз атәы. Ашырхәа, сымшәакәа, сґагылан
 сыбжыи нақәсыргеит: – «Хоп!» – хәа. Сара сґыза ґыц аш-
 тахьтәи ашыапқәа инрықәгылан, агәы намзакәа иқрым-
 ґрымуа, абла тқәи хәыцқәа насықәнакит. Зегь еилкаан:
 уи сара сыдтақәа ирзыпшын. Иарбан нас иасмырқатцәз?!
 Ибзианы ишыбжьаз ґашьомызт. Уи агара артцысуазшәа
 канатцон, ауауы цыркь инықәашьа снарбон, цыгәхыршәт
 иаґын...

– Ааи, урт рахьтә пытқ сарґыи срыхьзейт, – иажәа даап-
 сырқәкәеит сара. – Исзеилымкаауа акоуп: иаазгазеи абри
 амшә-бжьа абра?

– Ари азтәара сарґыи сархәыцуеит, – ґааитит Нико-
 лаи Сергеи-ица. Иугәалашәо, тыпх хара хақалақь ақны
 ациган дшааз имшә-бжьа иманы? Нас сара атак истаанза
 иара ґапхәа инацитцейт: – Излархәо ала уи ациган рыц-
 хә ахәшәтәыртаґ ицстазара далцит. Уи акәхап иарґыи
 ақалақь ақһытә абнахь ицара зыхқьазгыи. Абар иара хар-
 гыи хәхьейкәшәаз!

Амшә иахәеит, хымҗада, ибзиазианы иадыртҗаз ахә-маррақәа, сара сгәеиҗамсра, сара сазыҗатцара. Мап анакәха, харт руазәык хҗамхар ада цсыхәа амамкәа иҗалон.

— Угәы ишҗаанагои нас, уара излоухәо ала, ари амшә азәгы ицәшәазом? Иаазынио зеггы аконфетқәа артаразы хәмаррас иааҗоу зегь днарбоит, усоума? – сқьышә инықә-цашәа җаастит сара.

— Мап аҗыза, – җынч инасаҗеикит Николаи Сергеи-иҗа – уи устҗаҗагы ауакәху. Ари абна цшәымас иамоу уи амшә, ашәарыцацәа рқәыларакәагы азымдыруа иҗаларым.

— Ус анакәха, уара уоуп нас, уи агәы иакәшәаз, иагьхыз-хыз, усоума?

— Мап, уггы акәзам, – җацхәа җынч инацитцеит иара, – уи иацоу зынза даҗа мазоуп.

— Иҗалап, уара, ациган уахьиеипшу азы акәзар: уха-хәы еикәатцәа, уоура, иара убжьгы уи ибжьы акыр иугәа-ланаршәоит. Сара аҗьармыкьаҗ изныкымкәа дызбахьан уи амшә иманы.

— Иҗалап! Аха иара убригы акәзам уи амаза хада. Иу-хоумырштын, агыгшәыгқәа ишрымоу афҗыкра гәҗәа. Нас-гы сгәы иаанагоит сара сеикәырхараҗы зегь реиха хада-ра злоу сзартаршә ауп хәа.

Алашьцараҗы уи изартаршә инапы нақәкны исирбаз-шәагы сгәы иснаҗеит.

— Ус анакәха, узартаршә талисманк иаҗызоуп. Насгы абри аҗыза азартаршә зшәу ирылшоит агыгшәыг быҗә-хәыр рнапаҗы иааргарц, усоума? – саҗәыцуамызт сара.

— Мап, аҗыза, азартаршәкәа зегь ракәым аус злоу, аус злоу сара сзартаршә ахата ауп, – днақәыгәҗәаны иаа-саҗеикит уи. – Сара уи цыцх аҗьармыкьаҗ азәы имсыхәхаит. Издыруада уи азартаршә амшә ацшәма итәызтгы?!

Цытрак җымтран. Рацхәаза уи еилазгазгы Николаи Сергеи-иҗа иоуп.

— Уаала, сҗыза, шьҗа илашьцеит!

Харт абна тоура ду хатцаланы аҗныҗа хҗон.

ДАЧ АДУНЕИ ДШЫҚАЛАЗ

(Отта Иосилиани)

Иқан Бачогғы Маногғы. Аха, адунеи зегғы-зегь уакә-шаргғы ҫаргғы дыҕамызт Дач. Ус, ибзиоуп, аха, иарбан сара сзыҕам хәа уи зны игәы ааилашәан, мыш каииа заманак аены абри адунеи Дачгғы даақәлеит.

Игәырҕеит Бачогғы Маногғы, иара Дач акашәагғы имҕхәзеит: иҕалазеи нас, адунеи сықәлазар?! Нас шәара шәгәы ишҕаанагоз, сара шәара шәатҕкыс сеитцоуп хәа акәызма ишыжәдыруз? Иарбанзаалак рыжәтәык аасыд-шәымгалан, амала, акы затҕык мап зцәысымкуа, ахш бзиа избоит.

– Ахш бзиоуп, ахш даараза ирыжәтә бзиоуп, Дач! – ҕаалтит Мано.

– Бара быдагғы издыруеит уи шыбзиоу! – наләтеикит Дач.

– Иашоуп, зегғы удыруеит, Дач, уара зегғы-зегь удыруеит! – дақәшахәтхеит Мано.

– Акымзаракгғы издыруам! – ҕааитит Бачо. – Ма-кыана цҕаа адунеи дықәымлацкәа, уихәапши уара, изакә гәйжәлоу имоу, анацәкыс иаҕарам абри апинцхәара!

Дач игәы иалсит, игарақәкәақәа ркынтәи инапқәа рхы иақәититәырцгғы иеыназикит. Лгәы иалсит Маногғы.

– Дач дышҕахәчу, ддууп! – наҕалкит азҕаб.

Дач уи игәы иахәеит, аха инимырҕшит.

Акымзаракгғы, уи дурас илоу хәа егғыҕам, цсыза затҕык оуп дахыҕоу...

– Мап, – ахәаха илымтеит Мано, – цсызакгғы дыҕоуп, ҫбагғы... Уи адагғы, уи убас дыҕәҕәоуп... Ее, Дач уаф ҕәҕәа бааҕсуп...

– Дуф ҕәҕәоуп бҕахым...

Дач даараза, даараза деилашәеит, аха зегь акоуп Бачо иара итәы даҕын:

– Сара уи игәҕәаратәыхәа акгғы сымбац, иагьсмахац.

– Ҳэарас иаҭахузеи, акгы уздыруам! Иабоудыруеи, иа-
хә хәлаанза ашкол аҕны уҕоупеи, иаахәлар, усгы унеи-
ны уиартә унхәйталоит, ушьапы уанкны иухозаргы азәы
уизырҕыхом!

– Иара, закәи, уахынла дмыцәазои?

– Мап, Дач уахынла зынзагы дыцәазом!

– Ассир уҭахызар!

– Ааи, уара узын уи жәабжь ҕыцуп, аха шыжьыла сара
исеихәоит уи имазақәа.

– Иахагы дыцәазамыз?

– Иахагы дыцәазамызт, иацухагы, иара жәацухагы
дыцәамызт. Згәы нханы иҕаз Дач, арт еицәажәонатц ды-
цәаргы илшон, аха... Мано заманалатцәҕа илдыруан Дач
уахынлатәи ихтыс ссирқәа. Дач имазақәа рҕны зыгәра
игоз Мано затцәык лоуп. Лара Маногы, уажәы ишеиҕыхоз
ианаалыдгылаза, ус лхәеит: ,

– Аҕны зегы, зегы-зегь аныцәоу, Дач игарақәкәақәа
аапыртланы иеааилахәан дындәылцуеит.

– Ибзиоуп, аха дабацои?

– Дахьцо, дахьцо... Шәарыцара.

– Афырхатцә! – Бачо дыччоит.

– Уара уччала, Дач уажәшьта бгахәычык ацәа
ахиртәраахьеит, бгахәычык моу бҕакгы.

– Ибзиоуп, аха иабейтәахуеи, акгы имхәазеи?

– Абга ацәа атцәахра затәхузеи!

– Нас, абжъас кны иааганы игара ашьапаҕы иауизтәаху?

– Ааи, икит абжъас, – иаталкуеит Мано, усгы нацылцоит:

– Дачгы иара убастцәҕа игәы иҕакны иман: абжъас
кны, ацәа агара атцәа ицаиршәырт, аха абжъасқәа хара
хабнаҕы иауҕаху. Уи даараза хара дцазаап, нас уара угәы
ишцаанагоз, ибеит, иаҕыикит абжъас. Узырччои, уара Бачо,
уааҕәымтцакәа аччара уаҕеупеи, изимкрыз Дач абжъас?
Нас Дач дзакә Дачузеи абжъас изымкуазар?

– Икуан, икуан! – ләҕеикуеит Бачогы.

– Икызаап, иаашьтыхны, иааиҕыцтракны иман ддәықә-
лазаарын.

...Икаларызеи уажэы Бачо иара абригы агэра игар.
Ишикыз агэра игазар, ифыттракны ишааигозгы агэра игааит.

...Бачо агэра ганы дыкоуп Дач абжыас ифыттракны иман
дшаауа, аха мацк длак-оакуеит, ибжыас хэычызар акэха-
рын хэа.

– Абжыас хэычы абеитаху, абжыас хэычы рыцхами!

Абжыас ду... Уи абжыас иамазаарын убас шыапхыцкэак,
аха Дач амалахазгы иламкысзаап, иаргы, далахэмарны,
иргэыбзығны, уи абжыаскэа ран афныка иааигозаап.

– Мап, абжыас хэыцкэа икуамызт Дач! – агэра хатцаны
дыкоуп Бачогы.

Абжыас иман даауеит Дач.

– Сабоуго уара, – иазцауеит абжыас, – азоопарк ахь
акэзами, мшэан, хэхьцо?

– Мап, – ихэеит Дач, – азоопарк акны абжыаскэа иара
усгы ирацоуп, афныка узгароуп.

– Исылоухузеи? – ицазаап абжыас.

– Уцэа ухысхуеит, уара даараза ицшзоу, насгы ицшқоу
ацэа ухоуп, сгара атцака итцасыршэырц стахуп.

Абжыас ихэазаап:

– Сумшыын, абаапсы, хэыцгэартак срануп, уаргы дума-
ми ан?!

– Дсымоуп, – ихэазаап Дач. – Дсымамзар агэыхэпы
сфазцодаз!

– Ааи, нас, сара схэыцкэагы иртахыми агэыхэпы, ир-
фазтгагышыода... – агэы цшааны ицэыуазаап абжыас.

Дачгы игэалашэазаап агэыхэпы шитахыз, нас иаргы
дамхатэуазаап.

Абжыас ус ахэазаап:

– Агэыхэпы сара иуфастдоит, амала соушэ, абаапсы!

– Ибзиоуп! – ихэазаап Дачгы. Агэыхэпы ицэазаап, нас
иара абжыасгы ацацэа рышка иауишьтызаап.

Уара уоума, уара, абриакара ссир кэзтэз? – Бачо,
итэхэхэа ицэоу Дач днеихагыланы дизцауеит.

– Ахэыцы думырҕыхан, уара! – лашьеихаб днаи-
қыцәҕыит Мано, нас ашышыҕаа ихыриаалан Дач длыр-
цысуеит.

Дач дтаҕаахаа дшыцаац дыцаоуп. Зны-зынла уи ччаҕ-
шык неифахэмаруеит, иҕалап, усқан бгахэычык дажьарц
аҕаххазтҕы, аха уи аҕстаара иара заа иатчихит... Дачеазных,
иҕалап, абжыасқәа ран аҕацаа агэыхэҕы шырҕаху игәа-
лашәаны, изымычхакәа иарҕы дамхатцәуазар...

Ихарагэышыбоузеи Дач, макъана ахш еиҕш иарбанзаа-
лак даеак бзиа имбозар...

Ааи, исхаштыз, агэынхарагы идыртцәҕыит...

Абас адунеи дықәлеит Дач.

АЦӘҒҒЫР

(Отиа Иоселиани)

Уи ақытан сара ибзианы издыруаз Гоги затцәык иакәын.
Гоги амцабз иаҕызоу цкәына еилыххак иоуп. Уии сареи
атцыхәтәантәи хәиниарагы, иара ихамхаҕаҕара иах-
ҕыаны, еисрала хәилгеит. Сара исылшон уи цнапыкла маца-
рагы ицәа дзаанамго дсыпҕарц. Уажәштыа уи ахтыс бааҕс
атәы хәа рацәак акгы сгәалашәомызт...

– Мшыбзиа, Гоги!

Уи схы инаркны сшыапы аҕынза блала сааимидеит.

Уаҕа ажәакгы имхәазеит. Акыраамтагы ус дсыхәаҕ-
шуан. Иаҕеилыскааит уи макъана зегь шигәалашәоз.

«Аҕахызаргы ихамыштыцзааит, – сгәы сааҕахэыцит са-
ра, – уашытан азын дкәыҕахап!». Нас, атцыхәтәан зныкыр
ибжыы тахәаҕеза иаасатейикит:

– Бзиара убааит!

– Гоги... – иаххаагахъаз агәаларшәара стахымхеит,
аха нас сҕыбахъ снапы ндәықәтцан инацыстдеит, – атцә-
гәыр аахәаны иаазгеит, Гоги... Аа, уахәаҕши, закәытә
ссиру! Иубауоу изакәытә рахэыцу ма иатцдоу, абырфын
рахэыц атцкысгы иҕәҕәоуп! Иара цаазмырҕәрыло апроб-

дышпасшыт. Мшәан, уи сара цнапыкла мацарагы дып-
каны, сара стәы акәым, иара итәгәыргы ицәызгар сыл-
шонеи?!»

Игеит, иара уигы цьюкы рзы. Ма ихазы акәзар акы
ухәарын. Уара узын ауп изаазгаз хәа ма иасымхәози!
Исхәарызеи уажәшты, ма иззигаз хәа зәыр дыздыруандаз!
Азәымзар азәы изы иаасымгеит сара уи. Схазы истахын,
уаха акгы! Макъана иааитцыхны, азы иналаршәны, цсызк-
гы аласмкыцызт. Иаасымцааны игеит. Саргы сәагылан
истахит, снапалатцәкыагы истеит!..

Рацхәа сара схы сазгәаит, нас — Гоги. Иамуит, сара уи
ахшы сзымыртеит убама?! Иара абыржәытцәкыа исыр-
цоит уи...

Иагысызбеит дара рышка сцарц, аоны даадәылганы,
ивардым надызжәарц, сагысларц сытәгәыр ситаанза
акәым, иара убри афыза өба узысыцшаауеит хәа ажәа си-
таанзагы.

Акыраамта уи ионы ааигәа-сигәа аныкәара сафын.
Рацхәа сыецәырымгазакәа ус цъара дышпасымбари кәс-
цеит, ианамуза акырынтәгы изфыстит, аха башан зегы,
аоны дыкәамаызт.

Сыцсахы цыжәжәо, схынхәны сәаасхеит.

Аухантәарак схы сгәы ақәмацханы акәын сшыкәз.
Уаанзеипш схәы снахахангы исзымфәзеит, снамцклас-
аамцкласшәа зун, сәагылан сцаны сыштыалеит, аха цәарас
иқастазхәагы акгы ыкам.

Ашарцаз ашара адәы ианаакәла, сыццакны, Гогираа
рашта сынтаххит. Иара макъана дтахахаа дыцәан. Сара,
акгы сынмырцшзакәа, сгәы аасыцсахын, цсызкра хцап
хәа иасхәеит.

Ашырхәа дәагылан, иеиқәа ааишьеитеит, нас абарца
даатцагылан, ажәәан дәатцапшит, хауакгы нылбааидеит,
ицымшықәагы ааимаирцахәшәа иуит, аха нас, амардуан
длалбаан, ифәаихеит:

— Уаала, хцап нас...

Псызкра амѡа хакѡны ацшахѡахы хцон. Гоги арасатѡ быцакѡа ирыкѡыршаны имаз атѡгѡыркѡа дрыцѡан, артѡѡыра хѡацкѡа зѡаз икѡалац кны.

Сара исызгѡамѡзѡ акы ааины, сыхѡѡѡы цѡакаауѡан, аха акыѡа халсаанѡа, акгы мхѡазѡ, ичхѡауѡ сааиуѡан.

– Уара араѡа усзыцшыз! – ихѡан, итѡгѡыркѡа зкѡыршаз ирасатѡ быцакѡа аѡбагы аасиркын, дааикѡѡыашаны, аанда дынхыцѡан, цѡоуы рымзырха дынѡаххит.

Уажѡ сара снапы иакын арасатѡ быцакѡа, атѡгѡыр еи-кѡжѡакѡа рхарцѡаны, атса цѡеыхѡкѡа рыхынырхаланы... Урт сахырыхѡапшуаз, уѡа аасзымычхѡауѡ иара изы исымаз агѡаг пейпеиуѡа ахыцра иѡѡын.

Гоги дыѡамызт. Сара иѡахѡ-иѡахѡ сеилашѡон. Уажѡшьѡа сыбжыѡ цѡаны икѡмаѡарра салагахѡан. Ихацѡа сышны-кѡѡыцшлѡак, илымхѡаѡа ѡыжѡжѡаны, ихазѡара амызжѡарц сгѡы иѡакны сгылѡан.

Гоги, цкѡына шѡтлѡѡѡак дицны, дхынхѡны арахѡ дааит. Ацкѡын – еикѡатѡа маѡѡала деилахѡан, иара Гоги иѡт-кысгы иѡахѡ дыхбыцѡын. Уи ихѡхѡазѡа ѡыц цѡара каламѡтѡ быцак икын, иѡтѡи сара сытѡгѡыр зхаршѡыз арахѡыц акѡыршаны.

– Ари сара дысѡызоуп! – иааркѡѡѡзаны дысирдырит Гоги. Нас искыз атѡгѡыркѡа руак аасымихын, хѡацхѡа дгыланы иѡынеиѡеит.

Ацкѡын иаармацзаны ѡааитѡит:

– Мшыбзиѡкѡа!

Сара, ани сытѡгѡыр анызба, ацыркѡхѡа убас мѡак ѡа-сыхѡѡеит, исгѡалашѡом аѡак истѡу, исымѡѡу. Иагыстѡахын уи снаимпыѡдасны, ани сытѡгѡыр зкѡыршаз икаламѡтѡ быцацшѡа ааимпыѡцѡааны, снаѡрысырц.

Аха Гоги акгы гѡѡарас иѡамѡаѡакѡа, хѡацхѡа дгыланы днеиуѡан, саргы сишьѡаланы сѡон, ссирсгы исыман: иѡѡѡѡу мшѡан абри аиашѡ хѡа есымша ихѡрхѡѡ, саб исѡаиѡхѡаз атѡгѡыр ѡамѡааракгы нацымѡѡѡакѡа иаа-сымхны, абар, абри ацкѡын ѡарѡаѡшѡа иѡѡу иитѡит, иара

ихаҭа иакәхап ари аҭыза акалам быца җшзазагы хәйс изыказтаз.

– Шәарт, ара хара хзиас акны аҗсыз шәхьоу? – ихы насықәикит ани аҗқәын.

Уи аҗак иахәара амалахазгы истахзамызт, аха исыз-гәамтазакәа инаиаҗаскит:

– Ҙыпх зны аҗсыз скхьан, аха сынтәа мап...

– Хара хкны... Аҗсызкырҗа атып заманақәа акры иды-руеит Гоги... – уаха изымхәакәа, ибз наихәлашәеит уи.

«Ари зҕы иакуа азәы иакәымкәа дыҗам», – сгәы ин-тысхәааит сара. Сҕы акгы асмырхәеит. Иҗалап уи Гоги дахьсзааигәахаз акәзар изхароу. Сара, Гоги зынзагы сицәшәазомызт, аиаша ххәозар, иара иакәын сара исыцә-шәашаз, избанзар, ишырхәо еипш, уи знык алабажә ды-тысхәахьан, иара уажәгы инаихкьазар акәын, аха...

Азакны, Гоги аҗаф дназааигәахан иныкәашәа ианагир-ха, сара истаххеит, ишсымчу арцәаахәа уи ситцәхәхәрц, аха иара ихы азышьтзаны, аҗсызкра абейгьхаришь хәа азы дтапшуан, саргы сгәы интысхәааит: – «Уабанзацои, сара иусырбап уи аҗсызкра зеипшроу?»

Нас Гоги, еикәатцәа маҗәала иеилахәаз ани аҗқәын җардацшәа иҗаз сара скны дааныжьны, азышьтра дталаны иҕылеихеит. Сара ҕымтзакәа ус сыпшуан, сизыпшуан аҗсызкра дахьалаго атып анбаипшаауеи хәа.

Аҗқәын аҗаф, дынхықәтәалан, икаламбыца иакәыршаз итцәгәыр рахәыц аитдыхра иҕыназикит. Сара аарла акәын схы шныскылоз. Акгы аасыгмызт слаицәхасны, аҗаф длалырҕны азыжь длаласыжьырц, сытцәгәыр уажәы аҗ-шәымас иамаз ауаҕы. Уи, атцәгәыр арахәыц еитдыхны да-налга, сара сышкә даахьахәын, ихы насықәикит:

– Ишпоубои, ибзиами?

Гоги ааигәа дыказамызт, сара уи аҗак ацынхәрас апыркхәа амцабз җасыхкьан, иара ишкә сҕынасхеит.

– Иугәамцхазои? – иҗыашьаны, деитасазцааит уи, нас срасатә быца иакәыршаз сытцәгәыр жьакцагы дназыпшит.

– Исгәәпхоит, аха ари уара иутәзам! – абас наиаңаскын, иара ишқа еихағы иааргәгәаны сәынасхеит.

– Сара истәуп... – даафәхеит аңкәын, – мап, сара иаа-сымхәәзеит, аа, Гоги исзааигеит, Гоги... – җаңхәа ибз наихәлашәеит.

– Гоги иузааигама? – сааехырччеит сара. – Ааи, иузааигеит, аха уи иара Гогигы итәзам.

– Сара акгы сыздырзом! – зынза дааилахәеит уи аңкәын.

– Иузымдыруазар, уажәытәкәа еилукаап! – снейны, иааигәазаны снейхагылеит уи. – Иааг арахь!

Аңкәын мап икытәкьарцгы итахымызт аха иҗыза хамтас иитаз атәгәыр җыцххара иңсы изаңгомызт.

– Усҗырцкәа наң! – адгыл даатцытызшәа дҗабыгза дааины хаңхәа даагылеит Гоги.

– Ус анакәха, уара исызурхынхәуеит! – уи ишқа саахәа-хәит сара.

– Мап, иузсырхынхәзом! – сажәа аафәхитәеит иара.

– Исызурхынхәуеит!

– Мап!

– Мап анакәха, ишукәшәо удырузааит! – сааибакны сыбжы җтысцеит сара.

– Зегь акоуп атәгәыр устом!

– Исумтар, алабажә утысхәар акәхоит!

– Уи уара иулшоит!..

– Иумбари убри камлозар, уара сара сызнапык алагы уцәа утасхәахәоит, иуахауоу? Сара уара...

– Уи зынза даҗәа усуп, иҗаартынчны, иаасаҗеикит Гоги.

– Ит Гоги, иара итәызар, наң ит! – илабжышкәа аахаддылеит ани аңкәын.

– Акымзаракгы иара итәзам, ари уара иутәуп.

– Изтәыда?

– Уара иутәуп!

Уаха схы аасызнымкылазакәа, Гоги апқаа ааиҗсыргеит.

– Уажәшьтагы исзумырхынхәзои? – инацысцеит уи. – Уажәшьтагы иара итәума?

Гоги ишызбоз амцабз џеихџеит, аха нас иџааириашан, ашышыџа џааитит:

– Иара итәуп!

– Аа нас, иара итәызар! – џаџџа иџазџара аџара аах-сыргеит.

– Иузсырхынџөзөм! – иџеит уи аџакс иара.

– Аа џаџџа, иумузоар! – снапы рџаџџаны уажәы илымџа ашыџа шыџоу аџынасыргеит.

Уи џаџџа дааиџрашәеит.

– Игааит, истахзам, Гоги, – дааџџәы-џәџәит еиџәџә маџала иеилаџәз.

– Ари, сара уара иустеит, уара иаџутәуп! – иара ишџа ирмаџны џааитит уи. Сара маџк сышыџаџџа снаскџаны сааџылт.

– Уара иутәызма, уи инаганы иутөнеи?

– Иара итәуп!

– Исиџааит, мамзар! – Гоги инапы лџарсны џаџџа иаасыртәит сара. – Сара саб исааихәеит, уара уаб иау-узааихәах?!

– Уара уаб еиџаузааихәааит... – инаџџеит Гоги ибџы ааџсахны, сара сышџа иџаахо. Сара аганаџ снейџәеит.

– Уажәшыџа ани, иара иаб изааихәааит! – сеибакны џаастит сара.

– Уара уаб иузааихәааит! – џаџџа сара саџ иџааихеит Гоги.

– Саб сара исааихәеит уи!

– Даџазныџгы иузааихәааит!

– Ани, иаб изааихәааит!

– Сара аб дсымазам! – акџыџыџа инеимеитәеит еи-џәџә маџала иеилаџәз аџкәын.

– Умџәуан! – днаиџәымчит Гоги.

Убасџан иџаџаза сара саџџа иааины сыламыс ааџы-лазшә збеит, аха уи сазнымџылакәа, џаџџа џџаџа сџы-насхеит.

– Сара сусс иалоузеи аб димамазар, иан изаалхәааит!

– Уара уаб иузааихэааит! – ҫаҫхьа даасықәымчит Гоги, шыаҫаршә исиуизгы саазыманшәаламхазакәа, аххы сцаны сылцәытцакыкеит.

– Сара саб исааихэеит уи, уаха акымзарак сыздырзом. Иҫахызар нас, ма иан изаалхэааит! – сөеихеит сара сахькажыыз, аха али-ҫси рыбжьара амцабзгы насыхкьеит, мчкәаракгы уаха исылазамкәа сааилышшеит...

– Сара ангы дсымазам! – дырөггы акыжықәа илеимеитэеит ақкәын.

– Уеааикәкы симхәеи, узыртәуазеи!? – инаидитцеит Гоги уи ҫаҫхьа, нас снапы мөаныстцаанза, иара деиҫанасыгәҫасырц иҫааихеит. Аха сара сгылаанза хәа азәгы дсыламкыызакәа ишыҫшуаз, сымч цаны, схала сеиҫанкахаит.

Гоги илшон уажәы изнапык ала иара иахьынзеиҫахыз сцәа сҫицарц, иара иахьынзеиҫахыз...

АМШӘТЫҪРА

(Георги Зугаев)

ҫагаланшьтахь акәын. Адгьыл акыр иаахцәышаахахьан. Иара ажәәан алактагы аҫмабла еиҫ акәын ишыҫырцыруз. Ашьжымҫан арахә рхәы нарыҫан, мҫыкгы ааххны сныҫтыҫын, хқыҫа ахахы, ахәада саҫаланы сҫыҫасхеит. Уажәы-уажә ашьхара акалҫахь сыҫшуеит. Амра наҫаҫхар, уи иаҫажьу асы иара макьанагы изыҫыр алшоит убама!

Ус сышнеиуаз, ацакьа ашьапаҫы амшәтыҫра сылаҫш нақәшәеит. Иҫгәыхаа избартууп уахь игоу иара агыгшәыг ашьҫақәагы. «Асы ишьҫоу иаха иауз ауп. Ус анакәха, ааигәазууп амшә атыҫрахь ианнеиз...» Ашырхәа сааикәкьашан, сгәылацәа зегь снарылагьежыны ирасхәеит. Уи акәхеит. Хә-ҫык ахацәа хәааибыҫаны амөа хнангылеит. Еиҫабы-еиҫбыла хәишьҫагыланы хнеиуеит. Амшәтыҫрахь неигамөас иамаз мөазатҫык акәын, иара уигы ацакьа иаҫгаз амөахәаста хыҫәрыра замана. Уи

Убри аамтазы, хапхьагыла ус нахабжьеигеит: – Шәаб-
цъаркәа амфәхәаста инанцсаланы абыржәйтцәкәа хыхь
шәрықәиа зеггы!

Ихамчузи?! Уи ишхаиҳәаз еицш иаггыкаҳцеит. Ғыцха
хиоуп зеггы, хапсқәа заны. Хгәеисыбжьқәа адық, адық,
адық рымшуп.

Амшә анааскьаза аеитцыхны, ашътахьтәи ашьапқәа
ирықәгыланы афаанахеит, ацсыпшьтыбжь хахауеит.

Харт иахаггы ацакәа хәалахарцсит. Хапсы аазеит. Хап-
шуп икаларызеишь хәа. Ххәытцыпшны амшә хазыпшуеит.

Уи, азәггы хамқәацазо ацсцәа реицш ханаба, апхьатәи
ашьапқәаггы инарықәгылан, агәы аеантазаны ашьшьыхәа
хара хашка афаанахеит. Шьафақәак ааканатан, ҭапхьа
иаатгылеит. Ахы аашьтыхны даҭа зныкгы инафшышәан,
нас иқарымҭео аеахзааигәанатәит...

Сара сызқәа апхзы хьшәашәа кыдланы афынанахеит.
Аамта иццакуа акәым, игәагәо акәын ишцоз. Иагьиаша-
тцәкәаны сымацара сакәмызт ус иказ. Акыр ирцәыхьантан
иара сөызцәа зеггы. Аха ихамчузеи?! Нартаа дукәа рцабга
ххьыршьыызшәа ацакәа хадчабланы хиоуп.

Шьапкьакәа шааиуаз, рапхьаза хапхьагыла инеи-
зааигәахеит. Зынза иааигәазанггы инеихагылеит. Уи збаз
сара сгәы ус интысхәааит; «Амшә уи ианилаккыс, ахьышәт-
хәа сөатцпаны сеихсуеит. Иарггы усқан иҭемирцысзо дау-
иахуа!..»

Аха мап! Агыгшәыг аеааларкәны хапхьагыла инаифөит,
нас ашьшьыхәа нақ инаихытцит. Ишааиуаз аеазәы инаиха-
гылеит. Уиггы имыццакзо инаихафшышәеит...

Егьырт хөызцәа ашыца, мазажәак ранахәозшәа,
мамзарггы рыпсы иҭоу итаму аиашатцәкәа еилнакаарц
атахызшәа, аеааларкәзаны инарзызырөит...

Сара зегь рышътахь акәын сахьиаз. Сагышәон аиа-
шазы. Иудыруазеи, шьапкьакажә быбны, зегь ргәакра
исыхтнагарц азы анапы хәымсыс дукәа насыжәнатар?!
Исхафыҭуа ишааиуаз, сыбгазарафьтцәкәа уи асаса ду

өеихнарпеит. Ауаңбак иткьозшәә иахәылкьоз аңсың цаггы соуразоуроу сааимнадеит. Атцыхәтәан ашышьыхәә иара сарггы иаасхытцит. Сыңсггы ааивызгагәышьеит. Сгәггы рарахатза аусура иналагеит.

Амшә, харт инаххытцны такәы ианынаскыа, хөызцәә руазәы дөаткьан ибжы нахақәиргеит:

– Шәеихс, ахыбфәр, азқәә ҳаиахоуп, шәеихс! – ишәақы асамңалггы аххыа аафегеит.

– Маап! Уи чархәароуп! Шәаламкыысын, иахыааху ицааит! – ибжы ргәғәаны инахәтеикит хәпхыагыла, икәмызцәә хылца ааитцыхны, ирҗееины инеихатцо.

Уаанза амшә абнакынза иназеит. Даҗәа зныкггы иаахыахәны инахахапшит, иагъаатгылеит, нас, есс абна инылабга ицеит.

АНЫХӘАҚӘА

Амш шака ибзиоузеи! Амраггы хааза иңхоит. Иахыа атцарашықәс җыц иалагоит. Ахәыцқәә гәыргьатцәә ашкол ахы ицоит. Ашәтыш еиңш иеилахәоуп зеггы. Аштә ду агәыргьабжы тыџуеит. Абар, игәыргьатцәә иааипылеит Саид Ахбеи Ахра Ачбеи. Урт аџыцъагы х-класск ркны итәоуп. Иааигәыдибахәхәалан, еибагәзит.

– Аңхынра шңоухыугеи, Саид? – дңааит Ахра.

– Даара ибзианы. Сандуи сабдуи ркны сықан, Лыхны! – иатәеикит, Саид.

– Сарггы Мықә исхызгеит, саншыцәә ркны, – ихәеит Ахра.

– Сара сандуи сабдуи срыцхраауан. Аџызцәә хәыцқәә сырхаит. Зталара Хыңстака хәиңцон... – изхара изхәомызт Саид.

– Убартқәә зеггы сарггы сырҗын, аха реиха исгәәпхаз удыруоу? – иџыза днеиҗәпшит Ахра.

– Иарбан иугәәпхаз? – иблақәә аатирхахеит Саидггы.

– Мықә аштәкны афәр рныхәә мџәпйргеит. Абжыуаа рацәәџны иеизеит. Ақадақыцәә дуқәә цәәжәон. Афәр

ирыгу-ирыбзоу дырбаны, ахара идырпшуан. Атыхэтэан: шәәхәарахеит, кәашарахеит, әеқәағы дыршит. Абри аены, август җәжәа алырхит аҗар ирымшны. Есышықәса аихшыа-ла җарталарцғы рызбеит! – дгәыргъатцәа иажәа даалгеит Ахра Ачба.

– Аеазыҗатцара ду иаҗуп уажәы Бзыпцынғы, – дналагеит Саид. – Аеафра ныхәа мҗапыргараны иҗоуп тагалан. Уи «Лыхнашта» хәа иашытоуп. Асасцәа рацәаны иаарыпхьоит. Доусы иаха дызмараны иааирыхыз, далаехәо ауаа идирбоит. Нас шәәхәароуп, кәашароуп, еырхәмарроуп... Аха сара зегь реиха бзиа избоит абри амш аан инарыгзо ажәытә кәашара «Аураашья».

– Уара, аныхәәкәа ртәы анухәа, иахьа закәы мшу удыруу? – иҗыцза азтаара аакәиргылеит Ахра Ачба.

– Иахьа сентиабр акы ами – атцарашықәс җыц! – иаҗеит Саид Ахба.

– Уаха?

– Уаха-а... Аа, исгәалашәеит, исгәалашәа. Иахьа Адырра иамшуп.

– Атынчрагы! – инацитцеит Ахра.

– Ааи, Аҗынцътәылатә еибашьра Дузза анеилга инаркны, сентиабр акы апыртцеит Атынчра иамшны! – иааигәалаиршәеит Саидгы.

– Атынчра аныкала, атәыла җиарц, ацстазаара бзиа-харц, уаха еибашьра җамларц азыхәан – иаҗахуп адырра дугы. Убри азын сентиабр акы рыпхьазоит Адыррагы иамшны! – дгәыргъатцәа иҗыза днечиҗапшит Ахрагы.

– Саргы акы суазтаауеит, – ихәеит уажәы Саид дҗыцхараза.

– Ыы? – уи дааизҗлымхәхеит Ахра.

– Атцарашықәс рапхьатәи амш, Адырра амш, Атынчра амш – арҗ ахцәгы сентиабр акы ианыхәәкәоуп, аха атыхәтәантәи амш... – Саид уаха имырхәәкәа Ахра инаиҗицааит:

– Атыхәтәантәи, сентиабр җажәижәаба – Ацсны аха-қәйтра иамшуп. Абри аены ацсуааи ақыртқәеи реибашьра еилгеит. Еилгеит ацсуаа риааирала. Ацсны ахы иақәйтхәит!..

– Сабду иихэоны исахахьоу удыруоу? – дцааит Саид.
 – Ыы? – итак зцаарала икаитцеит Ахрагы.
 – Зны Амчи Ахшыџи еисазаап...
 – Нас?
 – Уааи-сааи, абри абаагэара ашэ аазыртуа хэа.
 – Нас?
 – Нас, Амч неины ижэылазаап. Иасит, иасит, аха ак-
 гы алымшеит. Ахшыџ нкылсын, уи ахьтэы цапха хэычы
 аапшааны, ацарахэа ашэ аартны инталеит, ихэеит.
 – Аа, иубома Адырра иканатцо?!
 Убри аамтазы аккахэа атэцэабжы геит. Игэыргьатэа
 ашкол ахь рэынархеит зеггы.

1995

АХАЧХАРА

Сара схэычы таќбатасын. Аха дыкэуп шырхэоз, атэа
 ахаќэцэаф субон. Зеггы сырхынпашалон.

Ченак атла слалќан, снап ахэда тпеит. Иаалакысын-
 гы змузеит. Стэыуарак уаџ дахэомызт. Саб сааичьхнитан,
 Агэмаа Караман ишќа сигеит. Уи атцараќеи атцэараќеи
 дрызќазан.

– Иухьзузеи,сбаба? – џааитит аќаза иќэардэ дныќэтэан.

– Адгэыр! – схэеит сара, сылабжышќэа хаддыло.

– Оо, Адгэыр фырхатца хьзуп! Ашэыргэында иузи-
 хьызцом. Уара иумдыркэа ќаларым хара х-Адгэыр Амчба
 ифырхатцара атэы. Аќа хэа еиџамсзак думоуп убама?! –
 сабгы ихы наикэикит.

Аќаза скьаф хэычы ашэыхра дналагеит. Сара сшэаны
 атысра сафын. Слабжыш мацараха стэан. Агэмаа скэзшыа
 гэазымтоз ауиакэхыз.

– Уаргы дудыруеит, Махэ Кэаф-ица Шьрын? – саб ихы
 наикэикит уи. – Уаџ шэаџык, уаџ рыцћак иакэын. Дќахан
 инапы пцэеит. Дацэшэаны азэггы имырбазакэа ишимаз, ус
 иеилаѓеит. Имышэо иќалеит.

Аҕаза иажэабжь даҕын. Сара слымха кыдҕан сзырыуан. Иара уи ихы иархэаны снапы аус азиуан. Ахьааи сареи хайкэпсн.

– Ёнак Шьрын сышка аара игэаҕыт. Ицъасшьеит. Инапы сахэапшызар, амаганеипш ихэахэаза, иеилаҕыаны иҕоуп. Иутаху азуу, унапаҕы сыҕоуп ихэеит уи, иеаархатан. Иҕоу-цозеи?! Азы ршны илзаастеит.

– Аҕахэагакэа сызшэырхиа! – Аҕаза иажэабжь дааҕытцын, итаацэа инарыдиттеит, нас деитаналагеит. Сара уи схы изыштыны стэан. Аха снапы данынаха-аахалак, исызгэамтакэа снатрысуан. Саацэыпхашьон. Иара иажэабжь наигзон. Уиала схыхра даҕын.

– Шьрын инапы акыраамта азыршы изаан. Ибзиан ианалс иаазаасхын, аҕафхэа аилаҕара пыстдэеит...

Убри аамтазы артэаа аатсыргеит. Сыблакэаҕы амца ҕарытыддит. Убаскан Агэмаа снапы ҕартэаны далгазаап. Сыпсҕы аавыызгеит.

– Нас ашьшьыхэа иаайкэыршэаны иҕасхэеит. Изхысхэаауа, абриаҕара шыкэса цуеит абри аус азызуеижьтеи, аха убас ачхара злаз афырхатца синимиацызт, иахьа абри арпыс дызбеит акэымзар!.. – дпышэырччо снапы аҕахэара даҕын уи.

– Караман, уара указатэҕьоуп! – ихэеит саб, уи иажэабжь амаза заа идырны, дзырдуа дахьтэаз. Сара сахьынышнытэааз сацэыпхашьо, стэан схы ларҕаны.

1964

ШЬЖЬЫМТАНК

Хаҕны апхьа амашьынакэа рацэан. Уажэы-уажэ инииаҕьон. Урт срызгаган сара. Зны арныкэафцэа атрышэ сырзасуан. Ирыкэҕыстуан. Даеазны схэытатэаны ахахэкэа рҕэыдыстсн. Аха уи аҕыы саанҕасуамызт.

Ҳнаоc амѡа бжыыcны иѡан. Араѡа амашынаѡа рны-
ѡашѡа иагдырхон. Сара cейтѡахны cтѡан. Ианаасывала-
лак cнархынѡалон. Cцон нахьхьтѡи атѡѡа дукѡа рѡынза.
Уа ѡаѡхѡа рныѡашѡа иагдырхауан...

Шьжымѡанын. Ишызуц еиѡш, cнеины аѡь cнавагылеит.
Акыдѡа тьзгоз амашынаѡа угьы ираѡан. Рыбжьгы
еихсыѡуамызт. Cшыѡшыз акы аасывалеит, cыесырѡсит.
Ианcывѡѡа cнахьынѡашалт. Cызшьапык аѡынѡа аарла акы
инаѡасыргылашѡа зуит. Cшьыра амаа cнапы иахаршьѡн.
Амашына шьѡхысаа ицон. Иѡасцыѡхѡаза cшьапы аѡѡѡ
иалагеит. Cнапѡа ааѡсон. Иcыѡауан. Иааигѡахон ѡаѡ-
хѡаѡатѡи аѡаѡаѡаѡарагы. Абар ѡахѡаадгылаз. Уаѡа умѡ-
сит. Иныѡашѡа иагимырѡаеит арныѡѡѡ. Уимоу иаѡагы
иацитѡеит. Иѡалап уи нахьхьи cшахьынѡалаз ибазаргы.
Cнаѡѡѡараѡа аларѡсны иахьыcкыз ахьѡа рѡалон. Адыcра
иаѡын. Уажѡы-уажѡ еилышшон. Cылбаарѡ салаган, иамуит.
Cшьапѡа аноуcыжь, иcзыѡѡмыргылеит. Иаѡны имѡози —
иcыѡнахуан. Уаѡа наcылымшо cѡалеит. Уажѡымзар-уажѡы...
Даѡа ѡыѡк, даѡа хѡыѡзак... Аныѡашѡа ишѡагнамырѡари...
Баcаѡеит. Cнапѡа леилышшеит. Аѡcзы ѡаѡаз азѡ леиѡш,
арѡѡа аатлыргеит ѡѡѡыcк, даѡѡаасѡаххит. Иаагылеит ама-
шынагы. Арныѡѡѡ дѡыѡны иѡааиѡеит. Сара уи cиѡѡ-
шѡаны, cнаѡѡѡаргы ѡѡѡа иcымбеит. Аѡа ѡѡѡала cжы
cцаны cыѡан.

— Иѡалазеи, иухъзеи?! — иѡѡан, саашьѡихит. Сеитѡаѡѡѡ
саагылт. Аѡѡѡыcи иареи ааиѡхьыраан, cнапы иалаз аѡаѡ
ccаѡа алырхит. Cыдрыѡѡѡеит.

— Изаѡызеи иныѡоуѡаз?! — иѡынеиѡеит cнапы cанкны.
Аѡаѡина ашѡ аартны cынѡаирѡѡеит...

Абри аѡны инаркны cызѡѡѡаз зѡгы cырѡѡатѡит. Ама-
шынаѡѡа анcывсуазгы cнаcѡѡаны cгьлон. Абри ауаѡ си-
барѡѡа cыѡѡашьон.

АТАКПХЫКЭРА

Шаанза дгылеит Аتما. Ифеи инапи ааизэзэан, шыыжхьа ифеит. Дындэылкьеит ишэыра аашьтыхны. Ас заанаты дцо лымбацызт иангы. Ицалшьеит.

Ашкол аштафы чытбыжь гомызт. Азэы затэык, апссаф амца ататара дафын. Аتما дыццакны ркласс дныфнаххит. Амца макьана италымтацызт. Уимоу амфгы ааганы ишьтамызт.

Дзахьымзацт рыцха, гэыбганс илудозеи?! – игэы интихэааит. Ашьшьыхэа ишэырагы ныкэитцеит. Нас уаха дымпшит. Ашырхэа дцаны амфы ааигеит. Анафстэи акласс акнытэ акэастгакэа ааиган, амцеикэтара далагеит. Ус, апссафгы ашэ даалагылеит, амфеи амцеи лыманы. Ахэычы икаитоз анылба, даапышэырччан, днагьежыт.

Аتما акласс акны дкарулуп иахьа. Дцан акласс гэы арыцкыга изэзэеит. Ирыцкьеит акласс гэы ухы-уфы анубаало. Амел ицшааит. Апартакэа ргылашьа гэеитеит. Днарыха-аарыхан, ириашиеит. Ашьқап дыфалан, итигеит амаркыафкэеи акаламкэеи. Партацыпхыза еизиишеит. Аграфин итаз азы ипсахит. Дгьежыуа дыфнан. Ус, ацыцыхэа иаафналт ифызцаэгы. Иааифапышын, иаапышэырччеит.

Апсшьаракэа раан Аتما ахэыцкэа зегь адэахы ишьтуан. Ахышэкэа аартны апша фнаирсуан. Ахэыцкэа андэылцуази ианыфналози рыбжы дыргэгэар иуамызт. Иецэылхны дгылан.

Ифырпшыганы имфапысит Аتما икарулра.

Адырфаены уи иацеипш дзымааит. Дагхарц ачык ауп иааигхазгы. Апсшьаракэа раангы, ашта ихагалазан акэын дыштэз. Уимоу, ишимчыз шыапыла дзысыз ампыл шнеуаз афенчыр инаахан, иуадышхыраха иагеит.

– Уцхамшьазои! Иацы ушпаказ, иахыагы иныкоутозеи? – иааифагылеит ифызца.

– Иацы скарулын, – ихэеит иара, – иахьа...

1964

АҢСЫЗКРА

Хара лак җамоуп. Уи Дамшә ахъзуп. Сара җара сцарц санынтыцуа, иаргыы насышьталоит. Аха сара исцәымгуп ала ансыцу. Иаасымпыхъашәаз агәйдтц афныка исыр-хынхәуеит.

«Нак, атәгәыр аашьтысхын, акәарахь сылбааит. Азыжь цамцамра сынхықәтәалан, сытәгәыр неитцыхны иных-сыршәлеит. Аңсызқәа еилахәылмызуа оуман икартцоз. Атәгәыр иадеизалон, аха ағаларатцәкәа рзыгәағыуамызт. Сара аҗаф схықәтәалан сөырцсны. Ус, адгьыл иаатцызшәа, ихаш-хашуа иаасыдгылеит Дамшә.

«Җаи, алышькынтр уахәхааит!» – иаасцәымыгхеит. Аха сыбжыы сыргар, аңсызқәа шәоит схәан, җысымтзеит. Иаргыы уи еилнакаазар акәхап, ахаш-хашра иафәйтцны, иаасыдтәалеит. Итәан сара сеипш аөырцсны. Сара сахьыпшуаз акәын цшыртас иахьамазгы. Аблақәа җаа азыжь иаларшәыз сытәгәыр иахәапшуан. Арахәыц тьисит, сәахеит саргыы. Азы ифтыскәыцәааит акалмаха кахәхәа, акан ақәыффы. Дук мыртыкәа искит даҗеакгы. Дамшәгы сара сеипштәкәа аңсызкра аинтерес аман акәын иштәаз. Алақәа еихмырсығьзакәа изхәапшуаз арахәыц анаа-тыслак, аҗазышьақәкуамызт. Атцарра иалагон.

Цас иаузшәа, х-псызк аныск, сытәгәыр акгы аҗамлеит. Итганы сахәапшын, ахәац кәапза иаҗан. Еитаналасыршәит. Ачхара гәҗәа имазароуп ауафы. Еихаразакгы аңсызкфы. Аиашаз, абракоуп ауафы ачхара гәҗәа ахьааирцшуа. Схәыцуа стәоуп. Уажәымзар-уажәы, уажәымзар-уажәы... – ахәоит сгәы. Агәы җамгыло ипшуп сфызакгы. Ус, исызгәамҗазакәа, сылацәа нҗааит. Шака тьыз здырхуада?! Насгы амра хәцәтәаламзи! Ала атцарбыжь геит. Сагьаарфыхеит иа-разнак. Санаапш, срахәыц атцысра иаҗын. Сәахазар – псыз дук аҗоуп. Хәашьак амамкәа сгәыргәеит. Сзыргәыргьаз аңсыз ахьыскыз акәым, Дамшә иахьснаркыз ауп.

Убри аены инаркны Дамшә сыцымкәа псызкра сҗазомызт.

«АБНА АМЦА АКИТ...»

Абгахэычы блакыблатцэо, иаины атыѿра аѿапхьа иаатэеит. Иахьантэарак икэас-кэасуа идэыкэын. Аха ѿа-
цахэык амоуит, цыара ѿыстаарак анамызба, амла иагоит.
Итэоуп ахы амагэыхьа, ицэгьахэыцуа. Ус ианцшы, иеи-
кэатцэаза лѿак шхалоз абеит. Атыкхэа акы ахы иааташэеит
Абгахэычы. Нас иеитдас иууаза ицан, ахцыц иныкэцалан,
артэаа, артэаахэа ишамчыз ахэхэара иалагеит. Ари агэыт-
шыаагабжь захаз, шэарахгьы, гыгшэыггьы зегь еизеит.

– Иудалазеи уара мцахэыцэа?

– Икалазеи, уара?

– Абна алымхэа зтушыааузеи?

Абас ицъашыаны иазтцауан зегьы.

– Шэанацъалбеит, хакэтцра аамта ааит!.. Акаамет к-
леит!.. – агъатцэы-гъатцэра иафын Абгахэычы.

– Ихэа уара икалаз, ихэа! – еицыхэхэеит зегьы.

– Хабна иаакэшан амца ацралеит. Зегь былуа хара хыхь
аара иаѿуп. Хантэара ааит! – акыжыхэа илеиманатэеит
Абгахэычы.

– Аиаша ухэома?

– Хаумжыозааит уара?

– Уара угэра хэгоу игеит?

Ѿацхьа иааиларцсеит шэарахи гыгшэыги.

– Аа, шэнацшы! – алѿа ахьѿеиуаз ашкэ анапы нарх-
хеит Абгахэычы. Цас иауазшэа уи алѿа уажэ еихагьы
еилаханто ахалара иафын.

– Хабацари, хабацари! – иаагъатцэы-гъатцэит зегьы.

– Реихэ зхы иацэшэо абра шэтал! – ахапы наднар-
беит Абгахэычы. Зегь рацхьаза уи илтапкеит Ажыа. Уи
иашьталаны рѿынархеит егыртгьы. Атцыхэтэаны инталеит
Абгахэычы.

Шакаамта урт ахацаѿы, рыцсы рзымхо итаз здырхуа-
да?! Нас, шыта икалаша усгьы икалахьеит аныргэахэуаз,
ишэапырхацуа акакала уи иаатыцит.

– Закәызеи, мшәан, мцагы ыкам, лѳагы? – ҫаанатит уа руақы.

– Ааи, зегы-зегь шыкац икоуп! – аҳәеит егы.

– Избан нас, Абгахәычы ҳзажыз?..

– Уи ақы иазхәоуп! Мшәан, ҳакоу ҳарт зегы?..

Иааилацшит. Зегь ыказамызт...

Абгахәычы, агәы каршәны, ахапы итатәан уажәы. Идыххааса уи иамтдан зегь реиха зыцсы иацәшәоз Ажәа.

1966

АИСАРА

Зны Ацааи Амреи еисеит. Амчлша ду иалаехәо, аба-дақыра иафын Ацаа:

– Сара исиааиуа дыкамызт, дагызыкалом. Иансгәапха, азиас дукәа рфы зымцәажәо икастоит. Амшынқәатқәа рымч мырхакәа, исхәынцоит. Исгәампхааит акәымзар, аду-неи зегы еикәжәа ахьта иасыргоит.

– Ацсабара цсыс иахоу сара соуп, – Ацаа иахәаз агәы иаатаххны, ҫаанатит Амра. – Сара соуп цсы зхоу зегь ргәы-гырта, адгыл зыршәтыкакачуа. Даеақы уакәытц, уахәапши азарақәа. Ашыжь саныѳагыло инаркны, сахьцо исыцуп. Сара иансгәампха, аҫакар лкарцеины иццышәыстәуеит зегы.

– Ушакәытцра удинаныс!

– Са сакәым иакәытцша, аха уара ухата уоуп!..

– Уааи нас, ҳаиха зылшо даабап!

– Уааи-сааи!

Арт аисара ианафыз, Ацша аатгыланы ирзызырѳуан.

Еикәжәаны ацаара иалагеит. Адунеи зегы амеханакит уи. Ациаакәа рыбгы хьыдышьшы аѳара иафын. Арахә нтәон. Игәакуан ауаа... Маҫа-маҫа адгыл еикәыжәжәон.

Убри аамтазы Ацша, амшын илташьқырын, ацта злачкәа тнацеит. Урт еибарбылгьо ацсабара ианылахаха, аха-еахәа афыланахеит Ақәагы. Икәандарахеит. Иаацсасит адгылгы.

Ацаа лағырзышо иаазытит.

Амра, акьатеиах пцэо иччо, иаацэыртцит.

– Уажэшьта сара усыхэацшла! – ахэеит уи ацыхэтэан.

Адунеи абылра иалагеит. Итыртыруа, имитэеикэатцэаха ацсабара инахахаит аҫакар. Атцлақәа аҫара иаҫын. Азиас-қәа ҫабон. Арахә ҫажәкны ицсуан. Изышон ауаа...

Ҫаҫхәа аҫҫақәа еизнацеит Аҫша. Идыдымацэысит. Ақәаршҫы кашит. Еиҫа иааҫәандарахеит. Рыҫсы ааивыргеит зеггы – уааггы, рахәггы, цсаатәггы.

– Сара исиааиуа азә дыҫоуп хәа сыҫамызт! – иҫҫа-нашьон Амра.

– Ус акәын сарггы сгәы ишаанагоз! – ахэеит Ацааггы.

– Адунеи абылра зҫаху дарбанзаалакгы, дымчыдахоит, – иҫышәырччон Аҫша. – Хара аҫҫазара хазкызароуп. Уи аныҫамла, хзыҫсоузеи?!

Ацааи Амреи иҫартҫаз хымызгшыаны, рыхқәа рыкәажь игылан.

1966

АҫҫАҫЛА

– Шәааи зеггы, цәа шыапық, цәа шыапық еиҫахҫап!

– Иеиҫахҫап, иаггыхаазап!..

– Шәааи-сааи!

Адырҫаены аҫаҫцәа аҫәа еиҫахатәқәа акака рыхәда иқәкны иааит. Ари артҫаҫцәаггы акыр ргәы иахэеит.

Цас иауазшәа, абри аены ҫахәыц ахәшьара бааҫс иоуит. Иҫызцәа иқәрыҫсеит иарггы:

– Хҫурнал уҫыашыит!

– Хҫласс аҫәа пүеит!

– Ахәмарра уханамгалакәа уҫам!

ҫахәыц дҫаҫшыза деибакны дгылан. Ашыбжышы-ҫахь реиҫахатәқәа еиҫарҫауан аҫаҫцәа. Ишәа-иза, радла аҫәқәа арсны, анышә ржуан. Азәи-азәи еицхыраауан.

Ғаһыц урт азғыы дидымгылазеит. Дгәаан дыҕамзи,
хазы дрылцны, дцаны, еитейхауан итәатцла.

— Иазхоуп Ғаһыц!

— Угәы уҕаһыц!

Ихәмарны рыбжьқәагы наикәдыргон ифызцәа, аха ак-
гыы имаҳазозшәа анышәжра дағын иара.

...Ашықәсқәа цеит. Ирызхаит ағаргы. Урт уажәы еи-
уеипшым, ирейхау атцараиуртақәа рҕны атцара ртцон. Зны
иааибадырын, изылгаз ашкол аҕны еикәшәеит зеггы. Урт
ирпылеит атцәцәеи артәцәеи. Ргәырҕа ҳәаак амамызт.
Иныфныс-аафнысны ршкол анырба, еиманы абаҳчара
инытәлеит. Уи мшыншәа ицәқәырцон уажәы.

— Ари убомә, Ғаһыц! – ҕааитит усҕантәи ыртцәфы,
инапы нархханы. Хәыцгыы дуггы Ғаһыц иахь иаахьапшит.

Цәатцлак шәырла ихьыдхәо игылан. Амала, зеггы иахь-
рылкыыз атахымызшәа, уажәы-уажәы афызцәа ырышҕа ина-
пырхахон.

Ғаһыц иңыашыашәа даапышәырччеит.

АМШЦӘГЫЕИ АЦӘЕИ

Амшцәгыей Ацәеи мыцхәы бзиа еибабоит. Иааицрым-
шәазоггы еицуп. Аха, излархәо ала, анкьа ус иҕамызт.
Иҕыҕеибагон. Амшцәгыә Ацәә аақәнаргыломызт. Иара уи
иахәалакгы, ацәә итәкзо, иааигәышьон. Аха ахахәтцәҕагы
ануршлак ицжәоит.

— Сара исиааиуа акгыы шыҕам хоутцом? – иңаңашькны
иаақәгылеит Амшцәгыә зны.

— Мап, ихастазом!

— Уааи, нас ихалоу ңибашәап!

— Уааи-сааи!

— Ани ахәычы думбой?!

— Дызбоит, ааи!

Ахәычы адәәҕы дгылан, цәә ҕаңшык кны.

— Ахы, абни ахәычы итәә импытзыршәо! – инаңшь-
нагеит Амшцәгыә.

– Ибзиоуп! – ахәеит Ацәагы.

– Усзыпшла! – Амшцәгы аус нап анаркит.

Ажәван иаразнак ацтакәа ынтуа инатцеибахәеит. Еимахәлеит. Иалагеит адыд-мацәысра. Уажәы-уажәы аҕә-кәахәа ихысуан. Аха ахәычы ацәа ҕаңшь шыкыц икын. Уи збоз Амшцәгы, иахагы иацаапкны ивахысуан, ивахысуан ацәа импытцнаршәарц. Аха башан зегы. Ихысцыпхәза, ахәычы иаха-иаха ицәа импытцаиргәгәон.

– Сара усзыпшла! – ахәеит Ацәа. Уи ашышьыхәа ин-кылсын, ацәа ҕаңшь зкыз ахәычы ихахәы шышьуа, дыр-гәыбзыгуа инеихалеит. Уи акәхеит. Дук мыртцыкәа дта-хәахаа ацәа дынтанаршәит ахәычы. Импытцшәаз ицәа ҕаңшьгы инаѿс икаршәын.

Убри инаркны Амшцәгыи Ацәеи еинаалеит. Ирхәоит убри азоуп урт абас изааицрымшәазо, бзиагы изеибабо хәа.

1967

АРАШӘАРАҢЫ

Ацша зтасуаз ихарц шкәакәа ду шәыршәыруа ара-шәара даҕын Силах. Ашыѿ-шыѿхәа иеага ҕҕаҕа ду ахьымѿанитцоз, ирашәашьа угәы иамыхәарц залшомызт. Ус, еагак ижәѿа иқәкны дааидгылеит имаҕа хәычы Арцыс.

– Бабаду, сара рашәара сааит! – ихәеит уи дгәыргәатцәа. Нас иапхьа аҕарашәара днаҕагылан, ишимчыз аеага на-леитцеит амца аиркрашәа.

– Ибзиоуп, уабду ура дукәыхшоуп! – ихәеит ашлагы, имаҕа иаaira игәы иахәаны. Ахәычы арашәара даҕын, ицҕатәызгы ицҕатәымызгы рхуа, жәаба рахьтә ак рашәо. Арцыс изгәамтазо хәычы-хәычла аапсара датәнатәуан. Ишьтахьҕа данцшы, иирашәаз хәа акгы имбеит. Нас иеага шилшоз иҕеит, иҕеит, аха иабду иеагеипш ицхауамызт. Уи данизыпшы, ахәызбаццышә еипш акәын иеага ахь-налеитцоз анышә еиѿырсса ишагоз.

– Бабаду, уеага сыркы, са стәы уиаҕара ицҕауам! – ихәеит Арҕыс. Силахҕы азныказ даапышәырччеит, аха нас иеага наииркит уи, иикыз ааимхны. Амхы зегь рашәаны дахысрашәа игәы инаҕон Арҕыс иабду иеага ахыкыз. Ишилшоз иеага мҕанитцеит уи, имҕанитцеит, аха уажәраанза иикыз изеиҕымхеит. Нас ибла ҕаа иабду ишҕа даанаҕшит, ҕас иауазшәа ашла уажә иикыз аеага еихаҕы анышәгәалқәа архәашон.

– Оо, сбаба хәычы, макьана иуздыруам, аеага акәзам аус злоу! – ихәан, иеага нарсны, Арҕыс ишҕа иеааихеит абду дпышәырччо.

– Нас иарбан аус злоу, Бабаду?

– Амаана, уи амчқәа зегьы ириааиуеит, амала аҕшаара аҕахуп! – ҕааитит ашла.

Арҕыс дгылан ахара дыҕшуа.

1967

АВТОБУС АҦНЫ

Хара ақалақ аханазарае ханхоит. Ацентр аҕынтәи уахь ицо автобус №3 ауп. Уи аҕны еснагь ауаа рацәаууп. Абар, иахьаҕы инеиуеит хавтобус кәапеишәа иҕәны. Ана-ара иааҕылоит. Ауаа ҕытцуеит, иҕалоит. Аблетқәа рыхәхауеит...

Хара хеы уназаанза иҕоуп аанҕасыртәқ. Уи «Ашкол» хәа иашьтоуп. Араҕа еснагь ахәыцқәа рацәаууп. Автобус шаагылалак, иаадибахәалоит. Зны-зынла урт ҕарада ирга-лоит. Аха зны-зынла... Ажәакала, акондукторцәа ргәалаҕа-ра шыҕоу еиҕш...

Абар уажәҕы, хавтобус шаагылаз еиҕштәҕьа, ауаа аҕытҕа рымҕо, ашә иаалеибахәеит ахәыцқәа.

– Хҕалар ҕалару?! Хҕалар ҕалару?! – рыбжьқәа ааи-ларпсеит, акондуктор лахь рхы нарханы.

Уи пытрак ус дырзыҕшуан. Нас ҕаалтит:

– Иахьа «ибзиазоуп» хәа ахәшьара зауз шәҕал, еҕьырт – мап!

Еиҫапшуа иааилахеит ахәычқәа. Азәгы иеимыртысзеит.
Акондуктор даапышәырччан, инацылцеит:

— Шәтал зеггы!

— Мшәан, арт азәгы «ибзиазоуп» имоузаапеи, изақә-
шәыртәазеи? — иҫышьаны дтцааит зан илыдтәалаз азҭаб
хәычы.

— Амц хрымжәзеит, убриоуп изақәсыртәаз! — ҭаҭхәа
даапышәырччеит акондуктор.

1968

АШКОЛ ХАРГЫЛОИТ

Хара хқытан ашкол ҫыц аргылары иаҫуп. Сынтәатәи
атцарашықәс хымҭада иахьахагзароуп рхәан, аҭхынразы
ҭәҭалатәҭыагы аус ркит. Аргыларагы затцааира ишьтытц-
уа аҫаанахеит. Баша иаурхәахуа: «Аус ҭсуп, ауаҭы дыб-
зоуп».

ҫенак, иахьынзашьақәырцалахьоу збап хәа, снейт сара
аргылары иахьаҫыз. Угәы иамыхәарц залшомызт ауаҭаҭәа
рмахәҫақәа пхьартәаны аус ахьыруаз. Урт ирыцхраауан
хара хқытантәи аҫаргы. Ацкәынцәа азәы аҭслымз ааигон,
азәы ашьыхга ирмазеиуан, даеазәы ақьырмайт еикәйтдон...

— Бзиа ууит, арҭыс, узҫузеи умхәои? — снаидгылеит
сара раҭхьатәи.

— Анышә хәхоит! — ихәеит уи ихы дымҭахазакәа, иааи-
газ аҭслымз ҫыцха илкажыны. Сара уи уаха сидымхалакәа
аҭслымзи аҫемети еилазкәахауаз снаидгылеит:

— Ауҫқәа шҭаҭои умхәои, аҭыза?

— Аҭара хәрхауеит! — насаҭеикит уи зымҭа дыҭшны,
аҭхзы пхьахәо.

Иара абраҭагы уаха саанымхакәа, сҫынасхеит сара
ақьырмайтеикәдара иаҫыз ацкәын ишҭа. Уи, снейра да-
хыццакуазшәа, аҭсшәа ахәахатәҭыагы самразакәа, дгәыр-
ҭьаҭәа ҫааитит:

– Ашкол ҳаргылоит, ашкол!..

Уи иусушья сыңсы алаханы, акыраамта сгылан сизың-шуан сара.

1968

АЗӘ ИМҠА

Аккаҳәа атәтәабжыи анга, ахәычқәа ыртцаф лааира иазыңшуа иаатәеит. Иңшит, иңшит, аха дыҕамызт. Ус, ашә аартны даафналеит атараҕәша аиҳабы.

– Ахәычқәа! Шәыртцафы лгәы бааңсхеит. Ашышыҳәа шәтәаны шәаңхәала!

Ахәычқәа неифаңшы-ааифаңшит. Ирцәымыҕхеит ыртцафы лчымазара. Нас, уи лыҕамзаара акласс ианымңшырц, зегь акака инарылагеит.

Дук мыртыкәа, Амина даагылан, лфызцәа аалырзыроит:

– Шәааи, иахья ҳдатәхәкәа ҳанрылгалак, ҳарцәафы лба-ра ҳцап! Илыхыызгыи еилаҳкаап!

– Шәаа-исааи!

– Саргыи убас сҳәар сҕахын!

– Саргыи, саргыи!

Ргәы иахәеит зеггы. Нас ҕаңхья ашышыҳәа инатәеит. Азә дыҕуан, азәы ашәҕәы даңхьон, даеазәы иацы изыҕамтцаз ихасабтә ифыза иирбон. Акгыи иағзамкәа иңшыз Минат лакәын. Уи ашышыҳәа дтәаны лыртцафы длызхәыңуан. Абасгыи лхы иаатәшәеит лара: «Арт зегь ҳаицны чма-зафбара ҳнеит ҳәа узбода. Заа, сара схала сцап. Уи хымҕада сырцаафы лгәы иахәоит...»

Ус иаггыҕалтеит. Атцыхәтәантәи ататәхәы ааныжыны, азәгыи лҕеимырбазакәа ашта дыңтытцит уи.

Днеиуеит Минат аккара дытцаланы. Аңсаа шәахәоит. Игәыргәоит аңсабара. Аха лара лгәы тынчым. Избан? Лхатаҕгыи цқя илыздыруам. Абар, абри аккара дахьнытцшәо ауп лыртцаафы дахьынхо. Аха, сишь, дышнеиуаз даатрысит. Ла

Қыатуан ашыа ашыапағы итытуеит. Ашыазиыхь еипш-
гы ицкыоуп, иласуп. Агәгәахәагы еилашуеит. Аңхын
– унацәа хнатәоит. Азын – алқатә ахылззуа иөеиуеит.
Уи азын легендакгы аңтам. Амала, ахыз здыруа Нартаа
акы ишырзыкоу агәра ргоит. Дышәгәаламшәои Нартаа
ашәөеишыцәа руазәк – Қыатуан?!

Қыатуан ачхара амоуп. Ақарқәа ирыххәыцуам. Иагәа
мыш цәгәа баапс қаларгы – иқәңоит. Ақазшыа арзуам.
Ишлеиц илеиуеит. Аңакар анкашуа – Дғамшь абақаху?!
Қыатуан ацәкәырқакәа еиқәтәо илеиуеит. Аңсызқәа топуа
иңоуп. Арахә еицхрышышы иазаауеит. Рыңсаңа кыдырңоит,
иржәуеит.

Анхацәа шыыбжыонла уахь рғынархоит. Рғындырхыуеит.
Раапсарагь нархаштуеит. Амч даргы ирыланатңоит. Ргәы
еибафо аус иазңоит. Усгы нацырңалоит:

– Иңабуп, Дғамшь!

Дғамшь акәу цыыршыоит.

Амхқәа аарқара ианықәнакләк – иаамқахыргоит. Ра-
қара рыңлоит алапқакәа. Анхацәа гәырғыоит:

– Хашқалоз абри Дғамшь қамамзар?! Дғамшь акәу
цыыршыоит.

Азлагарақәа арқыруеит. Ақды еидарақәа инарыңарңоит.
Ағәыхыртахь ирзагоит. Мап амхәаң аказы. Иагәахәом!

Арахь Дғамшь рхәоит зеггы. Дғамшь абақаху!

Аңбабаа – Қыатуан, ахыз-ңша – Дғамшь. Иңыашыатәуп!

Аха, абзиа уны азы иат рхәоит қабәцәа. Цәгәа шу-
зымцәахуа еипш, бзиагы ыззом.

1968

АЖҢА ЦЫХӘАДА

Ирхәоит, аңстәкәа анкыа цыхәа рымазамызт хәа. Аха
иаант урт атыхәа анырзыршоз аамтагы. Цас иауазшәа,
ағны амшцәгәа баапс қалейт. Аха уи усс измадаз. Аңстәкәа
атыхәақәа ахырзыршоз еибарсны иңон.

Ажъа амшцэгъа ицэыло икъазма! Цэытцарак апшаан, инеины инхэытцатэеит.

Уаала, уара, мамзар тыхэада унхоит! – рхэеит уи збаз.

– Шэара шэанаауа исзаажэга, сара ақэа сцэылар, ахьта сылалоит! – инарашыапкит Ажъа.

Анаатэ зфанахэо тыхэа аагара ицаз апстэкэа, уи уссгъы ирымкит. Иахьнеиз зегъы атдыхэкэа рзыршеит.

Тыхэада инхаз, ахьта иацэшэаны ацэытцара ицэы-тцатэаз Ажъа затцэык акэхеит.

1968

АЗТАЛАРА

Апхын, ашкол ианоурышът, Кэчыр ақытахь дцеит. Уи иабдуи иарей рыцсы еилоуп. Иахьа хэлаанзагъы ихэар-цсаруа еицуп. Ак шытырхуеит, ак шытарцдоит. Нартаа ина-дыркны зегъы ирылацэажэоит.

Хаи, шафа ибзиоузеи апхын ақытан! Кэчыр арафа зегъы дрызфэлымхауп, ипсгъы рхыхэхэа ирылоуп. Аха чыдала азталара зегъы ирейгышьоит.

– Бабаду, иахьа азахьы хамцазои? – фэаитит уи, уажэы ашэшэыра данаатцатэа.

– Иахьоу? Хцдоит, хца! – иатейкит иабдугъы. Ахэычы ихала азахьы дишътзом абду, дицэшэоит.

– Ках, ари афыза ашоураха, акыр иапцоуп еифырффо азыжь анхылар! – изычхауам Кэчыр.

– Сара зхы скыз салгап, уара уаанза ани уажэеинраала тца! Нас азахьы хцап! – ашышьыхэа дфагылеит атахмада.

– Ибзиоуп, исцдоит, Бабаду!

– Амала санужьа, цыаргъы ушызымго удырузааит!

Абду иеага аашьтихын, рашэара дцеит. Кэчыргъы ишэкэы аахиртлан, днадтэалеит...

Ус, дук мырцыкэа, ачарахэа агэашэ абжыы геит. Ам-зырха даатэалеит агэыла хэычы Афына. Кэчыр дфатцдан, дгэыргьатэа уи днечиылеит...

Амра заттааира ажәѡан агәы иазѡеиуан. Ахәыцкәа ханагалазаны ахәмарра иафын. Зны акьаброу иасуан, зны цыгәхыршәт картон, даҕазны ацәыргыла иахыңон.

Ус, абду ирашәатә нагзаны, ашәшьыра даатдалеит. Убаскан ауп Кәцыр ишәкәы артны зымѡа ишышьтаз анигәәлашәа. Нас, игәы ааипсахын, иабду ихы наиқәикит:

— Бабаду, сара иахьа азталара стахзам!

Абду, уи зызхәаз анидыр, ихы ларкәны даапышәырччеит.

1968

АЦӘАКӘА

Абахчаф ашәт хккәа рацәаны ирызхауан. Рнапы еикәыршаны ашара иапылон. Ихааза амра ашәахәакәа рыкәыпхон. Ипшкәза азаза рыкәнахәон.

Аха, ишыкәлаз здырхуада, ҕенак аймак рыбжьалеит.

— Сара зегь реиха сыпшзоуп! – ахәеит Акапшь.

— Мап, сара харантә атх лашьцатцәкьагы салубаауеит! – ахәеит Ашкәакәа.

— Абахчахь ауаа мѡахызго сара исхылтца ахаа фѡы ауп! – ахәеит Аѡежь.

— Иарбан шәара шәатцкыс сара сызлеицәоу? – зегьы иаарҕагылеит Аиатцәа.

— Сара?

— Сара?

— Сара?

Иҕахәатәха, иузымкәажо икәгылеит:

Ацхапштәыла, Акахуапштәыла, Ажәѡанпштәыла...

Реимак иаха-иаха аҕаргәҕәон.

Ашәткәа реимак настха игылаз Абахчаазаѡ иахаит. Уи урт ргәы иртынчырц анс ихәеит, арс ихәеит, аха уаха умцсит...

Убри аамтазы, мрагылара зегь амҕахкны, ажәѡан иаатдалеит ацәакәа. Уи пштәахәы рацәала еилыпхон. Зееи-

АФЫСТААИ АНХАФЫ

Аапынра анааи, зегь анхара хыс ишытырхит. Фыцъа-фыцъала, хфы-хфыла ухъа рыжъаа еибытаны, аусура иафын. Аха нхафык, игъылацъа азэгы дааизыбзиамхазакъа, фызас Афыстаа дыштыхит. Иагырызбеит урт аарыхра бзиа кърцарц, нас, ишапу еицш, агътагы ршарц...

— Абри фызас дышътумхындаз, — игъы иаланы Анхафы иеихъон азъы.

— Афыстаа иагъацъара дугаргы иара итэы кайтоит, — игъеанитдон даеазэгы.

— Абри мцурак уцеигалоит, — дафын ахцатэи.

— Шъаангылишь, закъ аарыхроу икахцо шъымбари! — абас ратеикуан Анхафы. Аха иагъа ус акъзаргы, уи акыр игъеанын.

Анхараамта иаха-иаха еилашыфкуан. Аха Анхафы Афыстаа герамгартас дызлеикыша хъа иарбанзаалак цъара ак идибаломызт.

Ацъылашамтазы дгылан даауан. Цъагъан — ацъкъа рфы икын. Латан — ахъитцъаа ажъла икъон. Рашъан акъзар, Анхафы дивагыланы, ацхзы цхъахъо, арашъара дафын. Аацсара захъыызгы издырзомызт. Дгъыргъон Анхафы.

Хъылбычехак Афыстаа Анхаф иашта дааталеит. Ацсшъа ааибыхъан инеибартъақъеит.

— Хъаарыхра хшарц стахын, — ихъеит Афыстаа, уаха ансарсхъагы днавамлакъа.

— Дадхеит, аарыхра макъана иабакоу, уажъоуп аеага атцган ханаалгаз, — ихъеит Анхафы.

— Ааи, аха сара уашътан скалазом, уажъанатэ ишаны халгап — фъааитит фъацхъа Афыстаа.

— Ибзиагъышъоуп, — ихъеит Анхафы, иамеикыргы акгы шалымтцауз дырны.

— Алацшра ура иустоит, иарбан иутаху, ацхъ акъу, ацш акъу? — ицъымшь хырвыркъа днархъытцшны Анхафы днеизыцшит Афыстаа.

– Иашоуп, азын аҕашаагы уаҕы иҕаххоит, аха абзиа-
ра сзуны алаҕшра ансуҕах, сара аҕш алсхуеит! – ихэеит
Анхааҕы дгэыргьацэа.

– Азамана, аҕш – уара, аҕхэ – сара! – Ааыстаагы
дгэыргьацэа Анхааҕы иашта дынтытны дцеит.

Адырҕаҕы ашьжымтан, алаҕаахзы еиҕш иҕагылаз
имхы ибарцы дгэыргьацэа днеиуан Анхааҕы. Ахтыста дна-
хагылеит, игэҕы нтыҕсаан, иара уа даахахеит.

Ааыстаа амхы зегь рхны даалган, ахаҕаираҕа уажэы
аҕхэ аҕаҕара даҕын.

– Уанаҕьалбеит, сзыхурцэазеи, иныҕоуцэзеи? – аарла
ибжыы аагеит Анхааҕы.

– Уацэы сара ашьха сцоит, санаауагы сыздырзом,
сыпхэ заа итызгоит, – ихэеит Ааыстаа, уаҕа илахэылагы
днеиҕамҕшзакэа.

– Абри акэзаарын сгэылацэа исархэоз, блас ицэы-
рызгозеи уажэшьта? – ихы игэы аҕэмаҕханы, дмида-гэи-
даха ааһыҕа иҕэынеихеит Анхааҕы.

1969

АМШЫН АҔНЫ

Адгэыр игэыргьара хэаак амам. Уи дсасны дитааит
Москватэи иаыза Андреи. Дахыгарагы издыруам.

– Амаамынҕа ахыраазо акэу, аботаникатэ бахчахы
акэу раҕхыа хыхьцара? – ихы исас инаикэикит Адгэыр.

– Амшын ахы! – ихэеит Андреи, уи аҕалара дахгэаҕуа.
Асас ихэаз мап шцацэикуаз аҕшэмагы. Иеиманы уахы
рҕынархеит.

Ауаа рацэаны амшын иҕан. Асаркьеиҕш ухы-уҕы знуба-
ало иааиуаз ацэҕэырцаҕа, иуадышхыраха аҕэара иаала-
хон. Мыцхэы иҕьафтатцаган ихааза иасуаз аҕшагы. Аҕакар
араҕа мчы амамызт.

Ацкэынцэа али-ҕси рыбжыара рҕааилдырцэрааит.

– Азсара усгы уазказахап?! – җааитит Андреи ишыза ихы наикәкны.

– Из-здыруеит! – ихәеит Адгәыр иныттакшә.

Андреи, дууаза дыңан, хыла амшын длапаңкеит.

– Ех, изакәйтә ссирузеи!.. – җааитит уи данфалтә-раатәҗыа. Амшын дналаңалт Адгәыргы.

Ацәкәырпақәа кәандаза ахәычқәа ргәыдрыхәхәалон. Ирҗагәбзыгуан амра ашәахәақәагы. Идмырдырзакәа амшын амч ссир урт рыхан иагон.

Ус, «а-а-а» хәа бжык геит. Андреи данаахыаңш, Адгәыр иеахыкәабоз азы җагәҗылеит. Маңкгы дааизыңшит, аха ишыза дыказамызт. Нас ацәкәырпақәа дрылтәраа, жәфатыхла дызсо иҗааихеит. Адгәыр уаха дхамлазеит. Хыла аҗахь иҗынеихеит Андреигы.

Рацәак мырцыкәа дагфалтәрааит уи, ишыза ихәхәы данкны. Андреи идыруан азы иашыуа аҗәыцтәҗыаг дшахынхало. Насгы уи иеикәырхаразы, хымпада ихцәы дшанктәу...

Дааиуан Андреи Адгәыр диманы, аха акыр дааңсаны, дшынҗааҗәрылара. Ари збаз арпыск дыңан урт днарпыхылеит...

Азы аниҗырх ашыҗахь, иңсы ааины, аҗәара даақәтәеит Адгәыр. Аха уи илахь еитцыхны, Андреи дзиҗаңшуамызт. Дыззиҗамңшуаз уи амшын дахыашыуаз акәым, азсара ахызымдыруаз акәын.

1972

АМАНДАРИН ҖЕЖЫҚА

Җакәажәык адәкәан ахытә даауан. Уи деидара мацараха дықан. Дшааиуаз ахәычқәа даарывалеит. Леидарагы налыргылан, ләаалыриашеит. Ахәычқәа еиздәтланы ампыласра иаҗын. Нас лыбжы нарықәлыргеит. Ирҗахым-хацәазаргы, рымпыл зымҗа инышыҗатқан, иаалываҗгеит даргы.

– Снанараа, абна, адәкъан афны ашыақар схаштит. Сара ипсыша амандарин џежықәа анызба... Исзаажәга кы-лак ашыақар! – ақара налырххеит. Лартмафгы днахалан, амандарин џежықәа напыртәыла рғаалырххеит: – Артгы амџан ишәфап!

Аха азәгы илымимхзеит.

– Харт ашыақар аагаха хамам! – ихәеит азәы.

– Амандариназ хара адәкъан ахь хазцом! – ихәеит даеазәгы, дғабыгза дахыглаз. Нас ампыл шыпыла длацәхасын, ипхатца ирыма агәрпц иааталеит. Аха ахәыцқәа руазәы, ампыл дашытамлакәа, иеааникылеит.

– Иаажәг, ди, ақара, сара ишәзаазгоит! – атакәажә лқара аалымихит уи.

Атакәажә ахәыцқәа ахыыхәмаруаз дырзыпшуа дгылан. Макъана дымнеиц лхәоны, ашыақар иман дағыаакылыххит ақкәын хәчы.

– Хаи, уқсынтры духааит! – лхәан, ашыақар ааимхны инацылтцеит: – Аа, нан, абарт уара узын иалсхит! – амандарин џежықәа кәаз-кәазза ишқа иналырххеит.

– Мап, ди, сара уи азы акәзам ашыақар зыбзаазгаз, – ихәан, ифызцәа ахыыхәмаруаз ашқа ифәынеихеит ахәычы.

– Уқсынтры иазхәаит! – лхәеит даеа зныкгы атакәажә.

1975

БАҒАЛИ ЕСМЕИ

Бағали Есмеи ешыеи ехәшыеи роуп. Бағал деитцбуп. Есма деихабуп. Бағал иахәшыа оума лыхтихуеит, аха лара лнапы нарыгзаны фәеи дилакысып, дрыцхалшыоит. Иара, уи ихы иархәаны еснагь атәы лылеитцоит, дтәар иуам, дгылар иуам.

Абар иахыагы. Есма ахыта лылаланы дышытоуп. Ллымхәкәа лыхуеит. Руақы, реиха илыхуаз абамбагы анталца – инеимачыџ ицеит, зынза акагы ахазом. Бағал уаха изымчхәкәа иахәшыа дналхагылоит:

– Бгыл, Есма, бгыл!
 – Сычмазаѿуп, сызгылондаз?!
 – Бышѿазымгылои?
 – Сычмазаѿуп!
 – Изакә чмазароузеи уажәы?..
 – Слымҳақәа сыхъеит!
 – Бгыл сара сеиѿш, нас быбзиахоит!
 – Ускәатц!
 – Бгыл сҳәеит!
 – Ускәатц, схы иалазом!
 – Иарбан бхы иаламзо?
 – Иухәо!
 – Уи сара исыздыруам!
 – Ускәатц уара!
 – Мамоу, сыбкәатцзом!
 – Ихәала нас иутаху, ари слымҳа уаха акгы аҳазом!
 – Есма еимачыѿны икәз ллымҳа лашъа хәычы иахъ инар-
 ханы, даахәны днаиеит. Баѿалгыи анс ихәеит, арс ихәеит,
 аха иахәшъа акгы шылмаҳатцәкьоз аниба, ҕах, акгы
 лмаҳатцәкьозаап убама, ихәан, ашышъыхәа дналхытцны,
 ихәмаргақәа рышкә иѿынеихеит.

1976

АЛАМЫС

– Абра исзаанкыл, нан, абра! – лыбжыи налыргеит аѿ-
 хәыс бырг, амашъынарныкәаѿ лхы наиқәкны, амѿахыты-
 рѿа ианаавала. Аха амашъына аныкәашәа иагымхазеит.
 Имаҳазар акәхап. Ргәы иаатдаххны ирыгәгәаны рыбжькәа
 аадыргеит азәырѿы. Амашъынагыи иаразнак иаагылеит.

Аѿакәажә, атсеиѿш ихъанѿаза икәз ѿаатцәак лызѿан.
 Иналыцхраан иааѿыргеит. Амашъынарныкәаѿ иқъаад
 бгъыцқәа иѿырқа-ѿыыба иааѿиган, имѿанигоз дрылаѿшуа
 даагылеит.

Атакэажэ лымѡа дахьѡнагаз лгэы намзо дгылан. Уи зны лымѡахь дыпшуан, зны-лаатэақэа рахь...

– Минутк стыцыр калару? – арныкэѡ ихы найқэкны дѡеихеит чкэына хэчык.

– Икалахзеи уажэы?

– Абырсаатк сааиуеит!

Амашьынарныкэѡ ашэ ааиртын, ачкэын дынткэит.

Али-пси рыбжьара дхынхэит уи.

– Удсынтцы духааит, сбаба! – ихэеит уажэраанза фымтзо итэаз атахмада.

Азэк еипш зегь неицхьацшит. Атакэажэ лаатэақэагы ларгы нахьхы лымѡафы инаганы игылан.

Амашьына трысны афынанахеит.

1976

АИМАК

Ёнак аймак роут Ашьхеи Ахауеи.

– Иаспхынра сара зыкьѡыла ауаа стаауеит. – Ашьха ацэажэара иафын. – Ахьаа змоу – сыхэшэтэуеит, ауаа аап-сақэа ргэы рхасырштэуеит, рымч тастдоит. Ргэы еицхауа икастдоит. Сара соуп урт псыс ирхоу. Арѡаш трыскэа, анакэ хьшэашэақэа, ахра цагьақэа... Зегь сара мазарас исымоуп. Уара, Ахауа, узырбзиогы сара соуп. Умбои Ашьха хауа рхэоит зегьы.

– Мап, – агэы иаатцаххит Ахауа, – сара сахьыбзиоу азоуп уара ауаа зутаауа. Сара соуп узырызгаз, апсы ухазтаз, уфы зырцэажэо... – игэаазаны, аикэыпхьазара иафын уи.

Ашьха, Ахауа ахэгьы-афэгьы иаакэнамыргылеит. Уи иа-хэаз иахагьы иацаапкит Ахауа.

– Сара иусырбап! – ахэан, атдыхэтэан, игэаан ицеит. Уи акэхеит. Амш еилахэеит. Ашьха птақэа агэѡақэа иртытцит. Ага птақэа – амшын. Еиѡахаит. Илакьы-лакьуа амца рыбжькэеит. Идыды-мацэысит. Иеимаѡны аѡаанахеит асы. Иа-уан, иауан...

Ашьхақәа зегь танахәхәеит. Аңсшьараз зәырмазеины
итәаз ауаа рацәафын. Урт гәала дус иҕартцеит. Иеидашшы-
ло, рыхқәа неидыркылон уажәы-уажәы. Ирура рыздыр-
уамызт.

Ус, артқәа зегь збоз Амра, ахра иаавтцны иаагылеит.
Авар неихәлаччеит. Уаанза ишыҕаз иааҕалеит ааҕхьа.

Еснагь иҕазааит Амра!

1977

АНАПҚӘА

Дыҕан амал ду змаз Хазыр хәа азәы. Деихачаҕа дын-
хон. Аха шаҕа ихашәалоз аҕара, иңсы еихаҕы ицәҕахон.
Еснагь азәы акы ахьицәиҕара дашьтан.

Хазыр ифны таҕатәи ауадақәа руакы, Ыалыкь хәа еи-
маазахфык дыфнан. Уи аҕьа мыцхәы бзиа ибон. Захран
дызфаззгы. Итаацәеи иареи еибаргәырҕо, рнапы еикәыр-
шаны инхон.

— Узырфәи уара! — лхатца лхы наикәылкит уахык Хазыр
ипхәыс. — Исхәо умахазои, мшәан?

— Изакаҕеи, бара?!

— Узырфәи!

Аимаазахфы иашәахәабжь хааза иаафун.

Изырфун афыҕаҕы.

— Уара, уанаҕалбеит, — дналагеит Хазыр ипхәыс, —
иахфаша, иаажәша ҕамоуп. Акы азы ҕашшуам. Ғаихбаала
ханхоит. Иуцалазеи?! Иасымша ухы кны утәоуп. Знымзар
зны убла аантцыхны, аҕаацәа уҕалампшыц. Уизызырфәи ани
арыцхатәҕьаҕы ашәа шихәо! Аңсҕазара деигәырҕоит.

Ғара?

Акыраамта дхәыцуа дтәан Хазыр. Адырфәуахуа уи аи-
маазахфы ишә дынхытцит:

— Абри уара иузаазгеит, Ыалыкь! Унха-унтцы. Ухы
иархә! — ҕәбарк азна ахы наирххейт.

Цыалыкы ицъашыаны, ииура изымдыруа дгылан.

Ауха аймаазахы итаацаагы иаргы мыцазеит. Зны игыргъон. Рыбла ихгылан аоны еихачада ду, ацсаса, ашыамака... Иазхэыцуан амал, амал шархашаз. Ирура рыздыруамызт. Азэы анахь ирхон, азэы – арахь... Иаргэаауан. Зхаан гэынчыхъажэа еибызымхэацыз ауаа, аймак рыбжалеит.

Имыцаазакаангы иаадыршеит зеггы.

Адырфачены шаанза Хазыр ишэ дылагылан аймаазахы икабар кны:

– Атэым цыа агэырфа ацуп, Хазыр! Истахым сара ари ахы! Ари афыза ацстазара! Сара цстазарас исымоу схатэ цыоуп! Абарт идырхаз аца! – аймаазахы инапқаа амалуаф инаимцаикит.

1977

АКАМФЕТ

Аапын мра хааза ицхон. Амзырхафны ахэыцкэа реефшаны ахамарра иафын. Урт дрылан сахэшыацха хэчы Инагы. Сара газеткэак аашытыхны, арамцахь сфынасхеит, сыцсы ааитаскразы. Сышнеиуаз анылба, лфызцаа даарылтцны, лыхцэы қымфыфылза даасыдгылеит сахэшыацха. Нас, ак сфы иштэз аагэалтан, лхы насықэылкит:

– Ари иуфо закэызеи?

– Акамфет! Ибтахума?

– Истахуп!

Ашышыхэа сфыба сынталан, цырак акэын итазэз, иаатыган иналсырkit.

– Уаха умазами?

– Мап!

– Ус акэзар истахзам... Уара иумаз!

– Избан, Ина?

– Схала исфома, сара афызцаагь сымоуп, шакаф хакоу умбазои?!

Ахэычы лкамфет ааслыркын, дыфны лфызцэа рышқа лфыналхеит.

– Ари дыбзиахоит, убама?! – җааитит асоф иқэтэаны иахзыңшуаз сабггы. Сгэы иахэаны саапышэырччеит сарггы.

1977

АҶАУА ГЭАТАГА

Ақытан апап иҳэатэы иахыңомызт. Иааихээз қалон иарггы. Уи еиҳаразакггы ақэа анауаз идыруан. Ас дшықаз збаз анхацэа рыңсы дырзалхуамызт. Ауаа ақэа ианаргэақуаз, адггыл аншабоз, анхацэа даарыңхьон уи.

– Ақэа аҳарурц шэтахызар, хныҳэарц ҳахэтоуп! – инарыдитқон зеггы.

– Ақэа ҳтахымкэа, ухатқы ҳцеит! – иааибаргэырғьон анхацэа. Нас русутэ нкажыны, рышътэы-рыктэы зҳээз еиңш, иеизаны аныҳэара дузза қартқон. Нцэахэыс ирыңхьазоз рыпап ддырныҳэон. Данқозггы деимала-еиқалаха акэын дышдэықэырқоз.

Итабыргытқэьаны мышкы, ыы-мыш иахымгакэа, ақэа-ггы рзауан.

Ғенақ, атқара змаз нхафы цкэынақ, ауахэама шгэеитоз ибеит атзафы ицэытатцэахны ишыкнаҳаз аҳауа гэатага – абарометр. Уи иаразнақ иаггыдырит зеггы. Абарометр Апап ианахэон ақэа анауази ианамуази. Уи ала ажэларггы ижьон. Атқарауаф Апап дышқэаңиыыз ажэлар иреихэеит. Убри аены инарқны уи игэра азэггы игазомызт.

1977

АПРЕМИА

Дырмит Гэлиа ипремиа анықалаз акэын. Уи аиоуразы рызбахэ рхэеит: Азиз Агрба, Иван Папасқьыр, Бағрат Шыынқэба. Иара ф-премиақ ықан, иқэдыргылаз – х-ық

ќалейт. Зегы аќабаа ду збахыу. Акомиссиа иќартцара рзымдырит. Ус, Азиз Агрба абас ихэеит:

– Иван Папасќыри Баграт Шынкэбеи рќабаа ра-
цэоуп. Рацхатэи апремиагы дара ирыќэнагоуп. Сара уи
мап ацэыскуеит!..

– Убас иагыќаицеит, Ацсназы иаргы ихы аќыка
шыќэиххызгы.

Изаћаз зегы ргы иахэеит. Азэгы ихаштзом.

Октябрь 14, 2002 ш., Аќа.

АҚЭЫЦШИ АБЫРГИ

Ишыќалаз здырхуада, аќэыцши абырги ргэааибагеит.

– Сзыхурќыз соућэароуп! – ихэеит абырг.

– Иануасћэаша ќалап! – иаћеикит аќэыцш.

– Ма-ап! Сара уиаќара аамта сывам, – иуамызт абырг,
– уатэы исоућэаны, уатэашытахь сыгха сырееиратэы...
Иахьатэќа исоућэароуп!..

– Уархэыцратэы иќами?!

Февраль 4, 2003 ш., Аќа.

АЛА

Ахьтаќа анааи, Ала аусќа цэѓахеит. Афны ифналан
– идэылырцеит. Абоура ићалан – акамбашыќа ирым-
уит. Аћэатра ићалан – аћэаќа ғығыит. Адэы иаацэхалеит
аќэараћэа еитцасуа.

«Абри азынра аасхызгааит, – аћэеит Ала, – убас фнык
ћэа сыргылап...».

Аапынра анааи, инеины ашэшыра иныцаиеит, ахьтаќа
згэалашэахуадаз!..

Ала уажэы зынзагы иазхэыцуамызт азын фапхьа иаа-
раны ишыќаз.

Февраль 4, 2003 ш., Аќа.

АЛАШӘИ АДАГӘИ

Алашәи адагәи еицны ицон. Ишнеиуаз хатцак даар-
цылеит.

- Уа мшыбзиақәа! – днареихырхәеит уи.
- Иихәазеи, уара? – ҫааитит адагәа.
- Иара дызустада? – дҫааит алашәгы.

Февраль 4, 2003 ш., Ақәа.

АКӘМЫЗЦӘА ЕИМААҚӘА

Ақәа ацирк ааит. Уи ауаа рацәафны иаҫауан. Саб дсы-
маны сцеит сарггы. Хаштәаз, аҫарда ааилашәшәан, ҫыхәа
иатцәак аацәырцит. Уи, ашьтахьтәи ашьапқәа ирықәгыланы,
амузыка иацқәашон.

Саб дшанханы дтәан. Иҫеишьатцәкьоз, аҫыкәашара
анафсанггы, аимаақәа иашьаз ракәын. Акәмызцәа еимаа-
қәа.

– Сара схаан, – изымчхакәа ҫааитит саб, – аҫгычра ра-
цәаны иҫан. Аггыч аҫтра дынталан, аҫы аҫшь-шьапыкгы
акәмызцәақәа нарыкәыршаны иҫеихәон...

– Избан? – сиязцааит сара, иажәа дшалымгацызгы.

– Ашьапышьтыбжь аҫшәма имахарц азыхәан. Ашьшы-
хәа интыганггы игон...

Уажәы, аҫыхәа иатцәа акәмызцәа еимаақәа ашьатцаны,
ауаа ыршанхо, акәашара иаҫын...

Февраль 26, 2003 ш., Ақәа.

АБИ АҫЕИ

Аҫсны еибашьран. Аби аҫеи аҫа иҫагылан. Урт наҫ-ааҫ
еибашьчон, ашыҫьеггы Аҫсны рыхьчон. Аиҫахысра иаҫа-
иаҫа аҫаргәҫәон. Адгьыл ажьқәа тыжәжәон, ажәфәан амца
ацралон. Зны аҫацәа хьатцуан, зны – хара хтәқәа.

Ус, аб дызгарыз ахы иқәшәеит. Дыхәхәаны уи днeихах-хит апагы. Илшагәышьоzi; инапала деиқәикит. Мацзак ахысра анааихсыгъ, даашьтыхны ифәинеихеит. Дцон аибашьра мца далигарацы, наҕ-ааҕ икажыу аҕсцәа дрылганы, ахқәа ивашәышәуа, иаб дитцаланы. Ус, уазырбжьык ааиахаит:

– Аа-а, сара рыцха!..

Апа даатгыланы даазырфит, даанацшы-аацшит. Инафыс-цәҕьа аҕсцәа дрылажын аибашьфы, ашьа ицыфруа. Уи макъана иҕсы ҕан. Апа аҕшыха имамызт. Ахқәа иаха-иаха ишәышәуан, ахымцақәа иаха-иаха еицралон.

– Саҕоумҕан, саб! – ихәан апа, иаб иҕсыбаф зым-фә инышьҕатцаны, днeины ахә даашьҕихит. Диманы ифә-неихеит уи амца иалгоу амфә даныланы...

...Иахьа, аижәлантәқәа рыҕсыжырҕаҕны, аб инышәынтра ҕатцаны иҕоуп, абаҕа ахаргыланы. Амала уи иҕсыбаф ара анышә иамазагәышьам. Иахьыҕоу здырхуада?!

Аҕсны, Аҕынцътәылатә еибашьраан, абри афызә ҕар-цеит аби аҕеи – Тариели Ғемыри Тапаҕәуаа.

Февраль 27, 2003 ш., Аҕәа

АҔСАДҒЫЛ

Аибашьра цон. Тамшь ақыҕа уажәы аҕа икын. Ус, иаа-рылафит уаха абцъар мфаныргоит хәа. Тамшьаа рыцкәын-цәа хәыцқәа рҕааибыҕан, ацха ҕыржәарц рызбеит. Уи акыр игәаҕуацәан. Аха амаза мфәқәа рыла инеины, ац-ха алаҕәымқәа аҕарцеит. Ашарахь инеихоны, бцъарла иҕәыз амашьынақәаҕы рҕаархеит. Уиакәхеит. Ацха ахгы аҕыхәаҕы амцабзқәа еишьҕаххы ифалкьеит. Амашьы-нақәаҕы ҕәыбаса илеилахаит. Ирықәыз абцъарқәаҕы аҕжәара иафын. Ашьа рыцырфы ицон урт реибашьцәа ахьеилажьыз.

Ус, цкәынак илацш нақәшәеит, аҕсцәа руазәы ина-пы аеырҕсны абцъар ашҕа ишнеиуаз. Хара хтәқәа уи

абырсаатк дааилыршыт. Ицьюушьаша, кыс имазамкэа дыкан. Зуафьбжара инеихъаз афицер, ицатцакэа ифабаба, ацкэынцэа хэыцкэа рацхъа дгылан уажэы. Ицъашьангы дрыхэапшуан.

Шэкомандир дысшэырба! – ахэара кайцеит иара.

Пыга хэа изышътэз, зегы иреитцаз рфьза хэычык дааины иацхъа даагылеит. Ацкэа дхагахарц иакэикит.

– Стапанча сышэт, сеысшыуеит! – ихэеит рацхъа, аха иша-муаз аниба, ичааикэкуа фааитит: – Бзиоуп, аха... Шэабцъар ду ыкамкэа, шэыкэра ду ыкамкэа, ишэылзыршазеи шэара ахэыцзакэа абри афьза афырхатцара?

– Ацсадгьыл! – ишеицеибашьюаз еипш, иагьеицырхэеит зегы.

Февраль 28, 2003 ш., Акэа.

АЦСУАРА

Ацсны ага дшақэлаз зегы иаарылафит.

– Ишца, уара?

– Икаларым, цьюшът?!

– Хгэыла дхақэлану?!

Азэгы ихеитцарц итахымызт. Ус, ахэаафы игылаз хацкэынцэа руазэы, исакаса иатцагыланы амзырха иааталеит. Аб ицазатцэы... Хэхэарахеит, каарахеит. Ишыцэаз зхы цены избаз атаацэа, рэыршыр моу рымамызт... Ахэ-хэабжэ захэз ауаа, еибарыфны иаауан.

Ус, машынак агэашэ ацхъа иаагылеит. Уи иаатыцыз ацкэынцэа шааиуаз, аб жэымтацэгъа абыргцэа днарыл-рыцхэеит. Аца хэаша ифьзцэа ацаажэара иафын, аб илабашъа хыла анышэ иасуан...

Абзиареипш ацагъарагы дырцшзоит хара хкны. Аишэакэа аадырхиан, ачеицъыка неитцырхит. Ахакны итэаз аб инапы аиркаанза хэа ицшын зегы. Иара, итэаз блала иааимданы, ица ифьзцэа ихы нарықэикит:

– Дад, шэнеины, ант... ааганы ишэыртэа!

– Ишқа-а?..
– Ааи, ааи! Рнапқәа дырзәзәаны... ишәыртәа!..
Иажәа җбамтәыкәа уахь рҕынархеит дара кны иаазгаз
ҳақкәынцәагғы.
Урт, аб жәымтәцәгға иңазатцә дызшыыз ҳағацәа ракәын...

Март 1, 2003 ш., Акәа.

АЧАРХӘАРА

Аб иңазатцә дышыны дааргеит. Уи шыкалаз абасоуп.
Ҳаибашьҕы дахынтыцыз бжык аагеит:
– Уаңсыуоума, уара?
– Ааи, саңсыуоуп.
– Ататын саурхар камлари?!
Ҳаибашьҕы уи анаидгылаха имтакәа, бцъар тмырҕа-
закәа, ахәызба наилихәеит..
Аңсны ирацәаҕымзи аңсшәа бзианы изхәоз ақырткәеи
ашәанқәеи.
Аңазатцәы дыртцәыуан уажәы. Ирура рыздыруамызт:
ихагаханы иеилан..
Ус, ҳаибашьцәа цкәынак дрыманы ашта иааталеит. Уи
ашьра зуз иакәын. Дааганы аңсы дааихадыргылеит. Анду
лхы акыдҕара дағын, ан лыхцәқәа кыдылхуан, аеҳәшәа
аңсы дырзихыхуамызт, иңхәыс дышәны дгылан, исаби лаб
инапы лшышыуан, абду игәы ажәжәахәа дкыдхо амзырха
дтан..
Аб, акгғы змыхьзас азәы иеиңш, иеырхатцаны дгылан,
ахара дыңшуа..
Аға зегғы-зегғы ирбаны, аб иҕкны дааргеит уажәы. Аб уи
блала дааимидеит..
– Шьта хара итың дықәахцоит! – ихәан уи днаиа-
пызеит ҳаибашьцәа руазәы.
– Мап, – ғааитит аб, – доушәыжь наҕ, иабцъаргғы итаны..
Ҳаибашьцәа ааитцәгәгеит, аха аб ихәатәы изахымңеит.

Аға агәшә дынтытны, архәара днавалоны, атыкъ хәа ахысбыжь геит. Иццакны уахь рҕынархеит азәырҕы. Ассир утахызар! Аға иеишыт...

Март 2, 2003 ш., Аҕаа.

АХЬЫЗҚӘА

Анхәа дтәаны ахахара даҕын. Атаца дгьежьуа акҕыҕара дыкҕан.

– Уааи, сыцын, аитдыр-кәакәа уҕастоит! – ус лхәыцы инаикәҕылтит уи, ажәа «аитдыркәакәа» антәамта днакәы-гәгәаны.

Ари заҳаз анхәа, лус наҕ дааҕәытны, деицрашәаны ҕаалтит:

– Беилагама бара, ишпыкәу сыхьз шыбхәо?!

Анхәа Кәакәа лыхьззаарын.

Аха атацаҕы, уиаҕны даанымгылакәа, ҕаҕхьа инацыл-цеит:

Уамажәс исхәазеи, мшәан?

Уи анхәа иахаҕы даргәааит, рхәеит. Дҕаатҕкыаны дгье-жьуа аҕнҕы дааҕналазаап, оума лҕытцхәацәо.

Абхәаҕы Уамажә ихьззаарын.

Апрель 19, 2003 ш., Аҕаа.

АҘЫНЦЫХӘА

Аслани Беслани еицәажәон.

– Сара аҕынцыхәа бзиа избоит! – ихәеит Аслан.

– Сара истәхзам! – иаҕеикит Беслан.

– Ишпа, уара? – иҕьеишьеит Аслан. – Ақаламышь бзиа иумбазои?

– Ақаламышь бзиа избоит.

– Араса?

– Арасаҕы.

Нас, аңынңыңха злыху убарт роуп, арахың саргы
исфазом! – иаахиркәшеит Аслан.

Ахыңкәа еиғаңшны иааибарччеит.

Октябрь 13, 2002 ш., Акәа.

БЗАНА

Хқыта агәта зиаск ытыңуеит. Раңәакгы идузам. Аха
аңоурых ду амоуп.

Акыр ңуеит. Ашышыңха илеиуан азиас. Аезырымга
иңон, абнара ахашышы. Азәгы издырзомыңт. Иаакәыршан
иңәкәырңо илеиуан азиас дукәа. Арәашкәа еибах-еиба-
фон. Ахыңхаңха иңәажәон азыхыңкәа. Урт ракәын ажәлар ир-
дыруз, зызбахә рымазазгы. Зегь хызык-хызык рыртаңхан.

Ари азиас хыңы згәләшәахуадаз! Хызыгы амамыңт.
Иңон абнара иңашышы. Аңәкәырңа хыңкәа неишытаңсо.

Пхынрак азы аарәара бааңсза кәлеит. Аңсабара абылра
иалагеит. Аңакар тыртыруа иахажын. Арәашкәеи азыхы-
кәеи зегь табеит. Рзыршытра асаба таңфы...

Ари азиас хыңы аңәара иаңын. Аарәара иаңағылан.
Икәңон бңартаңы. Имшәеит. Уи арңажәәс абна аман.
Агәы архатңон. Аңсреи абзареи ирыбжәағылан. Иабон
агәәкра иштагылаз ауаа, арахә, аңсаа, аңсабара... Икәңон,
икәңон... Аиааирагы агеит.

Акыраамта иңшаауан изышоз рахәи-уааи. Аңыхәтәан
иагырбеит абри азиас хыңы. Иңыаршыеит. Оума зымшха,
имақаруа иңоз азиаскәа абақахыз... Иара, аңсабара аңсы
ахатңо, ишәахәо илеиуан. Зегь рыңсы иаңшәмахеит.

– Абри аңыза аарәаразы иңамбаз азы ахаан иңсуам,
зыбзоуп! – рхәеит зегьы. Иеицырдырит. Бза, Бзана хәа
хызыгы иартеит.

Уижәтеи шақа ңуа здырхуада, иахыгы иңәкәырңо иш-
леиң илеиуеит Бзана. Иахыгы лымкаала азбахә рхәоит
сара сыжәлар.

Абзиа уур – азәгы ихаштңом!

1964

АХЫШЫЦӘА ХӘЫЧҚӘА

(Қағыларак змоу аниеса)

Иалоу:

Х ь а ч о у

Х ә ы х ә н

(Ашышыңаа иаатуеит аңарда. Еицлабны акәашара иафуп Хьачоуи Хәыхәыни. Нас рыңсы ааитәркырц инеи-бартәоит. Харантә иаафует аңьмақәа рыйәйәабжы. Хьачоу дфагыланы айла ашьапафы икнахау иартмак аакних-ует).

Х ә ы х ә н: – Изахәызеи, уара, амла уакыма?

Х ь а ч о у: – Икоу удыруоу, Хәыхән?!

Х ә ы х ә н: – Уара уаф дыззыңшзам акака наңшыугоит еснагь.

Х ь а ч о у: – Ашәкәыңхьара халагароуп.

Х ә ы х ә н: – Аңхьара уалагарц азыхән, анбанқәа удыруазароуп.

Х ь а ч о у – Анбанқәа удырырц азыхән, рхатақәа уңар ауми!

Х ә ы х ә н: – Аңьмахьча иңара закәызеи, уара?!

Х ь а ч о у: – Абарт ауаа дуқәа зегьы – ианыхәыцқәаз аңьмақәа ирыцын.

Х ә ы х ә н: – Ара аңара халагар, ашкол аңны хәхьнеиуа иңахңозеи, уара?

Х ь а ч о у: – Хәызцәа зегьы анбанқәа цаны инеиует, хара ус хтәаны хрыхәаңшуама нас?

Х ә ы х ә н: – Харгыы акәашара цаны хамнеиует!

Х ь а ч о у: *(Иартмак иааңигаз ашәкәы аартны ифыза инаимйеикуеит)* – Кәашарала хара узцом, Хәыхән! Абри анбан иахьзуп А!

Х ә ы х ә н: – А-а-а! Ухәоу.

Х ь а ч о у: – Унапы пукар ишңоухәои?

Х ә ы х ә н: – Снапы цыскеит сымхәои!

Х ь а ч о у: – Унапы уанаслак: «А-аа!» – хәа умтрысуеи,
уара?!

Х ә ы х ә н: – Сара снапы сасзом!

Х ь а ч о у: – Моумоу, уасит!

Х ә ы х ә н: – Самысыр умуазар: «А-аа!» – хәа сыхәхәоит.

Х ь а ч о у: – Нас ари иарбан нбану?

Х ә ы х ә н: А-а-а!

Х ь а ч о у: – А-қәа рацәаны момоу, акоуп иҫоу!

Х ә ы х ә н: – А!

Х ь а ч о у: – Афырхатца! Уи уажәшьта иудыруеит.

Х ә ы х ә н: – Ишқасзымдыруеи!

Х ь а ч о у: – Анафыс. Абри анбан иахьзуп Н!

Х ә ы х ә н: – Н ухәоу... Убригь цатәума, уара?

Х ь а ч о у: – Н – гыи цатәуп, Б – гыи цатәуп, Г – гыи цатәуп...

Х ә ы х ә н: – Қаах! Сишь, хәцмақәа ықазам!

Х ь а ч о у: – Ибзианы узырфәи; абан рыцәтцәабжыи!

Х ә ы х ә н: – Ибзиоуп нас... Б – акамбашь! Хамс икам-
башь!

Х ь а ч о у: – Акамбашьи Хамси урқәатц!

Х ә ы х ә н: – Ибзиоуп: Б – ы!

Х ь а ч о у: – Б ашқа хабакәоу, уара?! Н хцароуп, Н!..

Х ә ы х ә н: – М – ы!

Х ь а ч о у: – М акәым Н! Афны иузыцшыда уара?

Х ә ы х ә н: – Мура!

Х ь а ч о у: – Алышькынтыр иагааит Мура! Мура акәым,
аха Ан дузыцшуп, Ан, Н – ы!

Х ә ы х ә н: – Мама дызыцшуп.

Х ь а ч о у: – Мама лакәым, аха... Ан дузыцшуп, Ан!

Х ә ы х ә н: – Мама данзами, уара?

Х ь а ч о у: – Мама – аурысшәоуп. Ақсышәала Ан лоуп!

Х ә ы х ә н: – Урысшәала дықазәаит, иаха имариоуп.

Х ь а ч о у: – Мап, амариа акәзам хара хзышьтоу. Ан – Н-ы!

Х ә ы х ә н: – Н – ы!

Х ь а ч о у: – Афырхатца! Уажәшьта еицданы хрыцхәапи:
А-и Н-и!

Х ә ы х ә н: – Аани!

Х ь а ч о у: – Уеилагама, уара? Абри А ахьзуп, абри Н ахьзуп!

Х ә ы х ә н: – Н – А!

Х ь а ч о у: – А – Н, АН!

Х ә ы х ә н: – А – Б, акамбашь! Хамс икамбашь!

Х ь а ч о у: – Уңсы иастаит Хамс икамбашь! Шаға бзиа дубозеи?!

Х ә ы х ә н: – Хамс дхэартамзар – акамбашь иахароузеи, уара?!

Х ь а ч о у: – Анбан умцар – ушкамбашьхьчоу уаанхоит! Унеины айгәышә шытыхи!

Х ә ы х ә н: – Сара скамбашьхьчазам, сара сыңьмахьчоуп!

(Ахьшьцәа хәыцкәа цоит, реигәышә хәыцкәа кны. Имне-иц шухәо иагәаакылсуеит; ишшәыр-шшәырза арасамахәкәа рыманы. Нас Хьачоу урт амахәкәа нышьтәйәны анбан А рылихуеит).

Х ь а ч о у: Абри анбан иахьзуп А!

Х ә ы х ә н: – А!

Х ь а ч о у: – Абри афыза кәтцеи, урасамахәкәа ирылхны!

(Хәыхән даеа зныкгыи ашәкәы ихы анкыланы, анбан А дахәаңш-ахәаңшуа, ихаштыр хәа дшәаны, иблакәа хәо-ихтуа, ә-расамахәк аашьтыхны ифәынеихоит. Нас урт рыхкәа ааилаңсаны инышьтәйән, дааины даеа зныкгыи А днахәаңшуеит).

Х ә ы х ә н: – Ашьакакәа рыхкәа еиҗаңсаны ианур-гыла, изыргәгәаша адаангыи атахытәкьами, уара! (Даеа расамахәкгыи иманы ифәынеихоит).

Х ь а ч о у: – Нас иахьзузеи, уара, ари анбан?

Х ә ы х ә н: – Б – акамбашь!

Х ь а ч о у: – Наф иухаршт акамбашьгыи Хамсгыи! Унапы уанаслак ишңоухәои?

Х ә ы х ә н: – Сасз... А – а – а... А! – схәоит!

Х ь а ч о у: – А! А! А!

Х ә ы х ә н: – А! А! А! (Дгәырғьатцәа ахәара дафуп иаргы).

Х ь а ч о у: – Сара исхароуп зеггы. Q-нбанк енакала ари
изцо дыҕахызма?!

Х ә ы х ә н: – А! А! А! А, Н – АН! А, Н – АН! Ура – аа-а!

Х ь а ч о у: Ура – а – а!

*(Аркәашагабжыы гоит, ишьтхысааны иаақәлоит даргыы.
Аңарда ашьшьыхәа иакуеит).*

Март, 2005 ш., Акәа.

А и т, а з а қ ә а

АЛАКӘЫШ

(Абаза лакә)

Иҗан хатҗеи пҗәыси. Урт ирыман лаҗәышк Солтан хәа.
Амзырхаҗны ианиаз, аҗны итәаны иеибырхәоз адыруан.

Җенак зны аҗшәма абас ихәеит:

– Иажәит хла Солтан. Иганы ишыызар акәын.

Арт ажәакәа заҳаз Солтан, ианаахәла инықәланы, аҗыза
ду Абга ашҗа иҗеит.

– Уааи, уааи! – ахәеит Абга. – Уаазцазеи умхәои?

– Гәаҗрак сақәшәеит, – иаҗанакит Ала.

Солтан неины ақыдуахәа инықәтәан, ахы нақәәеит.

– Иухъзеи, сҗыза ду? Рыцҳарас узыниазеи? Ихәеи, да!
– иааиқәлымхәеит Абга.

– Зыҗны-згәара хьчо, сыҗсҗазаара зеггы зызкыз сы-
пшәма, инасгәйдҗаны сишыырц иҗахуп, избанда, сажәит
убама?!

Зҗыза ду иазызырыҗуаз Абга, ари аҗәымыҗхеит.

– Абар, арыцҳара, абар амықәшәатә! Ишҗа, уара, уҗшәма
ауаҗра иҗәызну? Уи изымдырзои, акгы зҳаразам Ала
илагәйдҗаны ишырымшыуа? Умшәан, сара иҗоутдашагы
уабжызгоит, хәталагы суцҳраауеит. Уаҗәы ианаашалак,
уҗшәма ипҗхәысгы иаргы рысаби даашьтыхны амха-
хы иҗоит. Уаргы урыцымцакәан умун. Уҗшәмацәа ры-

саби днаганы ддырцэоит. Шьыбжьон сара снейны, уи даамтцааны дызгоит. Уара сара усышьтала. Абнафынза сеиханы сцоит. Убра асаби дагыустоит. Нас уара, уи иани иаби дырзугоит. Урт рыгэггы иаанамгарц залшом рысаби Абга дацэызгаз уара уоуп хэа! – ахэеит Абга, Солтан иазыцшуа.

– Даара ибзиоуп, – ахэан, Алагы атцхыбжьон ацшэма ишқа иаахынхэит.

Ашьжымтан ацшэма таацэаныла амхахы дцеит. Солтангы рыцымцар амуит.

Амра шьыбжыагэы инықэлон. Асаби ддыриан, ашэшьырафы дтахэхэа дыцэан. Уи ицэыхарамкэа ачықьрафы итэан Солтангы. Ус, иахынтэаазхэа уафы изымдырзо, иаакылкэеит Абга, асабигы даамтцааны, абнахь ахы рханы афынанахеит.

Асаби дфыханы, артэаа аатиргеит. Еибарцит хатцагы-пцхэысгы, игьежы-хынхэит, ихэхэеит, ршьамхы рытцакэало иалагеит, рыцсы ақуеит. Нас, рхы рнапафы иааганы, ионы абнахь рфынархеит. Аха Абга уахьзо уқахума? Солтангы шуа уи иашьталаны ицеит. Абга атып ақны ианнеи, Солтан ашқа ус ахэеит:

– Аа, дуст асаби, итаацэа дрызга. Адыррагы судоит шытарнахыс уцшэма дшузныкэо азы.

Солтан асаби даашьтыхны, хэычык ақарагы даацэңны, даманы иааит. Уи иани иаби убриақара игэырғеит, Ала ргэытцэхэхэаны агэызра иалагеит. Ацшэма, ипцхэыс ус леи-хэеит:

– Асабигы Солтангы быманы ақнықа бца. Ала ибзианы акрақатца: акэац жэны иат, атрафы иаганы атцысхэ хчы ахы ылатцаны ицэааит...

Апцхэыс, абырсаатк леааибылтан, ақнықа ддэықэлеит. Ахэылбыхэа ацшэмагы дхынхэны дааит.

– Солтан акрақабтцама? – ипцхэыс длызцааит уи.

– Уара ишухэаз икастцеит зеггы.

– Даара ибзиоуп!

Ауха Абга Солтан иатааит.

– Хәйлбзиа, сөйзә гәакы! Ишпәкоу уусқәә? Аңшәма дышпаузыңкәеи, умхәои? – Ала иназцааит уи.

– Бзиала уаабейт, сдыңха ду! Идуззаны итабуп! Даара ибзианы крысқейтеит, уи анафсангы, ишубо еипш, ахчгы ааганы исыхчныртеит! – атанакит Солтан.

Анапи анапи еибарзәзәоит. Сара уара сухәейт, ус анакәха, уаргы сара усыхәә: азин сыт аңшәма иуасақәа руақы згарцы, – ахәейт Абга.

Солтан уи иакәшахатымхеит.

– Ус анакәха, уареи сареи хайшызара атыхәә пцәейт. Ашахат даашытыхны уатәы абнафы унеиуейт. Саргы дназ-гоит ашахат, аус хазбоит! – ахәан, Абга аагыжьны ицейт.

Абга, шахатс Абынхәа ааганы, абна аназарафы Солтан иазыпшуа иаатәейт. Солтангы, шахатс Цгәы цыркык аашытыхны, абга ашкә афынанахеит.

Абынхәа, Алеи Ацгәы цыркыи анаба, ишәаны абас ахәейт:

– Уара, Абга, Солтан мбатәык аманы иаауейт. Уааи, хцап нак!

– Уаанфас, итцегь иахзааигәахааит! – ахәейт Абга.

Солтани Ацгәы цыркыи бзиа иааскәейт. Урт, Абгеи Абынхәеи акырза ирзааигәахеит. Абынхәа шәаны алым-хақәа атыс-цысра иалагеит. Уи алымхақәа збаз Ацгәы, ихәынапыз цышәа, иууаза иңаны афынанахеит. Абынхәа латқканы ифит. Ифны уи инашәтәлейт Абгагы.

Убри инаркны Абгеи Алеи реифызарагы атыхәа аапцәейт.

АХШЫҢИ АМАЛИ

(Абаза лакә)

Тәхмадак дықан. Уи пшыфык аңацәа иман. Җнак, аб их-шара даарыпхъан, абасгы реихәейт:

– Схәыцқәа, сара шыта сажәит, лассы сыңсуейт. Сара сышытахь шәарт шәуазәы афнаҗа дахагылароуп. Истахуп уи дызустахо еилыскаарацы. Убри акнытә доусы дзыңсоу,

апстазаарафкны реиҳа ихаданы иипхъазо атәы сеиҳәарацы
стахуп.

Аҧа аиҳабы, инацәкыс иахаз ахымацәаз дырбо, ина-
пы дџаханы ҧааитит:

– Абар, зегъы ирыцку – амал. Идыру акоуп: амал змоу
ахшыџгы шимоу. Ус анакәха, аҧаацәа рхадара зыхәҭоугъы
сара соуп.

Уи ишьтәнеиуаз аҧа, ихъырку икәымжәи икабеи дыр-
ҧаеырбо, иаб ус иеиҳәеит:

– Сара сцәаматәа ссиркәа збаз, еилимкаарц залшом
амал рацәа шсымоу, сагышуаџ кәыҭоу. Хәҭыр сыкәзым-
царагы дарбану?!

Ахпәтәи аҧа, хъыла ичапаз имака зымғаз изара
ҧкәыцәаа, аҧыжәара наҭо абасгы иҳәеит:

– Абри смака хъыркы збаз ауафы, агәра имгарц зал-
шом сара амалгы ахшыџгы рацәаны ишсымоу.

Аҧахмада ҧымтзо дтәан. Ҧитзомызт уи иҧеитыбгы.
Аҧыхәтәан аб уи ихы наиқәикит:

– Сҧа, зҧумтузәеи? Уара узлачәхәо хәа акгы умазами?

– Сара хымацәазгы сывам, хъыла ичаҭоу акамагы,
исывам ацәаматәа хъыркгы. Сара исывоу абарт роуп:
акрура бзиа избо анапкәа, ишәаны имеитасуа агәы, ахара
ихәыцуа ахы! – иаҧеикит аҧеитбы.

Аб даараза игәаҧхеит аҧеитбы иажәакәа. Абасгы
ҧааитит:

– Аҧаацәа реиҳабы абри иакәхоит. Шәарт зегъы
ишәыхәҭоуп; уи иҳәатәы шәахымҧаларацы!

Баша иауырхәахуа абазақәа: «Малс иҭоу – ахшыџ ауп.
Дбеиоуп, насыҧгы имоуп ахшыџ змоу, акрурагы бзиа
избо ауафы!».

АЖӘҚӘЕИ АХӘАРАҚӘЕИ

Актәи акласс аҭны акәын. Ахасабра аурок цон.

– Акы иацуҧар акы, шака кәлозеи? – аҧхъа итәаз лхы
наиқәылкит арҧафы.

– Акы иацутдар акы – иќалоит ѡба! – ґааитит уи ашыр хға дѡагыланы.

– Уиашоуп, аферым! Акы иацутдар ѡба? – ашытахь итѡаз дѡалыргылеит арцаѡы.

– Акы иацутдар ѡба – иќалоит хца! – ихѡеит уигы да-ґамхазакѡа.

– Афырхатца! Ѳба иацутдар ѡба? Изхѡода? – даарылап-шит арцаѡы.

– Ѳба иацутдар ѡба-а, иќалоит... – дааґахеит агѡтаншѡа итѡаз ахыш хѡычы.

– Шаќа ќалозеи, ѡба иацутдар ѡба? – Зегы аалырзырѡит арцаѡы.

– Ѳба иацутдар ѡба-а... – изхѡомызт уи.

– Ажѡќѡа шѡымоу, уара, аѡны?

– Ихѡмоуп.

– Шаќа жѡы шѡымоузеи?

– Ѳба.

– Ахѡараќѡа рыцоума?

– Ирыцоуп.

– Шѡыжѡќѡа ѡбеи шѡхѡараќѡа ѡбеи еицутдар иќалозеи? – иаармарианы дцааит арцаѡы.

– Хажѡќѡеи ххѡараќѡеи еицутдар – еибацѡоит! – ихѡеит ахѡычы.

Иун 27, 2003 ш., Акѡа.

АХШЫѲ ЦАРИ АНАП КАЗАҚѲЕИ

(Аедыгь жѡлар рлакѡ)

Анкѡаза зны ацсаатѡи, агыгшѡыги, ауааи еизаны еи-лацѡажѡеит; ххы-хѡхшара рныќѡаразы иќатѡѡузеи хѡа.

– Уара, Ацсыз, – уи рхы наќѡыркит агыгшѡыгќѡа, – ашыа-пы уцѡам, ашыпхыц уѡам, хѡыц царгы узыцѡагылам. Иуѡоу аѡи, азсага жѡѡа хѡыцќѡеи, адыхѡеи раќѡзоуп. Арахь уцсѡазаара зегы, азаќны иухугароуп. Убриазын: гѡѡанызаара уѡазааит, убаѡ еиламгылазааит, уласызааит!..

– Уара, Абгахәычы, – уахь иниасит агыгшәыгқәа, – ашьаңхыцқәагы умоуп, ахапыц қарқәагы, аха улшара маңуп. Убриакнытә уара уеиғамсызароуп, угызмалзароуп!..

– Абга ахапыцқәа қаруп; аха ахы ныкәнагарц, аңаңәагы аазарц азыхәан – афатә раңәаны иаңахуп. Убриакнытә уи гәымбылцьбаразәаит, иғәғәазәаит!.. – азырызбеит агыгшәыгқәа.

– Сара исышәтәзеи шәымхәои? – иңааит Ашьауардын.

– Уара умцәыжәәқәа гәғәоуп, иумоуп аңыц гәғәа, ушьаңқәагы шыаңхыцыркуп. Аха, уара ашьа хараққәа рықәңәан унхоит, убриакнытә абла қарқәа ухаңқоит.

Алым, урт амч гәғәагы амчра дугы артеит, иагыңкартеит агыгшәыгқәа зегы ирхәынқарны.

– Иахзаанхаз азәызатәык иоуп – Ауафы. Уи хапыцқаргы имам, шыаңхыц еилаңахгы. Амш бааңсқәа раан дзырқхаша ахәыңкәагы икәым, имам амцәыжәәагы. Убриакнытә ахшығ қаргы иңатәуп, анап қазақәагы.

Ауафы урт дрықәшаңаңхәит.

Аха абрақа, азәгы дшазыңшзамыз, Аңсыз ааңәажәеит:

– Шәызғу закәызеи, шәарт агыгшәыгқәа?! Ауафы ахшығ қари анап қазақәеи ишәтар – иара итәитәуеит зегы: адгылгы, азгы, абнагы! Уи сара тынчра ситараны дықазам, уаргы Абгахәычы, уаргы – Ашьауардын, иара уара ухаңагы – агыгшәыгқәа зегь рах – Алым!..

– Илшозеи, уара, Ауафы мчымхы рыңа?! – ағырхыкәымтә иааңәажәеит Алым. Сара сымч гәғәеи сымчра дуи лассы ддыртаслымәеит уи.

Абас, Ауафы ахшығ қари анап қазақәеи нағаны инаиртеит.

Аамта цон. Ғнак агыгшәыгқәа ағыгәбжы раңаит. Алым аңсахы еилаланы, атынчра азәы иахәеилеихәаз азымчхәқәа, ишьтыууааны уахь ағынанахеит. Абнағы дағыабеит Ауафы, еиха дук икны. Алым ишамчыз иара инаикәыхәхәеит. Убасқан Ауафы ғәаитит:

– Уара, Алым, агыгшәыгқәа зегы рах, амчгы умоуп – амчрагы, аха уара аңаңәагы раңәаны ишумоу удыруа-

зааит. Убриазын сара аоны узыргылар саѳуп. Уаѳа уара,
иаѳа дѳабааѳсызарѳы, ахыхьчара улшоит.

Алым агѳы иахѳеит Ауаѳы иихѳаз.

Ауаѳы, Алым азыхѳан аѳды дуѳѳа еикѳыжыны, аѳыркы
аѳатѳара даѳын. Уи ргыланы даналга, изеипѳроу гѳанатѳарѳ
азыхѳан, Алым аѳныѳа инеипѳхѳеит. Алым аѳыркы аѳнутѳа
ианѳала, Ауаѳы ашѳ лылажыны иаирѳит.

Алым иѳаз абейт. Аѳсахы еилаланы иаѳѳааѳнаѳежыт.
Аѳыркы ѳыххаа иагарѳ иаѳѳанакит, аха амѳ хомызт. Убасѳан,
аѳхырааразы уи аѳызѳѳа ирыѳхѳеит. Аха агыѳшѳыгѳѳа рхы
ахынахаз, абна иасны иѳахьан – Алым иаиааиз Ауаѳы,
уаѳа иблѳ иѳамшѳарѳ азыхѳан.

– Иубома, зегь зымѳу агыѳшѳыгѳѳа рхѳынѳѳар Алым,
– ѳааитѳит иара, – амѳи амѳрей знапы иаѳу уара уакѳзам,
ахшыѳ ѳари анап ѳазаѳѳеи змоу Ауаѳы иоуп.

АХҚӘА

Сөызцәа хәыцқәа шәахь! 3

А ж ә е и н р а а л а қ ә а Ашколқәра иаңанамкуа рзы

Амра цхоит	7
Азыхь	7
Ан лашәа	8
Хара хажә	8
Ци-ци кәакәа	9
Акрыфара	9
Саб иеы	9
Хатәы бызшәала	10
Адәығба	10
Асаат	11
Азлагарағы	11
Ачкәын пағыа	12
Март ааба	12
Аапынра ааит	13
Уара узғузеи?	13
Ажәцарақәа	14
Кәукәу	14
Ахәыци атцыси	15
Ажәардәынақәа	15
Ацәакәа	16
Абафртәра	16
Аласбеи алабеи	17
Ақәа шәахәоит	17
Азыцәа	18
Шыри, исымандаз анышь!	18
Ашьхыцқәа	19
Зыркәи	19
Ахәыч бахчахь сцоит	20
Ачабаба	20
Амышәхәарақәа	21
Анацәа реицәажәара	21
Аиааира	21
Акьанцъа	22

Ацгәы атцәыуара	22
Ашышкамс	23
Абанан	23
Аилаць	24
Амра гылан... ..	24
«Цыит»	25
Ацсыз	25
Циф	26
Акәчышь	26
Ахәычы итцәагәон атзы	27
Ахьча	27
Лагә изыхәан алакә	28
Цәаблаҕы	28
Азараҕыа	29
Сишь!	30
Иауеит ақәа	30
Ағырпын	31
Ацгәи ахәынапи	31
Шыыбжьон	32
Ацсызкра	32
Абҕы	33
Асы ауеит	33
Ашықәс ҕыц	34
Ачнышқәа	34
Ахылда	35
Ацснйтәи асы	35
Ахаҕыц	36
Избан, сан?	36
Ажәа бзиақәа	37
Абдуи амаҕеи	37
Тыгә-тыгә-тыгә!	38
Сара схала	38
Амра	39
Ацәажәарақәа	39
Са сыкьянцъа чмазаџуп	39
Ашьапы пшза хәыцқәа	40
Шыынтда-кыынтда	40
Ақәа кәаҕ-кәаҕи ахәычи хәаҕ-хәаҕи	41
Шыыри-шыыри!	41
Амш еилгоит	42

Арбағъ хәычы	42
Ашкол ахъ	43
Анбан	43

Ашколқара иайанакүа аийбацәа рзы

Ағба шкәакәа	44
Аапын	44
Ажәтыс ааит	45
Шыжьнатцы	45
Саиди Саидеи	46
Ажәтыс	46
Ацәажәара	47
Аәны	47
Сбаҳча	48
Ан	48
Агарашәа	48
Ахьызқәа рцара	49
Хәычынеи Гәачынеи	49
Амц амш	50
Агәалақара бзиа	50
Амазақәа	51
Аки әбеи	51
Аеыкәабара	52
Ахәычи акьанцъеи	52
Ашышкамсқәа	53
Аңнышқәа	54
Ашшағьыч	54
Ауардын	54
Азлагара	55
Апра шкәакәа	55
Хара ҳахьзқәа	56
Ацаа-цла	56
Амцарсра	56
Адәығба	57
Дҳаман ҳара гәылак	58
Аҳарақыра	58
Ахәыхәқәа	59
Ахылқа ҕаңшь	59
Амреи амзеи	60
Аласбеи ажъеи	60

Ажәтцыс тыхәа быжькатцәа	60
Ацыстра	61
Амци ацеи	61
Адагь	62
Ажәахәмарра	62
Манчеи Панцьеи	63
Амреи ашәти	63
Ацых тынч	64
Угәы кәзцо	64
Ацларкәыкә	65
Амаахыр	65
Акызкәа	66
Шыыбжьон	66
Ихаштит	67
Арбагы акәарыли	67
Аишызцәа	67
Акәыпшыгакәа	68
«Цыит»	68
Хамзырха	69
Апхын	69
Хара хкны	69
Ахыы леиуеит	70
Арадио	70
Амчыбжь азцааракәа	71
Циу-циу, кәарт-кәарт	71
Ацәкәа	72
Ленин	72
Ғагалан	73
Ғагалантәи аапынра	73
Ацәтцәа	73
Азцаара	74
Ағырла	74
Ижәдыруазар?!	75
Афыза	76
Абнагь аазара атахуп	76
Хәылпазы	77
Сласба	77
Апсаатәкәа	77
Акәарыл	79
Амахә иатцәеи атцыси	79

Абна	80
Амлагәыр псыз хәычы	80
Лагәи алакәи	81
Азкәата	81
Аршаши ақди	82
Ампыл	83
Амшцәгъеи ахәычи	83
Ацъыбақәа	84
Аеада дақәтәеит	84
Амаамыни ауаши реицәажәара	85
Ахәачах	86
Азын ааира	86
Хара хиолка	87
Баҭа дҕыхеит	87
Ацъанах	87
Ацсаа гәыргъоит	88

Абжьаратәи ашкол иацанакуа рзы

Амра амцарсра	89
Амш бзиа	90
Ацәцәа зхоу азыс	91
Апша	91
Афымца	92
Ацгәи ахәынапи	93
Абызшәа	94
Санду лхәаа	95
Амшәи амышәхәарақәеи	96
Азарақәа	97
Хашт	98
Тырқәтәылантәи асалам шәкәы	99
Рақхәатәи асы	100
Ашы иашьыз ахәынап	101
Аишызцәа	102
Аибашьра уаха иҕамлааит!	103
Ахәынап атра канатцон	104
Шьыри-шьыри!	106
Хажә хьарыдеит	106
Ашәкәы уаара	108
Аапын ашәа	109
Ахәычи ашәти	109

Дырмит Гәлиеи ахәыцқәеи	110
Аашьакә изы ашәа	112
Азгаб хәычы – ашәтыш хәычы	113
Марчыгы	114
Сара сабду	117
Ажәакәа зфо ахәычы	118
Ачыпхь	119
Ахамаңагъа	120
Ашымха	121
Амышәхәыс	122
Ардәына	123
Ианыртәахуаз зегъы рхәы	124
Асахтан хылпа	125
Аашышыи абгахәычи	126
Агәахәара	127
Ацыпцәаха	128
Ауасцәа	129
Гычкәыр	131
Арбагы-саат	131
Акәа иҭоуп ахы	132
Лыхны ашта	133
Ааңынра аказшыа	134
Акәыкәбаа харгы	134
Аңсны азы ашәа	136
Аңыкахра	136
Аҭакәажә лыкәты	138
Ирмеи Сырмеи	139
Ахьаңарч	140
Ани аңеи	141
Аҳақым	142
Ашынка	143
Анаша	144
Амыскь сапын	145
Фынеи Дамшәи	146
Иҭалозеи атцыс ушыр?	147
Аңьмакәа	148
Амшын зеисуа	149
Ахырҭьара	150
Абырфын ҕны	152
Аҭларкәыкә	153

Ацъымшыы	154
Азхытцра	156
Март	158
Цэгъа баны бзиа ҕазымтцоз	159
Атдәа ҕацшь	160
Аныҕәара	162
Атҕәа	163
Амахә пдәеит	165
Атәыџақәеи алымҳақәеи	168
Ашықәс-ныҕәа	171
Аипхьхәыцра	172
Аҕабақ акаҳара	172
Ажъа	176
Ахәыч ҕазшыа	178
Ацха	179
Азнаашә	180
Азыхь ҕабейт	181
Ацсыцәгъара	182
Аихацсыхә	184
Аласба	185
Акәчышь	186
Ақәа	187
Аҕәараан	187
Агәала	189
Азыркәи	190
Ацдаа-Бабаду	191
Пили – Пи-пи Хапара	191
Цыци Лаҕи	193
Кәыдры ашыуп аџы	194
Ашьхыц	195
Ахәац	197
Аусура	197
Аңынгылақәа	199
Ахәычы	200
Ахьҕа	201
Ахәыцқәа «Аибашьра» ихәмаруейт	202
Афонтәи аҳаҕы	203
Аамтәи аусуреи	204
Асы азхьра	205
Аймак	206

Орыхә	208
Җақәты арцына	209
Ахьызқәа	210
Бәтеи Дәтеи	211
Ахәыцқәа, шәмыцәар ижәбазом	212
Азыхь еимаркит	213
Асы хзауит	214
Арбағь-чышь хәычы	215
Ахатәы бызшәа	216
Ихәмаруазшәа збон	217
Амтц	218
Амшын ихыз ахәычы	218
Арбағьқәа	219
Абгасса	221
Ааңын ааиуеит	222
Ахәыцқәа рашәа	223
Сентиабр шыжы	224
Сәызцәа хәыцқәа шәзы	225
Амәа рахәтап ахәыцқәа!	225

А п о е м а х ә ы ц қ ә а

Ахьзыда	229
Азыс цсыцәгьа	223
Агәыграқәа	238
Амаамын ахақәйтра	241

А л а к ә қ ә а

Ахьытәцара	251
Уалымшәә Трыси Уалтәмыжь Едрыси	253
Акәыгара	256
Ақьиара	262
Шьхалакә изыхәан алакә	267

А ж ә а б ж ь қ ә а

Ахәыхә	275
Ашынка	279
Аиәызцәа	283
Агәбылра	287
Аазара	290

Асасцәа	295
Ақәа кыдхаеон	298
Ахамта	302
Ацәтцәа	307
Аиқәцара	312
Аиҫаира	317
Зегғы	318
Амѡа-бжа	319
Аеы гылан икыыркыуан	320
«Абз»	321
Аиҫаира	322
Аицлабра	323
Ахәаахьчацәа	325
Мышәқыар	331
Апшаара	340
Ацәартанхала	347
Аилибакаара	354
Апсахра	365
Ашьхарахь иауан асы	370
Ачалача	378
Ажәѡан лагон	387
Апсра ацасхәангы	395
Султанупмураҫ ақалақы ахь дцоит	404
Аибашьѡы иҫа	411
Ан цьара дцеит	419
Аиқәцара	424
Дач адунеи дшықәлаз	432
Ацәгәыр	435
Амшәтыѡра	442
Аныхәақәа	445
Ахачҳара	447
Шьжьымтанк	448
Аҫакҫхықәра	450
Апсызкра	451
«Абна амца акит...»	452
Аисара	453
Ацәатцла	454
Амшцәгыи ацәеи	455
Арашәараҫы	456
Автобус аҫны	457

Ашкол ҳарғылоит	458
Азә имџа	459
Љ-зиаск	460
Ажъа тыхада	461
Азталара	462
Ацәакәа	463
Ахыхь	464
Аџыстааи Анхаџи	465
Амшын аҕны	466
Амандарин џежықәа	467
Батали Есмеи	468
Аламыс	469
Аимак	470
Анапқәа	471
Акамфет	472
Аҳауа гәаҭага	473
Апремиа	473
Ақәыңши абырги	474
Ала	474
Алашәи адагәеи	475
Акәмызцәа еимаакәа	475
Аби аҭеи	475
Аҭсадгьыл	476
Аҭсуара	477
Ачархәара	478
Ахьызқәа	479
Аҭынҭыыхәа	479
Бзана	480
Ахьшыцәа хәыцқәа (<i>Қағыларак змоу апиеса</i>)	481

А и ҭ а г а қ ә а

Алаҕәыш	487
Ахшыџи амали	489
Ажәқәеи аҳәарақәеи	490
Ахшыџ тари анап ҕазақәеи	491

ПЛАТОН ХӘАМПА-ИҘА БЕБИА

УА МШЫБЗИА, АМШ БЗИА!

Ахәыцқәа рзы

Ажәеинраалақәа

Апоемақәа

Алакәқәа

Ажәабжықәа

Аиҗагақәа

Аккоректор *Мзиа Акаба*

Асахьаҗыхы *Руслан Габлиа*

Компиутерла еиқалыршәеит *Сильва Дбар*

Аформат 84x108 1/32. Атираж 300.

Иҗатқә. акь. бҗь. 15,75. Инықә. акь. бҗь. 26,5

Аҗатқәа №